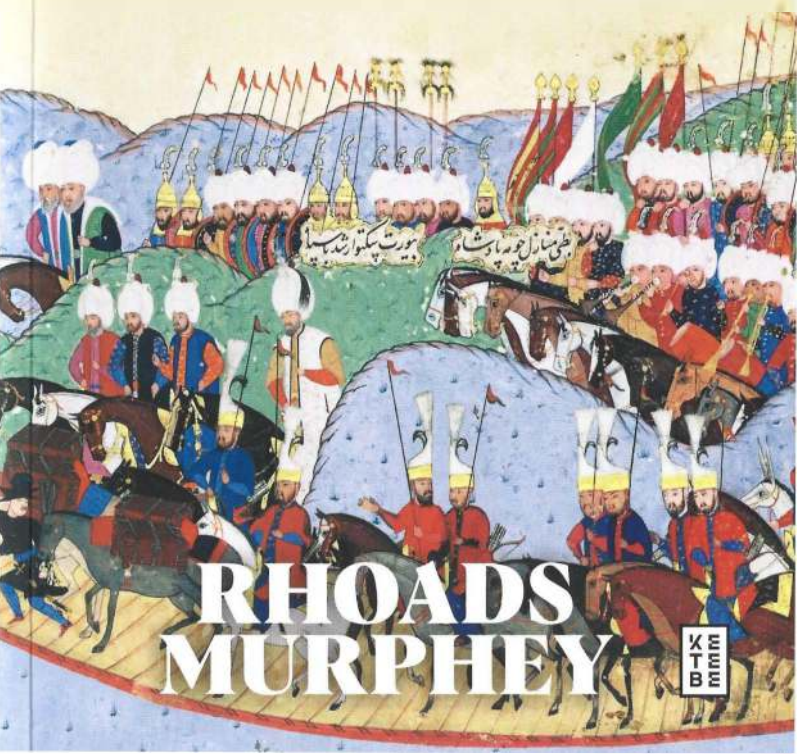
TARİH

OSMANLI SAVAŞIRKEN

Türkçesi: *Enes Ergöktaş*

RHOADS MURPHEY

KTBE

KETEBE

ISBN: 978-625-6495-40-1
© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.

ketebe.com

Ketebe Yayınları: 973 | **Tarih**

Yayın Yönetmeni
Furkan Çalışkan

Dizi Editörü
Taha Kılınç

Editör
Samet Tınas
Ahmet Yasin Çomoğlu

Düzelti
Enes Olgun

Kapak
Harun Tan

Mizanpaj
Özkan Kaya

1. BASKI
Ağustos 2023
İstanbul

Ketebe Yayınları
Sertifika No: 49619
Maltepe Mahallesi Fetih
Caddesi No: 6 Dk: 2
Topkapı 34010 İstanbul
Tel: 212 612 29 30
e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt
Sertifika No. 45464
Yıkılmazlar Basın Yayın Prom. ve
Kağıt San. Tic. Ltd. Şti.
15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad.
No: 62/B Güneşli / İstanbul
Tel: 212 630 64 73

Kapak Görseli: Kanûnî Sultan Süleyman'ı, orduları ile birlikte son seferi olan Zigetvar'a gidişini ve Drava Köprüsü'nden geçerken gösteren minyatürler (Seyyid Lokman, *Zafernâme*, 1578-1579).

© Özgün adı *Ottoman Warfare, 1500-1700* olan bu kitabın Türkiye hakkı Routledge ve Taylor & Francis Group aracılığıyla Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.'ye aittir. İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

OSMANLI SAVAŞIRKEN

RHOADS MURPHEY

Türkçesi: *Enes Ergöktaş*

KETEBE

Rhoads Murphey

Londra'da Victor Ménage, New York'ta Tibor Halasi-Kun ve Chicago'da Halil İnalcık gibi önemli isimlerin rehberliğinde Türk ve Osmanlı çalışmaları alanında eğitim gördü. New York'taki Columbia Üniversitesi'nde on yıl (1982-1991) hem dil eğitmeni hem de tarihçi olarak hizmet verdikten sonra 1992'de Birmingham Üniversitesi Bizans, Osmanlı ve Çağdaş Yunan Araştırmaları Merkezi'nde göreve başladı. Hâlen Türk tarihi ve kültürü üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.

Enes Ergöktaş

1993 yılında Zonguldak KDZ Ereğli'de doğdu. Ereğli Anadolu Lisesi ve Gelenbevi Anadolu Liselerinde okudu. Şehir Üniversitesi İngilizce İşletme bölümünden mezun oldu. Mantık, İslami İlimler ve Felsefe alanlarında eğitim aldı. İnsani yardım alanında çalışmakta olup İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümünde öğrenimine devam etmektedir. Evli ve bir çocuk babası olan Ergöktaş, İngilizce ve Arapça bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

Tablolar 9
Haritalar 11
Önsöz 15
Çalışmanın Kapsamı ve Amacı 15
Teşekkür 21

I. BÖLÜM
GENEL SİYASÎ ÇERÇEVE
Gelişen Bağlam

Doğu Cephesinde Savaş 27
Batı Cephesinde Savaş 31
Kutsal İttifak Savaşları, 1684-99 35

II. BÖLÜM
OSMANLI SAVAŞ YAPILANMASINDA MADDÎ KISITLAMALAR
Değişmez Bağlam

Teknolojik Kısıtlamalar 46
Maliyet Kısıtlamaları 49
Fiziksel Engeller ve Çevresel Kısıtlamalar 55
Motivasyonla İlgili Sınırlar 63
Devlet'in Gücü ve Cebrî Sınırları 70

III. BÖLÜM

ASKERÎ İNSAN GÜCÜ VE ASKERÎ HARCAMALAR

Gerçekçi Bir Değerlendirme Girişimi

Askerî İnsan Gücü 87
Timarlı Sipahi Ordusu 89
Sultanın Daimî Ordusu 98
Askerî Harcamalar 106
Savunma Harcamaları 112
Sefer Açma Maliyetleri 121

IV. BÖLÜM

KITA İNTİKALİ VE ORDU NAKLİYESİ

Osmanlı Ordusunda Nakliye: Zorluğun Ölçeği 147
Osmanlı Kara Savaşlarında Nakliye ve Nakliye Maliyetleri 152
Fiyatlar 153
Yük Kapasiteleri 154
Çeşitli Hayvan Kiralama Seçeneklerinin Kullanılması ve Belirlenmiş Güzergâhlardaki Dâhilî Nakliye 160

V. BÖLÜM

ORDUNUN İAŞESİ

Tahıl Tedariki 184

VI. BÖLÜM

OSMANLI SAVAŞ YÖNTEMLERİ

Tecrübe, Liyakat ve Çağdaş Askerî Pratiğin Standart Normlarına Bağlılık

Osmanlılar ve Carî Askerî Uygulamaları 212
Osmanlı Askerî Mühimmatının Konuşlandırılması ve Sahada Kullanımı 215
Askerî Mimari ve Modernizasyonun Maliyeti 219
Osmanlı Muharebeleri (Birinci Bölüm): 1638 Yılındaki Bağdat Kuşatması Özelinde Tasvir Edilen Büyük Kuşatma 224

Osmanlı Muharebeleri (İkinci Bölüm): 1664 Sefer Zamanındaki Askerî Çatışmaların Yapılış Biçimlerinde Görüldüğü Şekliyle Daha Küçük Seferler Sırasındaki Operasyonel Gerçekler 236

Osmanlı Muharebeleri (Üçüncü Bölüm): Savaşın Doğası ve Bunun Savaşla Bağlantılı Ölümlerdeki Rolü 247

VII. BÖLÜM

OSMANLI SAVAŞININ MOTİVASYONEL VE PSİKOLOJİK YÖNLERİ

Liderlik ve Komuta 262

Askerî Motivasyon ve İdeoloji ile Dinî Telkinlerin Rolü 274

Maddî Saiklerin Savaştaki Rolü Üzerine Dönemin Osmanlı Kroniklerinin Görüşleri 282

Ordu Törenleri 289

Savaş Öncesi Teşvikler, Savaş Sonrası Mükâfatlar 301

Askere Alma 305

VIII. BÖLÜM

OSMANLI SAVAŞ YAPILANMASININ SONRAKİ ETKİSİ

Osmanlı Pragmatizminin Askerî Alandaki Aslî Unsurlarına Dair Bir İnceleme

Savaşın Tahrip Kapasitesi 324

Osmanlı Askerî Pragmatizmi 332

Osmanlı Savaş Yapılanmasının Yeniden Dağıtıcı İşlevi 338

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş ve Sosyal Dönüşüm

Malî Baskılar 356

Askere Alım ve Sosyal Dönüşüm 361

Ekler 367

Kaynakça 379

Dizin 393

TABLOLAR

2.1. Yeniçeri askerlerinin maaşlı personel arasındaki artış oranı

2.2. Toplam maaş ödemelerindeki oranlara göre yeniçerilere yapılan maaş ödemelerindeki artış oranı

2.3. Ordunun dinlenme ve yürüyüşte geçen zamanlarının oranı (Avrupa ve Asya harekât alanlarının karşılaştırılması)

3.1. Tımarlı sipahilerin 1527 dolaylarındaki potansiyel gücü

3.2. Tımarlı sipahilerin 1631 dolaylarındaki potansiyel gücü

3.3. 1609 yılında tımarlı sipahilerin öngörülen/varsayılan büyüklüğü

3.4. Sultanın daimî birlikleri ve (çoğu askerî olmayan) diğer saray personelinin maaşları için hazineden yapılan yıllık ödemeler

3.5. Sultanın daimî ordusunun (Kapıkulu) büyüklüğü ve yapısı 1527-1670

3.6. Toplam potansiyel yeniçeri gücü ile savaşta konuşlandırılanların farkını ortaya koyan rakamlar

3.7. Kapıkulu süvarilerindeki asker sayısının azaltılmasından elde edilen hazine tasarrufları 1609-92

3.8. 1585 civarında Kafkasya'da yeni fethedilen Osmanlı vilayetlerindeki kalelerin garnizon masrafları

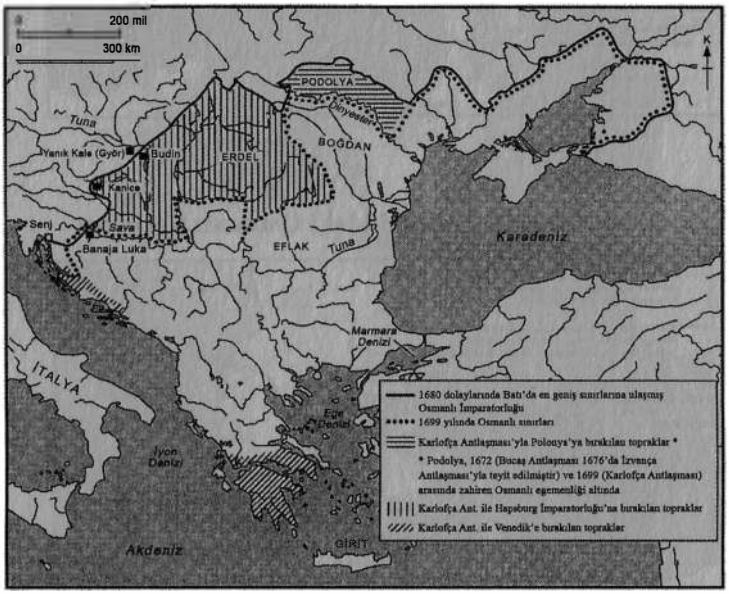
4.1. 1635 yılındaki Erivan Seferi sırasında ordu nakliyesi için satın alınan ve talep edilen develer

4.2. Öküz arabalarıyla yapılan tahıl nakliyesinde öküzlerin tipik yük taşıma seviyesini gösteren veriler

4.3. Çeşitli nakliye yöntemlerinin kile/kilometre başına düşen ulaştırma maliyetleri (akçe olarak)

HARİTALAR

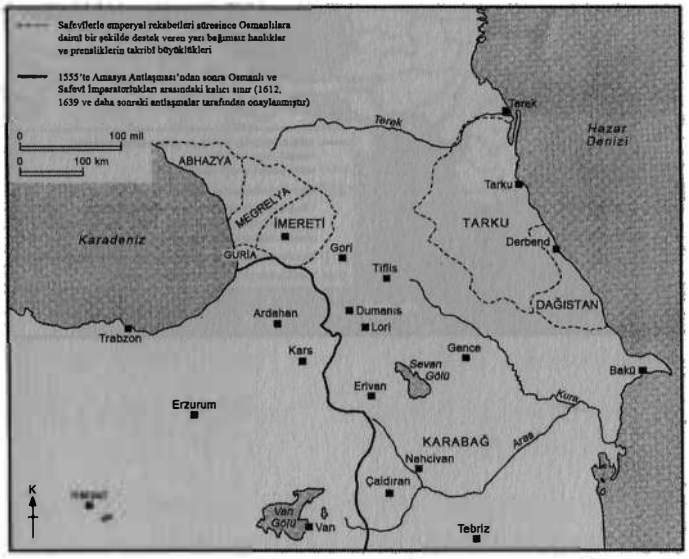
1. 17. Yüzyılın Sonunda Osmanlıların Batı'daki Konumu

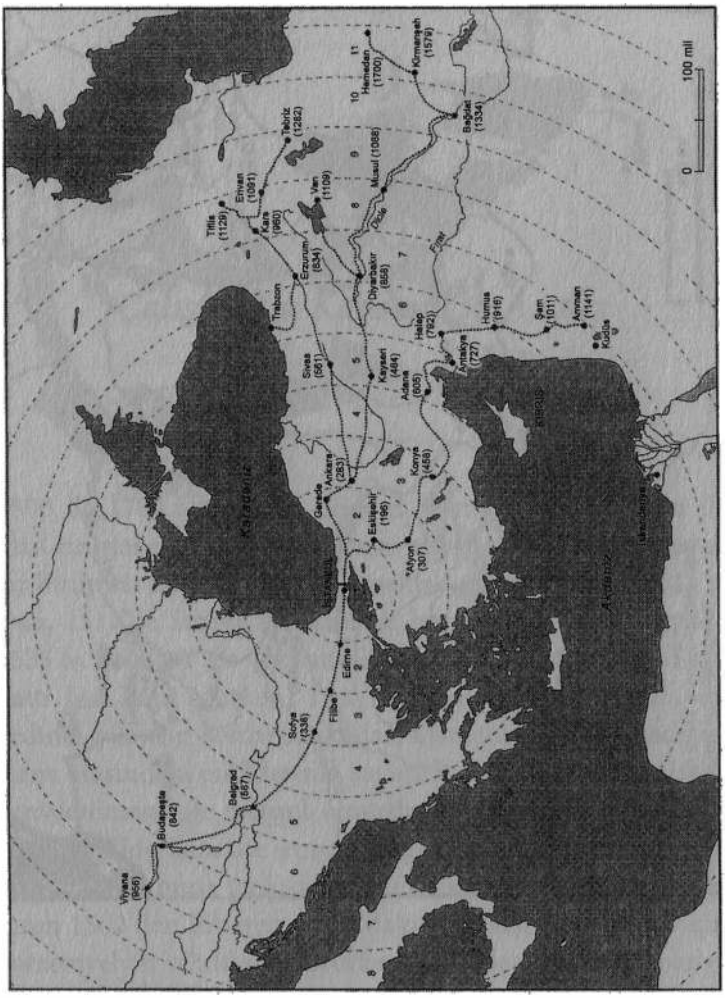
2. 17. Yüzyılın Başında Osmanlılar'ın Doğudaki Konumu

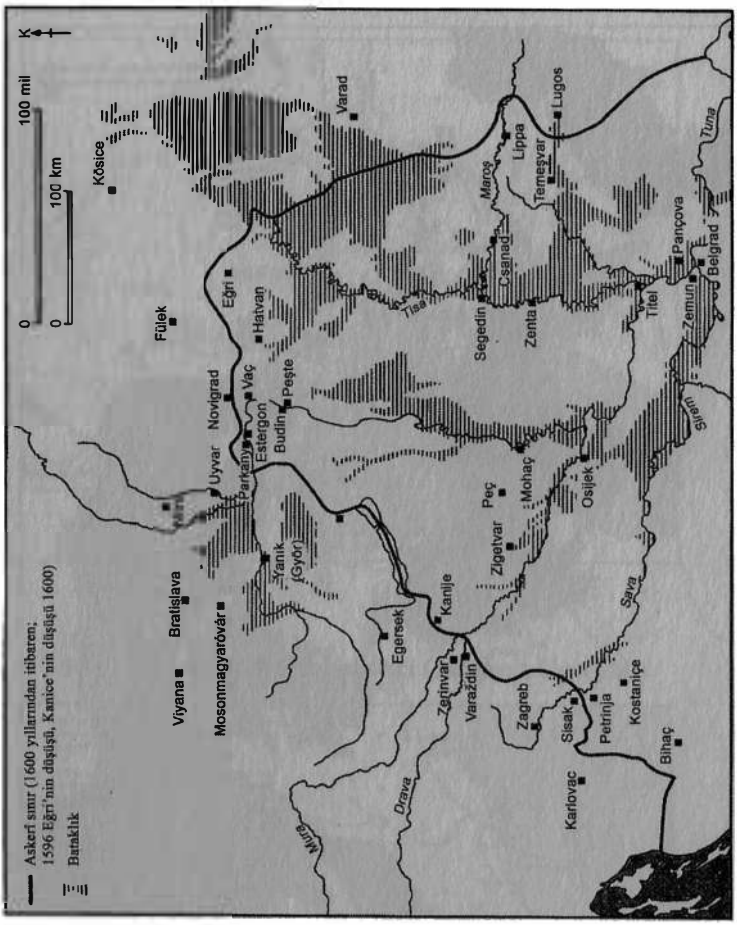
3. Karadeniz'in Kuzeyindeki Osmanlı Konumu

4. İstanbul'a Kıyasla Potansiyel Savaş Alanlarının Uzaklığı

5. Macaristan Akarsu Ağı

ÖNSÖZ

Çalışmanın Kapsamı ve Amacı

1500 ile 1700 arasındaki dönem, Osmanlıların Avrupa ile olan sınırlarına özel olarak önem atfettiği Osmanlı hanedan tarihinin bir dönemini oluşturmaktadır. Osmanlı'nın 1514'te İran, 1517'de Suriye ile Mısır ve bunu takip eden on yılda 1535'te Bağdat'ı ele geçirmesiyle birlikte Aşağı Dicle-Fırat hattı faal hâle gelirken, 1541'de Budin'in düşüşünden on yedinci yüzyılın sonlarına kadar, Osmanlılar mütemadiyen Tuna ötesindeki mülklerinin savunması (ve periyodik olarak genişletilmesi) ile meşgul olmuşlardı. Osmanlı'nın gayretini bu şekilde kanalize etmesi, çağdaş politik koşulların (ve Osmanlı'nın buna tepkisinin) bir ürünüydü. Safevî hanedanının 1502'den itibaren Doğu'daki yükselişi Osmanlılar için potansiyel bir tehdit oluştururken, 1519'dan itibaren İspanya ve Avusturya tahtlarının V. Charles'ın [Şarlken] hükmü altında birleşmesi, Osmanlı'nın stratejik çıkarları için fiilî ve hakikî bir tehlike teşkil etmekteydi. Charles'ın tahttan feragat etmesini müteakip toprakların yeniden taksim edilmesine ve Doğu'daki mülklerinin ilk halefi kardeşi Ferdinand'a; Batı ve Kuzey'deki mülklerinin ise ikinci halefi oğlu Philip'e geçmesine rağmen, Osmanlılar, o zamana kadar kendilerini geri

dönülmez bir şekilde Habsburg karşıtı ittifaklara ve on yedinci yüzyılın sonuna kadar da Orta Avrupa siyasetinin merkezini tutan stratejik konumlarına adamışlardı. İki yüzyıllık genel askerî gelişmelerin geniş kapsamını göz önüne aldığımızdan dolayı, 1540 sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan topraklardan herhangi birindeki gelişmelere ayrıntılı olarak odaklanmamız mümkün değil. Buna rağmen kuzeybatı sınırındaki olaylara daha fazla odaklanmak şeklindeki tabii bir eğilim Osmanlı askerî girişimlerinin gerçek bir modelini temsil edecektir. En aktif üç cephe –Kafkasya, Mezopotamya ve Macar cephelerinden– içerisinde Osmanlı kaynaklarında en fazla yer alan ve askerî çabanın en fazla yoğunlaştığı saha, bunlardan sonuncusudur.

1540 sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğü, çıkar ve sorumluluğun bu şekilde dengelenmesini gerektirmekteydi. Bir bölgedeki kaynaklar ve ihtiyaç fazlalıkları Osmanlılar tarafından başka bir bölgedeki askerî faaliyetleri sübvanse etmek ve desteklemek için etkili bir şekilde kullanılmaktaydı. Ayrıca dönemin büyük bir kısmında, imparatorluğun büyüklüğü, devletin zaafiyetini artırmaktan ziyade bir güç kaynağı olma özelliği taşımaktaydı. 16. yüzyılın ortalarından itibaren, 370 millik bir yay oluşturarak kuzey ve doğuda Kosice'den, güney ve batıda Senj'e kadar uzanan Avusturya askerî sınırı, kuzeybatı hududu boyunca 50'den fazla kale ve hisar tarafından muhafaza edilmekteydi. 1600 yılına gelindiğinde ise, Kanije'nin (Nagykanizsa) Osmanlı Macaristanı'nın dördüncü eyaleti olarak imparatorluğa eklenmesiyle, Osmanlılar Avusturyalılarla sayı ve nitelik olarak baş edebilir hâle gelmişlerdi ve yüzyılın ilk yıllarında oluşan bu denge hâli 1660'lara kadar çok fazla değişmedi.

Diğer uçta, Osmanlı-Safevî sınırı her ne kadar 600 milden fazla olarak Karadeniz'deki Batum'dan Şattü'l-Arab'daki Basra'ya kadar uzanıyorsa da bu sınırın sadece küçük bir kısmında askerî garnizonlar bulunuyor veya ciddi bir şekilde

korunuyordu.[1] Sınırlı ve istisnai faaliyet dönemleri dışında (örneğin 1580'lerde ve yine 1630'larda olduğu gibi) Osmanlıların bu alandaki varlığını idame ettirebilme maliyetleri, daha çok yerel kaynaklara dayanmak suretiyle karşılanabilmekteydi. Bu gerçekler ışığında, anlatımız için yararlanacağımız deliller ağırlıklı olarak on altıncı yüzyılın ortalarından itibaren ve Avrupa operasyon alanından seçilmiştir. Diğer alanları ve dönemleri etkileyen olaylara yapılan atıflar sistematik olmadığı gibi çoğunlukla paralel kurumsal gelişmeleri vurgulaması veya genel fenomenleri açıklaması için konuya dâhil edilmiştir.

Kitapta ana temaların kapsamı, savaşın birbirini izleyen aşamalarına uygun olarak tertip edilmiştir: Savaşın öncesi, esnası ve sonrası. Birinci kısım (Bölüm 1-3) savaşın hazırlık ve planlama yönlerini ele alırken; 4-7. bölümler operasyonel konularla ilgilidir ve son bir bölüm askerî faaliyetin savaş sonrası etkisinin çeşitli yönlerini ele almaktadır. Her üç kısmı biraraya getiren müşterek tema ise Osmanlı savaşının kısıtlayıcı ve sınırlayıcı etkenleridir. Son bölümdeki bu zihnî meşguliyet bizi, seferberlik ve finans gibi ilk bölümde ele alınan Osmanlı savaşının planlı ve kontrollü yönlerini hafife almaya sevk etmektedir. Bu savaşa hazırlık aşamaları kapsamlı bir şekilde ölçülebilir ve bu aşamaları hayret verici bir şekilde kayda geçiren Osmanlı arşiv kaynaklarından tahkik edilebilir. Ancak bizi en çok ilgilendirecek olan –gerek insanî gerek çevresel boyutları bakımından– Osmanlı savaşının kontrol edilemez ve öngörülemez yönleridir. Bahsedilen yönleri inceleyen bölümler (bilhassa operasyonel gerçekliklere odaklanan kısımlar) zorunlu olarak fizikî tasvirler, harekât raporları, sefer günlükleri ve diğer Osmanlı anlatıları etrafında temellendirilecektir. Osmanlı askerî tarihinin malî, teknolojik, taktiksel ve politik yönleriyle ilgili hatırı sayılır kaynaklar mevcut olsa da, ortalama bir Osmanlı askeri tarafından tecrübe edilen savaşın fiziksel ve psikolojik gerçekliklerinin hissedilir bir şekilde

yeniden üretimi için çok az bir çaba harcanmıştır. Seleflerimizin ihmali göz önüne alınarak, bu kitap mütevazı ihmali bir nebze de olsun ıslah etme adına operasyonel konulara ağırlık verecektir. Eser, Osmanlıların belirli seferlerdeki başarı ve başarısızlıklarının detaylı post-mortem analizleri üzerinde şekillenmiştir. Osmanlı askerî tarihinin o pek bilindik yaklaşımlarına bir alternatif olarak biz, savaşın sonuçlarından ziyade savaşın hazırlık süreçlerini açıklamaya ağırlık vereceğiz.

Bu kapsamda bir kitap yazarken uygun referans terimleri ve terminolojinin tutarlılığıyla ve anlaşılabilirliğiyle ilgili belirsizliklerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Bu gibi konularda, doktriner bir tarihî kesinlik kaygısı gütmekten ziyade, pratik kaygılarla hareket ettim. Örneğin, modern "Avusturya" teriminin bahse konu olan imparatorluğun doğusundaki Habsburg topraklarını temsil etmek için kullanılması özensiz veya tarihsel anlamda yanlış olsa da, bundan imtina etmek gereğinden fazla detaya boğulmak anlamına gelecekti. "Emperyal Avusturya-Habsburg dâimî ordu birlikleri" ve bu birliklere Kutsal Roma İmparatorluğu içerisindeki elektörel devletler veya belirli seferlerde onlarla ittifak hâlindeki özerk devletler tarafından kendilerine ödünç verilen askerî alaylar arasındaki ince farklılıklarda ısrar etmek yerine, bütün katılımcı grupları daha geniş ve kapsayıcı "Avusturya ordusu" ve "koalisyon güçleri" başlığı altında toplamayı tercih ettik. Osmanlı örneğinde askere alınan askerlerin kaynağına ilişkin böyle bir belirsizlik bulunmadığından (Avrupa seferlerinde Tatarların yardımcı kuvvet olarak istihdam edilmesini veya Doğu seferlerinde Kürtlerin kullanılmasını istisna olarak görmediğimiz sürece), çok daha isabetli bir şekilde, askerî hareketlerin çoğunu basitçe "Osmanlı" olarak adlandırabiliriz.

"Safevî" denilen hanedan terimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırları boyunca komşuları ile olan ilişkilerinin büyük bir kısmını ihitva ediyor olsa da, İmparatorluk Avusturyası (kalıtsal topraklar), Macaristan Krallığı ve Hırvat sınır bölge-

leri arasındaki farklılıklar –ki sonuncusu Militargrenze'nin askerî sınırının bir parçası olarak ayrı, yarı özerk bir statüye sahipti– Habsburg gibi basit bir sınıflandırmaya ve hatta "emperyal" gibi uzlaşmacı alternatiflere göre daha uygun gelmemektedir. "Avusturya" özelindeki bu idarî ve hukukî yetkisine ilişkin karmaşıklık düzeyi Avusturya-Osmanlı savaşına karakteristik bir nitelik kazandırmaktadır. Savaş sıklıkla sınır bölgelerinin güçlü yerel ailelerinin kişisel kaynakları kullanılarak finanse edilip idame ettirildiği (Avusturya örneğinde Zrinyi ailesi gibi) ve genellikle "devlet" tarafından teşvik edilse de yine onun tarafından asgarî bir girdi ile yürütüldüğü için bu durumu, Viyana ve İstanbul arasındaki bir irade savaşı olarak tanımlamak yanıltıcı olacaktır. Uygun olmamasına rağmen "Avusturya" gibi monolitik (yekpare) terimlere zarureten kapsayıcı bir terim olarak tekrar başvursak da bu analizin Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna-Hrvatistan ve Avusturya-Macaristan sınır bölgelerindeki sınır savaşlarının altında yatan bazı zorlukları ortaya çıkarmasına hizmet etmesi umulmaktadır. Bu özel coğrafî çevrede yerel faktörler ve partikularizm hem devlet-içi hem de devletlerarası çatışmaların seyrini kat'i bir surette etkilemiştir.

Osmanlıların çağdaşları Habsburgları ifade etme şekli, onları Alman veya Avusturyalı[2] anlamına gelen Nemçe (Nemse) olarak adlandırmaktı. Görünüşe göre, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun doğudaki topraklarını oluşturan Hırvat, Çek, Alman ve Macar konfederasyonunu ifade etmek için tek bir teriminin bulunması, Osmanlılar için de eşit derecede bir sorun teşkil etmekteydi. Sayılan şeylerle beraber biz, daha kapsayıcı terimlerin gelişigüzel kullanımıyla karmaşık sosyal ve toplumsal ilişkileri daha anlaşılır bir tek biçimliliğe indirgemeyi tercih ettik. Benzer bir mantığı Osmanlı veya Safevî örneğine uygulamaktan bizi meneden "Türk" ve "İran" kelimelerinin en yakın karşılıklarının çağdaş politik gerçekleri ciddi bir şekilde çarpıtmadan kullanılamayacak olmasıdır. Son tahlilde,

sahte bir simetri girişimi yaratma girişimimizin yalnızca çarpıtma kaynağı değil hatta (amaçlarımız açısından daha da kötüsü) kafa karışıklığı kaynağı olmasına izin verilmesindense terminolojideki tutarsızlıkların olduğu gibi kalması bize daha tercih edilebilir gözüktü.

On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda kullanılan ağırlıklar, ölçüler ve standart sikkelerin eş değerleriyle ilgili tablolar, kitabın sonunda ekler halinde verilmiştir (bkz. Ekler III-VI). Anlatımızda, alıntı yapılan kaynaklarda kullanılan orijinal terimlere mümkün olduğunca bağlı kalmayı tercih ettik. Bununla birlikte, modern haritalardaki yerlerin tanınmasını kolaylaştırmak için yer adlarının eş değer bir tablosu Ek VII'de verilmiştir. Örneğin, metinde Komárom'un kuzeyindeki Nitra nehrinin kıyısındaki önemli kaleye yapılan atıflar, Osmanlı kaynaklarında en çok karşılaşılan biçimde (Uyvar) verilmiştir. Karşılaştırma yapılabilmesi için, hem modern Slovakça (Nové Zámky) hem de çağdaş Macarca (Ujvár) biçimlerinin her ikisi de Ek VII'de belirtilmiştir.

Notlar

1. F. Szakály, "Early Ottoman Hungary", içinde P. Sugar, P. Hanak ve T. Frank (eds), *History of Hungary,* Londra 1990, s. 89.
2. M. Köhback, "Nemçe", *Encyclopaedia of Islam*, C. 8, s. 4-5.

TEŞEKKÜR

İstanbul'daki Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Dr. Filiz Çağman'a, Topkapı koleksiyonlarındaki edebî ve tarihî el yazmalarından beş minyatürün röprodüksiyonlarını basmama izin verdiği için müteşekkirim. Bunlar şu şekildedir:

Hazine 1365, vr. 93a ve 34b (Mustafa Âlî, *Nusretnâme*); Bağdat Köşkü 200, vr. 100a (Seyyid Lokman, *Şehinşâhnâme-i Sultan Murad Han*, C. 2); Hazine 889, vr. 14a (Nâdirî, *Dîvân*) ve Hazine 1124, vr. 54a (Nâdirî, *Şehnâme-i Sultan Osman Han*).

Ayrıca, her biri taslak aşamasındaki metinlerim üzerine görüş bildirmeyi nezaketle kabul eden üç okuyucuma da bir teşekkür borçluyum. Virginia Aksan, Jeremy Black ve William McNeill'in her biri beni bir kez daha düşünmeye teşvik eden derin ve incelikli görüşler sundular. Nihayetinde onların kolektif bilgeliği ile boy ölçüşmede başarısız olduysam, yitirilen bu fırsatın tüm sorumluluğunu üstlenmekteyim. Kitap için yaptığım araştırmayla ilgili bıktırıcı derecede ısrarlı gözüken pratik yardım taleplerime cevap verirken, gösterdiği profesyonel kibarlık ve genel nezaket için Caroline Finkel'e teşekkür etmek istiyorum.

UCL Press'in tüm editoryal ekibine, bu kitabın editör ve yazarın hayallerinden güzel bir nihai ürüne uzanan uzun yolculuğu boyunca gösterdikleri sabır ve profesyonellik için de minnettarım.

I. BÖLÜM

GENEL SİYASÎ ÇERÇEVE
Gelişen Bağlam

Belirli Osmanlı seferlerinin içeriğini doğrudan ele almadan önce, öncelikli olarak Osmanlı'nın sınırlı politik hedefleri (Birinci Bölüm) ve fiziksel-maddî kısıtlamaları (İkinci Bölüm) çerçevesinde genel bir askerî girişim anlayışı oluşturmak gerekmektedir. Osmanlılar belirli zamanlarda belirli sebeplerle savaştılar. Politika ve stratejilerin zaman içinde değişmesi sebebiyle, Osmanlı savaşını cihan hâkimiyeti için dünyevî arzulara veya İslam'ın hâkimiyeti için manevî dürtülere indirgemek, Osmanlı düşüncesini kaba bir şekilde fazlaca basitleştirmek olacaktır.

Tarihçiler hâlâ 1520'lerde Osmanlı'nın Macaristan'a olan saldırılarının amacı ve zamanlaması üzerine tartışmaktadır. Fakat yakın tarihli yeni bir değerlendirme, Sultan Süleyman'ın Macaristan'ın fethini ve ilhakını henüz saltanatının başında, muhtemelen Belgrad'ın ele geçirilmesini izleyen 1521 gibi erken bir tarihte amaçladığı tarzındaki standart görüşlere açıkça meydan okumaktadır.[1] Perjés bu görüşler yerine belirsiz bir hanedan krizine odaklanmayı tercih etmiştir. Nitekim 1540'ta küçük bir kralın (II. János Zapolya) Macar tahtına geçmesiyle

patlak veren hanedan krizi, Osmanlılar için salt bir fırsat ve bahaneden de öte Orta Macaristan'ın belirli bölgelerini (başkent Budin de dâhil) ilhak için gerekçe sağlayan bir dönüm noktası olmuştu.

Osmanlıların Macaristan'ı vekâleten yönetmek yerine doğrudan yönetmeyi ve ilhak etmeyi seçişi, ikna edici bir şekilde, planlı bir politikadan ziyade diğer tüm seçenekleri devre dışı bırakan tesadüfî şartların ortaya çıkışına bağlanabilir. Her Osmanlı hükümdarının Avusturyalılarla topyekûn savaşa girme konusunda kendine has birtakım zorunlulukları ve arzuları vardı. Sultan Süleyman, saltanatının son 25 yılını (1541-66) Sava Nehri'nin kuzeyindeki ve Tuna Nehri'nin her iki tarafındaki yeni kazandığı toprakları genişletme ve aktif bir şekilde savunma ile geçirirken; onu takip eden 80 yıldaki tüm halefleri (1568-1649) eski düşmanlarıyla ile bir dizi uzatılmış ve büyük oranda sorunsuz süren ateşkeslere imza attılar.[2]

Her ne kadar 1593 ila 1606 arasındaki "Uzun Savaş" olağan barış düzenine bir istisna teşkil etse de savaş, bölgesel huzursuzluklar ile başlamış ve bitmişti. Takip eden yıllarda savaş ancak istisnai olarak (Osmanlılar'ın 1594'te Yanık [Györ] ve 1596'da Eğri saldırılarında olduğu gibi) tam ölçekli bir imparatorluk savaşı boyutlarına ulaşabilmişti. Süleyman'ın fetihlerini takip eden dönemin büyük bir kısmında Osmanlılar sınırlı politik hedeflerine – ki özünde bu, Habsburg'un doğuya doğru daha da genişlemesinin önünde Orta Macaristan'ın bir tampon bölge olarak statüsünün korunmasıydı– ellerindeki sınırlı kuvveti özenli bir şekilde kullanmak yoluyla ulaşabilmişlerdi.

Osmanlıların kararlı bir şekilde taraf sız kaldıkları Avrupa Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-48) sona ermesiyle Avusturya Hanedanı, 1650 ve 1680 yılları arasında kriz boyutlarına ulaşan, bir dizi iç karışıklıklara ve bölgesel ayaklanmalara sebebiyet veren yeniden yapılanma çalışmalarının ve çatışmacı siyasetin hâkim olduğu bir döneme girdi. Birçok tarihçi bu dönemi Habs-

burgların "Karışıklık Dönemi"[3] [*time of troubles*] olarak adlandırma hususunda hemfikirdir. Bu dönemde Habsburglar, Batı cephesinde (1672 ila 1679 Fransızlara karşı) verilen savaşlarla veya dâhildeki sorunlarla (Macaristan'da Kuruç isyanlarıyla) öyle meşgul idiler ki Osmanlıları, Orta Macaristan'da iyi tahkim edilmiş mevkilerinden çıkarmak için gerekli olan kaynakları ciddi bir saldırı için seferber edemediler. Aynı dönemde Osmanlılar Habsburgların bu meşguliyetlerini kendi menfaatleri için kullandılar ve 1660 ile 1664 arasında eş zamanlı olarak doğuda Transilvanya'ya ve kuzeyde Slovakya'ya yönelik ciddi bir taarruza giriştiler. Fakat bu sırada Habsburgulular, Orta Avrupa'daki çıkarlarını savunmak için uzun bir mücadeleye girişmeye hazır değildiler ve bunun sonucunda Ağustos 1664'te Vasvár'da hızlıca bir antlaşmaya varıldı.

Yerel çatışmalar ve küçük çaplı çatışmalar, tipik *kleinkreig* (gerilla savaşı[i]) tarzında (vurkaçlar), Süleyman'ın 1566'daki vefatından sonra başlayan ve büyük çaplı savaşın yeniden başladığı 1683'e kadar süren genel askerî hareketsizlik döneminde hayli düzenli bir şekilde meydana gelmiştir. Ancak 1500 ila 1700 arasındaki dönem boyunca Avusturya-Osmanlı arasındaki olağan kaide ve uygulamaları, Osmanlılar'ın Macaristan'da kalıcı bir yerleşim için hazırlık yaptıkları 16. yüzyılın ortasındaki kitlesel seferberlik veya 17. yüzyılın sonlarına doğru göz korkutucu bir uluslararası kuvvetler koalisyonu ile karşı karşıya geldikleri dönemlerde belirlenen kıstaslarla değerlendimek büyük bir hata olacaktır. Savaşın Orta Avrupa harekât sahasında ateşli bir şekilde devam ettirilmesi, söz

i Kleinkreig: İlk olarak erken modern dönemde Almanlar tarafından benimsenmiş bu kavram Almanca bir kelime olup "küçük savaş" veya "gerilla savaşı" anlamına gelmektedir. Daha büyük, daha organize bir orduya karşı düzensiz güçler tarafından kullanılan küçük ölçekli, vur-kaç taktikleriyle karakterize edilen bir savaş türünü ifade etmektedir. Kısacası kleinkrieg, daha büyük ve daha güçlü bir düşmana meydan okumak için hareketliliği, esnekliği ve geleneksel olmayan taktiklerin kullanımını vurgulayan bir savaş türünü temsil etmektedir. (Çevirmenin Notu)

konusu dönemin büyük bır kısmında her iki tarafın da birinci önceliği değildi. Osmanlı açısından, Macaristan'daki mevcut durumu sürdürmeye yönelik mahdut hedefler, vilayet kuvvetlerinin konuşlandırılmasıyla yerine getirilebilirdi.

1606'dan sonra Orta Avrupa'da savaş ve diplomasinin yürütülmesi, istisnai durumlar haricinde, Budin'deki Osmanlı eyalet valilerinin takdirine ve imkânlarına bırakılmıştı. 17. yüzyılda Avusturya sınırına sevk edilen ordularına sultan şöyle dursun, vezirin dahi önderlik etmesi nadir görülen bir hâl almıştı. Karakteristik muharebe modeli daha çok küçük kalelerin el değiştirmesi ile sonuçlanan veya sınır biçimlerinde önemli bir değişiklik meydana getirmeyen küçük ölçekli akınlardı. Hududun mahdut bir kesimi boyunca birkaç yarı bitişik sınır garnizonundan toplanmış eyalet askerlerinin ve yerel kuvvetlerin karşı karşıya gelmesi ve geçiçi olarak savunmasız olan daha önemli kalelere sevk edilmesi dış kaynaklardan herhangi bir destek talep edilmeden organize edilebilirdi.

Her iki tarafta da 40 bin kişinin üzerinde muharibin yer aldığı uzun süreli karşılaşmalar merkezî bir planlama ve finansman gerektirirken; sayıları her iki tarafta 6-8 bin olan yerel milisler arasındaki kısa süreli çarpışmalar şahsî yerel teşebbüs yoluyla kolaylıkla gerçekleştirilebilirdi. Örneğin, güvenilir çağdaş kaynaklar, 1554'te Fülek (Filákovo) Kalesi'ni ele geçirmek için Osmanlı'nın Budin valisi Toygun Paşa tarafından seferber edilen kuvvetlerin, eyalet kuvvetleri ile beraber yalnızca 3 bin kişiden oluşurken bölge komutanları ve kale muhafızlarının destekleriyle birlikte en fazla 8 bine baliğ olduğunu belirtmektedirler.[4] Bu yerel çatışmaların bölgesel ve zaman zaman devletlerarası anlaşmazlıklara dönüşmesi hem siyasî olayların birbirini destekler şekilde tesadüf etmesine hem de divanın önde gelen üyelerinin fikir birliğine varmasına bağlıydı.

Osmanlıların savaşmasını "Türk devletinin tabiatında var olan savaşçı karakterinin" hayata geçirilmesi olarak tahayyül

etmek, devletin bu dönemdeki gücünü fazlasıyla abartmak olacaktır. Devletin askerî gücün kullanımı konusunda bir tekele sahip olup olmadığı veya elinin altındaki kuvvetlerin gücünü her zaman başarılı bir şekilde kanalize ve kontol edip edemediği konusu net değildir. Askerî birliklerin savaşta nasıl bir performans gösterecekleri daha sonraki bölümlerde daha etraflıca inceleyeceğimiz üzere fiziksel ve psikolojik etkenlerin karmaşık bir matrisine bağlıydı (özellikle fiziksel kısıtlamalar ile ilgili 2. Bölüm'e; Osmanlı ordusundaki moral ve motivasyon için 7. Bölüm'e bkz.). Bu bölümde siyasî şartlar ve bu şartların Osmanlı savaşının boyutu, yoğunluğu ve süresini belirlemede oynadıkları rolü ele almakla yetineceğiz. Araştırmamızın odak noktası, bilhassa İmparatorluğun doğu ve batı sınırlarındaki iki ana kara cephesi olacaktır.

Doğu Cephesinde Savaş

Düşmanın yok edilmesini ve topraklarının tamamen ele geçirilmesini hedefleyen ideolojik savaş, Osmanlı'nın Hristiyan kâfirlere karşı savaşının bir hedefi olmaktan çok, 16. yüzyılın başlarında Osmanlı'nın doğudaki heteredoks Müslüman komşularıyla ilişkileri bağlamında ortaya çıktı. I. Selim'in 1512-1520 yılları arasında sekiz buçuk yıl süren saltanatı süresince bir müddet şer'i emirlere katı bir bağlılık politikası uygulandı. Lakin Selim'in 1514'te İran'a yönelik saldırısının şiddeti kısmen tahta çıkışından iki yıl geçmesine rağmen henüz daha saltanatının güvenliğini tam olarak garanti altına almamasının yanında ülkenin iç sıkıntıları ile de yakından ilişkiliydi.

Selim'in politikaları, oğlu ve halefi Süleyman'ın kırk yedi buçuk yıllık saltanatı sırasında terk edildi ve sonunda da büyük oranda unutuldu.[6] Amasya Antlaşması (Mayıs 1555) ile beraber her iki taraf kendi nüfuz alanları ile ilgili karşılıklı bir mutabakata vardı. Bu tarihten sonra çatışmaların yeniden başlaması, Irak'ı (Güney bölgesi) Osmanlı'nın nüfuz alanına

ve Azerbaycan'ı da (Kuzey bölgesi) Safevîlerin nüfuz alanına yerleştiren Amasya Antlaşması'nın (şu veya bu tarafça) ruhuna aykırı davranılmasıyla ilişkilendirilebilir. Osmanlı'nın 1578'deki kuzey bölgesine yönelik saldırısı, maksatlı bir şekilde Muhammed Hüdâbende'nin yönetimi altındaki (1578-88) Safevî Devleti'nin ciddi iç karışıklıklar ve zayıflıklar ile uğraştığı bir döneme denk getirilmişti. Osmanlılarla mücadeleye mahâl olan bölgenin tam ortasında bulunan Safevîlerin başkenti Tebriz'in, Safevîlerin elindeki Horasan ve Azerbaycan'ın doğu ve batı askerî sınırlarının ortasındaki Kazvin'e taşınması (1555), bölgenin askerden arındırılmasının ilk adımı niteliğindeydi.

Osmanlı'nın 1578 ile 1590 arasındaki şiddetli hücumları bu şartları yalnızca kısmen ve geçici olarak değişikliğe uğratmıştı. Başkentin Kazvin'den tekrar Isfahan'a taşınması (1597) Safevîlerin kuzeybatı sınırındaki önceliklerini ve güvenlik kaygıların daha farklı bir noktaya yönelttiklerini daha kuvvetli bir biçimde gösteriyordu. Bu tarihten itibaren, özellikle I. Abbas'ın 1603'te Tebriz ve 1604'te Erivan'da bölgenin iki temel kalesini yeniden ele geçirmesinden sonra, iki imparatorluk arasındaki aşağı Kafkasya sınırı oldukça sakin bir durumda kaldı. Hem 1616'daki başarısız Erivan kuşatması hem de IV. Murad'ın 1635'te kaleyi "ele geçirmesi" aynı belirgin etkiye sebep olmuştu: Mevcut düzenlemeler üzerinde neredeyse hiçbir etkileri olmamıştı.[7]

On yedinci yüzyılda Safevî Devleti'nin ağırlık merkezi kesin ve kalıcı olarak güneye kaydı. 1624, 1629-30 ve 1638'de Mezopotamya'daki Osmanlı taarruzlarının tek amacı, 1623'te bir Osmanlı hanedanı krizi sırasında Bağdat'taki Osmanlı garnizonunun Safevîlerin eline geçmesiyle bozulan bölgenin eski güç dengesini yeniden eski hâline getirmekti. Hem Osmanlı prestiji hem de Basra Körfezi'ndeki ticarî konumu, Bağdat'ın bir operasyon üssü olarak elde tutulmasına bağlı olduğundan, Sultan IV. Murad (hükümd. 1623-40) Bağdat'ın yeniden ele

geçirilmesini, dış politikanın en mühim önceliği olarak belirlemişti. 1618 ve 1648 yılları arasında Hristiyan Avrupa'nın iç savaşlar sebebiyle bir karışıklığa düşmesi, Osmanlıların bu amaçlarına yoğunlaşabilmelerini mümkün hâle getirdi. Osmanlılar ve Safevîler arasındaki denge, Mayıs 1639'da Zuhab (Kasr-ı Şirin) Antlaşması ile yeniden tesis edilmiş ve antlaşmanın temel şartları yalnızca yüzyılın geri kalanında değil, Mir Mahmud'un 1719-1722 arasında Doğu'dan gelen ve Safevî Devleti'nin yıkılmasına sebep olan istilalarına kadar yürürlükte kalmaya devam etti.[8]

Aynı yıllarda hüküm süren 1502-1722 yılları arasındaki 220 yıl boyunca Osmanlı-Safevî ilişkileri, genel olarak karşılıklı uzlaşma ve birbirini tanıma ruhuyla şekillenmişti. Bu duruma I. Selim (1512-20), III. Murad (1574-95) ve biraz da IV. Murad (1623-40) dönemlerinde istisna teşkil eden durumlar, olağandışı siyasî şartların ve anlık fırsatlardan yararlanma girişimlerinin bir sonucuydu. Bu tür koşullar, Osmanlı idaresinin Azerbaycan'a veya Hazar'ın ötesine yayılması için sağlam bir temel teşkil edemeyecek kadar kısa ömürlüydü.

Osmanlı askerî yapılanmasının/savaşçılığının sınırlarını en açık bir şekilde Doğu cephesinde görebiliriz. Her ne kadar yürüyüş mesafesi, arazinin elverişsiz yapısı ve iklim koşullarının sertliği, birliklerin her ne pahasına olursa olsun kazanma kararlılığını baltalamak hususunda tek başına yeterli değilse de Müslüman kamuoyunun bu cephede savaş yürütme noktasındaki olumsuz görüşleri hâlâ bir engel olarak orada durmaktaydı. İstisnai şartlar altında Osmanlı uleması Safevîlerin heterodoks "Kızılbaş" destekçilerinin lanetlenmesinde işbirliği yapmaya istekli olsa da Müslüman bir komşu devlete karşı daimî bir savaş politikasını onaylamaları pek mümkün değildi. Ulemanın tasdiki olsa bile Osmanlı ordusunun sıradan neferleri arasında bu durumun destek görmesi beklenemezdi. Böylece Batı cephesinde topyekûn bir savaş (Reformasyon döneminde Hristiyan cenahtaki hem dinî hem de hanedan

içindeki iç bölünmeler nedeniyle) gereksizken; Doğu cephesindeki kısıtlama, Müslüman bir devlete karşı topyekûn savaşmanın istenmeyen veya düşünülmemesi gereken bir durum olarak telâkki edilmesinden kaynaklanıyordu. Belirli anlaşmazlıkları çözmek veya antlaşma şartlarını uygulamak için Müslüman dindaşlarına karşı askerî güç kullanımı meşrulaştırılabilirdi ancak fetih savaşları apayrı bir durumdu.

IV. Murad'ın emir ve komutası dâhilinde 1635'te Erivan'a ve 1638'de Bağdat'a karşı girişilen harekâta 100.000'den fazla asker iştirâk etmişti. Her ne kadar bu seferler Osmanlı kudretinin sembolik bir tezahürü olsa da bu orduların hiçbiri uzun bir süre savaş alanında kalmamıştı.[9] Kâtib Çelebi, Murad'ın 1635 yılında Erivan'a saldırısı esnasında Osmanlı ordusunda hazır bulunmuştu. Tarihçi, hükümdarın Temmuz ayında Ilıca'da (Erzurum'un 15 km batısı) etkileyici bir birlik teftişi yapabilmesine rağmen bir ay sonra Erivan muhasara altına alındığında bu kuvvetlerin sadece küçük bir kısmının kendisi yanında kaldığını açık bir şekilde ifade etmektedir.[10]

1630'larda diğer cephelerdeki görece sakinlik sebebiyle IV. Murad, Doğu savaşlarına eşi görülmemiş bir insan gücü kaynağı ve hazine fonu tahsis edebilmişti. Ancak tam da onun bu başarıları, özellikle sınırın kuzey çevresinde, Osmanlıların sahip olduğu konumun kırılganlığını ortaya çıkarmaya hizmet etti. Çeşitli nedenler ve özellikle de ilgili maliyetler sebebiyle (bkz. aşağıda, 3. Bölüm: Askerî İnsan Gücü ve Harcamalar) Osmanlılar, Doğu'daki savaş için bu tür tam ölçekli harekâtları yüzyılda sadece bir veya iki kez organize edebiliyordu. IV. Murad'ın 1635 ve 1638 yıllarında eşi görülmemiş bir şekilde arka arkaya sefer-i hümayunlar düzenleyebilmesi o kadar dikkat çekiciydi ki, İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nda bu seferler adına inşa edilecek köşklere de ilham kaynağı olmuştu.[i]

---

i Burada kastedilen IV. Murad'ın Revan ve Bağdat Seferleri sonrasında Topkapı Sarayı manzumesi içerisinde yaptırılan ve bu seferlerin adını taşıyan Revan ve Bağdat Köşkleri'dir. (Editörün Notu)

Batı Cephesinde Savaş

Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki farkındalığı 16. yüzyıldan çok daha eskiye dayanmaktadır. 1453'te Konstantinopolis'in düşüşü ve 1480'de Osmanlı'nın Güney İtalya yarımadasındaki Otranto'ya ayak basması gibi bazı dramatik olaylar kolaylıkla göz ardı edilebilecek gibi değildi. Ancak 1521'de Belgrad'ın düşüşüne kadar (ardından 1522'de Rodos) Osmanlılar, Avrupa'nın çoğu için uzak ve kısmen soyut bir endişe olarak kalmaya devam etti.

Osmanlıların ilk devirlerine dair geriye dönük bir ilginin ortaya çıkmasına 1520'lerdeki olaylar sebep olmuş ve Floransalı Andrea Cambini'nin hanedanın kökenleri üzerine 1528'de yayımlanan çalışmasında olduğu gibi basılı kaynaklarda da kendine yer bulmuştu.[11] Bundan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun fiilî ve potansiyel askerî gücü, Batı için kalıcı bir tehdit hâline geldi. Özellikle Venedik, muasırı Batı devletlerinin standartları ile karşılaştırıldığında Osmanlı hükümdarının (Grand Signor) devasa ihtiyat birliklerine hayranlıkla bakıyordu.[12]

Osmanlı askerî gücü hakkındaki bu tür izlenimler, padişah tarafından Osmanlı seferlerini tasvir etmeleri için bizzat görevlendirilen ve Osmanlıların yenilmezliğinin grafiksel bir gösterimini [minaytür] zengin bir şekilde sunan Osmanlı sarayının emrindeki nakkaşlar tarafından pekiştirilmiş olabilir. Sultan I. Süleyman (hükümd. 1520-66) bilinçli bir şekilde askerî başarılarının resmini detaylı bir şekilde kaydettiren ilk Osmanlı padişahıydı. Böylelikle kendi büyüklüğünü kalıcı olarak miras bırakabilmeyi garanti altına alabilmişti.[13] On altıncı ve hatta on yedinci yüzyılda Osmanlı'nın Avrupa'daki askerî girişimleri, hem zamanın Avrupa hem de ustalıkla ortaya koyulmuş Osmanlı anlatılarının bizi inandırmaya çalıştığı kadar düzenli değildi. Her iki anlatım da, "büyük" seferler için seferber edilmiş ve bizzat padişahın komutası altındaki Osmanlı ordusunun maksimum güçteki tasvirini sunmaktadır.

Ancak savaşın patlak vermesinin her zaman veya sadece padişahın girişimlerinin bir sonucu olduğunu zannetmemek gerekir. Osmanlıların 1593'te Avusturya'ya savaş ilan etmesine yol açan olaylar zinciri, bazen Avrupa'daki savaşlarının nasıl gelişigüzel bir şekilde gelişebildiğinin iyi bir örneğidir. 1592 yazında, Bosna'nın Osmanlı valisi sekiz günlük bir kuşatmadan sonra Bihaç Kalesi'ni ele geçirmiş[14] ve Petrinja'da Kulpa Nehri'nin güney kıyısında yani karşı kıyıdaki Hırvat kalesi Sisak'a bakan yerde yeni bir kale inşa ederek kendi şahsî teşebbüsleriyle harbi çoktan başlatmıştı. Her ne kadar Hasan Paşa'nın akınları ciddi bir provakasyon olsa da, payitahtın açık bir onayı veya yardımı olmaksızın o zamana kadar sadece emrindeki vilayet kuvvetleriyle hareket etmesi sebebiyle barışı telafisi imkânsız bir şekilde bozmamıştı.

Diğer taraftan Sadrazamın açık yetkisiyle bu tür bir akını desteklemek için diğer vilayetlerden kuvvetler göndermesi, Osmanlı'nın niyeti konusunda herhangi bir belirsizliğe yer bırakmıyordu.[15] Koca Sinan Paşa'nın Ocak 1593'te yeniden sadrazam olumasından sonra (üçüncü sefer) yaptığı ilk icraatlardan biri, oğlu Mehmed'i hâlihazırda Hırvat sınırına yapılan saldırıları yönetmek (ve genişletmek) görevi ile Rumeli beylerbeyi olarak tayini oldu. Bu tayin, Avusturyalılara Osmanlı'nın harekât planları hakkında önceden bir uyarı olmasının dışında pek bir yarar sağlamadı. Ayrıca Eylül 1593'te[16] Mehmed Paşa Sisak'ı zapt etse de bu mevki, karşı taarruz neticesinde tekrar düşmanın eline geçti.[17] Böylece 1593 sonbaharında iki taraf arasında, önceden öngörülmeyen ve her iki taraftaki saray çevreleri tarafından henüz tam mânâsıyla desteklenmeyen açık bir savaş durumu meydana geldi. 1592'de Hasan Paşa'nın şahsî teşebbüsü olarak başlayan savaş, 1593'te yeniden göreve gelen, savaşı benimseme ve başarılı bir şekilde yürütme kabiliyeti açıkça sorgulanan Sadrazam'ın şahsî savaşı olarak devam etti.[18] Temmuz 1591'den 1593'ün sonuna kadar, karşılıklı sınır akınlarının açık bir savaşa dönüştüğü 30 ay

boyunca Osmanlılar, kendilerini müdafaa için büyük ölçüde sınır bölgelerine güvenmek zorunda kaldılar[19] ve Koca Sinan Paşa'nın 1594 yazında Yanık Kale'ye saldırısına kadar, savaşı kararlı bir şekilde yürütebilecek kadar büyük bir kuvveti seferber edemediler.

Osmanlıların kuzeyde yirmi yıldan fazla görece hareketsiz kalmasına müteakip Macaristan'da topyekûn bir savaşa hazırlıksız olması, Avusturyalıların Mayıs-Haziran 1594'te Osmanlı kalesi Estergon'a karşı başlattıkları kararlı saldırı kapsamında anlaşılabilir (Geleneksel anlatım tarzında "bin yedi yüz gülleli bir kuşatma" olarak ölçülmüştür). Şöyle ki, kuşatma sırasında Osmanlıların toplayabildiği tek destek kuvveti, savaş alanına vardıktan kısa bir süre sonra düşman saflarına geçen, Semendire ve Bosna'dan gelen 2.000 sınır muhafızı ve at besicisi (voynuk) idi.[21]

Her ne kadar "Uzun Savaş" olarak da adlandırılan 1593-1606 Avusturya-Osmanlı Savaşı Avrupa'daki Osmanlı savaşının tipik bir örneği olarak değerlendirilemese de, hem başlangıcının hem de bitişinin Osmanlı-Habsburg imparatorluklarının sınırlarında kendiliğinden gelişen olaylarla yakından bağlantılı olması sebebiyle dikkate değerdir. Bosna Valisi Hasan Paşa'nın 1591'deki savaşı başlatma niteliği taşıyan Hırvatistan akınları ve Bocskai'nin –1605'te Macaristan'da ciddi bir iç savaşa ve Avusturya sınırında genel düzenin bozulmasına yol açan– Kasım 1606'da Zitvatorok'ta müzakere edilmiş bir antlaşmaya yol açan Transilvanya'daki isyanı, ne İstanbul'un ne de Viyana'nın sonuçlarını ve etkilerini tam olarak kontrol edemediği zincirleme reaksiyonları başlatan olaylardı. Kendiliğinden gelişen bu tür olaylar 1521'den itibaren iki imparatorluğun sınır bölgelerinde meydana gelmeye devam etti. Ancak mevcut siyasî iklim, kapsamlı ve sürdürülebilir askerî çabanın sürmesi için gerekli olan müşterek hedefbirliğini yalnızca istisnai olarak besledi. 1591 ile 1605 yılları arasındaki on beş yıllık süreçte savaşın duraksayan temposu, resmî ve

ilan edilmiş düşmanlık dönemlerinde bile böyle bir hedef birliğinin istikrarlı veya sürekli olarak mevcut olmadığının bir göstergesidir.

Kutsal Roma imparatorlarının kendilerine ait az sayıda daimî birlikleri vardı ve büyük oranda yarı gönüllü olarak Almanya'daki sekiz elektöral devletin (1648 sonrası) oluşturduğu "silahlı eyaletlerin" sağladığı birliklere güveniyorlardı. I. Leopold (1658-1705), 1686'da Budin'e karşı istisna teşkil eden bir seferber için üye devletlerden 34.000 kadar askeri ikna etmeyi başarmıştı.[22] Ancak bu tür başarılar oldukça istisnaî bir durumdu. Her ne kadar savaş zamanı seferberlikleri daimî ordunun sayısını geçici olarak artırsa da, Montecuccoli'nin 1668-1680 yılları arasında İmparatorluk Savaş Konseyi (Hofkriegsrat) döneminde dahi imparatorluk ordusunun kâğıt üzerindeki kuvveti 25.000'den fazla değildi.[23] Bu askerlerden 12.000'den fazlasının herhangi bir zamanda herhangi bir cephede konuşlandırılması istisnaî bir durumdu. Ödünç verilen 34.000 askeri, imparatorun kendi alaylarından toplanan 12.000 askere eklediğimizde, Montecuccoli'nin tahmin ettiği rakama yakın bir yekûn elde ederiz. Ancak bu rakamların pratikte nadiren gerçekleşen idealler olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir.

Merkez tarafından askere alınan, finanse edilen ve tedarik edilen büyük ordular (Orta Avrupa savaş sahnesindeki savaşlar söz konusu olduğunda) on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda hiçbir zaman bir norm hâline gelmedi. Bu dönemin büyük bir bölümünde Osmanlılar, sınır bölgelerindeki nüfus sahibi kişiler tarafından idare edilen (ve büyük oradan onlar tarafından askere alınan ve hatta finanse edilen) küçük "hususî" ordularla karşı karşıya kaldılar. Bunlara sınır bölgesinde kendilerine mahsus geniş toprakları olan ve kendi mülklerini korumakta menfaatleri bulunan Nadasdy, Berceny, Batthany ve özellikle Zriny klanlarını örnek verebiliriz. Osmanlı kaynaklarının büyük bir titizlikle kaydettiği, önemli imparatorluk garnizonları

tarafından yönetilen büyük seferlerin ve önemli kalelerin kuşatmalarının anlatıları, hiçbir zaman norm teşkil etmeyecek bir ölçek ve yoğunluktaki çatışmaları tasvir etmektedir.

Çatışmaların büyük bir kısmına on binlerce değil yalnız binlerce savaşçı katılmaktaydı. Muharebelerin genel ölçekte doğru bir değerlendirmesi, Osmanlı savaşının etkisini ele alan 8. Bölüm'deki analizimiz bağlamında özel bir önem kazanacaktır. Daha geniş çatışmalar bağlamında tek bir sefere çok daha fazla sayıda asker iştirak edebilse dahi, bu askerlerin daha geniş bir bölgeye karşı serbest hücumlara gönderilmesindense belirli askerî hedeflere yönlendirildiğini hatırlamakta fayda vardır. Bu nedenle, karşılaştırma yapmak amacıyla, on yedinci yüzyılın sonlarındaki "Kutsal İttifak'ın" (Sacra Ligua) savaşlarının siyasî ve malî bağlamını biraz ayrıntılı olarak incelemek için ara vermemiz yararlı olabilir. Bu savaşların gerçekten de ne denli istisnaî oldukları daha iyi anlaşıldığında, bu türden beynelmilel çatışmaların ve 1520'den 1680'e kadarki dönemin çoğuna hâkim olan daha yerel karakterli, tek cepheli ve tek düşmanlı savaşların arasındaki farkları tayin etme hususunda daha iyi bir konumda olacağız.

Kutsal İttifak Savaşları, 1684-99

Osmanlıların 1683'te Viyana'yı kuşatma girişiminden önceki yıllarda Osmanlı orduları Macaristan'da (1660 Varad [Oradea] ve 1663'te Uyvar [N. Zamky] Kuşatması), Girit'te (1667-1669 Kandiye [Heraklion] kuşatması), Polonya'da (1672 Kamaniçe [Kamanetz-Podolsk] Kuşatması) ve Rusya'da (1678 Çehrin [Chyhyryn] Kuşatması) tek cepheli savaşları başarılı bir şekilde sürdürebilmişlerdi. Osmanlılar bu seferler esnasında yeni bir teknik zorlukla karşılaştıklarında, kuşatma savaşlarında başarıya ulaşmak için, farklı savaş alanlarında artan tecrübelerini kullanarak bu zorluğu aşmasını bilmişlerdi. Hatta Osmanlılar bizzat 1683 Viyana Kuşatması sırasında

gösterdikleri yetkin ve mâhir mühendislik için Batılı gözlemcilerden övgüler almışlardı.[24]

Siyasî cephede ise, Osmanlı ordusu hâlen payitrahtının dolaylarında yığılmış bir hâldeyken Leopold, Fransa'nın 35.000[25] askerle İspanya Hollanda'sına karşı bir istila düzenlediğine dair bir istihbarat aldı ve bu kuvvete kısa bir sürede 26.000 piyade ile 14.000 süvari eklenerek 75.000'e çıktı. Olağanüstü vergilerle seferber edilen, Lorraine Dükü Charles ve Polonya Kralı Jan Sobieski gibi kıdemli komutanlar tarafından yönetilen birliklerin zamanında müdahalesi yoluyla Viyana'nın son anda kurtarılmasının hemen akabinde (Ağustos 1684'te Fransa, Regensburg'da) telaşlı bir diplomatik faaliyet, Fransa'nın Leopold ile 20 yıllık bir ateşkes imzalamasını mümkün kıldı. Ancak dört yıl gibi kısa bir süre sonra (Ekim 1688) bu barış, Fransa'nın Palatinya'yı işgaliyle geri dönülmez bir şekilde yeniden yerle bir oldu. Bunu, Kutsal İttifak'ın gayretleri göz önüne alındığında, Macaristan'daki Osmanlı varlığının kalıcı olarak kaldırılmasını amaçlayan ortak taarruzun on yıl ertelenmesi (1697'de Ryswick Antlaşması'na kadar) takip etti. Böylece on yedinci yüzyılın sonlarında, Osmanlılara karşı en ciddi ve en iyi şekilde desteklenen seferberlik, nihayet Papa XI. Innocent'in cömert savaş yardımı ödenekleriyle hayata geçirilmişti. Böylece Osmanlılar, bir dizi savaşta (1690'da Belgrad'ın geri alınmasından Ağustos 1696'daki Ulaş Savaşı'na kadar), asker ihtiyacı sebebiyle ciddi şekilde azalmış ordularla karşı karşıya gelmişlerdi.

Kutsal İttifak gibi bir birliğin oluşturulması kendi başına on yedinci yüzyılın diplomatik pratiğinde önemli bir değişikliği temsil ediyordu. Levant'taki ticarî çıkarlarının savunulmasına öncelik veren Venedik, daha önce güçlü bir Osmanlı karşıtı koalisyon kurma girişimlerinden genellikle uzak durmuştu. Venedik ve Polonya gibi yarı gönüllü ortakların ikna edilmesinden sonra dahi çabaların etkili bir koordinasyonu ve kaynakların yoğunlaştırılması Birliğin, 1684-1699 yılları

arasındaki 16 yıllık varlığı boyunca kolay bir şekilde sağlanamamıştı. Hakikatte Osmanlılar, bu dönem boyunca Venedik, Avusturya, Polonya ve Rusya olmak üzere diplomatik olarak müttefik olan ama bilfiil birbirinden izole edilmiş dört ayrı kuvvetle ayrı ayrı savaşlar yürüttüler.

Dönemin çoğunda Osmanlılar, en ağır savaşları aynı anda tek bir savaş alanı içerisinde tutmayı başarmışlardı. Ancak 1687'de kısa bir Rus saldırısı ve Selim Giray'ın 1689'da Orkapı'yı (Perekop) başarıyla müdafaası müstesna, savaşın ilk aşamalarında Doğu cephesinde önemli bir faaliyette bulunmamasına rağmen Rusya'nın İttifak'a olan üyeliği, Tatar kuvvetlerinin Osmanlıların Macaristan'ı savunmasına aktif bir şekilde katılımlarını engellemek için tek başına yeterli olmuştu. Böylece Osmanlılar, –en azından karada– eşi görülmemiş bir dörtlü saldırı paktı ile karşı karşıya kaldıklarındılar. "Normal" şartlarda 40 ila 100 bin arasında Tatar askerinin aktif katılımını garanti eden geleneksel yardımcı kuvvet kaynaklarından da mahrum kalmışlardı. Yüzyılın yarısı ve bu yüzyıdaki son 10 yılın tamamına uzanan savaşların belirli bir aşamasında Osmanlıların iniş ve çıkışları tam olarak ne olursa olsun; Ege, Orta Avrupa ve Karadeniz'in kuzey kıyılarında süren üç cepheli savaşın kümülatif etkisinin onları bitkin düşürdüğüne dair herhangi bir şüphe yoktur.

Osmanlıların Kutsal İttifak Savaşları sırasında karşılaştığı taktiksel ve diplomatik durumun değişkenliği göz önüne alındığında, 17. yüzyılın sonunda Orta Avrupa'daki konumunu en çok etkileyen şeyin, Batı Avrupa orduları ile kıyaslandığında, onların gerisinde kaldıkları teknolojik ve hatta askerî ilerlemeler olmadığı aşikâr bir husustur. Osmanlıların buradaki konumunu etkileyen şey, Tuna'nın ötesinde tam bir birlik hâline gelmiş, son yüz elli yılda hiç olmadığı kadar iyi örgütlenmiş ve finanse edilmiş kararlı bir düşman (veya düşman gurubuyla) ile yüzleşmeye zorlayan değişen diplomatik yapıydı. Avrupa'da takriben 1685 dolaylarında değişen şey, askerî alanda bireysel,

müteşebbis, özel ve yarı özel inisiyatifin yerini şimdiye kadar görülmemiş ölçekte kolektif eylemin almaya başlamasıydı.

17. yüzyılın sonundaki Osmanlı askerî ve stratejik pozisyonu hakkında "ya şu olsaydı" spekülasyonlarına çokça dalmak ya da özellikle Viyana bozgununa atıfta bulunarak, Osmanlıların Polonya'nın pan-Avrupa ittifakına son anda katılmasının askerî sonuçlarını öngörmesi gerekip gerekmediği hakkında spekülasyon yapmak hem beyhude hem de metodolojik açıdan doğru değildir. Bununla birlikte, 1697'den sonra (I. Leopold ve XIV. Louis arasında Flandre'de on yıl süren savaşın büyük bir bölümünde zorunlu olarak âtıl kalmış olan) Kutsal İttifak'ın yeniden uyanışının hiçbir şekilde önceden belli veya kaçınılmaz bir sonuç olmadığını ifade etmek gerekir.

Bu yüzyıl, bu tür görünüşte güçlü birliklerin amaçlarına tam olarak ulaşmadan önce parçalanmasına dair birçok başka örneklere de şahitlik etmişti. Kutsal İttifak döneminden önceki 1566-1683 yılları arasındaki karakteristik savaş modeli; bölgesel çatışma, küçük çaplı çarpışma ve oldukça geleneksel usullerle yürütülen savaşlar şeklindeydi. Bu ölçek ve metotlar Reform sonrası dönemin büyük bir bölümünde politik ve ekonomik olarak bölünmüş Avrupa'ya mukabele etmek için yeterli olmuştu. 1685'te Nantes Fermanı'nın iptali ve birleşmiş bir Avrupa tarafından "Son Haçlı Seferi'nin" başlatılması, Doğu-Batı ilişkilerinde Osmanlıların Avrupa meselelerinde giderek daha az müdahaleci olan bir duruş benimsediği yeni bir dönemi başlattı. Her ne kadar 17. yüzyılın sonunda Avrupa'nın daha fazla dinî bir dayanışmaya doğru kayması kalıcı olmasa da, bu durum Osmanlıların Tuna'nın ötesinde askerî bir güç olarak konumlarını tekrar değerlendirmelerinde bir dönüm noktası oldu.

On altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki Osmanlı ve Avrupa savaş sanatının resmini tam olarak çizebilmek için, şimdi dikkatimizi, konvansiyonel savaşın doğasının bir tanımına (yukarıdaki bölüme bkz.) ve Karlofça öncesi dönemde potansiyel sınırlarının değerlendirmesine çeviriyoruz.

Notlar

1. Özellikle bkz. G. Perjés, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary* (Boulder, Co. 1989).
2. J. von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, C. 10 (Pest 1827-35), C. 9, s. 288-94'teki Kutsal Roma imparatorlarıyla ateşkes ve daha sonra antlaşma yenilemelerinin listesine bakınız. 1568 antlaşmaları 1591'e kadar dört kez yenilenmiştir (1574, 1577, 1584 ve 1591'de) ve 1606 Zitvatorok Antlaşması 1649'a kadar altı kez yeniden onaylanmıştır (1615, 1618, 1625, 1627, 1642 ve 1649'da).
3. Bkz. diğerlerinin yanı sıra, V. L. Tapie, *Monarchie et peuples du Tuna* (Paris 1969); özellikle s. 161'de Habsburg merkezîleşme çabalarının bu erken aşamasında elde edilen hükûmet başarısının seviyesini özetlemek için "*l'inachèvement de l'État*" ifadesini kullanmaktadır.
4. Bkz. M. Köhback, *Die Eroberung von Fülek durch die Osmanen* 1554 (Viyana 1994), s. 183-4; özellikle. s. 183: "*nach den unterschiedlichen Angaben zwischen 4,000 und 8,000 mann*".
5. Bkz. Thomas A. Barker, "New Pespectives on the Historical Significance of the Year of the Turk", *Austrian History Yearbook*, C. 19-20 (1983-4) s. 4. Makalenin başlığında "New/Yeni" kelimesinin kullanılmasına rağmen, bu aslında Barker'ın on yedi yıl önce yayınlanan bir kitapta ileri sürdüğü görüşlerinin bir tekrarı ve savunusudur: bkz. Barker, *Double Eagle and Crescent* (Albany: Suny Press 1967), s. 194-7: "inhumane behaviour", s. 280: "Ottoman barbarity", vb.
6. Bkz. R. Murphey, "Süleyman's Eastern Policy", içinde H. Inalcık ve C. Kafadar (eds), *Süleyman the Second* [ie, the First] and His Time (İstanbul 1993), s. 229-48.
7. Osmanlıların Erivan'ı zaptı 1635 Ağustosu'nda başarılı bir kuşatma ile başladı ancak sekiz ay gibi kısa bir sürede sona ererek, 1636 kışında Safevîlerin kararlı bir şekilde yürüttükleri bir karşı kuşatmaya dönüştü. Safevîlerin 30 Mart 1636 tarinde yeniden kontrolü ele geçirmeleri (Şevval 22, 1045) için bkz. İskender Bey, *Zeyl-i Târîh-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî* (Tahran 1317) s. 180. Kâtib Çelebi teslim tarihini 24 Şevval olarak kaydeder (*Fezleketü't-Tevârîh* C. 2, s. 180, İstanbul 1286-1287). Önemli olan nokta, bu zamana kadar Osmanlı yardım gücünün ancak Erzurum Kalesi'nin 40 kilometre kadar doğusunda olan Hasankale'ye (Pasinler olarak değiştirilmiştir) kadar ulaşabilmesidir.
8. Bkz. R. M. Savory, "Safavids", *Encycylopedia of Islam*, C. 8, s. 771 ve R. N. Frye, "Ghalzay", *a.g.e.*, C. 2. s. 1001.

9. En ciddi ve uzun çatışma 1638 yılında 15 Kasım ile 24 Aralık tarihleri arasında 39 gün süren Bağdat kuşatması idi. Ne var ki, bunun İstanbul'dan cepheye kadar 197 günü aşan yürüyüş süresi ile karşılaştırılması gerekir. Bkz. H. Sahillioğlu, "IV. Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi" içinde Belgeler 2 (1965), s. 1-35.

10. Tarihçinin, askerlerin bu sefere sınırlı katılımını, padişahın elinin sıkı olmasına bağlaması dikkat çekicidir. Müellif IV. Murad'ı, *kapukulu* askerlerine kişi başı 1.000 akçelik geleneksel *sefer bahşişini* ödemek için değeri düşürülmüş sikke (züyûf) kullanma kararından dolayı hatalı bulmaktadır. Bkz. Kâtib Çelebi, *Fezlekete't-Tevârîh*, C. 2, s. 170.

11. Bkz. C. Göllner, *Turcica: Die Europaischen Türkendrucke*, C. 1 (Bucharest), s. 158 içerisinde bulunulan "Commentario della origine de Turchi" ve hemen hemen aynı zamanda yapılmış olan İngilizce çevirisi *Two Very Notable Commentaries* başlıklı 1562 Londra nüshasının tıpkıbasımı, Amsterdam ve New York 1970).

12. 1592 yıllarında Osmanlı kara kuvvetlerinin 250.000 düzenli birlik (tımarlı ve maaşlı kapıkulu) ile belirsiz sayıda gönüllü ve akıncıdan oluştuğunu söyleyen Venedik Elçisi Lorenzo Bernardo'nun anlatımını için bkz. L. Firpo (ed.), *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato, C. XIII, Constantiopli*, s. 73, Torino 1984.

13. 1545 yılı dolaylarına kadar faal olan Matrakçı Nasuh'un toplu eserlerinin ve Ârifî'nin (ö. 1562), özet bir anlatımı için bkz. E. Esin, *The Age of Sultan Suleiman the Magnificent*, s. 82-97, Washington, D. C. 1987 ve J. M. Rogers, "Itiniaries and Town Views in Ottoman Histories", içinde J. B. Harley ve D. Woodward (eds), *The History of Cartography*, C. 2, s. 228-62, Chicago 1992.

14. *Târîh-i Peçevî*, C. 2, s. 125, İstanbul 1283.

15. Tarihçi Mustafa Âlî *Künhü'l-Ahbâr*'da benzer bir ayırıma değinmektedir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3409), vr. 400 a-401a.

16. *Târîh-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, C. 1, s. 331, İstanbul 1989.

17. Bkz. 1592-1593 (H. 1001-1002) arasında iki yıllık bir süre boyunca Petrinja ve Sisak'ın ele geçirilmesi, yeniden alınması, yıkılması ve yeniden inşasını anlatan *Târîh-i Peçevî*, C. 1, s. 130.

18. Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi'nin, 1578-1590 yılları arasında İran'da bir dizi yorucu seferin sona ermesinden bir süre sonra birliklerin yeni bir düşmanla savaşmaya hazır (ve istekli olmaları) ile ilgili dile getirdiği çekinceler için bkz. *Târîh-i Peçevî*, C. 2, s. 133.

19. Estergon ile Hatvan arasındaki kuzey bölgesinin savunulması için acil olarak askere alınan Maryol taifesi (köylüden zorla askere alı-

nanlar) konusundaki not için bkz. *Târîh-i Selânikî*, C. 1, s. 347: Aralık 1593 (H. Rebievvel 1002) tarihinde vali tarafından gönderilen rapor.

20. Bu, kuşatmacıların günlük 1.700 gülle dolum kapasitesine ulaşabilmek için yeterli sayıda duvar dövücü topu bir araya getirdikleri bir kuşatmadır. 1594 kuşatmasının rakamları Kâtib Çelebi (*Fezleke* I: 92) tarafından verilmiş ve Naîmâ tarafından küçük farklılıklarla doğrulanmıştır (*Târîh-i Naîmâ*, C. 1, s. 25, İstanbul 1281). Bunlar (günde top başına 35 top atışından) yaklaşık 50 adet balyemez adı verilen topun buraya getirildiğini düşündürtmektedir. Budin'in 1686 yılındaki düşüşünün Osmanlılar tarafından *"bin beşyüz atışlık kuşatma"* şeklindeki anlatımı için bkz. *Târîh-i Nihâdî* (İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 6053), vr. 243a ve 244b. Bu son kuşatmada düşman, her biri maksimum 24 okkalık (68 lb) gülle atışı yapan 43 *balyemez* (5 batarya arasında bölünmüş) topu konuşlandırmıştı. Buna karşılık Osmanlılar yirmi yıl önce 1663'te Uyvar'ı kuşatırken, sadece 21 toptan ibaret olan ve sadece bir kısmı en ağır kalibrede gülle atışı yapan balyemez topu kullanmışlardı. Uyvar kuşatmasındaki toplar 14, 18 ve 24 okkalık gülle atıyorlardı ve bunlar sırasıyla 40, 51 ve 68 libreye tekabül etmekteydi. Bkz. Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârîh* (Leiden: Üniversite Ktp., Oriental, nr. 1225), vr. 23a. Eğer saatte dört atıştan günde sekiz saat kırk beş dakika atış yapıldığı veya saatte beş atıştan yedi saat atış yaptığı varsayılırsa, her top için günde ortalama 35 atışlık bir ortalamaya ulaşılabileceği varsayılabilir.

21. Bkz. 20. dipnotta atıf yapılan Kâtib Çelebi ve Naîmâ'nın anlatımları.

22. Bkz. J. Spielman, *Leopold of Austria*, C. 1, s. 124, Londra 1979 ve R. R. Betts, *Cambridge New Modern History*, C. 5, s. 498 Cambridge 1961 tarafından öne sürülen rakamları karşılaştırın; burada Lorraine Dükü tarafından sahaya sürülen ve komuta edilen kuvvetin toplam büyüklüğü (emperyal alaylar dâhil) 40.000 kişi olduğu belirtilmektedir. K. Péter, Sugar, Frank ve Hanak (eds), *History of Hungary*, s. 116, Londra 1990'da 65.000 kadar askerin savaşa katıldığını öne sürmektedir. Kesin rakamlar önemsizdir ve hepsi normal şartlar altında, bu kadar büyük ölçekte uluslararası işbirliğinin yokluğunda, seferberliklerin çok daha küçük olması gerektiğini göstermektedir.

23. Bu rakam tek başına konseyin kuruluşundan kısa bir süre sonra 1564'te var olan 9.000 kişilik kuvvete göre büyük bir artışı temsil etmektedir; Bkz. O. Regele, *Der Österreichische Hofkriegsrat*, 1556-1845, s. 17, Viyana 1945. 1670'lerde yazan Montecuccoli, Osmanlılarla savaşmak için 50.000 askeri (28.000 piyade ve 22.000

süvari), silahlı kuvvetin "ideal" büyüklüğü olarak görmekteydi. Daimî alayların bu ideal gücün yüzde 50'sini oluşturduğu, en azından iyimser bir beklentiyi temsil etmektedir. Montecuccoli'nin görüşlerinin bir değerlendirmesi için bkz. V. j. Parry, La Maniere de Combattre" içinde J. V. Parry ve M. E. Yapp (eds), *War, Technology and Society in the Middle East,* s. 233, Londra 1975. Montecuccoli'nin 50.000 rakamının gerçek bir konuşlandırmadan ziyade bir seferberlik hedefini temsil ettiğini söylemeye gerek yoktur.

24. John Shirley, *The History of the Wars in Hungary,* s. 95, Londra 1685: "Sadrazam [yani Kara Mustafa Paşa] siperlerini inanılmaz bir hızla kazdırdı [...] böylece altı gün içinde 13.000 asker siperlere yerleşti."

25. Charles Gerin, "Le Pape Innocent XI et la siege de Vienne en 1683)", *Revue des Questions Historiques*, C. 39, s. 141, 1886.

26. a.g.e., s. 147.

27. Bkz. H. F. Helmholdt, *The World's History: Volume 7, Western Europe to 1800,* s. 488, Londra 1903.

28. Papalığın savaşı sübvansiyonları hakkında bkz. Ludwig von Pastor, *Geshichte der Papste* (ing. çev. E. Graff, *A History of Papacy from the close of the Middle Ages*). Pastor'un tahminine göre (*History of Papacy*, C. 32, s. 167 Londra 1940), XI. Innocent'in 1689'daki papalığının sonunda imparator (Leopold) beş milyon florine eş değer meblağlar veya (duka başına 3,2 florinden) 1.562.500 düka altını almıştı. O dönemde Avrupa'daki çağdaş değişim oranları için bkz: Pastor, *History of Pap.*, C. 32, s. 153, n. 3, (1 düka = 3 florin ve 12 kreuzer) ve *speciesthaler*'i 90 ve *gulden*'i 60 kreuzer olarak tespit eden 1623 kararnamesi için bkz. Albert R. Frey, *Dictionary of Numismatic Names,* s. 240, New York 1947. Osmanlı'daki koşullar açısından konuşursak, Venedik dükası başına 300 akçeye ulaşan savaş zamanı değişim oranlarına eş değer miktar (bkz. *Târîh-i Râşid*, C. 1, s. 147, [İstanbul 1153], *sub anno* 1102/ 1690) yaklaşık 470 milyon akçe idi; kendi kampanya finansmanı standartlarına göre bile cömert bir miktara denk gelmekteydi.

29. Ulaş'ta Osmanlılar, (en fazla) 60.000 kişilik bir Avusturya ordusuyla karşı karşıya gelmişlerdi: 40.000 piyade ve 20.000 süvari; bkz. Silâhdar, *Nusretnâme*, haz. İ. Parmaksızoğlu, C. 1, s. 175, İstanbul 1962. Bununla birlikte, ertesi yıl Zenta'da (Ekim ayında Fransa ile barışın resmî olarak kesinleşmesinden birkaç ay önce Flandra ordusunun yeniden konuşlandırılmasından sonra) Osmanlılar, Prens Eugene liderliğindeki uluslararası bir kuvvetler koalisyonunun yarattığı tehdidi savuşturmak için büyük bir askerî harekât ih-

tiyacı ile karşı karşıya kalmışlardı. Bu olayda daha sonra Belgrad'da toplanan Osmanlı kuvvetlerinin (10 Ağustos 1697) 104.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir (*Nusretnâme*, C. 1, s. 277) ve bunların alışılmadık derecede büyük bir kısmı (kaynağımıza göre gerçek sayı 97.000 idi) Eylül ayı başlarındaki muharebenin hemen öncesinde fiilen savaş meydanındalardı ve siperlerde hazır oldukları hesaba katılmıştı; bkz. *Nusretnâme*, C. 1, s. 291.

30. 1688-97 döneminde artan askerî taleplerle başa çıkmanın zorluğu hakkında bkz. L.Hobert, "Die Sackgasse aus den zweifronten Krieg: Die Friedes mit der Osmanen 1689", *Mitteilungen des Instituts fur Österrechische Geschicsforschung*, C. 98, s. 329-80, 1989.

31. Bkz. R. Mihnea, "La participation de la Russie aux guerres de la Sainte Alliance", *Etudes Balkaniques,* C. 15, s. 94-103, 1979.

32. Evliya Çelebi, Osmanlı seferlerine katılan Tatar birliklerinin asgarî büyüklüğü için, onları yöneten komutanların statüsüne bağlı olarak, 36.000 ila 72.000 arasında değişen rakamlar vermektedir. Yönetimde olan Kırım hanı tarafından bizzat yönetilen bir ordunun asgarî büyüklüğü, her biri 6.000 kişiden oluşan on iki *tapkır* alayıydı; bkz. *Seyahatnâme*, C. 7, s. 532-3: "*Der beyân-i kânûn-i Âl-i Cengiziyân*".

33. Bkz. William H. McNeill, *Pursuit of Power,* Oxford 1982, özellikle Böl. 4: "Advances in Europe's Art of War, 1600-1750", s. 117-43, burada on yedinci yüzyılda ortaya çıkan Batı teknik üstünlüğü fikrini geliştirmiştir. Yakın zamanlarda bir grup Avrupa tarihi uzmanı bu tür görüşler için bazı kayıtlar öne sürmeye başlamışlardır. Kimileri "teknolojik determinizmlerini" tamamıyla savunulamayacağını öne sürerken (bkz. Mahinder S. Kingra, "*Trace Italienne*", *Journal of Military History*, 57 (1993), s. 431-46, özellikle s. 434), diğerleri de Avrupa'nın çok tartışılan "askerî devrimini" on altıncı yüzyıl ortalarından on yedinci yüzyıl sonlarına çekmektedir (bkz. J. Black, *A Military Revolution*, (Basingstoke, Hants 1991), özellikle s. 33). Avrupa tarihi uzmanlarının arasındaki mevcut fikir birliği, taktiksel ve teknik yeniliklerin on altıncı ve on yedinci yüzyıl savaşlarında bir zamanlar inanıldığı kadar önemli bir rol oynamadığı yönündedir.

34. Bkz. William B. Munson, *The Last Crusade,* Dubuque 10, 1969.

II. BÖLÜM

OSMANLI SAVAŞ YAPILANMASINDA MADDÎ KISITLAMALAR

Değişmez Bağlam

Değişen siyasî ve diplomatik iklimin kimi zaman Osmanlı savaşının fillî pratiğini ne şekilde etki edebileceği bir önceki bölümde açıklanmıştı. Savaşların sürdürülebilmesi için mevcut imkânları irdelemeye geçmeden önce, egemenin iradesinin gerçekleştirilmesine (veya karşı dirence) yönelik değerlendirmemizin tabii sonucu olarak, bizzat bu görevin genel özelliklerini dikkate almalıyız. Bu bölümde Osmanlı seferlerinin seyrini şekillendirmede her daim rol oynayan beş sabit değişkeni kısa bir giriş mahiyetinde inceleyeceğiz. Etkileri azalabilmekle birlikte bu değişkenlerden kaçınmak hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Osmanlı ordusunun hangi genel kısıtlamalardan etkilendiği, devletin varlığını dünyayı fetih hırsına bağlayan anlatılarca sık sık unutulan ve göz ardı edilen bir husustur.[1]

Osmanlıların büyük orduları seferde başarıyla sevk edebildikleri kesin bir gerçeklik olsa da ordu büyüklüğünün askerî

harekâtta başarıyı garantilemek için tek başına yeterli olmadığını hatırlamak önemlidir. Fiilî konuşlandırmalarda Osmanlı askerî performansının farklı ölçülerde etkilenmesine sebep olan beş faktör şunlardır: Teknolojik kısıtlamalar; maliyet kısıtlamaları; fiziksel engeller ve çevresel kısıtlamalar; motivasyon sınırları; devlet gücünün ve icbarının sınırları.

Osmanlı ordusunun karşı karşıya olduğu potansiyel sınırlar, zamanın Avrupa ordularından belirgin bir biçimde farklı değildi.[2] Her ne kadar bunların birçoğunu sonraki bölümlerde ayrıntılı bir biçimde ele almamız gerekse de, birbiriyle olan bağlantılarını bu bölümde incelememiz, bunların toplam ağırlığı ve belirleyici etkisini daha net hâle getirecektir.

Teknolojik Kısıtlamalar

Hak edip etmediği tartışmalı olsa da son yıllarda Osmanlı Devleti'ni tanımlamada "barut imparatorluğu" terimi kayda değer bir yaygınlık kazanmıştır.[3] Osmanlı Devleti'nin on dördüncü ve on beşinci yüzyılın başlarındaki yükselişiyle teknolojik keşifler veya sonraki yüzyıllardaki çöküşü ve teknolojik körelme arasında nedensel bir bağlantı olduğunu varsayan bir dönemselleştirme, o dönemde yaygın olan silahların genel güvenilirliğine olduğu kadar bu silahların belirleyici etkisine de çok fazla güvenmekten kaynaklanmaktadır. Osmanlılar top ve topçuluğu kesinlikle biliyor ve bunları imparatorluklarının ilk aşamalarından itibaren etkin bir şekilde kullanabiliyor olsa da bu yetenekleri bir dizi çağdaş devletle paylaştıkları akıldan çıkarılmamalıdır.

Osmanlıların 1400-1700 yıllarını kapsayan ilk ve orta dönemlerinde toplar, devletin askerî başarısında önemli ancak kendi başına yetersiz bir unsur olarak kalmaya devam etti. Zaman zaman topçuluk tasarımında yenilikler yapılsa ve özellikle ateşleme mekanizmasında birçok ilerlemeler kat edilse de; teknolojinin hem nispeten basit hem de kolay aktarılabilir ol-

ması sebebiyle, ne Osmanlılara ne de olağan düşmanlarından herhangi birine belirleyici bir stratejik avantaj sağlamadı. On yedinci yüzyıl sahra toplarının en etkili menzili en ideal koşullar altında dahi 200 ila 300 metre arasında değişmekteydi.[4] Daha ağır kuşatma toplarının ciddi bir hasara yol açabilmesi için neredeyse hedeflerinin tam üzerine yerleştirilmesi gerekmekteydi. Bu topların ideal konuma yerleştirilmesi haftalar süren dikkatli bir hazırlık gerektirmekte ve çoğu zaman en titiz hazırlıklarla bile bu ideal konuma yerleştirilemezlerdi. Saldırganların ezici bir ateş gücünü bir araya getirmelerini çok zayıf bir ihtimal kılmaya yeterli olan bu gibi şeylerin yanı sıra; topların üretim standardı ve barutun doğasında var olan istikrarsızlık ve hızla bozulma gibi problemler de mevcuttu.

Yeterli miktarda yüksek kalite, iyi depolanmış ve korunmuş barut olmadan toplar herhangi bir tesir icra edemezdi. Bu nedenle, en gelişmiş silahlarla dahi en ideal sonuçlara ulaşmak yalnızca bir dizayn meselesi değil; aynı zamanda bu silahların kullanımıyla görevlendirilen kişilerin proteknik meselelerdeki uzmanlıkları ve metalurjik prensiplerine aşina olmalarıyla da yakından ilişkiliydi.[5] Budin ve Konya arasındaki çeşitli yerlere dağılmış barut üretiminin adem-i merkeziyetçi yapısı sebebiyle hem hammadde hem de üretim kalitesi açısından, sabit bir standardın sürdürülmesi de neredeyse imkânsızdı.[6]

Bununla birlikte, muhtemelen üretim standartlarıyla ilgili olan meselelerden daha hassas olan konu, mevcut barutun güvenli bir şekilde depolanması ve nakliyesiydi. Osmanlı cephanelik envanterinde eski ve yeni barut için kullanılan farklı muhasebe kategorilerinde de görüleceği üzere, en ideal depolama şartlarında dahi barutun "raf ömrü" oldukça sınırlıydı.[7] Barut çeşitli cephelerde kullanılmak üzere merkezî cephaneliklerden ayrıldığında, imâlât sonrası kusurlar ile karşılaşma riskini ciddi ölçüde korumaktaydı. Barut çoğunlukla kuru hava şartları altında kara yoluyla taşınsa da, bütün potansiyel savaş alanlarındaki askerî harekâtın kaçınılmaz bir gerçekliği

olan nehirlerin geçilmesi, kuşatmanın kritik ilk aşamasında istikrarlı bir ateş gücünün sürdürülmesini sağlayan yeterli ölçüde iyi barutun güvenli bir şekilde ulaştırılmasının önünde ciddi bir engeldi. 1630'daki başarısız Bağdat kuşatması, küçük bir nehri geçerken bir anlık dikkat dağınıklığının dahi, ordunun büyük bir harekâttaki başarı şansını nasıl tehlikeye atabildiğini göstermektedir.[8]

On yedinci yüzyılın ortalarından sonlarına doğru topçu savaşı teknolojisiyle bağlantılı bu kırılganlıklardan ve istikrarsızlıklardan bahsetmemizin nedeni, üstün nitelikli silahlara sahip olmanın sağladığı potansiyel avantajlar ne olursa olsun, bu potansiyelin beklenmedik koşullar sebebiyle gerçek kullanım koşullarında tam olarak gerçekleştirilmesinin çok nadir olduğunu vurgulamaktır. Bu beklenmedik koşullara olumsuz hava şartlarını, mühimmat tesliminde ya hasara ya da gecikmeye sebep olan yol kazalarını veya sair öngörülemeyen engelleri örnek verebiliriz.

On altıncı yüzyılın ortalarındaki süreçlerden sonra hayata geçirilen kale tasarımı ve yapımındaki gelişmeler, hem topçuluk hem de standart lağımcılık (belderân) tekniklerindeki yıkıcılık potansiyelini azaltmada ileri bir rol oynadı. Ancak ileride de ele alınacağı üzere (bkz. Maliyet Kısıtlamaları), bu gelişmeleri hayata geçirmenin masrafı, günlük savaş pratiği açısından bu tür gelişmelerin sağlayabileceği herhangi bir teorik avantajı ortadan kaldırıyordu. Yeni inşa edilen ya da "modern stile" uyacak şekilde tümüyle iyileştirilmiş ve o tarihteki standartlarla neredeyse zaptedilemez kabul edilen kalelerin birçoğu, şiddetli Osmanlı saldırıları karşısında yenik düşmüştür.[9]

Genel olarak Osmanlılar, 1500 ila 1700 arasında askerî teknolojideki gelişmelere ayak uydurmuş ve (hendek kazma ve lağımcılık gibi) bazı alanlarda kendi başlarına standart belirleyici olmuşlardır.[10] Osmanlıların 1700'lerde Avrupalı muasırlarına kıyasla gelişen teknolojideki göreli konumu hakkındaki

tartışmalar sürüyor olsa da hâkim görüş, 1680'den sonrasına kadar uygulanan usul ve standartlarda önemli bir farklılık olmadığı yönündedir.[11]

Osmanlı İmparatorluğu ve Batı, 1500-1700 yılları arasında uygulamada belirgin bir sürekliliğe sahipti. Değişimin hızlı ve dönüştürücü olması şöyle dursun, somut bir değişim dahi çok kısıtlı bir şekilde meydana gelmişti. Burada incelenen neredeyse tüm dönem boyunca Osmanlılar, hem kullandıkları silahlar hem de muharebe meydanında kullandıkları metotlar açısından imrenilecek bir konumda olmaya devam etmiştir.[12] Budin'in 1686 yılında Hristiyan güçlerden oluşan bir ittifak tarafından kuşatılması sırasında da görüldüğü üzere kuşatmanın başarısı, kuşatma silahlarının öngörülebilirlik ve hassasiyetine olduğu kadar şanslı bir saldırıya da bağlı olabilirdi.[13] Bunun tam tersine, diğer seferlerde mayınların planlanan sürelerde infilâk etmemesi sebebiyle birçok kez kuşatmanın son aşamasına geçilememişti.[14]

Özetle, her iki tarafın kullandığı teknolojinin kusurlu ve hata edebilir olduğu söylenebilir. Yüksek askerî teçhizattan elde edilen taktiksel avantaj, en kaliteli silahların dahi güvenilirliğinin kısıtlı olması sebebiyle büyük oranda teorik olarak kalıyordu. On yedinci yüzyılda askerî teçhizat, henüz modern savaşlar döneminde olduğu gibi savaşın sonucu üzerinde aynı önemi ve belirleyici etkiyi vermiyordu.

Maliyet Kısıtlamaları

Modern dönem öncesi orduların performans düzeyini ve faaliyet kapsamını sınırlayan ikinci etken harcamalarla ilgiliydi. On altıncı yüzyılın büyük bir bölümünde Osmanlılar, hazinenin fazlalık vermesini başarılı bir şekilde sürdürebilmişlerdi. Ancak 1586'daki gümüş devalüasyonunu takip eden sikke kıtlığının etkileri giderek artmaktaydı. Buna bir de toprağa bağlı, mevsimsel olarak seferber edilen tımarlı sipahilerin aksine

maaşlı ve daimî piyade birlikleri tarzındaki bir savaş stilini zorunlu kılan değişimler eklenince, Osmanlıların hem genel devlet harcamalarını hem de özellikle merkezden finanse edilen askerî harcamalarını sürdürülebilir sınırlar içinde tutması giderek daha da zorlaştı. Tablo 2.1 ve 2.2, on yedinci yüzyıl Osmanlı ordusunda piyade kuvvetlerinin hem sayısal hem de malî açıdan artan önemini göstermektedir.

On altıncı yüzyılda askerî harcamaları sınırlamanın başarılı bir şekilde uygulanmış formülü, donanmaya yönelik merkezî hazine ödemelerini genel savunma harcamalarının küçük bir oranıyla sınırlamaktı.

Tablo 2.1.[i] Yeniçeri Askerlerinin Maaşlı Personel Arasındaki Artış Oranı

Tarih	Yeniçeriler	Toplam Maaşlı Personel	Yeniçerilerin Oranı (%)
1526	7.886[ii]	24.146	32,7
1609	39.282	91.202	43,1
1660	53.849[iii]	98.342	54,8

i 1527 ve 1660 rakamları, Barkan tarafından *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda [İFM] XV (1953-4) ve XVII (1955-6) yayınlanan bütçelerden alınmıştır. 1609 rakamları Ayn Ali'nin *Risâle-i Vazîfehorân*'ından (İstanbul 1280), temin edilmiştir (s. 88). Ayn Ali'ye göre sadece 37.627 kişi aktif hizmet vermekteydi. Geri kalan 1.655 kişi; yetimler, emekliler veya birliğe tam olarak dâhil edilmeleri için eğitim gördükleri sırada asgari ödenek ve ücret verilen birlik üyeleriydi. Ekmek tayınına hakları olduğu için nan-horan, yani "[günlük] ekmek yiyenler" olarak adlandırılıyorlardı.

ii Sultan Süleyman'ın saltanatının sona ermesinden hemen sonra (1567) yeniçeri alımları çarpıcı bir şekilde 12.798 kişiye yükselmişti. Bkz. Barkan, İFM, C. XIX, s. 305.

iii Bunlardan 39.470'i İstanbul'da kışlalarda ikamet ederken, geri kalan 14.379'u vilayetlerdeki garnizonlarda görevlendirilmişti; bkz. Barkan, İFM, C. XVII, s. 263-4.

Tablo 2.2.[i] Toplam Maaş Ödemelerindeki Oranlara Göre Yeniçerilere Yapılan Maaş Ödemelerindeki Artış Oranı

Tarih	Yeniçerilerin Maaşları	Toplam Maaş Ödemeleri	Yeniçerilerin Oranı (%)
1527	15.423.426	65.882.938	23,4
1609	100.899.146	310.827.412	32,3
1660	133.424.896	285.905.688	46,6

Ayn Ali'nin 1609 yılı için verdiği rakamlar, donanma personelinin insan gücünün yalnız yüzde üçüne ve maaşları merkezî hazine tarafından karşılanan silahlı kuvvetlerin ödemelerinin ise yalnızca yüzde dördüne tekabül ettiğini göstermektedir.[16] Aynı dönemde Avrupa'ya baktığımızda ise, 1620'lerde Protestanlara karşı kara savaşları sürdürmenin Fransa'ya maliyetinin, devletin doğrudan vergilendirmeden elde ettiği tüm devlet gelirlerinin kabaca yarısına eşit olduğunu öğrenmekteyiz.[17]

Personel maliyetlerini göz ardı etsek dahi, deniz savaşlarındaki ekipman maliyetinden dolayı, kara savaşlarının devlete maliyeti her daim daha az olmaktaydı. Ayrıca Fransa örneği, dış savaşlarda nakliye ve ikmâl masraflarının çok daha yüksek olması sebebiyle gerçek maliyetlerden daha az bir miktarı temsil etmektedir. Osmanlıların on altıncı yüzyılın büyük bir bölümünde, bir dizi yarı-sürekli kara savaşını büyük oranda istisnaî vergilere ve sefer katkılarına bağlı olmadan sürdürebilmesi, kısmen devlet hazinesinin içinde deniz savaşlarının yürütülmesi için rekabet eden bir kaynak tahsisinin olmamasından kaynaklanıyordu.

On altıncı yüzyılda denizcilik alanındaki maliyet kısıtlaması; Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ta faaliyet gösteren serbest

i Verilerin kaynakları Tablo 2.1'in aynısıdır.

korsanların imparatorluk filosu saflarına dâhil edilmesi yoluyla sağlanmıştı. On altıncı yüzyılda Akdeniz'in her iki yakasına seferber edilen büyük armadalar, birçok farklı grubun koordineli çabasının bir ürünüydü ve özel olarak işletilen, devlet destekli gemilerin müşterek kuvvetini temsil ediyorlardı. Buna karşılık on yedinci yüzyılda, denizcilik alanındaki etkinlik ve masrafların giderek artan bölümü, başta Batı Anadolu'da çekirdek vilayetlerdeki vergi mükellefleri ve devlet tarafından karşılanmaya başlanmıştı.[18] On altıncı yüzyılda Osmanlı hazinesi, olağanüstü şartlarda stratejik öneme sahip donanma seferlerini sübvanse etmek zorunda kaldı. Ancak bu gibi sübvansiyonlar kısa vadede hazine tarafından biriktirilmiş tüm fazlalıkların eritilmesi ve Osmanlı ordusunun kara seferlerleri için hızlı bir şekilde seferber edilmesini kısıtlamak anlamına geliyordu. Örneğin zamanın Batılı kaynakları, Osmanlılar'ın 1543'te Fransız müttefikleri için gönderdiği filonun donatılmasının 1,2 milyon duka (altınına) mâl olduğunu, bunun da o zamanki değişim oranları üzerinden 72 milyon akçeye denk düştüğünü tahmin etmektedirler.[19] O dönemki Osmanlı hazine rakamları 198,9 milyon akçe düzenli gelire karşılık, 112 milyon akçe giderin olduğunu göstermektedir ki bu da 86,9 milyonluk bir fazlalığa tekabül etmektedir.[20] Ancak böyle rahat bir ödemeler dengesi durumunda bile, takip eden yıllarda herhangi bir ölçekteki deniz faaliyeti, hazineye sürdürülemez bir yük olmaktaydı. On yedinci yüzyılın ortalarında filo harcamalarının önemli bir kısmı, bütçe dışı kaynaklar ve olağandışı vergilerle karşılanıyordu.[21]

Sıfırdan kale inşası ve tamiratı için yapılan masraflar, tıpkı güvenilir bir deniz caydırıcılığının sürdürülmesi gibi, devletin askerî harcamalarının bir başka önemli boyutunu oluşturmaktaydı. Osmanlı'nın yeni bir savaş alanına atılması sebebiyle artan insan gücü talepleri ve garnizon kuvvetlerinin maaşları bir yana, savunma kalkanı inşa etmenin maliyeti haddi zatında oldukça fazlaydı. On altıncı ve on yedinci yüzyılda,

Avrupa sınırı boyunca ve Doğu'daki birçok kale nispeten ilkel denilebilecek bir standartla inşa edilmişti. Büyük bir kısmı, kolayca tutuşabilen kereste ile güçlendirilmiş pişmiş kilden yapılan kale duvarlarından pek de farklı değildi.[22]

Daha sofistike ve son teknoloji taş duvar kalelerin inşası; sadece kaynak, insan ve imkânlara değil, aynı zamanda geniş bir zamana da ihtiyaç duyuyordu. Musul gibi mühimmat ve diğer askerî teçhizatın güvenli bir şekilde depolanması ve stoklanması için uygun olan mahallî kalelerin en yüksek standartlarda inşa edilmesi gerekiyordu. Ayrıca pratik sebeplerden dolayı, yüksek beceri isteyen inşa projeleri Osmanlı ordusunun bir bölgedeki varlığıyla aynı zamana denk getiriliyordu.[23] İşçiler, ordu mühendisleri ve komutanın kullanımına hazır yeterli bütçenin bir araya gelmesi, bu işin hızlı bir şekilde bitirilmesine imkân vermişti. Yine ordu, Ağustos'un sonu ile Ekim'in ortasında savaşa ara verilen 40 günlük süreçte 1588 yılında bir doğu seferi için seferber edildiğinde, Gence Kalesi'ni çevreleyen 6.000 arşınlık (yaklaşık 2,8 mil) surları kapsamlı bir şekilde tahkim etmeyi başarabilmişti.[24] Ancak özellikle daha uzak sınırlardaki bu tür bir ölçekte kale inşaatı ve yeniden inşa çalışmalarının tamamlanması istisnaî koşullar altında mümkün olabiliyordu. Osmanlı'nın iç bölgelerdeki ikmâl üsleri ile Safevî İranı'yla olan askerî sınır noktaları arasındaki mesafeler devletin gözünü iyiden iyiye korkutmaktaydı. Fakat devletin sınır savunmasını sürekli olarak geliştirme isteğinin önündeki hakiki engel malî sebeplerden kaynaklanmaktaydı. Tarihçi Âlî, yalnızca 1484-85 kışı boyunca şehrin savunmasının kuvvetlendirilmesi için toplam bir milyon akçeye varan bir harcamanın yapıldığını kaydetmektedir. Şehrin, Aras Nehri boyunca yoğunlaşan bir dizi küçük kalenin oluşturduğu askerî sınırdan yüz mil (yaklaşık 160 km) içeride, güvenli bir bölgede olması bu durumu değiştirmemişti.[25]

İmparatorluğun Batı sınırlarında da benzer bir durum vardı. Osmanlıların 1525'teki Mohaç zaferinden önceki dönem hak-

kında yazan yerel Hristiyan kaynaklar, yeterli devlet maliyesinin olmadığı durumlarda, stratejik sınır kalelerinin tamirinin ancak yerel hâmilerin cömertliklerinin izin verdiği hızda ve ölçüde olabildiğini kaydetmektedir.[26] 1522 itibariyle daha kapsamlı[27] ve daha iyi finanse edilmiş[28] sınır savunma ağı için resmî düzenlemeler başlamıştı. Ancak mevcut deliller, bu değişikliklerin yerel düzeydeki doğrudan etkisinin çok sınırlı olduğunu ve savunma düzenlemelerinin büyük oranda yerel inisiyatife bağlı kalmaya devam ettiğini göstermektedir.[29]

Devletlerin sınır savunmalarında yerel girişimlere ve girdilere dayanması sadece orta Avrupa'ya mahsus değildi. Batı Avrupa'da da, yeni tarzdaki tahkimata hızlı bir şekilde uyum sağlamak için gereken bütçe zorlayıcı harcamalar, bu bölgedeki iyileştirmelerin de çok yavaş ve tedricî bir şekilde uygulandığı anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda ortaya çıkan ise, kapsamlı bir şekilde yeniden dizayn ve inşa edilmiş yapılardan ziyade "Orta Çağ-Erken Modern dönem melezi" yapılar idi.[30] 1680'lerin başlarında İstanbul'da Fransız büyükelçiliği yapan Gabriel de Guilleragues, gelişimin yavaşlığını teyid ederek zamanındaki Habsburg tahkimatları hakkında düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: "Hâlâ Loches ve Ambroise'deki antik Fransız kalelerine benziyor."[31] Osmanlılar malî gerçeklikler sebebiyle, ancak Belgrad, Budin ve Estergon gibi birkaç stratejik kalede tam kadro personel bulundurabiliyor ve bunların bakımını yerine getirebiliyordu.[32] Geri kalan yerlerde mesele, herhangi bir tehdit durumunda cephenin bir kısmından diğerine asker ve malzeme sevk etmekten ibaretti.

Osmanlıların durumuna yukarıda incelenen deniz faaliyetleri ve askerî inşaatlar veya genel stratejik konumları açısından objektif bir şekilde bakıldığında, imparatorluğun en müreffeh ve başarılı zamanları olarak görülen on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda bile Osmanlıların öncelikler belirlemek, seçimler yapmak ve kaynaklarını dikkatli bir şekilde kullanmak zorunda kaldıkları görülecektir. Osmanlılar merkezden finanse

edilen daimî bir ordu ve ordu ikmâli için gelişmiş bir sisteme sahip olmaları sebebiyle Avrupalı çağdaşlarından –haklı olarak– daha erken gelişmiş bir devlet olarak değerlendirilse de sınırsız bir askerî güç kullanma imkânına sahip değillerdi.

Nitekim Osmanlı ordusu, her daim kaçınılmaz bir biçimde kısıtlı malî imkânlara sahip olmaya devam etmişti. Devletin imkânlarını zorlamaya ne derece istekli ve muktedir olduğu ilk olarak Venedik ile yapılan Girit Savaşı'nda test edilmişti. Bu savaşın 1645-1669 arasındaki çeyrek yüzyıl boyunca süren muğlak karakteri ve yavaş gelişimi kaynak problemleri ile yakından ilintiliydi. Bu durum ikinci olarak 1684-1699 yılları arasında Kutsal İttifak güçleriyle yapılan Pan-Avrupa savaşında test edilmişti. Bu tür yıpratma savaşları, çağdaş gözlemciler tarafından özellikle Osmanlı'nın güçlü yanı[33] olarak değerlendiriliyordu. Fakat Osmanlıların on yedinci yüzyılın sonlarında giriştiği ikinci savaşlar serisinin sonunda da görüldüğü üzere, onların dahi bir kırılma noktası vardı.

Fiziksel Engeller ve Çevresel Kısıtlamalar

Osmanlı savaş yapılanmasının sınırlarını on yedinci yüzyılda mevsimlerin periyodik olarak tekrar eden örüntüsü belirliyordu. Bu durum tımarlıların ordunun büyük bir kısmını oluşturduğu on altıncı yüzyılda daha da belirgindi. Bölgesel koşullar birbirinden farklılık arz etse de genellikle mevsim dışı seferlerden kaçınılmaktaydı. Bunun sebebi yalnızca gelenek değil, aynı zamanda çok sayıda insan ve hayvanın kitlesel hareketinin yılın belli dönemlerinde daha verimli olmasını zorunlu kılan mevsimsel şartlardı.

Her ne kadar Irak'taki şiddetli yaz sıcakları geleneksel düzenin değiştirilerek[34] kış seferlerinin tercih edilmesini gerekli kılsa da, birçok savaş alanındaki standart savaş modeli sabit bir zaman çizelgesine sıkı sıkı bağlı kalmayı zorunlu kılmaktaydı. Sefer zamanının başlangıcı ekinlerin (özellikle de otlakların)

büyüdüğü mevsime denk geliyordu. Ayrıca kış mevsiminin başlangıcı, gıda ve hayvan yeminin hem daha kıt hem de daha pahalı olmasından dolayı kitlesel askerî faaliyetin aynı derecede bir kesinlikte sonlandırılması anlamına gelmekteydi. Kırsal takvimde otlatma mevsiminin başlangıcına işaret eden 21 Mart ilkbahar ekinoksu ve tarım toplumları için hasat sezonuna denk gelen 22 Eylül sonbahar ekinoksu gibi sabit astronomik olaylar, silah altındaki askerler için merasim olmaktan ziyade pratik bir öneme sahipti. On altıncı yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı ordusu (seferlere birkaç yedek binekle katılmayı âdet edinmiş Tatar ve diğer yardımcı birlikler olmadan dahi) üç hatta dört süvariye bir piyadenin denk geldiği bir ordu düzenine sahipti.

Bu toplam potansiyel kuvvetin büyük bir kısmını teşkil eden hareket ve konuşlanma kabiliyetlerinin, atlar için yem tedarikiyle yakından irtibatlı olduğu mânâsına gelmekteydi. Bu bağlantı, 1444 yılındaki Varna Savaşı'nı anlatan anonim bir Osmanlı tarihinde aşikâr hâle gelmiştir. Hristiyan ittifakının askerî liderlerinden birine atfedilen bir konuşmada lider, Osmanlı ordusunun ilerlemesinden endişe ederek şöyle diyordu: "Türkler baharda ilk filizlenecek otlağı durmaksızın gözlüyorlar. Otlaklar toprakta boy verir vermez arayı kapatacak ve kapımıza dayanacaklar."[35]

Her ne kadar ay ve güneş ile Müslüman ve Hristiyan takvimleri arasındaki bazı küçük farklılıklardan dolayı bazı küçük sapmalar olsa da seferberliğin başlamasını ve bitmesini etkileyen önemli tarihler Hıdırellez (23 Nisan (E.U) / 3 Mayıs (Y.U)'daki Aya Yorgi Tortusu'na denk eden) ve Rûz-ı Kasım (26 Ekim (E.U) ve 5 Kasım (Y.U)'daki Aziz Dimitrios gününe denk eden) günleriydi. Askerî hedefler açısından bu tarihler, bütün faaliyetlerin kendisi etrafında şekillendiği iki sınır noktası anlamına gelmekteydi. İlk silah altına alınma çağrısı Hızır Günü'nden 40 gün öncesindeki bahar ekinoksunda yapılır, ancak âdet olduğu üzere birliklere aktif göreve başlamadan

önce Nisan ayında bir hazırlık süresi verilirdi. Bu süre, çok önemli bir iş olan, atların vitamin olarak zengin olan otlaklarda otlatılması için kullanılırdı.[36] Fakat şartlar gerektirirse, ordunun cepheye hareketi Mart'ın ortasına çekilebilir veya Mayıs'ın sonlarına ertelenebilirdi. Yine ilk durum, ordu sürülerinin otlaması için daha elverişli bir başka konaklama yeri bulmak adına erkenden hareket edilmesi demekti.

Sefer zamanının resmî olarak Kasım ayının başlarında bitmesi noktasında fazla bir esneklik yoktu. Mayıs'ın başından Ekim'in sonlarına kadar 180 günü aşan bir zaman diliminde, nispeten liyakatli bir levazım sınıfına sahip olan Osmanlı'nın dahi, askerî kuvvetlerini (ve onların bineklerini) savaş alanında tutması imkânsızdı. On altıncı yüzyılın sonunda ordunun karakteristik yapısında meydana gelen değişiklikler yiyecek arama ihtiyaçları üzerinde beklendiği kadar büyük bir etki meydana getirmedi. Piyade ağırlıklı ordular dahi ikmâl maddelerini taşımak için çok sayıda yük beygirine ihtiyaç duyuyorlardı.[37] İkmâl ihtiyacının büyüklüğü göz önüne alındığında, en az dört tercihen altı ay süren tam bir hareketsizlik dönemi zorunlu hâle geliyordu. Bu hususlar, sınırlı süre içinde cepheye düzenli bir şekilde ilerlemeye ve üsse geri dönmeye izin veren maksimum bir operasyon mesafesi belirlemekteydi.

Atların beslenme ihtiyaçları, ordunun hareket ve operasyon mesafesini sınırlayan tek şey değildi. Her ne kadar dayanıklı oldukları için seçilen bazı at cinslerinin potansiyeli istisnaî şartlar altında olağanüstü olsa da[38] ortalama bir arazi ve yol koşullarında bu atların ortalama yürüyüş hızı saatte 3 milden (yaklaşık 4,8 km) fazla değildi. Dahası, yük katarlarından dolayı yavaşlayan sefer hâlindeki ordu, günde yaklaşık sadece dört buçuk saatlik bir yol kat edebiliyordu. Ordunun nihaî varış noktasına yavaş bir şekilde varması, muhtemelen on altıncı yüzyılın ortalarından sonra Osmanlı savaş yapılanmasını sınırlayan merkezî faktördü. Nitekim imparatorluk topraklarının 1450-1550 arasında hızla genişlemesinin

sonucunda, muhtemel bütün istikamet noktaları, İstanbul veya alternatif bir toplanma noktası baz alındığında, ancak tek bir mevsimde gidip gelinebilecek bir coğrafî noktaya veya bunun yakınlarına taşınmıştı. Her ne kadar Avrupa harekât sahası –bir karşılaştırma yaparsak– Doğu'dan daha erişilebilir olsa da buradaki ilerleme kötü hava şartları ve arazi gibi başka engellere takılmıştı.

Tablo 2.3'te gösterildiği gibi, yalnızca mesafe açısından değerlendirildiğinde, Küçük Asya'nın tamamının kat edilmesini gerektiren Doğu'daki harekâtlar, ordunun zamanının yüzde 61'inde hareket hâlinde olmasını gerektirmekteydi. Bu durum, bir kıyaslama yaparsak, Avrupa askerî sahasında yalnızca yüzde 44'tü.

Tablo 2.3.[i] Ordunun Dinlenme ve Yürüyüşte Geçen Zamanlarının Oranı (Avrupa ve Asya Harekât Alanlarının Karşılaştırılması)

Yürüyüşe Geçilen İstikamet	Yürüyüşte Geçen Gün Sayısı	Yürüyüşle Geçen Toplam Saat	Günlük Ortalama Yürüyüş Saati	Dinlenmede Geçen Zaman	Toplam Gün Sayısı	Yürüyüşte Geçen Zaman (%)
Edirne'den Estergon'a (Avrupa)	52	231	4,44	67	119	43,7
Üsküdar'dan Bağdat'a (Asya)	121	544	4,49	76	197	61,4

i Bu tablonun kaynakları şunlardır: Fâzıl Ahmed Paşa'nın 1663 tarihli Macaristan güzergâhı için, Kemalpaşazâde'nin *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'ın on yedinci yüzyıldan kalma bir nüshasının kenarlarına istinsah edilmiş bir sefer günlüğü (Viyana: Österreichische Nationalbibliothek, HO, nr. 46a), v. 124a, ve 1638 Bağdat güzergâhı için Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin, *Tevârîh-i Feth-i Revân ve Bağdâd* (İstanbul: Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2424), vr. 25a.

Doğu'ya düzenlenen seferler yalnızca fiziksel olarak daha zorlu değildi: Söz konusu mesafeler, ordunun birbirini izleyen iki mevsim boyunca savaş alanında kalmasını kaçınılmaz kılıyordu. Sayısal olarak üstün olan Osmanlı kuvvetlerini günlük temel ihtiyaçlarından mahrum etmek için Safevîlerin kullandıkları yakıp-yıkma taktiği, imparatorluğun en uzak ve en sert iklime sahip olan sınırındaki zorlayıcı operasyonları çok daha zor hâle getirmekteydi.[39] (Bkz. harita no. 4, s. 12)

Hem mesafe hem de diğer coğrafî şartlar sebebiyle, Fırat'ın ötesindeki bölge yerine Balkanlara ve Tuna ötesine yönelik bir Osmanlı askerî faaliyeti çok daha tercihe şayandı. Osmanlıların karadaki genişlemelerinin sınırları, onların on altıncı yüzyıldaki deniz savaşlarına katılımlarını sınırlayan mantıkla benzer bir mantığı paylaşmaktaydı. Pryor tarafından yapılan, Osmanlıların Akdeniz'deki varlıklarına ve onların deniz faaliyetlerinin seviyesine etki eden muhtemel unsurlara odaklanan çalışma; gel-gitler, hâkim rüzgarlar ve diğer doğal güçlerin dayattığı fiziksel, coğrafî ve çevresel kısıtlamaların Osmanlıların oynayabileceği rolü ne şekilde sınırladığını kesin bir şekilde göstermiştir. 1522 yılında Osmanlıların Rodos'u fethetmesi, onların Akdeniz'deki niyetlerinin bir sinyaliydi. Ne var ki, bilhassa Ege'de olmak üzere, sabırlı ve tedricî bir şekilde tedarik üsleri kurmak suretiyle –ki bu 1460'ların sonu ile 1566 yılında Sakız Adası'nın düşmesi arasındaki bütün bir yüzyıl boyunca aşamalı olarak devam eden bir süreçti– Orta Akdeniz'deki filo operasyonlarına yeterli destek verebilecek bir konuma gelebilmişlerdi.[40] Pryor'un çalışmasına göre, denizde mümkün olanın sınırlarının belirlenmesinde konum, ileri teknoloji ve denizcilik eşit öneme sahipti.

Kara savaşlarındaki ikmâl zorluğu, katlanarak genişleyen operasyon ölçeği nedeniyle, çok daha büyüktü. Kâtib Çelebi'nin kaydettiği hesaplamalara göre, on yedinci yüzyılın ortalarında tipik bir Osmanlı filosu, mürettebatının kabaca üçte ikisi kürekçi (10.500) geri kalanı (5.300) savaşçı olan 46 gemiden

(40 kadırga ve 6 mavna) oluşmaktaydı.[41] Kara savaşlarına tahsis edilmesi gereken silahlı askerlerin ve destek personelinin sayısının bundan dört ila beş kat daha fazla olması gerekiyordu. Buna ek olarak, denizde her gemi müstakil bir birim olarak faaliyet gösterme eğilimindeyken, kara ordusundaki kuvvetler aynı kaderi paylaşıyorlardı. Denizlerdeki fırtınalı hava, rakip filoları da eşit derecede etkiliyor ve aşırı koşullarda her iki tarafı da savaşmadan ana üslerine çekilmeye zorluyordu.

Buna karşılık, şiddetli yağışlar veya mevsim normalleri dışındaki menfi hava şartları, kuşatma savaşlarında saldırganları ve müdafileri orantısız şekillerde etkiliyordu. Öngörülemeyen veya olumsuz hava koşullarının kara seferleri üzerindeki etkisi çok büyük olabiliyor ve kesin zaferi âni bir bozguna dönüştürebiliyordu. Buna bir örnek olarak, öngörülemeyen koşulların Osmanlı ordusunu Szentgotthard (St. Gotthard) yakınlarında bozguna uğratması ve önceki yaz Uyvar'ın fethedilmesiyle başlayan dizginlenemez savaş başarıları rekorunun 1664 sefer mevsiminde bozulması zikredilebilir.

Temmuz 1664'ün sonlarında Osmanlı ordusu, yakın zamanda zaptedilmiş Zalaegerszeg [Egersek] Kalesi'nin kuzeybatısındaki düşman toprakları içinde, sınırın Rába Nehri'nin güzergâhı ile tanımlanan bir bölümünde, büyük ölçüde bir mukavemet ile karşılaşmadan faaliyet göstermekteydi. Ağustos ayının başlarında, nehir en sığ seviyesinde iken, hatırı sayılır bir Osmanlı kuvveti güvenli geçiş için gereken tombaz ve köprü yapımının dayattığı olağan bekleme süresine takılmadan St. Gotthard yakınlarındaki nehri geçmeyi başardı. O sıradaki şartlar, öncü Osmanlı birliklerinin hızlı bir şekilde ilerlemesine imkân vermiş, ancak nehrin ötesinde kalan ordunun ana gövdesi ile olan geri çekilme ve iletişim yolları büyük oranda kesilmişti. Bu geçici zafiyet durumu, istisnaî meteorolojik olayların etkisiyle bir gecede büyük bir askerî felâkete yol açmıştı. St. Gotthard Savaşı hakkında yazan Batılı kaynaklar, olumsuz hava koşullarının çarpışmadaki belirleyici etkisine dikkat çekmektedirler. Rycaut'un yorumu şu şekildedir:

"Türk ordusunun suyun üzerinden geçtiği gece (...) öyle bir yağmur yağdı ve dağlardan aşağı öyle büyük bir sel aktı ki, bir gün önce geçilebilecek olan nehrin kıyıları taştı ve ancak şamandıra ve köprüler ile geçilebilecek bir hâl aldı."[42]

Osmanlı kaynakları bu rivayeti temel ayrıntıları itibariyle teyid etmektedir.[43] Askerî operasyonların kötü hava şartları sebebiyle Ağustos yerine Ekim ayında sonlandırılması oldukça nadir olsa da altta yatan problem Osmanlı'nın bütün savaş yapılanma sahalarında oldukça yaygın bir hususdu.

Nehir geçişi için kullanılan standart usûl; ya düşman saldırılarına karşı savunmasız yarı kalıcı yapılar inşa etmek ya da ordunun beraberinde, seçilen nokta veya noktalarda bir sonraki nehri geçmek için sökülüp tekrar kullanılabilen tombaz köprüler kurmaya yetecek malzemeyi taşımaktan ibaretti. Osmanlı tarihçisi Nihâdî, Temeşvar yakınlarında Osmanlı zaferiyle sonuçlanan 1696 Ulaş Seferi'ni tasvir ederken, Osmanlı kuvvetlerinin 33 öküz arabasıyla taşınan malzemeleri kullanarak Timiş Nehri'ni geçmek için üç saat içinde her biri 15 tombazdan oluşan iki köprünün nasıl inşa edildiğini anlatmaktadır.[44]

Daha geniş nehirler daha uzun köprüleri zorunlu kılıyordu ve bir yıl sonra Zenta Seferi sırasında Tisa Nehri'ni geçmek için inşa edilen köprü 83 tombazdan oluşmaktaydı.[45] Hava koşulları ne olursa olsun, bu şekilde oluşturulan bağlantıların kırılganlığı ve zayıflığı, orduyu ciddi bir tecrit ve pusu tehdidi altında bırakmaktaydı. 1697 Zenta Seferi'ne ilişkin Osmanlı anlatıları, ordunun ileri birliklerinin sadece Belgrad'daki güvenli üsden ayrılıp Titel'e varıncaya kadar on nehir ve dereyi geçtiğini haber vermektedir.[46] Her geçiş yavaş ve bilinçli bir süreçti. Ancak ordunun ilerleyişini hızlandırmak maksadıyla iyi düşünülmeden yapılan her girişim, dayanaksız bir şekilde inşa edilmiş yapıların âniden çökme tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Yukarıdaki mülahazalar, bazı temel askerî görevlerin, mevsimlerin olağan ve öngörülebilir döngüsü sebebiyle genellikle yılın belirli dönemleri ile sınırlandırıldığını göstermektedir. Ancak Osmanlı askerî faaliyeti, imparatorluğun farklı bölgelerinde bulunan belirli arazi ve genel faaliyet koşullarına göre değişen bir dizi değişken faktörün etkisiyle daha da sınırlandırılmaktaydı. Bazı bölgeler, toprağın ıslaklığı veya büyük oranda bataklık şartları sebebiyle kara ordularına geçit vermezken, diğer bölgeler bitki örtüsünün çoraklığı ve seyrekliği sebebiyle insanların ve hayvanların beslenmesi için yeterli doğal desteği sağlamıyordu. Mesela kuzeydoğu Macaristan'ın geniş bölgeleri, kırsal bölgelerdeki sert coğrafya sebebiyle gelecek saldırılara karşı tam bir koruma temin edebiliyordu.[47]

Osmanlıların askerî güçlerini sergileyebilecekleri kara hudutları, güneyde çöl sınırları, doğuda Gürcistan ve Ermeni sınır bölgelerindeki yüksek zirveler ve dar geçitler; Macaristan'ın kuzeybatı sınırında ise karasal sınırları belirleyen nehir sınırları, bataklıklar ve turbalıklar tarafından belirlenmişti. Her ne kadar Osmanlılar olağanüstü bir irade göstererek zorlu arazilerde kısa akınlar, cezalandırıcı baskınlar ve keşif görevleri yapabilmek için zaman zaman bu sınırları aşsalar da çok zorlu olan bu tür bölgelerdeki uzun süreli seferlerin nakliye ve ikmâli Osmanlının kabiliyetinin de ötesindeydi.

Osmanlılar, iç imparatorluk ikmâl istasyonlarının (menzilhane) ağı içinde savaşmakta veya seyrüsefere uygun nehirler aracılığıyla ikmâl edilen tahıl depolarının erişim alanı içinde faaliyet göstermekte iken, sahadaki büyük orduları idame ettirebiliyorlardı. Ancak bu ikmâl sisteminin dışındaki bölgelere uzanan akınlar sıkıntı yaratmaktaydı. Osmanlı'nın dâhilî kaynakları, yalnızca hareket hâlindeki hünkârın kapıkulu askerlerinin (bütün tımarlı sipahiler hariç tutulduğunda) sadece hayvan yemi istihkakı olarak günlük 5.100 buşelden (5.000 kile) fazla arpa tükettiğini tahmin etmektedirler.[48] On altıncı yüzyılda orduda daha az kapıkulu askeri olmasına rağmen

mevcut tahıl stokları (ister satılık ister ücretsiz tayın olsun) genellikle normal sefer mevsiminin sonunda tamamen tükenmiş oluyordu.

Sultan Süleyman'ın 1529 yılında Viyana Seferi'ne gidiş ve dönüşünü anlatan ruznamçe defterlerinden, olağan ve öngörülebilir mevsim sonu kıtlığının askerler üzerindeki genel etkileri hakkında bir fikir elde etmek mümkündür. 6 Ağustos (1 Zilhicce 935) ile 3 Kasım (1 Rebiülevvel 936) arasındaki 89 günlük dönemde tahıl fiyatları, seferin ilk dönemlerinde cari olan fiyatın 27 kat üstüne çıkmıştır.[49] Ordu cepheye doğru ilerleme aşamasında iken dahi bu ilerleme, yiyecek ve hayvan yemi arayışı sebebiyle yavaşlamıştır. Dönemin güvenilir kaynaklarının kaydettiği bilgilere göre, kamp stoklarını yenilemek için gönderilen her iki fırkaya mensup kişilerin nadiren sağ salim üsse geri döndükleri anlatılmaktadır.[50] Ordugâhtaki bolluk ve kıtlık durumu, ruznamçe defterlerinin değişmez bir temasını oluşturmaktaydı.

Bolluk hâli, şu müteşekkir ifadenin ortaya çıkmasına nadiren sebep olmaktaydı: "Hiç kimse Tanrı'nın cömertliği hakkında bir endişeye kapılmadı."[51] Osmanlılar, özellikle hususî birlikler için düzenli ve öngörülebilir gıda teminine azamî dikkat ve ihtimam göstermelerine rağmen tahıl teslimatı her daim belirsizliğini korumuş ve kaçınılmaz bir şekilde endişe yaratmaya devam etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ulaştırma devrimine kadar çeşitli şiddet ve sürelerdeki tedarik kesintileri, askerî seferlerin kaçınılmaz bir parçasıydı.

Motivasyonla İlgili Sınırlar

Osmanlı'nın Batılı çağdaşları sultanın düzenli ordusunun disiplin ve kahramanlığından o kadar etkilenmişlerdi ki, Osmanlıların başarısını, Osmanlı askerlerindeki zaptedilemez – veya Batılıların öyle inandıkları– bir misyonerlik coşkusunun sebep olduğu insanüstü çabaya bağlama eğilimindeydiler.

Bu tür görüşlerin hâlâ, Osmanlı askerî başarısının, "fanatik bir şekilde takip edilen bir misyona" sahip askerlerde fıtrî olarak bulunan, aşırı zihinsel motivasyonla açıklanabileceğine inanan modern destekçileri bulunmaktadır.[52]

Daha ulvi bir gayeye bağlılık, destekleyici bir faktör olarak tamamen göz ardı edilemezse de, dinî sadakatin savaş alanındaki performansa hakikatte ne derece etki ettiği sorgulamaya açık bir hususdur. Heterojen unsurlardan –yani genellikle Avrupa'daki eyaletlerden alınan devşirme askerler, farklı köklere sahip tımarlı sipahiler ve yeni ihtida etmişlerden– meydana gelen bir orduda, dinî ifade ve uygulama biçimleri; örtülü Hristiyanlıktan ana akım Sünnîliğe, ılımlı Bektaşîlikten mezhepçi heterodoks Müslüman pratiğin daha aşırı biçimlerine kadar tüm inanç yelpazesini kapsamaktaydı.

Din, geniş ölçüde toleranslı Müslüman Osmanlı toplumunda son derece bireysel bir meseleydi. Buna binaen Osmanlı ordusunun uyumlu bir bütün olarak çalışması için müşterek bir inanç ne beklenmekteydi ne de gerekliydi. Ekseriyetle, hem din hem de ideoloji on altıncı ve on yedinci yüzyılın Osmanlı askerî pratiğinde var olsa da bunları bu pratiği yönlendirmeyen ana unsurlar olarak ele almak en sağlıklı yoldur.[53] Osmanlı askerlerinin faaliyetlerinin temelde fizikî ve maddî kaygılar tarafından yönlendirildiği varsaymak, askerlerin şahsî manevî değerlerinin öneminin veya dinî inanç gücünün ve samimiyetinin inkâr edildiği anlamına gelmemektedir. Ancak Osmanlı askerlerinin dünyevî endişelerden ziyade manevî duygulara önem verdiğini iddia etmek problemli bir önermedir. Çünkü gözlemlenebilir davranışlarının çoğu, bu tür bir öncelikler hiyerarşisinde tezat hâlindedir.

Eğitim, profesyonellik ve disiplin seviyeleri her ne olursa olsun, askerlerin dayanıklılık eşiği sınırlıdır. Mekanizasyon öncesi bir çağda premodern ordular, tamamen hayvan ve insan gücüne bağımlıydı. Askerler ya da binekleri yeterli yiyecek ya da

su kaynağından mahrum olduklarında ya da aşırı kış soğuğu ve yaz sıcağına maruz kaldıklarında, ordunun tamamı hızla işlevsiz hâle geliyordu.

Bu fizikî engellerden başka psikolojik ve motivasyonel engeller de söz konusuydu. Düşük ücretli, yeterli takdiri görmeyen askerler hızla motivasyonlarını kaybediyor, –ve eğer şartla uygunsa– komutanlarına karşı isyan etmekten veya işbirliğinden daha gizli kapaklı yollarla kaçınmaktan geri durmuyorlardı. Osmanlı askerleri özünde Batı'daki meslektaşlarından daha adanmış, sadık veya itaatkâr değildi; her birinin takati sınırlıydı ve bir fizikî olarak bir dayanma eşiği vardı. Psikolojik ve kolektif olarak, görevlerini ancak kendi görüş ve algılarına paralel bir biçimde, gayretleri için makbûl ve yeterli bir takdir veya mükâfat aldıklarında yerine getirebiliyorlardı.

Düzenli ordu üyeleri için maaş terfileri (terakki) ve nakit ikramiyeler (bahşiş); düzensiz ve yardımcı kuvvetler için ise çapul ve ganimet yoluyla takdir beklentisi, Osmanlı askerî hizmetinin teşvik sistemi için sabit birer unsurdular. Vaatler yerine getirilmez veya beklentiler karşılanmazsa, birliklerin morali gözle görülür bir şekilde etkilenmekteydi. Belirli hizmetler için belirli ödüllerin vaat edilmesi ve verilmesi, herhangi bir komutanın elindeki en güçlü motivasyon aracıydı. Örneğin, 1529 yılında Viyana surlarına yapılan Osmanlı saldırısının hemen öncesinde, sultanın düşman savunmasını yaran ve şehir surlarının içine giren ilk askere cömert bir ödül vaat ettiğini biliyoruz. Eğer bu mücadelenin galibi tımarlı sipahilerden sıradan bir asker olursa, sultan derhâl onu subaşılığa (Osmanlı eyalet valisi) terfi ettirecekti. Ancak eğer kazanan hâlihazırda bu rütbeye sahip bir askerse, onun ödülü sancakbeyliğine (vilayet düzeyindeki kuvvetler komutanı) terfi ettirilmekti. Öte yandan, eğer kazanan gönüllü ya da daha önce hizmete bağlı gelir tahsisi olmayan bir kimse (dirliği olmayan) ise, kendisine ödül olarak yılda 30.000 akçe geliri olan üst düzey bir arazi (zeamet) tahsis edilecek ve anında tımarlıların üst rütbelerine yükseltilecekti.[54]

Normal görevlerin dışındaki hizmetler için olağanüstü ödüllerin verilmesi, Osmanlı askerî uygulamasının rutin bir parçasıydı. Elbette askerleri motive etmek, hiçbir zaman iyi hâl ve sadık bir hizmet sunmaları için onlara rüşvet ve teşvikler vermek kadar basit ve doğrudan bir iş değildi. Ancak sağlıklı beslenme ve düzenli maaştan oluşan kapsamlı bir paketin parçası olan bu özel ödüller, ortak hedeflerinin peşinde koşan askerlerin arasında yüksek düzeyde ilgi ve kişisel katılımı sürdürmenin çok etkili bir aracıydı. Bir ödül kazanamayanlar bile, silah arkadaşının başarısına sevinebilir ve savaşın bir sonraki aşamasında veya başka bir seferde kendi adına bir ödül kazanmayı umabilirdi.

İyi komutanlar her daim bu tür umutları –esasen hayalî ve gerçek dışı olmasalar bile– astlarının göğüslerinde canlı tutmaya çalışırlardı. İleride daha ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere (bkz. 7. Bölüm), teşvik ve ödüllerin etkin bir şekilde dağıtılması, Osmanlı komutanlarının genel sorumluluklarının hayatî derecede önemli bir boyutunu oluşturmaktaydı.

Düzenli ordudaki askerlerin mahrumiyete karşı hoşgörüsünün sınırlarıyla ilgili, Osmanlı'nın 1686 yılındaki Budin için bir yardım gücü seferber etme girişimi öğretici bir örnektir. Bu sefer hakkında bize ulaşan rivayetler, harekât sırasında verilen emirlere normalden daha yüksek bir seviyede itaatsizlik olduğunu göstermektedir.[55] Sefere yüksek orandaki katılımsızlık, seferden önceki yıllarda birbirini izleyen birkaç mevsimde ortalamadan daha düşük seviyede hasatın olmasıyla yakından ilişkili olabilir. Bu seferde görev alanların eksik tayin almalarını ve olağandışı bir mahrumiyetle karşılaşmalarını kesin hâle getirmişti.[56]

Genel bir kural olarak, Yeniçeriler gibi seçkin birimlerdeki hizmet ahlâkı oldukça güçlüydü. Yüksek ücret ve diğer cömert ayrıcalıklara sahip olan daimî düzenli alaylarda görev almak bir ayrıcalıktı. Ayrıca görevden azledilme riski, bu askerlerin

görevde gevşeklik göstermesinin önünde tek başına caydırıcı bir unsur olarak durmaktaydı. Ancak cephedeki zorlu koşullar altında amaç birliğini ve adanmışlığı muhafaza etmek, ortak bir fedakârlık ve müşterek bir çaba hissinin dikkatli bir şekilde beslenmesini gerektiriyordu. Birimler arası rekabetten kaynaklanan bir gerginlik, sultanın daimî ordusunun iki ana birliği (yeniçeri piyadeleri ve sipahi süvarileri) arasında zaman zaman hissedilmekteydi. Ayrıca, görünüşte homojen olan birimlerin kendi içindeki çözülmemiş şikâyetleri dahi, tüm orduyu güçden düşürmeye yol açacak çözümü mümkün olmayan bölünmeleri meydana getirebilirdi. Her bireyin şahsî gayretinin ortak kurtuluşa bir katkı sağladığı gerçeğinin en iyi şekilde idrak edildiği ateş altında, silah arkadaşlarınca fitrî bir yönelim olarak hissedilen teotik birlik ruhunun (*esprit de corps*) gerçek dünyada sınandığında belli sınırları bulunmaktaydı.

Her şeyden önce sadakat ve meslekî dayanışma, alaya özgü bir durumdu. Ayrıca bu tür müşterek duygular, yüzler ile sayılan kohortlardan on binlerle ifade edilen lejyonlara ancak ciddi oranda bir yoğunluk kaybıyla aktarılabilmekteydi. Yardımcı Tatar kuvvetleri gibi bazı askerî birlikler, imparatorluk seferlerine hemen hemen kendi koşulları gereğince iştirâk ederlerdi: Doğrudan emir aldıkları ilk âmirleri olan Kırım Hanı'na itaat ve kendi askerî geleneklerine sadık olma şartıyla. Tatarların hem taktikleri hem de askerî örgütlenmesi, Osmanlı ordusunun yerleşik gelenek ve esaslarıyla çatışmaya oldukça açıktı.[54]

Osmanlılar ve müttefikleri arasındaki aslî veya temel sistemsel farklılıklardan kaynaklanan uyumsuzlukların yanı sıra, dâhilî veya alay birliği düzeyinde bile, daimî bir birlik ruhunun (*esprit de corps*) geliştirilmesinin sürekli bir zorluk oluşturduğu açıktı. 1649 sefer mevsimi bağlamında Girit, bu konuda tipik bir örnek teşkil etmektedir. Sahadaki birlikleri komuta eden Deli Hüseyin Paşa, İstanbul'daki rahat koltuğunda oturan sadrazamın makamca bir astı olsa da, askerlerin moralinin yüksek tutulması hususunda başlıca sorumluluk sahibi olan

kişiydi. Paşa, Kandiye çevresindeki siperlerde iki yıl geçirdikten sonra yorgun düşen askerlerin, fazlasıyla hak edilmiş eve dönüş izni talepleri karşısında bazılarına izin verip diğerlerine vermemenin, askerlerin savaşma iradesini tamamıyla baltalamak dışında hiçbir sonuç vermeyeceğini fark etmişti. Böylece askerlerin taleplerine karşı anlayışlı olmasına rağmen, İstanbul'daki âmirlerine "izin konusunda ya hep ya hiç yaklaşımını benimsemelerinin hikmetli olduğunu" söylerek tüm izin kararlarını sefer mevsiminin sonuna kadar tehir edilmesini tavsiye etti. Hüseyin Paşa'nın yerinde tavsiyesini görmezden gelmeye karar veren Sadrazam, 1.500 yeniçeriden oluşan seçkin bir gruba derhâl izin verilmesini onayladı.[58] Eşitsizlik ve bariz bir kayırma anlamına gelen bu jest komutanın isteklerine aykırı bir şekilde alınmış ve askerlerin moralinin bütünüyle çökmesi için yeterli bir sebep olmuştu. Siperlerinde kalmaya mecbur kalanlar silahlarını bıraktılar ve o sefer için daha fazla savaşmamaya karar verdiler.

Geçici olarak askere alınanlar ile alaylara daimî bir mensubiyeti bulunan düzenli ordu mensuplarının gerekçe ve motivasyonlarını birbirinden net bir şekilde ayırmak gerekmektedir. Düzensiz birlikler, içinde bulundukları durumun emniyetsizliği sebebiyle, verecekleri askerî hizmetin kesin koşullarını önceden müzakere etme konusunda fazlasıyla keskin davranmak zorundaydılar. On yedinci yüzyılın ikinci yarısında yaygın olarak uygulanan kurallara göre, geçici askerker (levend, çoğulu *levendât*) minimum altı aylık garanti hizmet süresi için adam başına iki buçuk kuruş (200 akçe) aylık ücret almaya hak kazanmaktaydılar. Bu, hazineye bir sefer zamanı için (gıda ve yem ödeneği olarak ayda 10 akçelik farklı ödemeler dışında) adam başına 15 kuruşluk (1200 akçe) bir maliyet anlamına gelmekteydi.[59]

Bu ücret teklifi, düzensiz birlikler için sabit ve müzakere edilemez bir askerî hizmet koşuluydu. Bununla birlikte, müzakere edilebilir ve şiddetli bir şekilde tartışma konusu olan as-

kere kayıt olma bahşişinin de miktarıydı. On yedinci yüzyıl boyunca bahşiş miktarı beş kuruş (iki aylık maaşa eş değer) ila on iki kuruş arasında değişmekteydi.[60] Bununla birlikte, cephede acilen takviye kuvvetlere ihtiyaç duyulan olağanüstü kriz zamanlarında, leventler daha iyi şartlar için pazarlık yapabilecek bir konumda oluyorlardı. Böylece istisnaî durumlarda, askere yazılma bahşişi adam başına 50 hatta 100 kuruşa kadar yükselebiliyordu.[61] Normal şartlar altında bir kişinin hazineye maliyeti yalnızca 27 kuruştu. (15 kuruş maaş artı 12 kuruş katılım bahşişi) Ancak devlet zor durumda kaldığında, hazine leventlerin 65 hatta 115 kuruşluk taleplerine de boyun eğmek zorunda kalabiliyordu.[62]

Düzensiz birliklerin liderleri doğal olarak adamları için mümkün olan en iyi şartlar için mücadele vermekteydiler. Ancak cephedeki savaşın tehir edilmesi, uzayan müzakerelerin talihsiz bir neticesiydi. Osmanlıların Viyana'daki yenilgisinin ardından, düşmanları tarafından gerçekleştirilen saldırılara mukabele etmek için kapsamlı ve etkili bir karşı saldırı tertip etme yönündeki olağanüstü gayret, bu pazarlık sürecinin ne tür bir şekil alabileceğine dair yol gösterici bir örnek olarak zikredilebilir. Her ne kadar Mayıs 1687'nin ortalarında yaklaşık 4.000 Anadolu levendi Yeğen Osman Paşa önderliğinde Macar cephesine sevk edilmek üzere İstanbul yakınlarında toplanmışlarsa da, görünüşe göre aynı yılın Haziran sonlarına kadar cepheye giden askerlerin sayısı 1.500 kişiden fazla değildi.[63]

Diğer taraftan, tek mevsimlik seferler sonrasında hızlı bir şekilde terhis olmaları kaçınılmaz olan leventler ile ordudaki diğer askerlerin alaya olan bağlılık ve sadakati arasında da fark vardı. Savaş zamanı ve haricinde daimî bir subay sınıfının altında hizmet ederek düzenli bir maaş alan yeniçerilerin aksine, leventler kısa vadeli kazançlarını en yüksek seviyeye çıkarmak ve aktif olarak askerlik yapmadıkları zamanlarda kendi başlarının çaresine bakmak zorundaydılar. Maddî kazanımlar noktasındaki motivasyonları, savaşa katılım

hususunda diğer askerî birliklerden farklı değildi. Ne var ki askere alımları noktasında kendine has bazı şartlarının olması hasebiyle, savaştaki performansları farklı beklentiler etrafında şekillenmekteydi. Haklarını savunma konusunda en içtenlikle hareket eden ve çıkarlarını en iyi şekilde savunan komutan için en iyi performansı sergilemek hususunda diğer askerlerden farklı değillerdi.

Tahammül edilebilir hizmet koşullarının sağlanması, birliklerin sadakatini ve işbirliğini kazanma hususunda cömert ücret koşulları kadar önemliydi. Osmanlı askerî kurumlarını ve geleneklerini inceleyen zamanın Batılı gözlemcileri, Osmanlı ordugâhının hayatındaki komforu ve güvenliğini, onların on altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki düşmanlarına karşı elde ettikleri başarıda önemli bir etken olarak zikretmektedirler.[64] Osmanlı siyasetnâme yazarları da önemli Osmanlı askerî başarısızlıklarındaki nihaî kabahati, bencil veya fuzulî yere sertlik gösteren komutanlara atfetmek hususunda oldukça açıktırlar. Çünkü onlar olumsuz bir örnek ve atmosfer oluşturarak, astları üzerinde bulaşıcı ve son derece olumsuz bir etkiye sahip olmuşlardır. Böylece askerlerin müşterek kararlılığını ve ortak davaları için kendilerini feda etme isteklerini ölümcül bir şekilde baltalamışlardır.

Devlet'in Gücü ve Cebrî Sınırları

Zamanındaki Batılıların Osmanlılara dair bir otoriterlik algısına sahip olması, bizlere toplumun yanıltıcı bir izlenimini miras bırakmıştır. Öyle ki bu toplumda, kişisel arzu ve bireysel kimlik o derece başarılı ve noksansız bir şekilde bastırılmıştır ki bu şarklı bireyin öz kimlik algısının devletin çıkarları içinde eritmesine sebep olmuştur.[65] Hakikaten de, günümüzde hâlâ birçok profesyonel tarihçi, Osmanlıların İslam Yurdu'nun (Darü'l-İslam) topraklarını hegemonik bir şekilde genişletme kaygısına sahip olduklarına, bu emperyal misyo-

nun onları temsil ettiğine ve bunun Osmanlı'yı erken modern Avrupalı çağdaşlarından açık bir şekilde farklı kıldığına ikna olmuş hâldedir. Fakat çoğunluğun Müslüman geleneklerine bağlı olmasının veya İslam'ın prensiplerini kabul etmesinin, tüm sosyal farklılıkları ortadan kaldırdığı ve tüm politik görüş farklılıklarının kaynaklarını kuruttuğu fikri, Osmanlı toplumunda dinî etkinin doğasının kökten bir şekilde yanlış anlaşılmasına dayanmaktadır.

On altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki Osmanlı seferlerine dair olan rivayetler, kendi lobileri ve hizipleri tarafından desteklenen nüfuz sahibi vezirlerin arasındaki ciddi iktidar mücadelelerini anlatan komplolar ve alt komplolarla doludur. Bu hikâyelerde, sadrazamlık makamını elde etmek için dönen gizli kapaklı mücadelelerin anlatıları, bazen cephedeki Osmanlı kuvvetlerinin taktiksel ilerlemesine dair olan anlatıların dahi önüne geçmektedir. Bu rivayetler, bazı durumlarda İstanbul'daki kıskanç bir sadrazam vekilinin (sadaret kaymakamı) stratejik malzemeleri ve malî desteği kasıtlı olarak göndermeyişinin, cephedeki komutanların savaşa hazırlıksız bir şekilde girmelerine sebep olduğunu teyid etmektedir. Her birinin bir anda sadrazamlık makamına yükselmeye aday olduğu padişahın en üst rütbeli kulları arasındaki kişisel nüfuz mücadelesi ve daha yüksek makam elde etme hırsı, zayıf ve reşit olmayan sultanların yönetiminde çok daha aşikâr hâle gelmekteydi. Meşhur Süleyman dahi (hükümd. 1520-66) vezirlik makamına olan hırsın ve karşılıklı uzlaşmaz düşmanlığın çalkantılı etkisinden kendisini kurtaramamıştır.[66]

Yeni sadrazamın makama gelişi politik bir sabotaj veya çetrefilli bir güç mücadelesinin sonucu değil de görevdeki memurun eceliyle ölümünün zorunlu kıldığı bir durum olsa dahi, liderlik değişiminin askerî faaliyet üzerindeki yıkıcı etkisi hâlâ aynıydı. Damat İbrahim Paşa'nın ölümünün 1601 yılında Macaristan'da yeni bir savaş hazırlığı çabalarına ve bahar mevsiminde hummalı bir sefer hazırlıklarına denk gelmesi,

kimin halef olacağının detayları ile uğraşılırken, bütün bir sefer mevsimi potansiyelinin tam anlamıyla boşa harcanmasına sebep olmuştu.[67] Liderlikle ilgili belirsizliklerin askerî işlerin yürütülmesini engellemesi sıklıkla yaşanan bir durumdu.

Liderlik konusundaki anlaşmazlıklar, özellikle III. Mehmed'in 1596 yılında Eğri'ye karşı giriştiği seferden sonraki dönemde önem kazandı. On yedinci yüzyılın başlarında ve otalarında reşit olmayan birkaç hükümdarın tahta geçmesi sebebiyle, padişahın savaşta askerlere önderlik etmesi nadir ve istisnaî bir olay hâline geldi. Ayrıca hem devlet yönetimi hem de savaşın yürütülmesi giderek artan bir ölçüde sadrazamın ellerine bırakılmaya başlandı. 1650'lerin ortaları ile 1670'lerin sonları arasındaki dönemin çoğunda Köprülüler ailesi, devletteki siyasî ve askerî gücü kendi tekelleri altına alarak inisiyatifi ele geçirdiler. Ancak iktidarın padişahın kullarının elinde toplanması, Anadolu'nun gözünden kaçmadı ve ortaya çıkan çatlak, bastırılması hükûmet için büyük bir uğraş hâline gelen ve devleti yayılmacı emellerinin peşinde gitmekten ciddi şekilde alıkoyan bir dizi taşra isyanına yol açtı. Böylece bu tür iç istikrarsızlık şartları altında, sınır ötesi savaşların etkili bir şekilde yürütülmesi imkânsız bir hâle gelmişti. Payitahttaki bölücü güç mücadeleleri ve taşrada devlet otoritesine karşı küçük ama kararlı direniş odaklarının meydana gelmesinin müşterek etkisi, Osmanlıların on yedinci yüzyıldaki askerî potansiyellerini tamamen gerçekleştirememelerinin önündeki küçümsenemez unsurlardır. On yedinci yüzyılın sonlarında dahi, Osmanlı silahlı kuvvetlerinin, devlet iradesini yerine getirebilecek ölçüde ıslah edilerek etkili bir araç olarak kullanılıp kullanılmadığı tartışmaya açık bir husustur. Osmanlı askerlerinin etnik çeşitliliğe sahip bir nüfus tabanından seçilerek oluşması, onların devlet otoritesine direnme yönündeki genel eğiliminin muhtemel bir sebebiydi. Lakin itaatsizliğin sebebi her ne olursa olsun, ordu hiçbir zaman devlet çıkarlarını gerçekleştirmede etkili ve kesin bir unsur hâline gelmemiştir. [68]

Ateşli silahlara görece kolay erişilebilmesi ve on yedinci yüzyılda yaygın olarak kullanılan çakmaklı tüfeklerin basit (aynı zamanda oldukça ucuz) teknolojisinin geniş bir yayılım göstermesi, bu silahların *devlet adına olduğu gibi devlete karşı da* rahatlıkla taşınabileceği ve kullanılabileceği anlamına geliyordu.[69] 1500-1700 yılları da dâhil olmak üzere Osmanlı tarihinin büyük bölümünde, padişah ve kulları arasında karşılıklı bir al-ver dengesi özenli bir şekilde sürdürülmüştür. Bununla birlikte bu denge bozulduğunda, yeni başa geçmiş veya zayıf bir hükümdarın idaresine kuvvet veren ya da tam tersine kifayetsiz, aşırı bencil veya tamahkâr bir âmiri devirmek için komplo kurup geçici olarak nüfuz sahibi olan genellikle sultanın kullarıydı. Osmanlılar, zengin kaynakları (özellikle vergi gelirlerini) egemenin doğrudan emrine veren yüksek derecede bir bürokratik ve malî merkezîleşmeyi kesin bir şekilde Avrupalılardan önce geliştirmişlerdi. Ne var ki bu merkezîleşme eğilimleri, askerî alanda bu derece belirgin değildi. Her ne kadar on yedinci yüzyılda Osmanlılar, kaynakları tek çatı altında toplama girişimlerinde bulunmuşlarsa da askerî destek için hâlâ bölük pörçük ve her zaman güvenilir olmayan kaynaklara bel bağlamaktaydılar.

Osmanlıların özellikle Tatar müttefikleriyle ilişkileri sorunluydu ve bu ilişkiler, çoğu zaman karşılıklı güvensizlik atmosferi sebebiyle bozulmaktaydı. Osmanlılar tarafından algılandığı şekliyle Tatarların doğal başkaldırı eğilimleri, onların aktif sadakatsizlik boyutuna varan eylemler yapmasına neden olmaktaydı. Bu durum Osmanlıları kışkırtarak "düzenin yeniden tesis edilmesi" adına aktif olarak görev yapan hanın görevden alınarak, yerine rakip bir adayın getirilmesiyle meşrulaştırmış oluyordu.

Osmanlı ile Tatar müttefikleri arasındaki ilişkilerin bozulmasının çarpıcı bir örneği 1584 yılında meydana geldi. Osmanlı kaynaklarına göre, bu dönemde yönetimde olan II. Mehmed Giray Han (hükümd. 1577-84), Lala Mustafa Paşa (1579'da)

ve Özdemiroğlu Osman Paşa (1582-3'te) liderliğinde peşpeşe girilen Kafkas Seferlerine gönülsüz bir şekilde katılmakla suçlandı.[70] Böylece Mehmed Giray tahtından indirilerek idam edilmiş ve yerine kardeşi II. İslam Giray (hükümd. 1584-8) getirilmişti. Osmanlılar bu kararla daha itaatkâr bir aracı elde ederek Kafkasya'da kalıcı bir dayanak noktası kazanma politikalarını gerçekleştirmeyi umuyorlardı. Bundan on yıl sonra Ağustos 1594 yılında nedamet getiren Tatarlar, dönemin kaynaklarında yaklaşık 100.000 kişi olduğu tahmin edilen bir kuvvetle hükümdarları II. Gazi Giray Han'ın komutası altında Yanık (Györ) kuşatmasına katılmışlardı.[71] Ne var ki birbirine zıt savaşma tarzları ve Yanık Seferi sırasında hâlihazırda belirgin olan gerginlikler, ilişkilerde tekrar bir kopuşa sebep oldu ve Han bir kez daha görevden azledildi.[72]

Osmanlılar; müttefikleri, vasalları ve hatta Doğu Anadolu'nun yarı bağımsız Kürt beyleri gibi iç temsilcilerinin her biriyle uzlaşmaya varmak ve işbirliği için karşılıklı olarak kararlaştırılan şartları tanımlamak zorundaydı. İyi ilişkilerin sürdürülmesi, hem bir gayreti hem de her iki tarafı da memnun eden bir "al-ver" dengesinin kurulmasını gerektiriyordu. Aktif ve etkili diplomasi ile mâhir müzakere becerileri, Osmanlı emperyal savaşlarının başarılarında, ordu mühimmatı ve ikmâlinin kalitesi ve miktarı kadar önem arz etmekteydi. Osmanlıların 1500-1700 yılları arasında imparatorluklarını genişletme hususundaki başarısı, sadece o dönemki barut ve ilgili teknolojilere hâkimiyetlerinden kaynaklanmaktaydı. Aynı zamanda bu başarı, uluslararası diplomasideki kabiliyetlerine ve iç kabile siyaseti alanına uygulanabilir müzakere stratejilerindeki ustalıklarına dayanmaktaydı.

Osmanlılar'ın diplomatik alanda karşılaştıkları hiçbir zorluk, 1578-1612 yılları arasında Kafkas siyaseti bağlamında giriştikleri 35 yıllık dönem kadar net değildi. Osmanlıların bu dönemde Gürcistan'ın üç kraliyet hanedanıyla[73] arasındaki farklı diplomatik ilişkileri, hem sürekli hem de geniş kapsam-

lıydı. Safevîlerle olan savaşlarının başlarında daha 1580 gibi erken bir tarihte Osmanlılar, yıllık 100.000 altın değerinde bir haraç karşılığında krallığının yarı bağımsız statüsünün Osmanlılarca tanınmasını taahhüt eden tekliflerle I. Simon'a (1578 ve 1598 yılları arasında ikinci defa Kartli Krallığı'na getirilmiştir) yaklaşmışlardı.[74] Bu siyasî teklifler reddedilince, Osmanlılar (1584'te) rotayı kardeşi Davud Han'a (Simon'un 1578'de tahta tekrar geçmesiyle tahttan indirilen) çevirdi ve ona Maraş'ta (Zülkadriye) Osmanlı valiliğine atanmanın yanı sıra, Simon'un topraklarını Osmanlı adına ele geçirmesi hâlinde, bu topraklar üzerinde veraset unvanı vermeyi taahhüt ettiler.[75] Simon, yakalanıp 1599 yılında zorla ev hapsinde tutulacağı İstanbul'a getirilene kadar, Osmanlıların kendisini yenme girişimlerine direnmeye devam etti.[76]

Tarihî kayıtlardan anladığımıza göre Osmanlılar, Gürcü soylularının çeşitli hizipleri arasında kendi davalarına destek bulabilmek için büyük bir çaba harcamışlar ve bu uğurda önemli miktarda masrafa girmişlerdi.[77] Osmanlıların diplomatik alandaki uzun vadeli başarısına bir ölçü olarak Kutaisi bölgesindeki İmereti Kalesi'ni çarpıcı bir örnek olarak zikredebiliriz. Bir yüzyıldan fazla bir süre sonra 1698'de kale, kendisini Gürcistan Birleşik Krallığı sınırlarına dâhil etmeyi amaçlayan kesin bir saldırıya, kısmen yerel halk arasında yaşayan Osmanlı yanlısı duyguların güçlü olması sayesinde direnebilmişti.[78] Osmanlılar; Tatarlar, Gürcüler ve Osmanlı imparatorluk hedeflerini destekleyen diğer potansiyel tarafların desteğini kazanma hususunda açık bir şekilde başarılı olmuş olsa da, Osmanlı diplomatik çabasının bünyesinde birtakım zayiatlar meydana gelmediğini iddia etmek anlamsız olacaktır. Fakat diplomatik oyundaki kazanma ve kaybetme sicilleri her ne olursa olsun, Osmanlıların hedeflerine yaklaşmak için askerî olmayan seçeneklere önem vermelerini asla gözden kaçırmamamız gerekmektedir.

Osmanlı diplomasisine yukarıda kısa ve son derece seçici bir şekilde değindikten sonra, erken modern dönemde savaşın

sonucunu belirlemede ezici veya belirleyici gücün kullanımını engelleyen beş temel sınırlayıcı faktör hakkındaki açıklamamızın sonuna gelmiş bulunuyoruz. Bizim anlatımızda da açıkça görüleceği üzere bu dönemdeki savaşta başarı; yalnızca bilime ve hatta beşerî maharet ve cesarete bağlı değildi. Aynı şekilde başarı iyi hava, yeterli hasat ve –en çarpıcı şekilde başarılı örneklerde gözüken– büyük ölçüde yalın bir şansla desteklenen sağlam (ve psikolojik kavrayış sahibi) bir liderin ikna edici sözleri gibi bir dizi tesadüfî (veya en azından kolayca kontrol edilemez) şartların bir araya gelmesine bağlıydı.

Bu, başarılı orduların dikkatli bir malî ve lojistik planlama ile öngörü disiplininden vazgeçebilecekleri anlamına gelmemektedir (bunu izleyen 3, 4 ve 5. Bölümlerdeki konularımız). Ancak en iyi hazırlanmış planların bile ters gidebileceğini (ve çoğu zaman ters giden) yararlı bir şekilde hatırlatma işlevi görmektedir. Son tahlilde inatçı bir şekilde var olmaya devam eden ve savaşa değişmez bağlamının ayırt edici karakterini kazandıran şey savaşın belirsizlikleriydi.

Notlar

1. Bkz. P. Sugar "A Near-Perfect Military Society: The Ottoman Empire", içinde L. L. Farrar (ed.), *War: A Historical, Political and Social Study,* s. 95-104, Santa Barbara, CA 1978.
2. Avrupa ordularının faaliyetlerini kısıtlayan koşullarla ilgili bir anlatım için bkz. Frank Tallett, *War and Society in Early-Modern Europe, 1495-1715,* s. 50-68, Londra 1992.
3. Bkz. *inter alia,* A. Goldschmidt, *A Concise History of the Midle East* 3. Ed., s. 111-34, Boulder, CO 1988.
4. Bkz. J. F. Pernot, "Guerre de sièges et places fortes", V. L. Barrie-Curien (ed.), *Guerre et Pouvoir en Europe au XVIIe Siècle,* s. 132, Paris 1991. Hem tüfek hem de sahra topçusu kullanan Osmanlı kabiliyetleri hakkında karşılaştırmalı bir fikir için bkz. aşağıda 6. Bölüm, n. 25-6.
5. Mehmed Râşid, *Târîh-i Râşid,* vr. 52b, İstanbul 1153. Osmanlıların 1669 yılındaki Kandiye kuşatması üzerine yazdıkları, 500-600 ateşten sonra topların ateşleme deliklerinin (*falya*) topların yeniden

dökülmelerinin gerektirecek ölçüde bozulduğunu belirtmektedir. Naîmâ'nın Hüsrev Paşa'nın 1630 yılındaki başarısız Bağdat kuşatmasıyla ilgili anlatımında da benzer bir probleme değinilmekte ve bu, barutun kalitesiz oluşuna bağlanmaktadır (*Târîh-i Naîmâ*, C. 3, s. 52: "barutun alçaklığı...").

6. Başlıca imâlât merkezleri için bkz. G. Agoston, "Gunpowder for the Sultan's Army", *Turcica* 25, s. 78-9, 1993.

   Bkz. T. Işıksal, "Gunpowder in Ottoman Documents of the Last Half of the Sixteenth Century", *International Journal of Turkish Studies* 2, özellikle s. 82-3, 1981-2.

8. Bkz. Naîmâ, *Târîh*, C. 3, s. 16 ve Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C. 2, s. 118, cephanelikten sorumlu subayın (*cebecibaşı*) Şubat 1630'da Altın Köprü yakınlarındaki Aşağı Zab Nehri'nin geçişi sırasında yaşanan bir acemilikteki rolü nedeniyle idam edilmesi hakkında.

9. 1663'te Uyvar (Nové Zamky) ve 1669'da Kandiye'de bariz bir şekilde görülen örneklerin yanı sıra, Temmuz 1646'da Osmanlıların eline geçen Hırvatistan'daki Novigrad (Zara / Zadar yakınlarında) gibi nispeten küçük kaleler de bu kategoriye dâhil edilebilir. Bkz. K. M. Setton, *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, s. 143, Philadelphia 1991: "*quasi inespugnable*". Uyvar'ın 1606'da Zitvatorok Antlaşması'nın imzalanmasını takiben altmış yıllık barış süreci boyunca ahşap *çitli bir palankadan*, hendekli ve taş duvarlı bir *kaleye* dönüşmesi konusunda bkz. Hasan Ağa [Mühürdâr] *Cevâhirü't-Tevârîh* (Leiden: Üniversite Ktp., Oriental, nr. 1225), vr. 31a: *"elli altmış seneye varınca toprak yığıp azim dağ etmişler, ... ve dolayında azim metin duvar ki safi tuğladır"*.

10. Bkz. Voltaire'in siper savaşlarındaki Osmanlı etkinliği konusundaki görüşlerinden alıntı yapılan R. Murphey, "Critica", *Archivium Ottomanicum* 13, s. 377-8, 1993-4.

11. On yedinci yüzyılın sonlarındaki genel uygulama kuralları için bkz.: J. Black, *European Warfare 1660-1815*, Londra 1994. Top dökümünün sınırlı bağlamı nedeniyle, A. R. Hall'un kırk yıl önce vardığı hükmü gözden geçirmek için hâlâ bir sebep mevcut değildir. Batı'da askerî teknoloji üzerine yapılan araştırmaların mevcut durumunun özetinde (Bkz. "Military Technology", Charles Singer vd. [eds.], *A History of Technology*: C. 3 1500-1750, s. 363, Oxford 1957.) Hall, "elimizdeki mevcut kanıtlar, başlangıçtan (yani yaklaşık 1420 dolaylarından) yaklaşık 1750'ye kadar temelde aynı yöntemlerin kullanıldığını göstermektedir" diye yazmıştır.

12. Bu bağlamda bkz. R. Murphey, "Ottoman Resurgence in the Seventeenth Century Mediterranean", *Mediterranean Historical Review* 8, s. 186-200, 1993. Burada 1571 İnebahtı yenilgisinden beri

uzun zamandır Osmanlıların zayıf olduklarına inanılan deniz teknolojisi alanında dahi, Osmanlıların gelişmekte olan uygulamalar hakkında hem bilgi sahibi oldukları hem de bunlara ayak uydurabildiklerini savunmaktadır.

13. J. von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches,* C. 6, s. 471 tarafından kuşatmanın anlatımına bkz., Hammer burada, Budin cephaneliğinde kazara meydana gelen bir patlamadan sonra duvarlarda "60 adım genişliğinde" boşlukların oluşmasını anlatmaktadır. Silahdâr'ın tarihindeki anlatımında (*Târîh,* C. 2, s. 250), 6.000 kentallik bir barut mahzeninin (2.000 tonun üzerinde), bir Avusturya el bombasının doğrudan isabet etmesi sebebiyle patladığını ileri sürmektedir. Bu patlama neticesinde Osmanlı tarafında meydana gelen zayiat hakkında bir başka anlatı için bkz. G. Agoston, "The Baruthane of Buda", içinde G. David ve P. Fodor (eds.), *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman,* s. 159, Budapeşte 1994.

14. Örneğin, Mehmed Râşid'in aktardığı Kandiye kuşatmasından örneklere bkz. *Târîh-i Râşid,* vr. 56a, İstanbul 1153. Burada Râşid, 1668-9 kışındaki yağışlı mevsimde Venediklilerin altı ay boyunca ayrıntılı bir karşı saldırı mayını hazırladıklarını ancak bunun patlamadığını nakletmektedir. Bu dönemde Osmanlılar da 30 kentallik barut içeren bir kara mayını hazırlamışlar fakat bu da patlamamıştır.

15. Bkz. H. İnalcık ve D. Quataert (eds), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire,* 1300 1914, s. 99, Cambridge 1994.

16. Bkz. Ayn Ali, *Risâle-i Vazîfehorân,* s. 97, İstanbul 1280. Aşağıdaki ayrıntıyı göstermektedir:

	Asker	(Toplamın %'si)	Maaş Ödemeleri (Milyon Akçe)	(Toplamın %'si)
Kara Kuv.	57.868*	96	277.2	97
Deniz Kuv.	2.363	4	7.8	3
Toplam	60.231	100	265	100

*Bunlardan 39.282'si (kabaca üçte ikisi) yeniçeri idi (ana metindeki Tablo 2.1'e bkz.).

17. James B. Collins, *Fiscal Limits of Absolutism: Direct Taxation in Early Seventeenth-Century France,* s. 163-4, Berkeley 1988. Bu

sırada Fransa, 30 milyon livre tournois'in gelirinden yaklaşık 15 milyon livre'yi bir iç savaşın maliyetlerini karşılamaya destek olmak için kullanmaktaydı. Osmanlı malî terimleri ile konuşursak, bu miktar livre tournois başına 26.666 akçeden 400 milyon akçeye denk gelmektedir.

18. Her ne kadar münferit bir örnek, genel eğilimin bir göstergesi olarak alınamasa da Girit'teki Venedik-Osmanlı Savaşı'nın ilk aşamalarında Kuzey Afrika filosunun asker taşıma görevlerine katılımının bir Osmanlı tarihçisi tarafından asgarî bir düzeyde olduğunun belirtilmesi bize bir fikir verebilir (bkz. Naîmâ, C. 5, s. 79-80. 1651 yılındaki donanma faaliyetini anlattığı bölüm). Ayrıca bkz. R. Murphey, "Resurgence", *Mediterranean Historical Review* 8, s. 188-9, 1993.

19. J. Deny ve J. Laroche, "L'expedition en provance de l'armee de mer du Sultan Süleyman sous le commandement de l'amiral Hayreddin Pacha, dit Barberousse (1453-1544)", *Turcica* 1, s. 161-211; özellikle s. 187, 1968.

20. Bkz. Barkan'ın *İktisat Fakültesi Mecmuası* 19, 1957-58 yayınladığı 1547 yılı bütçesi, s. 237 ve 251.

21. Bkz. 1653 Tarhuncu bütçesi (Feridun Ahmed, *Münşeâtü's-Selâtîn,* C. 2, s. 305, İstanbul 1265. Burada 50 kadırga ve 13 kalyondan oluşan bir filonun idame maliyeti (yani yeni gemilerin hizmete alınması değil, mürettebat ve tedarik masrafları) için 65 milyon akçelik bir rakam gösterilmektedir. Yalnızca yaklaşık 40 milyon akçe (toplamın yüzde 61,5'i) hazine tarafından temin ediliyor; geri kalanın olağanüstü vergiler ve vergi mükelleflerinden elde edilen diğer sefer katkılarından karşılanması gerekiyordu. Filo seferberliğinin gerçek maliyetini hesaplamak için, kadırgaları hizmete alma maliyeti olarak gemi başına yaklaşık 600.000 akçe ve kalyonlar için ise bunun kabaca sekiz katı (her biri 4,8 milyon) kadar bir miktar eklemek gerekir; bkz. R. Murphey, "Resurgence", s. 189 (tablolar) ve 190 (dn. 9). Kalyon başına 4,8 milyon akçe olarak tahmin edilen denize indirme maliyetleri asgarî rakamları temsil etmektedir. Reel maliyetler muhtemelen yüzde 20 ila 50 daha yüksekti, bkz. İ. Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire,* s. 95, Ankara 1992. 5,9 ile 7,5 milyon akçe arasında değişen denize indirme maliyetlerinin istisna olmadığı öne sürülmektedir.

22. Bkz. Örneğin Osmanlıların 1664 Temmuz ayında Balaton Gölü kıyısındaki Palöske'yi tahrip etmeleri. Her ne kadar Osmanlılar, istihkâmcılarına 5 kantarlık (620 libre) mütevazı miktarda barut vererek onları konuşlandırmış olsa da kalenin odundan yapılmış dış siper duvarları yanıp kül olduktan sonra kalenin akıbeti belli

olmuştu ve daha şiddetli (ve teknolojik olarak sofistike) kuşatma yöntemlerinin uygulanmasına gerek kalmamıştı. Bkz. Mühürdâr'daki tanımlama, *Cevâhir*, vr. 76b.

23. Örneğin 1631 yılında Musul'un istihkâm duvarlarının iyileştirilmesinde yerel olarak istihdam edilen 3000 işçi ile mevsim dışında ordunun önemli bir kısmı yıl boyunca çalıştı. Ayrıntılar için bkz: R. Murphey, "*Construction of a Fortress at Mosul*, H. İnalcık ve O. Okyar (eds), *Social and Economic History of Turkey, 1071-1920,* s. 163-78, Ankara 1980.

24. Bkz. *Târîh-i Selânikî,* haz. M. İpşirli, C. 2, s. 204-6, İstanbul 1989. Mustafa Âlî, Osmanlı'nın 1583'te Revan'ı (Erivan) ele geçirmesine müteakiben 45 gün ve 1585'te Tebriz'in düşmesinden sonraki 30 gün boyunca benzer bir azimle inşaat çalışmaları yaptıklarını anlatmaktadır. Erivan'ın savunma duvarları 43 kule ve 1726 mazgalı olan bir dış sur ile 8 kule ile 725 mazgalı olan bir iç surdan oluşmaktaydı. (M. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3409, vr. 358a). Tebriz'in duvarları yaklaşık 6 mile eşit olan 12.700 arşın uzunluğundaydı (*Künhü'l-Ahbâr*, vr. 366a).

25. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, vr. 262a.

26. Bkz. F. Szakaly, "The Hungarian-Croatian Border Defense System and Its Collapse", içinde J. M. Bak ve B. K. Kiraly (eds), *From Hunyadi to Rackozi: War and Society in Medieval and Early-Modern Hungary,* Eastern European Monographs, No. 104, s. 149, New York 1982.

27. Bkz. W. Bracewell, *The Uskoks of Senj,* s. 149, Ithaca 1992. Bracewell (s. 40 ve başka yerlerde), 1550'lerden önce ciddi bir idarî merkezîleşmenin etkili olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca bkz. J. Nouzille, *Histoire de Frontieres: l'Autriche et l'empire Ottoman,* s. 66, Paris, 1991. Grenzer piyadelerinin sahip olduğu temel özerkliği daha da çarpıcı ifadelerle tanımlamaktadır: "*de'l'origine ces refuges vivent en tout independence sous les ordres de leurs chefs elus, les knez*" Nouzille (s. 72). Hırvat kurultayının, savunmanın malî yükünün bir kısmını yüklenmekten kendilerini azat eden piyadelerin kendi kendini finanse etme planlarına ve kendi kendini yöneten düzenlemelere ne derece memnuniyetle onay verdiğini açıklamaya devam etmektedir.

28. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, merkezî olarak finanse edilen bir sistemin ortaya çıkışındaki yavaşlığın sonuçlarından birinin, kötü inşa edilmiş *palanka* ve *şarampol* tipindeki sınır kalelerinin tabii zaafiyetinin kronik olarak az sayıdaki garnizonlara sahip olmasıyla sebebiyle daha da ziyadeleştiğini göstermektedir. Bkz. R. Schoffer, "Festungsbau der Türkengrenze: Die Pfandschaft Rann in

16. Jahrhundert", *Zeitschrift des Historischen Verins fur Steiermark* 75, s. 31-59, 1984.

29. Osmanlıların kalelerin tamiratı için yerel inisiyatif ve kaynaklara dayanmaları konusunda bkz: P. Fodor, "Bauarbeiten der Türken an der Burgen in Ungarn im 16-17 Yahrhundert", *Acta Orientalia Acad. Scient. Hung.* 35, s. 55-88, 1981.

30. M. S. Kingra, "*The trace italienne and the military revolution during the Eighty Years' War, 1567 1648*", *Journal of Military History* 57, s. 431-46: özellikle s. 439, 1993.

31. J. Stoye tarafından şu kaynaktan alıntı yapılmıştır: "The English Ambassador at İstanbul and the Great Turkish War 1681-1687" *Studia Austro-Polonica* 3, s. 321, 1983.

32. 1690'ların sonlarındaki Osmanlı askerî kriziyle ilgili bir örnek vermek gerekirse Osmanlılar, Eylül 1696'da şehirde on yedi günlük bir ordu konaklaması sırasında Belgrad'daki Tuna filosuna hizmet vermesi için liman tesislerinin kapsamlı bir genişletme faaliyetine girişmişlerdi. Ayrıntılar için bkz. *Târîh-i Nihâdî* (İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 6053) vr. 259b-260a.

33. Osmanlıların uzun çatışmaları sürdürme yetenekleriyle ilgili olarak baş dragoman (tercüman) Alexander Mavrocordato'nun görüşleri için bkz. J. Stoye, "English Ambassador at İstanbul", s. 327.

34. Hâfız Osman Paşa'nın 1625 güzü sonlarındaki Bağdat kuşatmasının hemen öncesinde Osmanlı ordugâhındaki tartışmayla ilgili olarak bkz. Naîmâ, C. 2, s. 360: *"Kasım günü geçti deyü sair seferle kıyas olunmaya, zira Bağdat'ın mevsimi kışdadır."*

35. H. İnalcık ve M. Oğuz (eds), *Gazâvât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han*, s. 30, Ankara 1978: *"Türk heman otu bakar. Hemen ki ot yerden çıktı, onlar öteden üzerimize gelir"* (krş., vr. 28a, str. 1-3).

36. Bkz. G. Perjes, "Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century", *Acta Historica Acad. Scient. Hung.* 16, s. 15, 1970.

37. Perjés tarafından yapılan hesaplamalara göre, sahadaki piyade birliklerinin tam olarak desteklenebilmesi için her iki asker için bir at bulunması gerekiyordu. Bu nedenle (bkz. Perjes, Army Provisioning", s. 14. dn. 38) 18.000 piyade ve sadece 6.000 süvariden oluşan 24.000 kişilik bir kuvvet için henüz daha 13.600 ata ihtiyaç duyulmaktaydı. Aynı şekilde, benzeri 60.000 kişilik bir kuvvet, yem gereksinimleri günde 90 ton ot veya samana kadar çıkabilen 34.000 ata ihtiyaç duymaktaydı; bkz. Perjes, "Provisioning", s. 11, 14 ve diğer bölümler.

38. Buna bir örnek olarak, 1654 yılında Polonya'daki seferlerde kullanılan ve yalnızca ilk gün 13 saatlik bir yürüyüşten sonra dinlenerek üç günlük bir süre içersisinde 59 saatlik bir yürüyüşü tamamlamayı başaran Tatar midillilerinin olağanüstü performansları gösterilebilir. Bkz. R. Murphey, "Horsebreeding in Eurasia", *Central and Inner asia Studies* 4, s. 11 (3. dipnot), 1990.

39. Safevîlerin Osmanlılara karşı on altıncı yüzyılın ortalarında "yakıp-yıkma taktiği-scorched earth" taktikleri kullanmaları için bkz. R. Murphey, "Süleyman's Eastern Policy", içinde H. İnalcık ve C. Kafadar (eds) *Süleyman the Second (ie. the first] and His Time,* s. 233, İstanbul 1993.

40. Bkz. J. H. Pryor, Geograph, *Technology and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean 649-1571,* s. 177, Cambridge 1988: "Savaş kalyonlarının deniz yollarını kontrol edebileceği üsleri ve adaları ele geçirmek için yavaş, amansız ve tüketici bir çaba."

41. Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr,* s. 153, İstanbul 1329. Mavnaların mürettebat gereksinimleriyle ilgili olarak bkz. İ. Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı,* s. 88 (58. Dipnot), İstanbul 1992.

42. Paul Rycaut, *The Present State of the Otoman Empire,* s. 207, Londra 1668. bkz. Rycaut, *The History of the Turkish Empire From the Year 1677,* [Knolles, 6. ed], s. 156, Londra 1687: *"Tanrı'nın inayeti ile tam da o akşam oraya bardaktan boşanırcasına büyük bir yağmur yağdı (...)".*

43. Osmanlı ilerlemesiyle ilgili olarak bkz. Silahdâr, C. 1, s. 355: *"Be emrullah (...) ziyade yağmur yağıp"* ve C. 1, s. 363: *"yağan yağmur dahi esvabları ıslatmak hasebiyle ekseri atdan inip, kimi istirahat, kimi esvabını kurutmak (...) ile mukayyed iken (...)".* Ricat çabasıyla ilgili olarak, bkz. Silahdâr, C. 1, s. 365*: "nehr-i Raba gayet tuygan üzere ceriyan etmeğin, bir vechile uburu emr-i muhal olup (...)".*

44. *Târîh-i Nihâdî*, vr. 249a: Muharrem 1108/Ağustos 1696 için.

45. Bkz. Silahdâr'ın *Nusretnâme'si* (kendi tarih kitabının, 1696-1721 yılları arasındaki olayları ele alan devamı), C. 1, b. 3, s. 294.

46. *Târîh-i Râşid*, C. 1, vr. 231b, İstanbul 1153: *"bu mahalle gelince on kadar nehirden ubur ederek* (...)".

47. Bkz. J. Mears, "Influance of the Turkish Wars in Hungary", içinde C. K. Pullapilly ve E. J. Vankly (eds), Asia and the West: Essays in Honor of Donald Lach, s. 138, Notre Dame 1986: *"Tuna'nın kuzeyindeki ve Tisa'nın doğusundaki kırsal bölge ıssız düzlükler ve geniş bataklıklardan oluşuyordu."*

48. Bkz. Mustafa b. Molla Rıdvan, *Târîh-i Feth-i Bağdad* (Oxford: Bodleian Ktp., OR, nr. 276) vr. 255a. 37 desimetre küplük Osmanlı bu-

şeli, 36 desimetre küplük İngiliz imparatorluk buşelinden marjinal olarak daha büyüktü. İngiliz ölçüsünden Osmanlı imparatorluk ölçüsüne değişim çarpanı 1.0277'dir.

49. Feridun Ahmed'de "Ruznâme", *Münşeâtü's-Selâtîn*, C. 1, s. 569, İstanbul 1274'te seferin başlangıcında buğday için kile başına 4, 5 ve 6 akçe olan (özünde arpadan daha yüksek değere sahip) fiyatların karşısında kampanyanın sonunda kile başına 170 akçe kadar yükselen arpa fiyatlarını kaydetmektedir ("Ruznâme", s. 576).

50. Bu yem arama baskınlarıyla ilgili tehlikeler hakkında bir fikir için bkz. Feridun, "Ruznâme", s. 570: *"azıkcıdan küffar ziyade adam aldı, azıkcı kapu halkından ve sipah ve yeniçeriden kâfir 100 mikdar adam aldı"* ve s. 574: *"otluğa ve azuğa giden kimselerden kâfir bihadd adam aldı."*

51. Feridun, "Ruznâme", C. 1, s. 569: *"kimse nimete bakmazdı"*; *a.g.e.*, s. 572: *"şöyle ucuzluk oldu ki, orduda kimse nimete bakmaz oldu."* Burada nimetten kastedilen yiyecek olup, özellikle günlük ekmek istihkakı anlamına gelmektedir.

52. Bkz., Örneğin A. Balisch, "Infantry Battlefield Tactics", *Studies in History and Politics* 3, s. 43-60, özellikle s. 43, 1983-4.

53. John Lynn, farklı yer ve zamanlardan bahsederken, "yurtseverliği" benzer bir şüphecilik ile askerlere sözde bir ilham kaynağı olarak ele almaktadır. Bkz. Özellikle J. A. Lynn, *Bayonets of the Republic: Motivation and Tactics in the Army of Revolutionary France*, 1791-1799, s. 36, Urbana 1984: *"Yurtseverlik ve ideoloji gibi yüceltilmiş kavramlar tüm ordularda, hiçbir zaman için muharebe unsurlarının dışında tutulamaz; ne var ki, görüldüğü kadarıyla, yurtseverlik ve benzer kavramlar, çoğu asker için (...), zihinlerinden uzak olan şeylerdi."*

54. "Ruznâme", Feridun Ahmed'in *Münşeât*'ında, C. 1, s. 574.

55. Örneğin Sadrazam'ın yardım gücünün bir parçası olarak Edirne'den yola çıkan 8.000 yeniçerinin ordu Macaristan'a ulaştığında sadece 5.000'inin ordugâha vardığını gösteren görgü şahidinin ifadesi için bkz. *An Historical Description of the Conquest of the city of Buda*, s. 43, Londra 1686.

56. Bkz. Silahdâr, C. 2, s. 243'de "*Bela-i Kaht*" başlıklı bölüm. Silahdâr, 1684-1686 yılları arasında (H. 1096-1098) bir kile (56,5 libre) buğdayın fiyatının 200 ile 240 akçe arasında değiştiğini belirtmektedir. Bu yıllarda hasatın yetersiz olması özellikle Anadolu'yu ciddi bir şekilde etkilemiş, ama genel etkisi bütün imparatorlukta kemerlerin sıkılması olmuştu.

57. Osmanlılar ile steplerdeki on altıncı yüzyıl müttefiklerini ayıran tutum farklılıkları konusunda bkz. R. Murphey, "Süleyman's Eastern Policy", s. 237.

58. Kâtib Çelebi, *Fezleketü't-Tevârîh*, C. 2, s. 352, İstanbul 1287.

59. Bkz. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, s. 465, İstanbul 1944 (Ocak 1698 tarihli doküman): "*yem ve yemek* (...) *be her nefere beş para*" ve H. İnalcik, "Military and Fiscal Transformation", *Archivum Ottomanicum* 6, s. 292-3 (23. dipnot), bir kuruşun sekizde biri kadar istihkak bedeli = 10 akçe.

60. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s. 355-6, İstanbul 1965.

61. Bkz. Silahdâr, C. 2, s. 270 (1098/1686-1687), leventlerin şefi tarafından talep edilen fahiş bedelle ilgili olarak: "*altışar aylık ulufe ve yüzer kuruş bahşiş verin, gidelim, ve ila ne denizi geçeriz ve ne sefere gideriz.*"

62. 1687'de Budin'in düşüşünü takiben, *leventlerin* silah altına alınması için 85 kese (42.500 kuruş) ayrılmıştı. Normal şartlar altında bu, 1.500'den fazla askeri istihdam etmek için yeterli olsa da, adam başına 115 kuruşluk fahiş fiyat baz alındığında bu miktar 400'den az askerin masrafını karşılayabilecekti; bkz. Silahdâr, C. 2, s. 268.

63. Bu olayların zamanlaması Silahdâr tarafından şu şekilde verilmiştir (Bkz. C. 2, s. 268-70): Leventlerin 1687 Mayıs ortalarında Üsküdar'a gelmeleri = gurre-i Receb 1098 (H.); ücretle ilgili görüşmelerin 16 Haziran'da sona erdirilmesi = Şaban'ın beşi; 2 Temmuz'da cepheye hareket = 21 Şaban.

64. Daha fazla ayrıntı için, bkz. Aşağıda 5. Bölüm: Ordu İaşesinin Tedariki

65. Revizyonist bir görüş için bkz. R. Murphey, "An Ottoman View From the Top", *in Turcica* 28, s. 319-38, 1996.

66. Rüstem Paşa'nın 1544'te sadrazamlığa gelmesine eşlik eden politika değişikliklerinin bir açıklaması için bkz. R. Murphey, "Süleyman'a Eastern Policy", s. 245-6. O dönemdeki bazı Osmanlı siyasî görüşlerde, Rüstem Paşa'nın politika değişikliklerinin yalnızca şahsi çıkar saikiyle yapıldığını öne sürmektedir; bkz. Murphey, "Süleyman's Eastern Policy", s. 245-6.

67. Kaynaklar İbrahim Paşa'nın kesin ölüm tarihi konusunda ittifak hâlinde değildir. Naîmâ, Hasan Beyzâde'yi izleyerek bu tarihi 9 Muharrem 1010 / 10 Haziran 1601 olarak kaydeder (Naîmâ, C. 1, s. 251) ancak Topçular Kâtibi, ölümünün Zilkaade 1009 / Mayıs 1601'de gerçekleştiğini söylemektedir (bkz. Viyana: Österreichische Nationalbibliothek, Mxt., nr. 130, vr. 144a). Fakat halefinin seçimi konusunun çözümü Temmuz ayına ertelenmiştir (Mxt., 130, vr. 144a). Bu kararsızlığın bir sonucu olarak, yeni komutan Yemişçi

Hasan Paşa'nın cepheye gitmeye hazır olması 9 Ağustos (9 Safer 1010) tarihine kadar tehir edildi ve her ne kadar Zemun'a kadar olan yolu rekor bir hızla yani 27 günde alsa da (Naîmâ, C. 2, s. 253) seferin hazırlık bölgesine ancak 7 Rebiülevvel/6 Eylül tarihinde varabilmişti ki bu tarih, karmaşık savaş düzeneğini o mevsim içerisinde harekete geçirmek için oldukça geç bir tarihti.

68. Hintze'nin dönemselleştirmesi, askerî bir baskı için gerekli olan devlet kapasitesinin gelişmesini 1800'den sonraki dönemle ilişkilidir; bkz. P. Paret, "Armed Forces and the State: The Historical Essays of Otto Hinze" içinde B. Bond ve 1. Roy (eds), *War and Society*, C. 2, s. 151-7, Londra 1977. Özellikle s. 153. 1826'da, Avrupa devletleri askerî kapasitelerini genişletmek için büyük bir çaba harcarken, Osmanlıların nihayet yeniçeri birliklerini ilga etmeye kesin bir şekilde karar vermeleri önemlidir. Çünkü devlet otoritesini temsil etmek veya güçlendirmek şöyle dursun, giderek artan bir şekilde (1804-5 Sırp isyanında da görüldüğü üzere) yeniçeriler, devlete karşı direnmek ve devletin gücünü zayıflatmakla ilişkilendirilmişlerdir.

69. Bkz. H. İnalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire Arms in the Middle East", içinde V. J. Parry ve M. E. Yapp (eds), *War and Technology in the Middle East*, s. 195-217, Londra 1975. Ayrıca bkz. R. Jennings, "Fire-Arms, Bandits and Gun Control: Some Evidence on Ottoman Policy Towards Firearms and the Possession of the Reaya from Judicial Records of Kayseri 1600-1627", *Archivum Ottomanicum* 6, s. 339-58, 1980. On yedinci yüzyılda Moskof Rusyası ile karşılaştırıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nda silahların görece daha kolay bir erişim imkânına sahip olması hakkında bkz. T. Esper, "Military Self-Sufficiency and Weapons Technology in Muscovite Russia", *Slavic Review* 28, s. 185-208, 1969.

70. Bkz. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3409, vr. 350a): "*eday-i hizmetde cust u çalak deprenmemişti*" ve daha sonra aynı sayfada: "*gönüllü gönülsüz deprenip, hoşnuddan hali evza görülmemiş idi.*"

71. Kırım protokol kurallarına göre hanın seferlere bizzat katılması, en az on iki *tapkirden* (6.000 kişilik birlik) oluşan bir birlik tarafından refakat edilmesini gerektirmekteydi. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 7, s. 532-3, İstanbul 1314. Âlî'nin Ağustos 1594'ün başlarında, Han'ın komutası altında Osmanlı ordugâhına gelmelerini (*Künhü'l-Ahbâr*, vr. 409a) nakletmesinden anlaşılan, bunların Osmanlı ordusunda faal bir varlıktan ziyade, sembolik bir varlığa sahip olduklarını göstermektedir. Gerçek konuşlanmalarda, 30-40.000 kişilik katılımlar daha yaygın olarak görünürdü. Örneğin Âlî tarafından 1594 seferiyle ilgili olarak aktarılan örnekte, Yanık'a

doğru yaklaşmakta olan bir Avusturya yardım gücünün önünü kesmek ve kovalamak için Raba Nehri'nin ötesine 30.000 Tatar'ın gönderilmesine bkz. (*a.g.e.* vr. 412a).

72. Gazi Giray'ın Yanık Seferi'ne katılımı hakkında bkz. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, vr. 409a 415a. Âlî'nin görüşüne göre bu savaşta, Osmanlı ve Tatar kuvvetleri arasındaki bariz uyumsuzluğun bir nedeni de, komutan Koca Sinan Paşa'nın müştereken sefere katılanlar arasında normalde çözülebilecek ihtilafların daha da büyümesine yol açan *hana* karşı mağrurâne bir şekilde davranmasıydı. Gazi Giray'ın 1596 yılında tekrar hanlığa getirilmesine yol açan olaylar için bkz. H. İnalcık, "Gazi Giray II", *DİA*, C. 2, s. 1046.

73. Ana bölünmeler merkezde Kartli, Doğuda Kahketi ve Batıda İmereti şeklindeydi; bkz. W. E. D. Allen, *Russian Embassies to the Georgiasn Kings* (1589-1605), C. 2, Cambridge 1972: İlk cildde önsöz, s. xvii.

74. Bkz. Rana von Mende (ed.), *Mustafa Âlî'nin Fursat-name'si* (Berlin 1989), text facs., vr. 52b: "*sal be sal yüz bin sikke altun haraç...*"

75. Bkz. *Selânikî Tarihi*, C. 1, s. 152. Burada bu diplomatik girişim için Kasım 1584 tarihini vermektedir. Ayrıca bkz. B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri*, 1578-1590, s. 139 (251. Dipnot, İstanbul 1962.

76. *Selânikî Tarihi*, C. 1, s. 835. Simon'un Aralık 1599'da esir olarak İstanbul'a geldiği belirtilmektedir.

77. Bkz. Örneğin *Mühimme*'nin üçüncü cildinde 28 Eylül 1584 tarihli bir girişle (No. 1425) belgelenen bir vaka. Bu kayıt, İmeretya hükümdarının kardeşi olan Constantin'e günlük 100 akçe ödenek (orta büyüklükte bir zeamet gelirine eş değer) verildiğini kaydetmektedir. Bu hibe, askerî ve diğer hizmetler karşılığında verilmekteydi.

78. Kutaisi'nin Ercil Han (Yani I. Erkele [h. 1688-91 ve 1695-1703]) tarafından Nisan 1698 tarihinde başlayan yedi aylık kuşatması için bkz. Silahdâr, *Nusretnâme*, haz. İ. Parmaksızoğlu, C. 1, böl. 2, s. 344-7. Özellikle bkz. s. 346: "*Katayislilerle eyalet halkı serdarın otağına gelerek el öptüler. Memleketin ileri gelenlerine rütbelerine göre hilat giydirildi.*"

III. BÖLÜM

ASKERÎ İNSAN GÜCÜ VE ASKERÎ HARCAMALAR

Gerçekçi Bir Değerlendirme Girişimi

Askerî İnsan Gücü

Osmanlı askerî gücünü ve kabiliyetlerini ifade ederken, Osmanlı'nın kaynak potansiyelleri ile bu potansiyel kuvvetlerin gerçekçi bir şekilde ne ölçüde etkin hâle getirilebildiği ve kullanılabildiği hususunu açık bir şekilde açıklamalıyız. Her ne kadar muvazzaf ve ihtiyat askerleri de dâhil olmak üzere Osmanlı askerî gücünün tam kapsamlı bir resmini sunmak bizi cezbetse de, böyle tam kapasitedeki bir ordunun tek bir savaş alanında bir araya gelemeyeceği gayet açık bir husustur. Herhangi bir zamanda, Osmanlı askerî personelinin büyük bir kısmı ya Avrupa ve Asya'daki geniş sınırların muhafazası ve devriyesi için savunma pozisyonunda beklemekteydi ya da ikincil ve üçüncül cephelerde zaten görev almaktaydı. Dahası belirli bir cepheye seferber edilen toplam asker sayısının yalnızca küçük bir kısmı aslında o cephede doğrudan savaşa iştirak etmekteydi. Bu özellikleri iyice göz önünde bulundurarak, Osmanlı savaşının hem ölçeği hem de yıkıcılığı konusunda

sağlıklı bir şüpheciliği sürdürmemiz yerinde olacaktır. Bu bölümdeki amacımız, Osmanlı askerî kapasitesinin ve sefer finansmanının teorik ve pratik yönünü sunmak ve karşılaştırmak olacaktır.

On altıncı yüzyılın başlarına kadar Osmanlı askerî müessesesine, devlete mevcut savaş ganimetinin aslan payı karşılığında hizmetlerini sunan bağımsız hafif süvariler veya *akıncı kuvvetleri* hâkimdi. II. Mehmed'in (1451-81) idaresi gibi geç bir dönemde bile, bu süvari "akıncılarının" sayısı 50.000 civarındaydı ve bu sayıların Koçi Bey gibi on yedinci yüzyıl başlarındaki Osmanlı siyasetnâme yazarları tarafından kaydedilmiş düşük rakamlara gerilemesi biraz zaman almıştı.[1]

Bununla birlikte, on altıncı yüzyıl boyunca askerler, kısmen taktik ve silah sistemindeki değişikliklerden kısmen de devlet destekli ve emrindeki kuvvetlerin sayısının artmasından kaynaklı olarak neredeyse sadece iki guruptan tedarik edilir hâle gelmişti. Bunlardan ilki, sefer zamanında kullanılan, tımar toprak iktaları ile desteklenen eyalet süvarileri; ikincisi ise kapıkulu (kelime anlamı [saray] kapısı uşakları) olarak adlandırılan sultanın kalıcı, daimî ve maaşlı (süvari ve piyadelerden oluşan ancak çoğunluğu piyade olan) silahlı kuvvetleridir. Bu daimî birlikler ve eyalet süvarileri, şartların ve taktiksel ihtiyaçların farklılaşması sebebiyle, Osmanlı ordusuna çeşitli seferlerde hem farklı sayılarda hem de birbirlerine nispetle değişen oranlarda katılım göstermişlerdir. Ancak yeniçerilerin orduda en zirve noktası olarak 40.000 sayılarına ulaştığı on yedinci yüzyılın ikinci yarısında dahi (bkz. Tablo 3.5) istihdam edilen piyadelerin oranının hiçbir zaman istihdam edilen süvarilerin yarısını aşmadığını, genellikle bu oranın bire üç nispetinde olduğunu akıllardan çıkarmamak gerekir. Bu kuralın kesin bir istisnası olarak 1645-1669 yılları arasında Girit'e düzenlenen Osmanlı seferindeki kuvvetlerin terkibi zikredilebilir. Ada kuşatmaları hariç gelişen her durumda, süvari birliklerinin sayıca fazla olmasının sağladığı hızlı ha-

reket kabiliyeti, Osmanlı harekâtlarının başarısında kilit bir rol oynamıştır.

Osmanlıların 1638 yılında Bağdat kuşatması için çıktığı sefer sırasında, olağan ordu tertiplenmesinin bir tasvirini görgü şahidi sıfatıyla Zarain Ağa resmetmektedir. Zarain'e göre, bu sefer için savaş alanına sürülen Osmanlı ordusu "bir kısmı yeniçerilerden oluşan 35.000 piyade ve 73,589 hafif süvarinin" toplamı ile 108.589 sayısına baliğ olmaktaydı.[2] Böylece, kuşatma sırasında yeniçeriler tarafından sağlanan özel teknik hizmetlerinin kritik önemine rağmen fiiliyatta Osmanlı ordusu büyük oranda süvarilerden oluşmakta ve ordunun karakteri bunlar tarafından şekillendirilmekteydi. Bu nedenle, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Osmanlı savaşlarındaki potansiyel asker sayısı ve fiilî konuşlanma biçimleri hakkındaki değerlendirmemize tımarlı kuvvetlerle başlamamız yerinde olacaktır.

Tımarlı Sipahi Ordusu

Hafif süvarilerin Osmanlıların askerî profilindeki hâkimiyeti kısmen pratik endişeler etrafında şekillenmişti. En büyük askerî insan gücü kaynağı, zorunlu askerlik hizmeti karşılığında *tımar* adı verilen toprak geliri tahsisiydi. Potansiyel tımarlı kuvveti hakkında, gözlemcilerin tahminleri büyük farklılıklar göstermektedir.[3] Venedikli diplomat Alvise Contarini'nin 1640'ta biraz abartılı bir şekilde iddia ettiği üzere, ihtiyaç duyulması hâlinde padişah, hazineden tek bir kuruş harcamadan 200.000 atlıdan oluşan bir orduyu sahaya sürebilirdi.[4]

Her ne kadar eyalet süvarilerinin sefere katılma potansiyelinin tamamına ulaşmak imkânsız olsa da, süvarilerin seferlere katılımlarını en üst düzeye çıkarmak Osmanlılar için malî bir prensipti. Seferber edilebilir potansiyel tımarlı rezervini en iyi temsil eden sayı olarak (cebelüleri ile birlikte) ister muhafazakâr 100.000'i, ister daha cömert bir tahmin olarak 200.000'i

kabul edelim, herhangi bir seferde bu sayının sadece bir kısmının etkin bir hâle getirildiği ve savaş nizamına sokulduğu yadsınamaz bir gerçektir. Gerçek anlamda bu sayı (yukarıda söz edilen) Zarain Ağa'nın verdiği 73.000 rakamını nadiren aşmaktaydı ve bu rakam, aktif cepheye en yakın bölgelerdeki Kürt ve Türkmen aşiret reislerince tedarik edilen tımarlı olmayan bir bölüğü de bünyesinde barındırmaktaydı. Tımar sisteminin herhangi bir zamanda (birden fazla aktif cephede savaşılırken dahi) her daim kullanılmamış büyük bir ihtiyat birliğini hazır bulundurması, sistemin başarısında rol oynayan önemli bir unsurdu. Bu işlevsel gerçekleri gözden kaçırmadan, tımarlı sipahi ordusunun incelenen iki yüzyıllık süreçte nisbî konumuyla ilgili daha net karşılaştırmalar yapabilmek adına, analizimizi gerçek konuşlandırma rakamlarının aksine toplam rakamlara ve ordu saflarına kaydedilmiş askerlere dayandıracağız.

Osmanlıların 1541'deki Macaristan fethinin öncesinde, on altıncı yüzyılın başlarına ait rakamlar, yaklaşık 90.000 kişilik potansiyel asker gücüne sahip bir tımarlı sipahi ordusuna işaret etmektedir. Bu rakamın yaklaşık 60.000'i Tuna sınırı boyunca uzanan mühim savaş alanlarına kolaylıkla at sürme mesafesindeki iç bölgelerin çekirdek vilayetlerden gelmekteydi.[5] Tımarlı sipahilerin Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk dönemlerine tekabül eden 1527 tarihli bölgesel dengesi Tablo 3.1'de gösterilmiştir.

Hâkim olan savaş tarzı, tımarlı sipahilere üslerine geri dönme ve arazileriyle meşgul olabilme imkânı veren düzenli ve mevsimsel terhislere izin verdiği sürece, kuvvetlerin orduya bu ölçekteki katılımı ciddi bir zorluk teşkil etmiyordu. İmparatorluğun sınırlarının çarpıcı bir şekilde genişlemesinden önce, on altıncı yüzyılın başlarındaki savaşlarda bu durum oldukça yaygındı. O dönemlerde sefere çıkış, cepheye yürüyüş, düşmanla çarpışma ve üsse dönüş, Nisan ve Ekim ayları arasındaki normal sefer mevsimi içinde gerçekleştirilebiliyordu.

On yedinci yüzyıla gelindiğinde uzun süreli çatışmalar ve tek sefer zamanını aşan seferler giderek yaygınlaştığında, mevsimsel olarak seferber edilmiş tımarlı sipahilere bel bağlama imkânı azaldı. Fakat on yedinci yüzyılda tımarlıların katılım oranının azaldığı varsayımını göz önünde bulundursak dahi, elde deliller (kısmen imparatorluğun büyümesi ile sürekli yeni eyaletlerin kurulması sebebiyle) tımarlı ihtiyat oranlarının aynı kalmaktan da öte sürekli arttığını göstermektedir. Sultan Süleyman'ın saltanatı döneminde tımarlı sipahilerin onda dördü Avrupa eyaletlerinden gelmek üzere 90,000 kişiden müteşekkil iken, IV. Murad döneminde (1623-40) toplam sayı yaklaşık 106.000'e yükselmişti. Bu değişikliklere rağmen Avrupa'dan gelen tımarlıların tüm askerlere oranı aşağı yukarı aynıydı.[6]

1631'de yapılan kısa bir tımar teftişi Tablo 3.2'de gösterilen asker seviyelerini ortaya çıkarmıştır. Eyalet valilerinin kişisel maiyetlerinin bir parçası olarak ek askerler temin edilmekteydi. Fakat bunlar imparatorluk genelinde sadece 3,500 kişilik bir artışa katkıda bulunmaktaydı. Bu rakam, fiilî bir savaşta güçler dengesini önemli ölçüde değiştirmek için yeterli değildi. Bu askerlerin dağılımından da anlaşıldığı üzere, bunlar çoğunlukla eyaletleri hücuma açık sınır bölgelerinde, özellikle de imparatorluğun doğu bölgelerinden bulunan valilere yerel savunma hizmeti sunmak için istihdam ediliyordu. Tablo 3.3, Ayn Ali'nin 1609 tarihli risalesinde verilen verilere göre bu kuvvetlerin bölgesel dağılımını göstermektedir.[7]

Tımar sisteminin karmaşıklığı ve bölgesel özgünlüğü, anlamlı bir genelleme yapmayı engellemektedir ancak (Koçi Bey gibi dönemin bilgi sahibi kişilerin değerlendirmesine dayanarak) hükûmetin en kapsamlı harekâtlarda dahi toplam potansiyel ihtiyat kuvvetinin en fazla yaklaşık onda yedisini kullandığı görülmektedir.

Koçi Bey'in dönemine yakın zamandaki kayıtlar, her biri 2.65 silahlı cebelüyü besleyen 40,000 tımarın tahsis edildiğini, böylece toplam tımarlı sipahilerin 106.000'ne (bkz. Tablo 3.2)

Tablo 3.1 Tımarlı Sipahi Ordusunun 1527 Dolaylarındaki Potansiyel Gücü[i]

1527 Yılında İmparatorluğun Büyüklüğü ve İdarî Yapısı

Eyaletin Adı	Sancak Sayısı	
Rumeli		27[ii]
Anadolu		
Batı Anadolu		17[iii]
Doğu Anadolu		
Karaman	7[iv]	
Zülkadiriye (Maraş)	2[v]	
Rum (Sivas)	10[vi]	
		19
Suriye		14[vii]
Diyarbekir		11[viii]
Toplam		88[ix]

Toplam Seferber Edilebilir Potansiyel Güç ile İlgili İstatistiklerin Özeti (Yukarıdaki 1. ve 2. Sütunlardaki Rakamların Bir Araya Getirilmesi)

		Toplamın %'si
Avrupa	37.408	42
Batı Anadolu	22.608	25
Doğu Anadolu	19.554	22
Suriye	6.825	8
Diyarbekir	3.213	3
Toplam	89.608	100

i Bu tabloda kullanılan bilgiler Topkapı Sarayı, D.3442'de bulunan bir dokümandan alınmıştır. İçeriğinin bir özeti Barkan tarafından İFM, C. XV (1953-4), s. 255'te verilmiştir.

ii Bkz. İFM, C. XV, s. 258 (13. dipnot) ve 267'deki liste (25. dipnot)

iii Şuradaki listeye bkz. İFM, C. XV, s. 258 (14. dipnot)

iv İFM, C. XV, s. 261 (16. dipnot)

v İFM, C. XV, s. 261 (17. dipnot)

vi İFM, C. XV, s. 261 (18. dipnot)

vii İFM, C. XV, s. 263 (20. dipnot)

viii İFM, C. XV, s. 264 (22. dipnot)

ix 1631 yılındakinin 6/10'u kadar. Aşağıdaki tablo 3.2 ile karşılaştırınız.

Yukarıdaki Eyalet Taksimine Dayanılarak Verilmiş Asker Sayıları

Eyalet Adı	Kılıç Timarları	Cebelü[i]	Müstahfız Timarları[ii]	Toplam Potansiyel Güç
Rumeli	10.688	26.720	6.620	44.028
Anadolu (B)	7.536	15.072	1.307[iii]	23.915
Anadolu (D)	6.518	13.036	1.307	20.861
Suriye	2.275	4.550	419	7.244
Diyarbekir	1.071	2.142	-	3.213
Toplam	28.088	61.520	9.653	99.261

i Bu sütuna ilişkin rakamlar verilerde mevcut değildir. Bunlar, Rumeli'deki zaimlerin sıradan tımarlılara (sipahi) oranının başka bölgelere kıyasla daha yüksek olduğu varsayımına dayanılmak suretiyle Rumeli için 2.5 ve imparatorluğun diğer kısımları için 2.0'lık farklı çarpanlar üzerinden hesaplanmış projeksiyonlardır. Bununla birlikte, neredeyse aynı döneme ait rakamlar (H. 940 / M. 1533), 11.588 kılıç sahibinin (izah edilemez bir biçimde, 1527 kaydından 900 daha fazla) sadece 384'ünün veya %3,3'ünün zaim veya onlara yıllık 20.000 akçeyi aşan bir gelir getiren tımar sahipleri olduğunu göstermektedir. On altıncı yüzyılın başlarında, tımar tahsislerinin büyük çoğunluğunun küçük olduğu görülmektedir. Avrupa eyaletleri için, bölgelere göre gelir dağılımı hakkında kesin bir fikir İFM, C. XV, s. 301'de verilmiştir. Genel durum baz alındığında, her tımarlı için 2.0'lık bir cebelü aşırı cömert bir varsayım olup 1.5'lik bir çarpan muhtemelen daha gerçekçi olacaktır. Ancak on altıncı yüzyılda tımar askerlerinin sefere katılma kotalarının on yedinci yüzyıla kıyasla daha sıkı bir şekilde uygulandığını varsaymak suretiyle fazla sayım yönünde hata yapmayı tercih ettik ve on altıncı yüzyılın başlarındaki TPG'yi (Toplam Potansiyel Güç) hesaplarken tımar başına 3 kişi (kendisi + 2 cebelü) düştüğünü varsaydık. Tablo 3.2, not. 6 ile karşılaştırınız.

ii Herhangi bir cebelü askeri temin etmesi beklenmeyen ve sınırı düşman saldırısına karşı savunmasız hâle getirmeden kendileri de önemli ölçüde seferber edilemeyen kale muhafızlarına destek vermesi için tahsis edilmiş tımarlar. Bu rakamlar bütüncül bir resim için tabloya dâhil edilmiştir. Ancak Toplam Potansiyel Harekete Geçirilebilir Kuvvet'in gerçekçi bir değerlendirmesi için sütun 1 ve 2'deki rakamların dâhil edilmesi gerekmektedir.

iii Doğu ve Batı Anadolu rakamları toplu bir şekilde verilmiştir. Kayıtlı toplam asker sayısı 2.614'e ulaşmak için askerlerin iki eşit parçaya (Doğu için 1307 ve Batı için 1307) bölündüğünü varsaydık. Doğu'da daha büyük bir sayının olması muhtemeldir.

Tablo 3.2. Tımarlı Sipahi Ordusunun 1631 Dolaylarındaki Potansiyel Gücü[i]

Eyalet Adı	Sancaklar	Kılıç Zeamet	Kılıç Tımar	Toplam Kılıç
Avrupa Eyaletleri				
Rumeli	15[ii]	802[iii]	6.719	7.521
Özi	6	188	1.186	1.374
Budin	17	278	2.391	2.669
Bosna	7	150	1.793	1.943
Temeşvar	6	59	290	349
Cezâyir-i Bahr-i Sefîd	12	730	2.804	3.534
Toplam	63	2.207	15.183	17.390
Asya Eyaletleri				
Anadolu	14	294[iv]	4.589	4.883[v]
Karaman	7	68	2.110	2.178
Sivas (Rum)	7	108	2.669	2.777

i Rakam TKSA, D. 9665'ten alınmıştır. Rakamlar Ayn Ali'nin 1609 tarihli *Risâle*'sinde verdiği rakamlarla birebir örtüşmektedir.

ii Ayn Ali'nin 24 sancakta toplam 9.274 kılıç kaydeden 1609 tarihli listesini (Barkan, "Timar", *İA*, C. XII, s. 290) 27 sancakta 10.688 kılıç kaydeden 1527'deki (Tablo 3.1) rakamlarla karşılaştırın. Zaman içindeki idarî birleştirmeler nedeniyle, her idarî birimdeki ortalama tımar sahibi sayısı, imparatorluğun Avrupa eyaletlerinde sancak başına 10.688 ÷ 27 = 396'dan sancak başına 7.521 ÷ 15 = 501'e yükselmiştir. Avrupa eyaletleri tarafından tedarik edilen birliklerin toplam oranı hemen hemen aynı kaldı: 1527'de %42 iken 1631'de %44.

iii Gelirleri 20.000 akçeyi aşan zeametlerin oranı 802/7521 = 10,7%'dir. Bu 100 yıl öncesinden elde edilen bilgilere kıyasla önemli bir değişikliği göstermektedir. Bkz. Tablo 3.1'deki 10 no'lu dipnot.

iv Zeametlerin oranı 294/4883 = %6.

v Bu rakam, diğerlerinden ayrı şekilde alınıp da 1609 yılında Ayn Ali tarafından verilen 7311 rakamıyla karşılaştırıldığı zaman, Anadolu'dan seferber edilen tımarlı sipahilerin potansiyel gücünde ciddi bir azalmaya işaret etmekle birlikte, daha yakından incelendiğinde bu kayıpların, asker temin yükünün Batı Anadolu'nun tarımsal bölgelerinden Orta ve Doğu Anadolu'daki kırsal bölgelere kaydırılması yoluyla telafi edildiğini göstermektedir.

Maraş (Zülkadr)	4	29	2.159	2.188
Şam	7	128 +	868 +	996
Trablusşam	6	63 +	571 +	634
Halep	5	99	823	992
Adana	5	42	1.509	1.551
Ruha (Urfa)	4	37 +	626	663
Diyarbekir	12	52	668 +	740
Erzurum	9	123	5.159	5.282
Trabzon	2	56	398	454
Toplam	82	1.099	22.169	23.268

Özet Rakamlar

	AVRUPA	ASYA	TOPLAM
Eyaletler	6	12	18
Sancaklar	63	82	145
Zeametler	2.203	1.099	3.306
Tımarlar	15.183	22.169	37.352
Kılıç	17.390	23.268	40.658

Potansiyel Asker Gücü

		AVRUPA	ASYA	TOPLAM
2.207 x 4[i]	=	8.828	4.369	13.224
15.183 x 2.5[ii]	=	37.957	55.422	93.379
Toplam		46.785 (%44)	59.818 (%56)	106.379

i Her zaime eşlik eden ortalama 3 cebelünün (kendisi + 3 4) olduğu varsayılmaktadır. Avrupa zaimleri ortalama olarak daha büyük zeametlere sahip olduklarından (bkz. not 2 ve 3), bu kategori için toplam asker sayısı artırılabilirdi. Rakamlardaki bu tür ayarlamalar, Asya'daki toplam mevcudu 60.00 baliğ ederken, Avrupa'daki toplam mevcut 50.000'e baliğ edecektir.

ii Her tımarlıya refakat eden ortalama 1,5 cebelü (kendisi +1,5 = 2,5) olduğunu varsaymaktadır.

baliğ olduğunu iddia etmektedirler. 1640 dolaylarında yazan Koçi Bey ise, muhtemelen daha gerçekçi bir rakam vererek potansiyel tımarlı sipahilerin yaklaşık 70,000 olduğu değerlendirmesini yapmaktadır.

Ona göre, kendi zamanında bizzat padişahın önderliğindeki seferlerde dahi, ulaşılabilecek azamî tımarlı asker sayısı Avrupa eyaletleri için 30,000'e, Batı Anadolu için 17,000'e ve imparatorluğun en doğusundaki eyaletler için ise açıkça belirtilmemiş (muhtemelen 23,000'e) bir sayıya düşmüştü.[8] Özellikle padişahın bizzat katılmadığı daha küçük ölçekli seferlerde, sefere katılma kotaları buna paralel olarak daha da küçük olmaktaydı. Örneğin 1616 yılında Vezir-i Azam Kara [Öküz] Mehmed Paşa'nın Erivan'a karşı yürüttüğü sefer sırasında yapılan bir teftiş, sahada fiilen bulunan tımarlı sayısının yalnızca 16,848 olduğunu ortaya koymuştu.[9] Her tımarlıya savaşta ortalama iki silahlı cebelü eşlik etmiş olsa dahi, yine de toplam sayı sadece 50,000 savaşçı seviyesine ulaşmış olacaktır. Daha küçük ölçekli seferler için üst sınır olarak 50.000'i ve padişahın önderliğindeki seferler için daha cömert 80.000 sayısını kabul edersek, Venedikli elçiler tarafından sunulan teorik öngörülerden herhangi birine bağlı kalmaktansa, tımarlı sipahilerin gerçek savaş gücünün eksiksiz bir tasvirine çok daha fazla yaklaşmış olacağız.[10]

On beşinci yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden İspanyalı bir gezgin olan Pero Tafur, askerî değerlendirmeleri gerçek olmaktan çok duygusal bir temaya sahip olan bir başka Batılı gözlemci örneğidir.[11] Elbette, kuzey seferlerinde Tatar akıncıları ve doğu seferlerinde Kürt ve Türkmen müttefiklerinden gelen desteklerle, Osmanlı ordusundaki süvari sayısı artabiliyor ve özellikle seferlerin seramonik öneme sahip ilk aşamalarında bu sayı 100.000 kişilik önemli bir kitleye ulaşabiliyordu.

Tablo 3.3. Tımarlı Sipahi Ordusunun 1631 Dolaylarındaki Potansiyel Gücü[i]

Avrupa Eyaletleri		
Eyaletin Adı	İdeal Kuvvet (Asker)	
Bosna	3.000	
Budin	Veri Yok	
Cezâyir-i Bahr-i Sefîd (Gelibolu)	4.500	
Rumeli	33.000	
Temeşvar	Veri Yok	
	40.500	
Veri Olmayan Eyaletler İçin Tahmin	10.000	
Avrupa Eyaletleri Toplam		50.500
Asya Eyaletleri		
Eyaletin Adı	İdeal Kuvvet	
Anadolu	17.000[ii]	
Bağdat	Bilinmiyor	
Çıldır	1.800	
Diyarbekir	1.800[iii]	
Erzurum	7.800	
Halep	2.500	
Karaman (Konya)	4.600	
Kars	Veri Yok	
Kıbrıs	9.000	
Musul	Veri Yok	
Rakka (Urfa)	1.600	
Rum (Sivas)	9.000	
Şam	2.600	
Trablusşam	1.400	
Trabzon	1.750	
Van	Veri Yok	
Zülkadiriye (Maraş)	5.500	
	66.350	
Yardımcı Kuvvetler (Türkmen ve Kürt)	33.700	
Veri Olmayan Eyaletler İçin Tahmin	20.000	
Asya Eyaletleri Toplam	120.050	
Genel Toplam	170.550	

i Ayn Ali'nin 1609 tarihli incelemesinden elde edilen verilere dayanan tablo. Bkz. *Kavânîn-i Âl-i Osmân Der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, s. 48-61, İstanbul 1280.

ii Eyaletin batı kısımları ek olarak 26.000 Türkmen askeri (yaya ve müsellem) tedarik etme kapasitesine sahipti.

iii Bu eyalet, aşiret birlikleri olarak örgütlenmiş 7.200 Kürt yardımcı kuvvetini daha tedarik edebilme kapasitesine sahipti.

Sultanın Daimî Ordusu

Sultan'ın payitaht İstanbul'da ikamet eden daimî alaylarına katılım sıkı kurallara bağlıydı. Kuşatma savaşının teknik yönleriyle ilgili aceleye getirilmeyen kapsamlı bir eğitim ihtiyacı ve bu eğitimi fıtrî istidatı çok az olan askerler üzerinde ziyan etmeme konusundaki pragmatik arzu, dikkatli bir seçim yapma mantığının bir kısmını oluşturmaktaydı, ancak bu durum kaçınılmaz olarak masrafların sınırlandırılmasıyla da alakalıydı. Bâb-ı Âli'de sultanın daimî alaylarındaki askerlere üç ayda bir yapılan düzenli maaş ödemeleri [ulûfe], hazinenin düzenli gelir kaynaklarına dayanan en büyük harcama kalemiydi. Temelde imparator muhafızı [hassa ordusu] olarak görev yapsalar ve sultanın münhasır kullanımı için tesis edilseler de, on altıncı yüzyılın sonlarından itibaren ordunun vazgeçilmez bir parçası hâline geldiler ve sultanın yokluğunda dahi seferlere iştirak etmeye başladılar. Bu değişikliklere rağmen kendilerini hâlâ sultanın kişisel hizmetkârları (hünkâr kulu) olarak görmeye devam ettiler. Böylece vezirlerin ve diğer geçiçi makam sahiplerinin onları başka bir otoriteye tâbi kılma çabalarına direndiler.[14]

Üyeliklerinin belirli teknik işlevlere sahip kilit personelle sınırlandırılması böylece iki temel amaca hizmet ediyordu: Hazineyi israftan korumak (devlete ait öncelik) ve birliklerin seçkin statüsünü ve sultanın doğrudan himayesi altındaki ayrıcalıklı konumunu muhafaza etmek (yeniçerilere ait öncelik). Emekli olan veya vefat eden yeniçerilerin yerine yenilerinin getirilmesi hususunda isteksiz ve ihtiyatlı davranılması esasen malî sebeplerden kaynaklanıyordu. Tablo 3.4 yeniçerilere yapılan maaş ödemelerinin yıllık merkezî hazine masraflarında tekabül ettiği yüzdelik payı göstermektedir. Çok sayıda yeni üyenin herhangi bir ayırım gözetmeksizin askere alınması malî olarak imkânsız olduğundan, on yedinci yüzyılda devşirme alımı nâdir ve dikkatle kontrol edilen bir durumdu.[13] Bir kaynak olarak yedekte bekletilen ve emekli olan yeniçerilerin yerine geçmesi beklenen acemi oğlanların (aday) ve eğitim görenlerin sayısı, genellikle

Diğer Saray Personelinin Maaşları İçin Hazineden Yapılan Yıllık Ödemeler

	Yeniçeriler	Altı Bölük Sipahileri	Diğer (Çoğu Askerî Olmayan)	Maaş Ödemeleri Yıllık Bütçe	%
1527-28[i]	15.423.426	30.957.300	19.502.212	65.882.940	44
				150.228.227	
1547-48[ii]	19.263.841	21.439.959	25.946.217	76.650.017	39
				198.887.294	
1567-68[iii]	34.264.772	65.073.692	27.978.579	127.316.983	37
				348.544.181	
1582-83[iv]	30.008.019	49.799.76	Veri Yok	Veri Yok	-
1613-14[v]	83.883.911	83.765.760	50.658.906	218.305.577	52
				540.659.908	
1623-24[vi]	64.426.302	116.313.995	11.822.253	192.562.550	75
				258.412.884	
1627-28[vii]	58.606.749	112.584.840	10.070.347	181.261.936	77
				233.486.535	
1628-29[viii]	67.845.031	138.410.729	13.371.355	219.627.095	67
				326.322.676	
1630-31[ix]	77.194.470	123.690.811	8.017.170	208.902.451	77
				272.350.317	

i *İFM*, C. XV, 228 ve 360, 1953-4.

ii *İFM*, C. XIX, 237 ve 252, 1957-8.

iii *İFM*, C. XIX, 298 ve 305, 1957-8.

iv *Belleten*, XXXVIV/136 (1970): 603.

v *BOA*, Maliyeden Müdevver 2275.

vi *BOA*, Maliyeden Müdevver 744.

vii *BOA*, Kâmil Kepeci 1919.

viii *BOA*, Kâmil Kepeci 1921.

ix *BOA*, Kâmil Kepeci 1927.

toplam üyelerin beşte biri ila üçte biri arasında değişmekteydi. Ancak bu kişilerin hepsi tam yedi yıl süren bu titiz eğitim sürecini bitirmek zorunda değildi.

Tablo 3.5, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda belirli aralıklarla acemi oğlanların toplam yeniçeri sayıları arasındaki oranını göstermektedir.

Askere alım kotaları üzerindeki artan kısıtlamaların yanı sıra, eğitim alan yeniçeri birliklerini etkileyen başka değişiklikler de söz konusuydu. 1666 yılında Avrupa eyaletlerindeki yetkililere çok sayıda kopya hâlinde gönderilen bir talimat ile Orta ve Batı Balkanlar'ın tamamını kapsayan bir alan içinde 300 ile 320 arasında bir devşirme alımı hedef olarak belirlenmişti.[14]

Bu döneme gelindiğinde (on yedinci yüzyılın ortaları) yeniçeri kurumu hakkındaki algı ve belki de somut gerçeklik, kurumun idame ettirilmesi için gerekli olan masrafın artık askerlerin savaş başarıları tarafından meşru kılınmadığını açıkça göstermektedir.

On yedinci yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlılar, kaynaklarda aşağılayıcı bir şekilde türedi asker olarak adlandırılan düzensiz birliklerin, sözleşme usulü geçici istihdamı da dâhil olmak üzere alternatif askere alım şekilleri denemişlerdir. Köylü sınıfından gelen ve büyük ölçüde eğitimsiz ve tecrübesiz bu nevzuhur askerler, on yedinci yüzyılın sonlarına doğru belirgin bir şekilde kullanılmaya başlanınca, daha ucuz ve tercih edilen bir seçenek olarak emekli olan yeniçerilerin yerini almaya başlamışlardı. Burada da malî zorunluklar açık bir şekilde kendini göstermektedir. Bahse konu olan eğilimlerin sürekliliğinin dikkat çeken bir başka göstergesi de saray hizmetlerinin çeşitli dallarındaki acemilerin 1687'deki mezuniyetleridir (çıkma). Sultan II. Süleyman'ın tahta geçmesi vesilesiyle olan bu mezuniyette yalnızca 130 "beyaz külahlı" (yani yeniçeri acemisi) yeniçeri saflarına katılmıştı.[15] Yeni yeniçeri alımlarının hızını yavaşlatmak, 1686'da Budin'in düşmesini takip eden askerî krizin ortasında dahi, Osmanlılar için malî bir gereklilik hâline gelmişti.

Tablo 3.5. Sultanın Daimî Ordusunun (Kapıkulu) Büyüklüğü ve Terkibi 1527-1670[i]

	1527[ii]	1574	1597	1609	1670[iii]
I. Yeniçeri Birlikleri					
Yeniçeriler	7.886	13.599	35.000	37.627	39.470[iv]
Yeniçeri Acemi Oğlanları	3.553	7.495	10.000	9.406	8.742
Toplam	11.439	21.094	45.000	47.000	48.212
II. Altı Daimî Süvari Alayı					
1. Sipâhiyân	1.993	2.210	7.000	7.805	6.615
2. Silahdârân	1.593	2.217	5.000	1.683	5.925
3. Ulûfeciyân-ı Yemîn	589	400	1.800	2.055	467
4. Ulûfeciyân-ı Yesâr	498	407	1.500	423	435
5. Gurebâ-yi Yemîn	211	406	1.000	928	355
6. Gurebâ-yi Yesâr	2.014	407	800	975	273
Toplam	5.088	5.957	17.000	20.869	14.070
III. Topçu Birlikleri					
1. Cebeciyân	524	625	Veri Yok	5070	4789
2. Topçuyân	695	1099	Veri Yok	1552	2793
3. Arabacıyân-ı Top	943	400	Veri Yok	684	432
Toplam	2162	2124	Veri Yok	7966	8014
Genel Toplam	18.689	29.175	-	75.868	70.296[v]

i Aksi belirtilmedikçe rakamlar Aziz Efendi, *Kanunname-i Sultani*, R. Murphey (ed.), s. 45-6, Cambridge 1985'deki tabloya dayanmaktadır.

ii 1527 rakamları Barkan tarafından yayınlanan bütçeden alınmıştır. Bkz. *İFM*, C. XV, s. 300, 1953-4.

iii 1670 rakamları Barkan tarafından yayınlanan bütçeden alınmıştır. Bkz. *İFM*, C. XVII, s. 314, 1955-6.

iv Bu rakama eyalet garnizonlarında görevli 14.379 yeniçeri dâhil değildir. Barkan, *İFM*, C. XVII, s. 263, 1955-6 ile karşılaştırınız. 1670 yılında garnizon görevindeki yeniçerilerle birlikte toplam asker sayısı 53.849 kişiydi. Karşılaştırma yapmak gerekirse, 1660 yılına ait rakam, 21.428'i eyalet garnizon görevine atanan toplam 54.222 kişi şeklindeydi; Bkz., Barkan, *İFM*, C. XVII, s. 310. 1653 yılında kayıtlı toplam Yeniçeri sayısı 51.047 kişiydi; bkz. Feridun, Tarhuncu "bütçesi", *Münşeât*, C. 2, s. 305.

v 1609 ve 1670 yılları arasında süvari alaylarının büyüklüğündeki 6000'i aşan net kayıp, kısmen diğer alaylara önemli ölçüde yapılan alımlarla dengelenmişti. Bkz. örneğin (1552 ila 2.793 arasında) topçuların sayısındaki %80'lik hızlı artış.

Yeniçerilere ve Bâb-ı Âli'deki altı daimî süvari alayına (altı bölük) mevacib (gereklilikler) ve ulufe (yem parası) adıyla üç ayda bir düzenli maaş ödemesi yapılırdı. Her maaş döneminin sabit olarak 85 "çalışma" gününden oluştuğu olağandışı muhasebe sistemi nedeniyle, hem barış hem de savaş zamanındaki ordu defterleri ve çetelelerini kullanmak suretiyle, sadece toplam Yeniçeri ve diğer birliklerin askere alımlarını hesaplanmazdı. Aynı zamanda ve daha da önemlisi, bunların Osmanlılar tarafından nasıl kullanıldıkları ve konuşlandırıldıkları ile ilgili tüm ayrıntılar yeniden inşa edilirdi.

Seferler esnasındaki maaş dağıtımlarında, fiilen ordu saflarında olan birlikler, başka bir yerde özel görevde bulunanlar veya İstanbul'daki kışlalarda kalanlar arasında ayrım yapmaya bilhassa özen gösterildi. Herhangi bir zamanda cephede hazır bulunan "faal", "mevcut" ve "muvazzaf" unsurlar, doğal olarak bütün ordu mensuplarının yalnızca bir kısmını oluşturmaktaydı. 1620 ve 1630'larda iki adet orta ölçekli sefer için asker seferber edilme seviyelerini kaydeden belgeler (bkz. Tablo 3.6), İstanbul'daki kışlalarda Yeniçeri sayısının yaklaşık 30,000 olduğu bir zamanda,[16] cephede faal olarak konuşlandırılan asker sayısının 20.000 ila 25.000 arasında değiştiğini göstermektedir. On altıncı yüzyılın ortalarına dair elde ettiğimiz bilgiler, o dönem için daha düşük rakamların bile Osmanlı fetih ordularında hazır bulunan asker gücünün abartılmış olabileceğini göstermektedir. 1541 yılında Macaristan'da sefere katılan Osmanlı düzenli ordu kuvvetlerinin gerçek kuvvetini yansıtan bir askerî yoklama, 15,612 kişinin sefere iştirak ettiğini göstermektedir. Bu askerlerin yaklaşık 6.350'si yeniçeri, 3.700'ü sipahi ve 1.650'si ise topçu birliklerine bağlıydı. Geri kalan dörtte birlik kısım (kabaca 4.100 kişi) çoğunlukla savaşçı dahi değildi.[17]

Tek aktif cephenin Moldavya'da [Boğdan] olduğu 1660 yılına ait bilgiler (Temmuz-Ağustos aylarında Varad/Oradea kuşatması), toplam 32,794 yeniçeri askeri içerisinden 18,013 kişinin "faal" (ehl-i sefer) olduğunu göstermektedir.[18]

Tablo 3.6. Toplam Potansiyel Yeniçeri Gücü ile Savaşta Konuşlandırılanların Farkını Ortaya Koyan Rakamlar[i]

	1029/ 1602	1033/ 1624	1035/ 1616	1038/ 1628	1044/ 1634
Bölükler 1-61 (Ağa)	13.518	16.076[ii]	11.338	Veri Yok	11.110
Bölükler 1-59 (Piyadegân)	8819	11.118	5927	Veri Yok	7100
Bölükler 60-101 (Piyadegân)	7082	8277	4585	Veri Yok	6946
1-34 (Sekbân)	7755	2338	-[iii]	Veri Yok	-[iv]
Toplam (169 Yeniçeri Bölüğü İçin)	31.174	37.809		31.797	
Sefer Yoklamasında Mevcut Olan			21.850		25.156
Normal Yoklamada Mevcut Olan		26.041[v]			
Fark		11.768[vi]			

i Bu tablonun kaynakları şunlardır: 1620 için, BOA, Maliyeden Müdevver 7245; 1624 yılı için Ahmed Cevad, *Tarih-i Askerî-i Osmani*, s. 81-91, İstanbul 1299; 1626 için, BOA, Maliyeden Müdevver 6554; 1628 için, BOA, Maliyeden Müdevver 7167 ve 1634 için, BOA, Maliyeden Müdevver 3565.

ii Bu rakam sadece Yeniçeri birliğindeki aktif üyeleri içermekte olup, bunların 12.768'i askerî yoklama için mevcut iken, geri kalanı (3.308) mevcut değildir. Emekliye ayrılanlar (2.396) ve eğitim görenler (828) dâhil edildiğinde, bu 61 alay için kayıtlı toplam asker sayısı 19.300 olmaktadır.

iii Yeniçeri birliklerinin büyük bir kısmı seferde bulunduğu zaman sekban bölükleri İstanbul'da muhafız olarak bırakılmaktaydı. Bu nedenle, sahada yoklama yapıldığında bütün sekbanlar yok (gayrimevcut) sayılırdı.

iv Bir önceki nota bakınız.

v Mevcut bulunanların alaylara göre dağılımları şu şekildeydi: Bölükler 1-61 (Ağa), 12.768; bölükler 1-59 (Piyade). 7380; bölükler 60-101 (Piyade), 5826 ve bölükler 1-34 (sekban), 67. Bu yoklama sırasında sekbanların çoğu eyaletlerde görev yapıyordu. Buna karşılık, ordu sefere çıktığında, sekbanlar nöbetçi olarak İstanbul'da kalmaktaydılar. Yukarıdaki not 3 ve 4'e bakın.

vi Başka bir yere göreve atanan veya bu vesileyle yoklamada bulunmayan Yeniçerilerin oranı, toplam mevcudun kabaca üçte biri (fiilen %31) idi.

18.000 yeniçerinin maaş dağıtımları için savaş alanında hazır bulunmasından, onların savaşta çok aktif bir rol üstlendikleri çıkarımını yapamayız. On sekizinci yüzyılın başlarına ait olan ve bize cephedeki yeniçeri konuşlandırılmasının dağınık karakterini gösteren bir örnek, on yedinci yüzyıl Osmanlı savaşında kuşkusuz çok yaygın olan bir fenomeni de gözler önüne sermektedir. Ali Paşa'nın 1715'te Mora'yı işgal eden Venedik kuvvetleriyle karşı karşıya gelmesini anlatan bir ruzname, yaz başında askere çağrılan 67.000 yeniçeriden[19] sadece yedide birinin Ağustos 1715'te Modon yakınlarındaki bir ovada kurulmuş ana ordu karargâhında hazır bulunduğunu[20] kaydetmektedir.

Hem şifahî hem de belgelere dayanan genel delil örüntüsü, yeniçerilerin askere alımlarının on yedinci yüzyıl boyunca artmaya devam ettiğini ve en fazla 40.000 sayısına baliğ olduğunu göstermektedir. Bu rakam dolaylı olarak payitahtta kışlaları bulanan 196 bölüğün her birinin ortalama 200'ün biraz üstünde askere sahip olduğunu göstermektedir. (bkz. Tablo 3.6). Ancak 1638'de IV. Murad'ın Bağdat'ı yeniden fethetmesi ve Kara Mustafa Paşa'nın 1683'te Viyana'ya yaptığı başarısız saldırı gibi son derece istisnaî birkaç durum dışında istihdam edilen yeniçeri sayısı nadiren 25.000'in üzerine çıkıyordu. Ayrıca savaş alanında aktif olarak düşmanla çarpışan "faal" yeniçeri sayısı hâlâ toplam yekûnun küçük bir kısmından, muhtemelen de azamî kapasitedeki 50 bölük ya da 10.000 kişiden müteşekkildi.[21]

Yukarıdaki bahiste, kâğıt üzerindeki kuvvet ile "aktif" askerlerin savaşa iştiraki arasında dikkatli bir ayrım yapmanın önemine dikkat çekerek Osmanlı askerî gücünün olduğundan fazla gösterilmesi ve abartılması problemine dikkat çektik. Faal savaşçıların etkili bir şekilde görevlerini icra edebilmeleri elbetteki savaşçı olmayanlar tarafından sağlanan destek hizmetlerine bağlıydı. Osmanlı'nın kuşatmalardaki başarısına en fazla katkıda bulunan grupların çoğu kayıt dışı olduğundan dolayı, bunların katkıları kolayca gözden kaçabilir. Düzenli yoklama listelerinde yer alan yeniçerilerin veya toprak tah-

sisleri merkezi olarak tapu siciline kaydedilen tımarlıların aksine; tahıl nakliyecileri, ordu levazımcıları, mutfak personeli, ordu maiyetindeki seyyar satıcılar, tüccarlar ve sefer sırasında ordu mevcudunu artıran tüm bu gruplar resmî sefer kayıtlarında ancak belli belirsiz bir varlık göstermektedir.

Tüm savaşçılar, ordu destek personeli ve ordu gerisindeki siviller bir yekûn olarak o dönemde büyük bir metropolle karşılaştırılabilir büyüklükte bir insan kitlesi oluşturuyorlardı.[22] Yine de daha önce tartışılan nedenlerden ötürü,[23] Osmanlı askerî gücünü abartılı bir şekilde şişiren anlatılara karşı dikkatli olmak zorundayız. Çağdaş güvenilir kaynakların belirttiği üzere, on altıncı yüzyılın sonlarında Habsburg orduları için öngörülen en iyimser rakam 50,000 asker kuvvetidir. Anlaşılan 1596'daki Eğri Savaşı gibi birkaç istisna dışında, Osmanlı ordusu için kesin zaferden bahsedilemeyecek bir dönemde, Osmanlıların rakiplerine karşı ikiye bir gibi sayısal bir üstünlük kurduğunu varsaymak hayli zor görünmektedir.[24] Yüzyılın başındaki "Uzun Savaşlar" (1593-1606) sırasında Habsburglarla olan çatışmanın uzaması, iki muhalif tarafın kaynaklarının neredeyse tükenme noktasına geldiğini göstermektedir. Bunu takip eden 60 ila 70 yılda konuşlandırılabilir asker kuvveti açısından pek bir farklılık olmadı. Habsburg kuvvetlerinin rütbeli komutanı Raimondo Montecuccoli, ordusu hem Fransa'dan hem de Ren Federasyonlarından gelen birlikler ile önemli ölçüde kuvvet kazanmış olsa da Ağustos 1664'teki St. Gotthard Savaşı'nda sahaya sadece 40,000 kişilik bir orduyu sürmeyi başarabilmişti.[25]

Osmanlı ordularının muharebe gücünün gerçekçi bir değerlendirmesi, *Sacra Ligua*'nın (Kutsal İttifak) meydan okuması sebebiyle çarpıcı bir artışa şahitlik eden on yedinci yüzyılın son çeyreğinde dahi maksimum 65,000-70,000 seviyelerinde seyretmekteydi. On yedinci yüzyılda tipik bir Osmanlı ordusu, sefer emirlerine nispeten yüksek bir itaat oranı olduğunu varsayarsak, toplam potansiyel tımarlı kuvvetinin kabaca

yüzde ellisi (bkz. Tablo 3.2) veya 50,000 tımarlı ve sayıları 20,000'e kadar ulaşan sultanın daimî alaylarına mensup kişilerden (bkz. Tablo 3.5 ve 3.6) meydana gelmekteydi.

Yukarıdaki tartışmadan çıkarılabilecek sonuç, *par excellence* (ideal) bir "barut imparatorluğu" olduğu yönündeki şöhretine rağmen Osmanlı Devleti'nin silahlı bir ordu olmaktan farklı bir görünüm arz ettiğidir. On dördüncü yüzyılın sonlarında yeniçeri birliklerini kurarak ispatladığı üzere, Osmanlı İmparatorluğu ordu için kuramsal bir çerçeve geliştirmede hayli erken davranmıştır. Ancak tarihinin hiçbir döneminde askerî kurumların sivil topluma egemen olduğu söylenemez. İmparatorluğun geniş toprakları bir mihenk kabul edilirse, askerî kuvvetlerin devletin bekasında ancak asgarî bir rol oynadığı dahi söylenebilir. Eyalet garnizonlarındaki kuvvetler de dâhil olmak üzere kendini askerliğe adamış personelin sayısı (tımarlıların sefer mevsimi dışındaki idarî görevlerini yerine getirmeleri askerî işlevleri ile eşit önemi haiz olmasından dolayı bu hesaplamadan hariç tutulmalıdır) nüfusu on altıncı yüzyılın sonunda muhtemelen 20 milyonu aşan bir imparatorluk için oldukça mütevazıydı.[26] İlerleyen bölümlerde etraflıca ele almayı planladığımız üzere (bkz. 5. Bölüm: Ordu İaşesinin Tedariki) Osmanlıları Batı'daki çağdaşları karşısında öne çıkaran şey askerî kuvvetlerinin sayısal üstünlüğü değil, onları sahada idame ettiren idarî ve genel desteğin titiz ve eksiksiz yapısıydı. Osmanlı askerî başarısının sık sık rakiplerinden sözüm ona daha şiddetli bir şekilde savaşmalarına ve rakiplerinden sayıca çok daha üstün olmalarına bağlanması vak'aya mutabık bir iddia değildir.

Askerî Harcamalar

Osmanlı askerî girişiminin gerçek ölçeğini belirleme çabamızın bir parçası olarak, sefer finansmanı ile alakalı olan delilleri zikretmeye geçiyoruz. Konuyu üç başlık altında ele alacağız: Genel finansman, savunma harcamaları ve sefer maliyetle-

ri. Ancak böylesi bir ayrım yoluyla, Osmanlı savaşıyla iligili doğrudan ve dolaylı maliyetleri birbirinden tefrik edebiliriz. Bununla birlikte, hangi yaklaşım kullanılırsa kullanılsın, birçok harcamanın "bütçe dışı" ve böylece takip edilmesinin zor olması sebebiyle, askerî alana giren devlet harcamalarının tam bir değerlendirmesinin oldukça karmaşık olduğu gözardı edilmemelidir. Yapabileceğimiz en iyi şey, en kapsamlı anlatılardan birkaçının özetini sunmak ve bunların yorumları için bazı tekliflerde bulunmaktan ibarettir. Sefer finansmanı ve harcamaları ile ilgili malzeme yığını her bir sefer bağlamında elekten geçirilmeye çalışıldı, ancak en kusursuz araştırmalara rağmen elimizdeki bilginin yekvücut bir mahiyete sahip olduğunu hiçbir şekilde iddia edemeyiz.[27]

Osmanlı İmparatorluğu'nun on altıncı ve on yedinci yüzyıl malî dönemleri arasındaki temel karşıtlığın, on altıncı yüzyılın bütçe fazlası, on yedinci yüzyılın ise bütçe açığı dönemleri olmasından kaynaklandığı sıklıkla gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, daha yakından incelendiğinde, on altıncı yüzyıl bütçe fazlası olgusunun kimi zaman sanıldığı kadar genel geçer bir gerçeklik olmadığı kolayca anlaşılabilir. Münferit bir rakam olarak yorumlandığında 277,2 milyon akçe gelir ve 185,6 akçe gider baz alınarak hesaplanan 1527 tarihli bütçe genel dengesi, 91,6 milyon akçelik bir bütçe fazlalığına işaret etmektedir.[28] Bu rakam hazinenin bir yıllık düzenli gelirlerinin üçte biri oranında bir harcanmamış hazine fazlasına tekabül ediyor gibidir.[28] Ancak Mısır ve gelirleri denklemden çıkarıldığında, bu gelir fazlasının neredeyse hiçbir önemi kalmamaktadır. On yedinci yüzyılda bütçe dengelemesinin dayandığı kaynak tamamen aynıydı: Sultanın İç Hazinesi'ndeki [Enderun Hazinesi, Hazine-i Hâssa] gelir fazlasını ve çok büyük ölçüde Mısır'dan ve diğer fazla gelir veren eyaletlerden elde edilen yedek fonu cari giderleri yöneten Dış Hazine'ye aktarmak.[29]

Mısır'dan gönderilen paranın miktarı on altıncı yüzyılın sonlarından on yedinci yüzyılın başlarına kadar 560.000 ila 610.000

altın (sultanî) arasında değişmekteydi.[30] Bu nedenle, fiilen konuşursak hazine, sabit bir girdi olarak 600,000 altını (sultanî) ve bir altın dükası karşılığında 120 akçelik bir değişim değeri varsaymak suretiyle düzenli veya olağanüstü masrafların yükselmesi tehdidine karşı en az 72 milyon akçelik bir ihtiyat payına güvenebilirdi. Her ne kadar hazine rezervleri uzun süren olağanüstü harcama dönemlerinde (özellikle savaş zamanında) giderek azalabilse de net bakiyeler pozitif kalmaya devam etmekteydi.[31] 1600'lü yılların başından itibaren Dış Hazine, hesapları dengede tutmak için sıklıkla İç Hazine'den kendisine 20 ila 30 milyon akçe arasında bir para aktarmaktaydı.[32] Büyük oranda 1580'lerin ortasındaki gümüş akçedeki şiddetli devalüasyonun etkisiyle bağlantılı olarak yüzeysel farklılıklar olsa da mevcut malî uygulama açısından on altıncı ve on yedinci yüzyıllar arasında önemli ölçüde bir süreklilik vardı.[33]

On yedinci yüzyılda akçe cinsinden masrafların artması sebebiyle, devlet nakit akışı kıtlığının olumsuz etkisini kırmak için askerî ihtiyaçlar için koyulan ek vergilere –*bedel-i nüzul*– daha fazla istinat eden yeni tedbirlere başvurdu. Bu tür askerî ek vergiler, erken modern çağda nakit sıkıntısı çeken tüm devletler tarafından uygulanan ortak bir gelir artırma yöntemiydi. Özellikle Fransa, bu tür olağanüstü vergilerden elde edilen gelirleri en üst düzeye çıkarmak için muazzam bir yöntem geliştirmiş gibi görünmektedir. 1653 tarihli Tarhuncu bütçesinde verilen bilgiler, bahsedilen gelir kaynağının, 580 milyon akçe gelirin 48,1 milyonunu, yani yüzde 8,3'ünü meydana getirdiğini göstermektedir.[35]

Bedel-i nüzul sefer finansmanında önemli bir rol oynasa da köylü sınıfını felç edecek ekstra bir yük olarak algılanmamalıdır. Devlet, tahıl veya tahılın nakit karşılığına el koymasını kısmen telafi etmek için ordunun sefer güzergâhındaki köylerden mevcut piyasa fiyatlarıyla ilave tahıl alımları yapmaktaydı. 580 milyon akçelik gelire karşılık 656 milyonluk bir harcamayla yüzde 13'lük bir bütçe açığı veren 1653 tarih-

li "bütçe" baz alınırsa, devletin savaşları finanse etmek için cari gelirleri mümkün olduğunca artırmak yerine kısa vadeli borçlanmayı artırmayı tercih ettiği söylenebilir.[36] Osmanlı ordusunun Doğu Anadolu ve Irak'ta hareket hâlinde olduğu Haziran 1630 ile 1631 arasındaki dönemi kapsayan bir başka bütçe örneğinde, Sadrazam'ın savaş hazinesine 271,6 milyon akçelik bir gelir tahsis ettiği görünmektedir. Bu paranın kabaca beşte birinin (55,5) Mısır'dan nakit olarak gönderilen paradan, beşte birden biraz daha az olan (50,6 milyon) kısmının merkezî hazine kaynaklı transferlerden ve geri kalan beşte üçlük (165,5 milyon) kısmının ise genel devlet vergilerine dayandığı görülmektedir.[37] Son beşte üçlük gelir kategorisi, genel gelirin beşte ikisinden ve beşte biri oluşturan olağanüstü vergilerden meydana gelmişti. 51,1 milyon akçe tutarındaki özel vergilerin büyük kısmı (271,6 milyon gelirin yüzde 18,8'i) tahıl tedarik vergisinden (bedel-i nüzul) elde edilmekteydi.[38]

Savaşla ilgili masrafların genel maliye üzerine bindirdiği yük ile ilgili bir başka mesele, görünüşe bakılırsa, sultanın daimî alaylarına (kapıkullarına) ödeme yapılabilmesi için hazine harcamalarının amansız bir şekilde artmasıdır. Burada en önemli husus, kendi başına genel asker seviyesi değil, bu askerleri idame ettirmenin hazineye olan maliyetiydi. Acemi erler ve yeniçeri piyade kuvvetleri, hazineye kıdemli subaylardan ve bir sınıf olarak süvari birliklerinden (sipahiler) daha ucuza mâl oluyordu. Sipahiler diğerlerinden önemli ölçüde az olmasına rağmen idame ettirilmesi en pahalı gruptu. (bkz. Yukarıdaki Tablo 3.4) Bu sebeple, sipahilerin sayısındaki nispî daralmalar bile önemli tasarruflara yol açmaktaydı (bkz. Yukarıdaki Tablo 3.4)[39] Yeniçeri asker alımlarının on yedinci yüzyıl boyunca artarak devam etmesi, malî anlamda hükûmetin sipahi alımlarında istikrarlı bir daralma yakalamasındaki başarısı kadar önemli bir unsur değildir.[40] Piyade ve topçu birliklerinin sürekli artan toplam ücretleri, daimî süvari alaylarına yapılan maaş ödemelerindeki belirgin tasarruflarla fazlasıyla telafi edilmekteydi.

Tablo 3.7. Daimî Süvari Alaylarındaki Asker Sayısının Azaltılmasından Elde Edilen Hazine tasarrufları[1] 1609-92 (Rakamlar Akçe Cinsindendir)

Alay	1609[i]	1628[ii]	1631[iii]	1660[iv]	1670[v]	1692[vi]
1	58.267.588	38.039.313	42.445.383	43.431.196	33.782.216	33.323.436
2	47.836.132	32.753.539	37.377.184	31.912.036	29.311.552	27.551.980
3	9.545.072	4.656.361	4.567.361	2.171.432	1.840.796	1.803.980*
4	6.081.548	3.541.800	3.914.601	1.936.012	1.653.532	1.620.461*
5	4.490.584	3.168.752	3.335.232	1.967.176	1.662.380	1.629.132*
6	4.409.772	2.885.250	2.956.550	1.414.584	1.206.076	1.181.954*
7[vii]		53.365.714	29.094.500			
Toplam	130.657.696	138.410.729	123.690.811	82.832.436	69.456.552	67.110.954

i *1670 için kaydedilen ücret seviyeleri üzerinden %2'lik (mütevazı) bir düşüş olduğunu varsayan tahmini tutarlar.

Ayn Ali tarafından verilen üç aylık ücret istatistiklerine dayanan yıllık rakamlar; *Risâle*, s. 91.

ii *BOA*, Kâmil Kepeci, 1921.

iii *BOA*, Kâmil Kepeci, 1927.

iv *İFM*, C. XVII, s. 314, 1955-56 (Toplam mevcudu 15.248 olan altı alay temel alınmıştır)

v *İFM*, C. XVII, s. 314, 1955-56 (Toplam mevcudu 14.070 olan altı alay temel alınmıştır); bkz. *İFM*, C. XVII, 228-9, 1955-6.

vi H. Sahillioğlu, "1683-1740 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Hazine Gelir ve Gideri", *VIII Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. 2, s. 1404, Ankara 1981 (Tablo 3).

vii 1-6 sıralar süvari alaylarının her zamanki düzenlerine uygundur: sipahiyan, silahdaran, ulufeciyan-i yemin, ulufeciyan-i yesar, gureba-i yemin ve gureba-i yesar. 7. sıra hazinenin her üç ayda dağıttığı maaşların dışında çeşitli zamanlarda altı alaya yapılan toplu ödemelerle ilgili kayıtlardır. Bu kayıtlardan, önceki yıllardan taşınan ödenmemiş bakiyelerin aksine, ödemelerin ne kadarının cari yıldaki maaş bakiyelerinden hesaplandığı tespit edilemez.

Tablo 3.7'de gösterildiği gibi, on yedinci yüzyılın sonuna gelindiğinde sipahilere ödenen maaşın hazineye olan yıllık maliyeti, yüzyılın başlarında bütçeyi yoran maliyet seviyelerinin yaklaşık yarısına kadar gerilemişti. Bazı birlik kategorilerindeki kasıtlı artırımların diğerlerindeki daralmalardan elde edilen etkileyici tasarruflarla dengelenmesi, on yedinci yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yukarı doğru ivmelenerek artan askerî maliyetler hakkındaki standart görüşlere ve askerî alana ayrılan kaynakların yıkıcı ekonomik etkisine ilişkin varsayımlara yepyeni bir görünüm kazandırmaktadır.

Öyle görünüyor ki Osmanlılar, belli gruplar arasında cepheleşmeye veya toplum arasında bölünmeye sebep olan stratejiler izlemeden ve belirli gruplara yönelik dikkat çeken kesintiler uygulamadan, mütevazı daraltmalar ve mevcut kaynakların yeniden tahsisi yoluyla maliyet kısıtlaması hedeflerine ulaşabilmişlerdir. Osmanlı tarihçisi Kâtib Çelebi'nin asker sayısında âni daralmaların istenmeyen bir şey olduğuna dair görüşlerine, Köprülü Mehmed Paşa'nın 1656-1661 yılları arasındaki veziriazamlığı sırasında uygulanan acımasız kesintilerin oluşturduğu dikkate değer istisna dışında, mütemadiyen uyulmuştur. Kâtib Çelebi, ciddi bir malî kriz dönemine denk gelen 1653 Tarhuncu bütçesi zamanında eserini yazmasına rağmen eğer rakip gruplar arasında barışı sağlamak ve sultanın kulları arasındaki uyumun bedeli bir miktar daha ek hazine gideri gerektirir ise, bunun ödenmeye değer bir bedel olduğu konusunda ısrar etmiştir. Bir bordro azaltma tekniği olarak kıdemli subayların ve en yüksek maaşlı iki alay olan sipahiler ve silahdarların (kelime anlamı atlılar ve kılıç taşıyanlar) rütbelerini tenzil etmek, bir sonraki acil askerî durumda kaçınılmaz olarak geçersiz olacak büyük kesintilerden daha etkili ve sürdürülebilir bir yöntemdi.

Enflasyonun kaçınılmaz olarak askerî alana taşınan genel etkisi istisna tutulursa, on yedinci yüzyılın sonlarında artan askerî maliyetlerin, Osmanlıların savaşma kabiliyetini etkileyen

kaynaklarla ilgili bir krize yol açacak derecede şiddetli olduğunu gösteren ikna edici bir kanıt bulunmamaktadır.[42] On yedinci yüzyılın sonunda dahi imparatorluk, hâlâ büyük ölçüde evrensel olarak bir Avrupa "süper gücü" olarak kabul görmekteydi. Her ne kadar askerî itibarı 1680'lerin sonları ve 1690'larda pan-Avrupa karşı saldırıları sırasında aldığı yenilgiler sebebiyle zedelense de Birliğin eski üyelerinin, Osmanlı ile teke tek karşı karşıya geldiklerinde, Osmanlı askerî mekanizmasının etkileyici kuvvetini kabul etmeleri çok uzun sürmedi.

Rusya (1711'de Prut'tan sonra), Venedik (1715'te Mora'daki Osmanlı karşı saldırısından sonra) ve Avusturya'nın (1737-9 yılları arasında Sırbistan'daki Osmanlı seferlerini takiben) her biri, sırayla daha önceki antlaşmalarda kendilerine bırakılan önemli miktardaki toprakları Osmanlı'ya iade etmek zorunda kalmışlardı.[43] On sekizinci yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'da hâlâ saygıyla karışık bir korku uyandırıyordu. Hatta Voltaire ve çağdaşları, kaynaklarının genişliğine ve zâhiren tükenmez görünmesine hayret etmeye devam etmekteydiler. Voltaire 1751'de *Siècle de Louis XIV* adlı eserini yazdığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi kendine yetebilmesi yanında; dayanıklılığı, zenginliği ve askerî yeterliliği, o dönemin Avrupa sahnesindeki tarihçiler ve yorumcular tarafından kullanılan başlıca referans terimleriydi.[44]

Savunma Harcamaları

Devletin askerî alanda dikkat gerektiren bir diğer harcama kalemi de kale inşaatı ve bakımı için yapılan harcamalardı. Kalelerin inşası ve onarımı için yapılan harcamalar, bağımsız raporlara kaydedildiği ve genellikle merkezî hazine hesaplarına dâhil edilmediği için, bu harcamaların toplam askerî maliyete etkisi çok kolay bir şekilde gözden kaçabilir. Özellikle seferlerin hemen akabinde, kuşatma sırasında hasar gören duvar-

ların onarılması ve standartların altındaki veya savunmasız tahkimatların genişletilmesi ve iyileştirilmesi için çok büyük meblağlar harcanmaktaydı.[45] Ordu bu işe nakit kaynakları ve hammaddeleri tahsis etmekle kalmıyor aynı zamanda önemli miktarda zaman ve emek de harcıyordu.

Askerî inşaatın ölçeği ve maliyetine daha önce (bkz. 2. Bölüm: Maliyet Kısıtlamaları) kısaca değindiğimiz için, buradaki bahsimizde öncelikle kale bakımı ve garnizon masraflarına odaklanacağız. Mustafa Âlî'nin tarihinde verilen bilgilerden öğrendiğimize göre, 1578-1590 Kafkas Savaşları sürecinde Osmanlı'nın Güney Gürcistan'a doğru genişlemesi sırasında, Erivan ile Dumanıs arasındaki 80 millik (yaklaşık 129 km) koridorda bulunan yeni işgal edilmiş üç kalenin garnizon masrafı, sadece personelin senelik maaşı için 48 milyon akçeye mâl olmaktaydı. 10.000'den fazla garnizon askerinin bu üç kale arasındaki dağılımı aşağıdaki Tablo 3.8'de gösterilmiştir.[46]

Tahıl tedariki için sadece sekizde bir ekstra harcama marjını hesaba katmak suretiyle, yeni ele geçirilen eyaletin Osmanlılara getireceği garnizon maliyetini 54 milyon akçe olarak hesaplayabiliriz. Bu rakam, on yedinci yüzyılın başı ve ortasında düzenli devlet hazine gelirlerinin 400 ila maksimum 600 milyon akçe arasında değiştiği olgusu ile kıyaslandığında, hiç de yabana atılabilecek bir miktar değildir.[47] Gerçekte, yukarıda belirtildiği gibi 10.000 garnizon askeri için tahıl tedarik maliyetinin altı milyon akçe olması oldukça düşük bir hesaplamayı yansıtmaktadır. Adam başına aylık bir kile tahıl istihkakı verilse bu, 10.548 askerin yıllık 126.576 kile tahıl tüketmesi anlamına gelirdi. Kile başına düşük ve istikrarlı 40 akçelik bir taban satın alma fiyatı varsaysak bile, buğdayın bizzat kendisinin satın alma fiyatı beş milyon akçeden fazla tutacaktır. Bu durumda (kile başına 8 akçelik gerçek dışı bir piyasa bedeli farz edilse dahi) uzak sınır bölgesine kara yolu taşımacılığı için sadece bir milyon akçe kalırdı.

Tablo 3.8. 1585 Civarında Kafkasya'da Yeni Fethedilen Osmanlı Vilayetlerindeki Kalelerin Garnizon Masrafları

	Asker	Yıllık Maaşlar
Revan Beylerbeyliği (Erivan) ile Çevresindeki Daha Küçük Beş Kale		
Erivan	5601	25.035.072
Daha Küçük Beş Kale	673	1.852.036
	6.274	26.887.108
Loru ve Dumanıs Beylerbeylikleri (Güney Gürcistan)		
Loru Beylerberliği	1.897	8.130.303
Dumanıs Beylerbeliği	2.377	12.915.104
	4.274	21.045.407
Üç Beylerbeyliği İçin Toplam	10.548[i]	47.932.515

Bu derece düşük nakliye maliyetinin imkânsızlığı, Erzurum ve Diyarbekir arasındaki benzer bir arazide, tahıl nakliyesi amacıyla kiralanan yük hayvanlarıyla alakalı bilinen bilgilerle karşılaştırıldığında rahatlıkla anlaşılabilir. Söz konusu nakliye hazineye kile başına 8 değil, 88 akçeye mâl olmuştur.[88] On yedinci yüzyıl enflasyonunun ve on yedinci yüzyıl enflasyonuna benzer rakamlarla ifade edilen 1584 sonrası akçe devalüasyonun etkisini hesaba katsak dahi, 10,000 garnizon askerinin yemek ve nakliye masrafını tüm yıl boyunca altı milyon akçenin altında tutmanın, Âlî'nin zamanında da gerçek bir zorluk teşkil edeceği kolaylıkla görülebilir. Âlî'nin on altıncı yüzyılın sonlarına ait verdiği bilgileri, on yedinci yüzyılın ortalarından sonlarına kadar olan dönemde bilinen tahıl fiyatları ışığında

i Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3409), vr. 361a. 10.000 garnizon askerinin bir kısmı Erzurum ve Kars gibi yakın kalelerden nakledilen askerlerdi, ancak toplam maaş giderlerinin yüzde 82'si (8.650) ve 40 milyon akçesi, maliyetleri yalnızca yeni kaynakların tahsis edilmesi veya mevcut kaynakların yeniden tahsisi ile karşılanabilen yeni askere alınmış kişilere yönelikti.

yorumlayacak olursak, yukarıda kile başı buğday için verilen 40 akçe fiyatı, kile başı 55 ila 80 akçe arasındaki bir rakamla değiştirmek gerekirdi.[49]

İmparatorluğun Rusya ile olan uzak kuzey sınırındaki Azak garnizonunun ihtiyaçlarının tedariki ile ilgili verilen on yedinci yüzyılın sonlarına ait verilerden, başka bölgelerde kale bakımı toplam maliyetinin ne olabileceğini tahmin etmek mümkündür. Mevkûfâtî'nin tarihinde 1693 yılı için verilen bilgiler, Azak'taki yeniçeri mevcudunun, kendilerine yıllık 27.264 kile tahıl tahsilatı verilen 2.272 askerden oluştuğunu göstermektedir.[50] Bu miktar on iki eşit tayına bölündüğünde, her bir askere ayda tam olarak bir kile düşmekteydi. 1690'lara gelindiğinde, bir kile buğdayın ortalama fiyatı (devlet denetimindeki fiyatlarla) kile başına 80 akçeye yükselmiş ve böylece yeniçeri, topçu ve diğer 3.656 kişilik garnizon personelinin toplam gıda masrafı 3.5 milyon akçeye ulaşmıştır. Bu yekûna tahılın gemi yoluyla taşınması için gerekli olan 600.000 akçe de eklenmekteydi.[51]

Adam başına aylık bir kile buğday istihkakından (20 okka), kişi başına günlük bir okkanın üçte ikisi, yani yaklaşık 855 gram veya 1,9 libre günlük tüketim miktarı olduğunu anlamaktayız. Bu, ordu ve hayvan yükünün en asgarî düzeye indirildiği yürüyüşlerde, askere tahsis edilen günlük 0.55 okka tahıl tahsisatı ile karşılaştırıldığında oldukça önemli bir rakamdır. IV. Murad dönemine (hükümdarlık dönemi 1623-40) ait imparatorluk fermanlarına ait bir kayıt defterinde bulunan bilgilere göre, askerî planlamacılar, kişi başına asgarî 1.25 lodra (220 dirhem veya 0,55 okka) kuru peksimet istihkakı varsayıldığında, 80.000 kişilik bir ordunun günlük 100.000 lodra (1.000 kantar) erzaka ihtiyaç duyduğunu hesaplamışlardı.[52] Bununla birlikte, tüm bunların kolay nakliye için tasarlanmış istihkaklar olduğu ve en doyurucu kalori değerini veya ideal besin alımını temsil etmediği unutulmamalıdır. Reel piyasa fiyatlarının uyguladığı baskıyı ve askerlerin asgarî tahıl

istihkaklarına takviye veya ikame yapmanın daha zor olduğu kış aylarındaki ortalama besin ihtiyaçlarını göz önüne aldığımızda, Mustafa Âlî'nin 10.000 garnizon askerinin maaş ve ihtiyaç tedariki için verdiği 54 milyon akçelik tahminin oldukça mütevazı olduğu görünmektedir.

Âlî'nin sınırın tek bir bölgesinde 10.000 asker için verdiği rakamlarda resmedilen garnizon maliyetlerini, imparatorluğun geniş sınırlarına dağılmış kalelerde görevlendirilmiş on binlerce kişiyle çarparsak, kendi başına savunma harcamalarının, Osmanlı'nın askerî hedefler için ayırdığı kaynakların çok önemli bir bölümünü teşkil ettiği kolaylıkla anlaşılır. 1590 yılında ulaştıkları boyut itibariyle imparatorluğun sınırlarının savunulması –giderleri daha da yüksek seviyelere çıkaracak olan yeni kale inşaatları için olağanüstü harcamaları hesaba katmadan– (Âlî'nin 10.000 fazla asker için 50 milyondan fazla akçe gideri göstermesine istinaden) yıllık en az 150 ile 200 milyon akçelik bir harcama anlamına geliyordu. On yedinci yüzyılda, sınır savunması için yapılan masrafların bir kısmı, sınıra bitişik bölgelerden gelen nakit transferleriyle karşılanmaktaydı. Ancak bu tür maliyet paylaşımı düzenlemelerine rağmen bu harcamaların merkezi devlet hazinesine maliyeti oldukça yüksekti.[53]

Şimdi 1541'den sonra Osmanlı'nın Macaristan'da yerleşmesiyle başlayan ve 1660'larda Girit'teki son saldırıyla nihayete eren tarihsel süreç içindeki savunma ihtiyaçlarına kronolojik olarak daha yakından bakalım. Macaristan'da konuşlandırılan garnizon askerlerinin sayısına ilişkin tahminler farklılık arz etmektedir. Ancak bir değerlendirmeye göre, Osmanlı müdahalesinin en yoğun olduğu on altıncı yüzyılın ortalarında toplam asker sayısı 20.000 ile 22.000'e kadar çıkmıştır.[54] Bu rakam, Osmanlı vilayetini oluşturan merkezî kısımlarla sınırlı kalsa bile Macaristan büyüklüğünde bir ülkeyi istila edecek kuvvetler için, oldukça mütevazı bir asker mevcudiyeti demekti. Esasında biz toplam asker mevcudiyetinin büyük bir

kısmının birkaç kilit kalede yoğunlaştığını bilmekteyiz.[55] Bu mütevazı düzeydeki asker tahsisi bile, ancak eyalet sınırları boyunca aktif ve sürekli çatışmalar meydana geldiğinde gerekli görülmüştür.

1640'larda Macar cephesi nispeten sakin durumdayken ve Osmanlılar, İran ile olan savaşları sona erdirmek ve Girit Savaşı'na iyiden iyiye girmek üzereyken, merkezden tedarik edilen 8.000 (belgelerde sayısı belirtilmeyen sayıda yerel asker tarafından desteklenen) yeniçeri kuvveti, Osmanlı Macaristanı'nı oluşturan dört eyaletin stratejik olarak en iyi yerinde konumlanan Budin Eyaleti'nin tamamı için yeterli gelmekteydi.[56] Mevcut veriler, Osmanlı devlet bürokrasisinin nispeten aktif olmadığı askerî bölgelerde pahalı ve gereksiz asker tahsisini sürdürmek yerine, mevcut askerî ihtiyaçların en fazla olduğu alanları belirleme ve yeteriz oranda kullanılmış yedek kaynakları bu bölgelere yeniden tahsis etme konusunda oldukça becerikli olduğunu net bir şekilde göstermektedir.[57]

Yeniçeri birliği her daim en önemli eyalet garnizonlarındaki hâkim grup olduğundan, sayıları Osmanlı savunma ihtiyaçlarının çapını ölçmek için en uygun ve tutarlı karşılaştırma birimi olarak kullanılabilir. On altıncı yüzyıldaki genişleme dönemine ait olan kayıtlar, toplam 13.661 yeniçeri mevcudunun 11.535'inin İstanbul'da ve sadece 2.126'sının (yüzde 15,6) eyalet garnizonlarında görevlendirilmiş olduğunu göstermektedir.[58]

On yedinci yüzyılın ortalarında yeniçeri mevcudu hakkındaki bilgiler, İstanbul'daki alaylara kayıtlı asker sayısının üç katına çıkmasına rağmen, eyaletlerdeki artışın daha da keskin olduğunu göstermektedir. 1653-1670 arasındaki dönemde, yeniçeri sayısı hakkındaki toplam rakamlar, barış zamanında en az yüzde 27'si eyalet garnizon görevlerine atanmış 51.000 ila 54.000 kişilik yeniçeri mevcudiyetine işaret etmektedir.[59] Savaş zamanında sınır bölgelerinde yoğunlaşan yeniçeri oranı yüzde 40'a yükselmiştir. Örneğin Osmanlılar, 1660 yılında

Moldavya (Varad/Oradea) ve Girit'te iki cephede birden savaşırken, yeniçeri birliklerinin toplam sayısı 32.821'i (yüzde 60) İstanbul'daki kışlalarda ve geri kalan 21.401 ise eyaletlerde uzun süreli görevde olmak üzere 54.222'ye yükselmişti.[60] Girit'teki savaşı müteakiben 1670'teki toplam kayıtlı asker sayısı –her ne kadar büyük ölçekli bir terhisi yansıtmak için çok erken olsa da– 53.849'du ve bu rakam, 1660'ta kaydedilen asker sayısından neredeyse tamamen farksızdı. Ancak her ne kadar İstanbul'daki kışlalarda kalan toplam kayıtlı yeniçeri sayısı, mevcut yekûnun yüzde 60'ından 73'üne yükselse de, eyalet garnizonlarında görevli olanların sayısı hâlâ 14.379 gibi önemli bir düzeydi.

Eyaletlerde konuşlanmış askerlerin güçler dengesi, on altıncı yüzyıldaki var olan durumdan hem sayısal hem de orantısal olarak büyük bir farklılık arz etmekteydi. İmparatorluğun doğu sınırlarında yer alan Gürcistan-Azerbaycan bölgesi gibi bazı sınırlar bölgeleri, yeni fethedilen bir dizi mühim kale için 10.000 asker istihdamının gerekli olduğu Mustafa Âlî zamanında olduğu kadar aktif ve kuvvetli bir şekilde savunulmamasına rağmen imparatorluğun olgunluk dönemindeki geri kalan savunma ihtiyaçları, Sultan I. Süleyman gibi kurucu şahsiyetlerin öngördüğünden çok daha ağırdı. Girit'te olduğu gibi yeni cepheler açılmasa bile on yedinci yüzyıldaki mevcut durumun korunması, Osmanlıların askerî kaynaklarının giderek artan bir bölümünü savunma giderlerine ayırmalarını zorunlu kılıyordu.

On yedinci yüzyılda Osmanlılar, kısa vadeli borçlanma, gelecekteki gelirlere karşılık borçlanma ve değişim oranlarındaki dalgalanmalardan elde edilen kâr da dâhil olmak üzere çeşitli hazine manipülasyonları aracılığıyla askerî seferlerini finanse etmek için yeni metotlar denediler. Bu tür metotlar, seferlerin başlatılması için gerekli olan maliyetleri bir kereye mahsus karşılayabilse de savunma taleplerinin sonu gelmiyordu ve daha kalıcı çözümler gerektiriyordu. Genel olarak Osmanlı-

lar, sadece askerî ihtiyaçları karşılamak maksadıyla hazineye giren gelir seviyelerini, daha yüksek seviyelere çıkartmaktan kaçındılar. Görünüşe göre Osmanlılar, birinden alıp öbürüne vermeyi hatırlatır bir şekilde, var olan zenginlik ve kaynakları yeniden dağıtmayı vergi mükelleflerinden yeni fedakârlık taleplerinde bulunmaya tercih ediyorlardı.[61]

Artan askerî harcamaların taşra toplumu üzerindeki etkisini ölçerken dikkatimizi, ilgili savunma maliyetlerinin toplam mutlak tutarından ziyade bunların ne şekilde pay edildiğine vermemiz gerekir. Savaşın getirdiği faydalar ve yükler, bölgelere göre birbirinden farklılık arz ediyordu. Paradoksal bir şekilde, altyapı iyileştirmeleri odaklı devlet yatırımları ve ordunun büyük ölçekli erzak ve malzeme ihtiyacına destek olmak amacıyla artan nakit para dolaşımı, en büyük katkıyı o andaki aktif cephenin en yakınında bulunan bölgelere yapıyordu. Masraf paylaşımı nokta-i nazarından konuşursak, iç bölgelerden gelen gelirle en fazla sübvanse edilen yerler, imparatorluğun ön cephe savunma hattını oluşturan saldırıya en açık bölgelerdi. Bu içeriye dönük yatırım modelini en açık şekilde, Osmanlıların askerî kaynaklarını tahsis etmekte ve imparatorluk önceliklerini sürdürmekte bir buçuk yüzyıl boyunca kararlı oldukları Macaristan örneğinde görmekteyiz.

Macaristan'ın, Osmanlıların Avrupa'daki toprakları içinde istisnaî bir yeri vardı. Nitekim sadece ara sıra öncelik atfedilen Osmanlıların Doğu politikasından veya yalnızca on yedinci yüzyılın ortalarında imparatorluğun önceliği olabilmiş Orta Akdeniz girişimlerinden farklı olarak,[62] bu bölge kraliyet tacındaki mücevher mesabesindeki konumunu her daim muhafaza etmiştir. Macaristan'daki emperyal idarenin süregelen maliyetlerinin çok büyük bir kısmı, hazine hibeleri ve Mısır'ın gelir fazlasından elde edilen nakit transferleri ile sübvanse ediliyordu.[63] Fakat savunma amacıyla dışarıdan alınan yardımın büyüklüğü (Mısır'dan merkezî hazineye havale edilen yıllık miktarın yarısına tekabül ediyordu), en

azından en yüksek; seviyeye ulaştığı yıllarda, sınır bölgelerinde yaşayan nüfusa da ekstra külfet yükleyen bir masrafa işaret etmektedir.

Savunma harcamaları söz konusu olduğunda, bu bölümün ilk kısmında sözü edilen, Osmanlı askerî hacminin olduğundan fazla gösterilmesi olgusuna tam zıt bir problemle karşı karşıyayız. Özellikle kale bakımı ve onarımı için birçok gizli maliyeti hesaplamanın zorluğu ve çoğu kayıt dışı olan yerel emek girdisini tahmin etmenin neredeyse imkânsızlığı sebebiyle, Osmanlıların kendileri vasıtasıyla sistemi dengede tutmayı başardıkları araçların ancak kabataslak bir resmini sunabiliriz. Savunmanın gerçek maliyetini ne ölçüde azımsamış olabileceğimiz henüz belirsizdir. Ayrıca bu gerçek külfetlerin ne şekilde paylaştırıldığı hususu, bundan çok daha az çalışılmış ve anlaşılmıştır. Hâl bu iken bu çalışma alanı, Osmanlı askerî örgütlenmesi hakkında çok daha kapsamlı bir araştırmayı haketmektedir.

Bununla birlikte, çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında Osmanlıların asker ve sivil statüsündeki grupları birbirinden dikkatli ve çok net bir şekilde ayırdığını kesin olarak söyleyebiliriz. Vergiden muaf olan askerî sınıf üyeleri, kendi özel kimliklerini hasis bir şekilde korumuşlar ve kendilerine tevdi edilen görevlerin siviller tarafından yerine getirilmesini kendi konumlarının ihlâli ve ayrıcalıklarına yönelik bir tehdit olarak değerlendirmişlerdir. Askerî sınıf, doğal olarak bu tür ihlâllere şüpheyle yaklaşmaktaydı. Bu durum Osmanlı toplumundaki vergi mükelleflerinin (sivillerin) askeriyeyle ilgili görevlere dâhil edilmediği ancak aynı zamanda onlardan bu konuda bir emek de talep edilmediği anlamına geliyordu. Geçit koruyucusu (derbendci), köprü tamirciliği (köprücü) ve benzeri gibi sarahaten vergiden muaf askerî veya yarı askerî bir vazife verilmedikçe, Osmanlılar genel olarak sivil emeğin askerî hedeflerle kullanımından kaçınmışlardır. Bu bölümün son kısmında dikkatimizi, daha iyi bir şekilde belgelenen ve daha açık olan, ancak belli yönlerden problem

teşkil etme hususunda askerî finansmandan aşağı kalır yanı olmayan bir alana, Osmanlı sefer maliyetlerinin finansmanına çeviriyoruz.

Sefer Açma Maliyetleri

Osmanlı askerî girişimleriyle bağlantılı olarak yukarıda, yeniçeri maaşları gibi sabit maliyetler üzerinde durulmuştu. Yinelenen ve merkezî bir kaynaktan çıkan bu maliyetlerin izini sürmek nispeten kolaydır. Gelgelelim fiilî sefer harekâtlarıyla ilgili harcamaları hesaplamak o kadar kolay değildir. Sahadaki harekât giderleri genellikle farklı kaynaklardan karşılanmaktaydı. Bu harekâtlar için başlıca malî kaynak, *sefer filorisi* adı verilen İç Hazine'den yapılan nakit kaynak aktarımıydı. Bu ödemeler düzensizdi ve tamamen padişahın takdirine bağlı olarak yapılmaktaydı.

Bu ödemeler kış aylarında ordu yola revan olmadan önce başlar ve harekât vakti yaklaştığında hız kazanırdı. Bu fonların büyük bir kısmı doğrudan doğruya sultana bağlı olan kapıkulu askerlerinin teçhizat ve iaşe maliyetlerini karşılamaya ayrılırdı. Bu rakamlar, kendi teçhizatlarını kendileri tedarik eden düzensiz ordu birlikleri ve tımarlıların tedarik masraflarını yansıtmadığı için, yalnızca kısmî bir hesaplama olarak değerlendirilebilir. 1541 yılında, gümüş akçenin şiddetli devalüasyonundan önceki dönemde, sefer hazırlıklarının masraflarını karşılamak için avans olarak İç Hazine'den 38 milyon akçenin ödendiğini görülmektedir.[64]

On yedinci yüzyıl, sultanın ihsanlarının piyasa değerinin, devalüasyon sonrasında akçe cinsinden hesaplandığında istikrarlı bir şekilde artması dışında bundan farklı değildi. Örneğin, II. Osman'ın 1621'de Polonya'ya doğru yola çıkarken sahip olduğu sefer fonu, kendi İç Hazine'sinden temin edilen 50,4 milyon akçeye ek olarak, Mısır hazinesinden aktarılan hemen önceki yıllara ait azımsanmayacak miktardaki altından oluşmaktaydı. Son zikredilen meblağlar,

1617 için 190.000 ve 1619 için 580.000 (yıllık para havalesinin tamamı) altına ek olarak Yemen Hazine'sinden gelen 120 kese kuruştan (0.000 büyük gümüş veya 40.000 altına eş değer) meydana gelmekteydi. Bu sefer katkılarının toplam değeri, 150 milyon akçeden az değildi ve eğer açık piyasadaki değişim oranlarından hesaplanırsa bu miktardan kayda değer bir şekilde fazlaydı.[65]

Bu dağıtımların zamanlaması ve hangi kaynaklardan temin edildikleri, sultan tarafından seferi hızlı bir şekilde başlatmak amacıyla kullanıldıklarını göstermektedir. Padişah, ordu cepheye hareket etmeden önce verdiği teçhizat ödenekleri ve sair nakit ikramiyeleri şeklindeki cömert avanslar yoluyla, kullarının işbirliğinden emin olmaktaydı. Bu model, IV. Murad tarafından 1635'in Ocak, Şubat ve Mart ayı başlarında İç Hazine'den yapılan ve herkesin senenin ilkbaharı için planlanan Erivan Seferi'ne gidişinin hazır olmasını sağlamak için planlanmış ödemeleri kaydeden başka bir kayıt defterinde oldukça aşikârdır. Kış aylarında daha yavaş bir ödeme temposuyla başlamak suretiyle, Şubat ayı sonuna kadar ödenen toplam miktar 220.000 altına ulaşmıştı. Ancak sefer için olan hazırlıkların son haftasında, son bir cömertlik hamlesiyle 157.150 altın daha dağıtılarak sefer öncesi toplam dağılan altın miktarı 377.150 altına baliğ olmuştu.[66]

Savaşa hazırlık aşamalarını kapsayan kayıt tutma işlemi oldukça sistematikti ve takibi nispeten kolaydı.[67] Lakin seferin mevcut seyri sırasında yapılan daha gelişigüzel ödemeleri hesaplamak gerçek bir zorluk teşkil ediyordu. Osmanlı'nın belirli kara seferleri için yaptığı askerî maliyetler hakkında birleştirilmiş raporlama nispeten nadirdi ve görünüşe göre büyük seferler için yapılan hiçbir raporlama günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte 1629 yılında Yemen'deki küçük ölçekli bir seferi içeren ayrıntılı bir raporun korunmuş olmasından dolayı kendimizi şanslı sayabiliriz.[68] Bahsedilen seferin ölçeği, padişah ve yardımcısı olan sadrazam

tarafından idare edilen tam teşekküllü imparatorluk seferleriyle karşılaştırıldığında küçük olsa da (her ne kadar Mısır Valisi Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın tuttuğu harcamaların kapsamlı hesap dökümü gerçek ölçeği göstermese de), en azından ilgili harcama kalemleri için benzersiz ve ayrıntılı bir kılavuz işlevi görmektedir.[69]

Resmî para birimi değişim oranlarının iki akçe düzeyinde sabit kaldığı bir ortamda, ilgili kayıt defterinde hesap birimi olarak, piyasa değeri iki ila üç akçeye kadar yükselen ve para adı verilen Mısır gümüş sikkesi kullanılıyordu.[70] Buna dayanarak, askerlerin maaşları için harcanan 14.476.080 para ile askerlerin teçhizatı için harcanan 13.420.604 para tutarında kaydedilen ödemeler, toplamda 28 milyon paralık bir meblağ yapıyordu ki bu da 56 milyon düzeyinde bir akçe harcamasına eş değerdi. Bu meblağlar, bu sefer için nispeten az sayıda askerin konuşlandırıldığı hatırlandığında daha da büyük bir önem kazanmaktadır. 1628-9 kışında imparatorluk ordusu, neredeyse dört yıllık uzun bir yokluk döneminden daha yeni çıkmıştı. Bu dönemde ordu, Bağdat'ı Safevîlerden almak için başarısızlıkla sonuçlanan bir girişimde bulunmuş ve isyancı Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa'nın bastırılması için bir dizi sefer tertip etmişti.

1628 sonbaharında birlikler, 1629 baharındaki yeni bir sefer için yeniden silah altına alınma fikrine direnmekte oldukça kararlıydılar.[71] Esasında bu savaş hazırlıkları, merkezden önemli bir asker, para ve malzeme yardımı almadan, yerel kaynakların Mısır Valisi'nin inisiyatifi altında seferber edilmesini yansıtmaktadır. Planlanan sefer, kısmen eyalet dışından önemli bir yardımın yokluğu sebebiyle malzemelerin hazırlanmasında karşılaşılan zorluklar sebebiyle Ocak 1630'a kadar ertelenmişti.[72] Yemen Seferi'nde kullanılması planlanan teçhizat alımlarına ilişkin hesap dökümleri, her biri orduyu sefere hazırlamak için kendi özel şorumluluk alanına sahip olan imparatorluk komiserleri (emin) tarafından ayrı ayrı sunulmuştu. Altı ana hesap kalemi şunlardı:

Seferle alakalı temel faaliyet alanı ve harcamaların orantısal ağırlığının daha kapsamlı bir değerlendirmesini yapabilmek için, gemi tamiratlarından deve kiralama ve satın almaya kadar çeşitli nakliye biçimleriyle ilgili aşikâr olan ağır maliyetlere ek olarak, altı eminin her birinin kendi yetki alanına giren harcamaların daha ayrıntılı bir dökümünü sunmamızda fayda vardır.

Harcamanın Amacı	**Mısır Parası Olarak Maliyet**
I. Sahada inşa edilecek 4436 ekmek fırını için malzeme	421.046
II. Donanma hazırlıkları için ikmâl maddeleri	3.897.934
III. İmparatorluk hazine personelinin kullanımı için ikmâl maddeleri	75.481
IV. Ordu besin ikmâli için malzeme	589.983
V. Ordu mühümmatı için satın alımlar	171.030
VI. Muhtelif satın alımlar ve ordu nakliye masrafları	8.265.130
Toplam Tahsisat	13.420.604

No. I: Günlük Masraflardan Sorumlu İmparatorluk Emini Ömer Ağa'nın Hesapları (421.046 para)	
4.436 ekmek fırını için inşası için malzeme	255.755
Un torbaları	104.656
Şekerleme aşçıları için kereste ve muhtelif malzeme	60.635
	421.046

No II: Bulak (Kahire) Tersanelerinin Mesulü İmparatorluk Emini Yusuf Ağa'nın Hesapları	
Kadırga ve kalyonların tamiri için kereste	1.015.162
Muhtelif inşaat malzemeleri	913.596
Gemi inşası için 568 parça kereste	31.220
Gemi ambarları ve aişesi	1.937.956
	3.897.934

No. III: İmparatorluk Hazinesi Personeli Tarafından Kullanılacak Yük Arabaları İçin Malzeme (Kereste, Demir vb.) Alımı	75.481

No. IV: Pazar Ödemeleri ve Mısır Dâhili Gelirleri Denetleyicisi Mehmet Ağa'nın Hesapları (İmparatorluk Mutfakları İçin Malzeme)	
380 kantar bal	44.900
100 kantar sadeyağ	25.650
25 kantar limon	5.000
400 okka sirke	2.400
51 kantar pamuk çekirdeği yağı	5.100
Tahıl ikmâl maddeleri	15.028
Kuru bisküvi ve tahıl ikmâl maddeleri	14.693
Muhtelif gıda alımları	477.212
	589.983

No: V: Kahire Garnizonuna Bağlı Topçu Osman Ağa'nın Hesapları (30 Bomba [Humbara] Yapımı İçin Malzeme)	
133 kantar bakır	79.200
14 kantar kalay	19.040
Muhtelif malzeme	72.790
	171.030

No. VI: Tahıl, Barut, Nakliye Hayvanları vs. Kalemleri İhtiva Eden Muhtelif Giderler Hesabı	
Çöl seferi sırasında pişirmede kullanılacak odun	326.000
Çadırlar	225.000
Tahıl alımları	2.558.500
Üç adet deve kiralama işlemi	2.750.000[73]
505 kantar barut	505.000[74]
500 kantar kurşun	150.000
Muhtelif malzeme alımları	1.750.630
	8.265.130

Yukarıdaki standart teçhizat alımları, standart maaş ödemelerine ek olarak Yemen'in gerekli donanımlara sahip olmayan isyankâr valisine karşı yürütülen askerî harekâta ilişkin hususî hibe ödenekleri ve sefer ikramiyeleri için yapılan harcamaların hesap dökümünden de anlaşılacağı üzere, sefer kararı (ister uzun veya kısa, ister büyük veya küçük ölçekli olsun) hiç de kolay alınabilen bir karar değildi. Sefer nihayetinde hangi yöne evrilirse evrilsin ve hatta düşmanla fizikî bir karşılaşmadan önce seferden vazgeçilse bile, sadece seferin başlatılması için çok ağır bir masraf yükü altına girilmekteydi. Bu ve benzeri belgeye dayalı kayıtların Osmanlı askerî planlamasını mikro düzeyde gözlemlemek için sağladığı fırsat, tüm Osmanlı seferlerinin temelini oluşturan görünmez organizasyon yapısının yaptığı önemli katkıyı daha iyi bir şekilde kavramamıza yardımcı olmaktadır. Her ne kadar daha önce tartışılan nedenlerden ötürü, askerî harekât sahasında zafer kazanma garantisi olmasa da, bu derece ayrıntılı muhtemel durum planlamasının payitahttaki hükûmet bürolarında hazırlanmış olması, en azından sahadaki daha belirgin bazı potansiyel problemlerin önüne geçmekte kendi üstüne düşen vazifeyi ifa etmiştir. Savaşın sonucundan bağımsız olarak ve hatta düşmanla herhangi tayin edici bir çatışmaya girilmediği zamanlarda dahi, Osmanlı'nın saha tatbikatı her zaman idarî bir hassasiyet ve beceri meşheri olmuştur.

Takip eden iki bölümde, Osmanlı savaşına ilişkin fiziksel gerçekliklerin tasvirini ikmâl etmek adına, birliklerin hareket ve ikmâl mekaniği üzerinde ayrıntılı bir şekilde duracağız. Osmanlıların karşılaştıkları fizikî ve maddî zorlukların göz korkutucu boyutunu tam olarak takdir edilebilmenin yegâne çaresi, onların askerî teşebbüs sahasına giren "daha küçük görevleri" ne şekilde organize ettiğini en ince ayrıntılarına nüfuz etmek yoluyla bilmektir. Modern öncesi dönemde başka hiçbir değişken, savaşların sonucu üzerinde birbiriyle bağlantılı olan ordu nakliyesi ve lojistiği sorunu kadar belirgin bir etkiye

sahip olmamıştır. Osmanlı'nın savaş alanındaki başarısı hem askerleri hem de elindeki malzemeyi etkileyici bir ölçekte seferber etme becerisiyle yakından ilişkiliydi. Osmanlı merkezî bürokrasisinin sağladığı idareye ve usule ilişkin uzmanlık olmadan, Osmanlı savaşçısını tasvir etmede kullanılan yavuz, hiddetli ve savaş esnasında adanmış olma hâlinin tek başına galip gelmeye yetmesini hayâl etmek oldukça güçtür.

Notlar

1. 1630 civarında yazan Koçi Bey, bir zamanlar akıncı lejyonunun sadece 2.000 kadarının kaldığını öne sürmektekteydi; bkz. *Koçi Bey Risâlesi* [*Birinci Risâle*, 1941/1641], A. K. Aksüt (ed.), s. 40, İstanbul 1339.
2. Zarain, *A Relation of the Late Siege and Taking of the City of Babylon by the Turkey*, s. 11, Londra 1639. Bu rakamlar, muharebeye katılan birliklerin üçte birinin piyade olduğunu göstermektedir, ancak rakamların bariz bir şekilde yuvarlanması, savaştaki mevcut sayıları abartmış olabilir.
3. Tahminler genellikle toplam 200.000 kişi arasından 50.000 arasında değişmektedir. Bkz. "breve relazione della miliza", içinde E. Albieri (ed.), *Le Relazione degli ambasciatori Veneti nel secolo XVI*, Seri III/C. 2, s. 311, Firenze 1855. Burada 1575 yılı için 230.000 (Avrupa'dan 80.000 ve Asya eyaletlerinden 150.000) kişi listelenmiştir. 1634 yılı için Capello'nun anlatımında verilen rakam 250.000'e çıkmaktadır; bkz. L. Firpo (ed.), *Rellazioni Di Ambisciatori Veneti al Senato*, C. XIII: *Constantinopoli*, 1590-1793, s. 684, Torino 1984. Ayrıca, bkz. yukarıdaki kaynakta 1. Bölüm, n. 11.
4. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 1, s. 200. 74.600'ü Avrupa eyaletlerinden, 91.600'ü Anadolu'dan olmak üzere toplam 166.200 kişilik bir mevcuttan bahsetmektedir. Ancak tüm bu rakamların bilfiil konuşlandırılan kişi sayısının aksine tam sefere katılma potansiyelini temsil ettiği unutulmamalıdır.
5. Çekirdek eyaletlerden gelen 60.616 tımarlının (Avrupa'dan 37.408 ve Anadolu'nun batı bölgelerinden 22.608) coğrafî dağılımının ayrıntıları için bkz. Tablo 3.1.
6. 1527'de bu oran toplamın yüzde 42 ve 1631'de yüzde 44'üydü; Bkçz. Tablo 3.1 ve 3.2, (5. Dipnot).
7. Ayn Ali, *Kavânîn Risâlesi*, s. 16-33, İstanbul 1280.

8. Bkz. *Koçi Bey Risâlesi* (*İkinci Risâle,* 1050/1640], A. K. Aksüt (ed.), s. 99-103, İstanbul 1939.

9. BOA, Tapu ve Tahrir Defterleri No. 727.

10. Bkz. yukarıdaki n. 3.

11. Tafur'un II. Murad'ın (1421-51) ordusunun 600.000 atlıdan oluştuğuna dair ifadesi, ayrıntılı bir incelemeden ziyade birtakım izlenimlere dayanmaktadır; bkz. *Pero Tafur: Travel and Adventures 1435-1439,* M. Letts (tr. ve ed.), s. 126, New York 1926.

12. Osmanlı kronik kayıtları, yeniçerilerin 1594 yılında Koca Sinan Paşa'nın yönetimi altında Yanık Seferi'ne katılmasını, emsal teşkil eden bir dönüm noktası olarak belirtmekte ve o zamanki yeniçeri ocak ağası Mehmed Ağa'nın sadrazamın 4.000 askerini kullanmayı kabul etme hususundaki isteksizliğini kaydetmektedir; bkz. *Peçevi Tarihi,* C. 2, s. 145: "*bu zamana gelince yeniçeri ağaları serdarlara koşuntu olmak vaki olmamış idi*". Bkz. ayrıca *Koçi Bey Risâlesi* [*Birinci Risâle*, 1041], A. K. Aksüt (ed.), s. 21: "*vüzera-i selef (...) padişah kulları katien kullanmazlardı.*"

13. Bir askere alım yöntemi olarak devşirme usulü, III. Ahmed'in saltanatının (1703-30) başlarında kesin olarak kaldırıldı; bkz. V. L. Menage, "Devşirme", *DİA,* C. 2, s. 212.

14. Bkz. John K. Vasdravellis'in *Klephts, Armatoles and Pirates in Macedonia During the Rule of the Turks, 1627-1821* (Selanik 1975) adlı çalışmasının tıpkıbasımı, s. 112-14 (dok. No. 10). Yönerge, bu durumda, önceki norm ve uygulamalara aykırı olarak, kotanın bir yandan Hristiyan gençler ile diğer yandan da Arnavutluk ve Bosna'dan gelen Müslüman gönüllüler arasında eşit bir şekilde bölünmesini şart koşmaktaydı.

15. Bkz. Silahdâr, C. 2, s. 264. Bu tarihe gelindiğinde, enflasyonist baskılar, yeni göreve başlayan yeniçeriler için taban ücret oranını, I. Ahmed zamanında (1603-17) günlük standart 3 akçeden günde 14 akçeye yükseltmişti (bkz. Silahdâr, C. 2, s. 264). Beyaz keçe külahının yeniçerilerin özel amblemi olarak kullanılması hakkında bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları,* C. 1, s. 263, Ankara 1943.

16. Vilayet garnizon görevine atanan yeniçeriler de dâhil olmak üzere toplam rakamlar hakkında karşılaştırmalı bir fikir için bkz. Tablo 3.5 (4. Dipnot).

17. Bkz. TKSMA, D. 9619. Kesin rakamlar şöyleydi: Yeniçeriler, 6.362; Sipahiler, 3.670; Top birlikleri ve Cebeciler, 1.666; İmparatorluk Ahırlarının personeli, 2.630 ve savaşçı olmayan diğerleri, 1.284. Masar yoklaması (948 Muharrem, Safer ve Rebiülevvel ayları için)

1541 yılının Mayıs-Temmuz maaş dönemine karşılık gelmektedir.

18. 32.794 rakamı, vilayet garnizon görevlerine atanan 21.428 yeniçeriyi kapsamamaktadır; bkz. Ö. L. Barkan, "H. 1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 17 (1955-6), s. 310, n. 19.

19. Bkz. B. Brue, *Journal de la campagne que le Grand Vesir Ali Pacha a faite en 1715 pour la conquete de la Moree* (Paris, 1870 (repr. Atina, 1986), s. 66, burada evvela komutanları komutasında 40.000 yeniçerinin geldiği, ancak daha sonra da geride kalan 10.000 kişinin bunlara katıldığı ve sultanın *samsoncubaşısının* (av köpeklerinden sorumlu görevli) müstakil komutası altında 15.000 kişinin gelmesi ve bunlara 2.000 kişilik Kahire alayının katılmasıyla genel toplamın 67.000 kişiye çıktığı kaydedilmektedir.

20. Bkz. Broue, *Journal*, s. 42 (11 Ağustos 1715 için günlük girişi): "*le nombre des Janissaries etoit reduit a peu de chose; on n'en comtoit guere plus de 10.000 dans le camp*".

21. 1683'te Viyana için girişilen tüm Osmanlı seferlerinin en iddialı olanlarında bile yeniçeri birlikleri, 20'si merkezde ve 20'şer tanesi sağ ve sol kanatlar için olmak üzere 60 bölükten oluşmaktaydı (bkz. Silahdâr C. 2, s. 45). *Cebeciler*, *topçular* (bunların kayıtlı numaraları için bkz. Tablo 3.5), gündelik olarak istihdam edilen bir dizi siper kazıcısı (1638 Bağdat Seferi'nden bir örnek, Irak'taki cephede hizmet etmek üzere birkaç yüz celep ve marangozla birlikte 4.400 siper kazıcısının askere alındığını kaydetmektedir, bkz. B. B. A., Kamil Kepeci 2580), ve bir miktar daha uzmanlaşmış lağımcının katılımıyla birlikte, kararlı bir saldırı için toplanan birliklerinin sayısı 15.000'e yaklaşabilirdi. Bununla birlikte, en aktif katılımlarının bir kuşatmanın son aşamalarına münhasır olduğunu unutmamak gerekir.

22. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında bile, 80.000'den fazla nüfusu barındıran kentsel alanlar hâlâ daha nadiren görülmekteydi. Bkz. R. Murphey, "Patterns of Trade Along the Via Egnetia" içinde E. Zachariadou (ed.), *The Via Egnetia Under Ottoman Rule*, 1380-1699, s. 180, Rethymnon 1996. Sadece 50.000'in üzerindeki Balkan şehirlerini aktaran veriler (Tablo 1).

23. Bkz. yukarıda 1. Bölüm, n. 21-2 ve n. 30.

24. Bkz. Montecuccoli, *Memoirs sur l'art militaire* (Paris 1760), s. 58'de Habsburgların Estergon (Gran) kalesini başarılı bir şekilde kuşattıkları sefere katılan 20.000 süvari ve 30.000 piyadeyi anlattığı bölüm.

25. Toplamın sadece dörtte biri (yaklaşık 9.000-10.000 asker) doğrudan Montecuccoli'nin yetkisi altındaydı ve emirlerini yerine getirmekle yükümlüydüler. Avrupa tarafında 1664 seferinden önceki

karmaşık çekişmelerin kısa ama özlü bir açıklaması için bkz. H. F. Helmholt *vd., The World's History: C. 7- Westwen Europe to 1800,* s. 471-2, Londra 1903.

26. Osmanlı demografik tarihi üzerine yapılan çalışmaların güncel durumunun bir özeti için bkz. H. İnalcik, "The Empire's Population and Population Movements", iiçinde H. Inalcık ve D. Quataert (eds), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914,* s. 25-9, Cambridge 1994.

27. Bkz. C. Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary*, 1593 1606, s. 25-9, Viyana 1988. Özellikle, savaş zamanına ilişkin "bütçeler" (bazı genel idarî harcamaları içeren) ile doğrudan savaş hazırlıklarıyla ilgili harcamalar veya askerî personelin maaşlarının ödenmesi için kapsamlı tahsisler içeren barış zamanı bütçeleri arasındaki farklılıklara (eğer varsa) ait verilerde karşılaşılan zorlukların tartışılmasıyla ilgili olarak bkz. Finkel, *Military Administration*, s. 218-35.

28. Bkz. Ö. L. Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bütçe Örneği", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 15 (1953), s. 277 (Tablo 7) ve s. 280-96. Bunu Inalcık ve Quataert, *An Economic and Social History,* s. 81-82, Cambridge 1994 (Tablolar 1.20 ve 1.22). 477,4 milyon akçelik tımar topraklarını da dâhil ederek hazine gelirleri rakamlarını incelersek, Mısır'ın imparatorluğun diğer bölgelerinin malî açıklarını sübvanse etme hususundaki rolü daha da açık bir şekilde görülecektir. Masraflar çıktıktan sonra sadece Mısır ve Suriye merkezî hazinesine aktarılan ihityaç fazlası 100 milyon akçeye ulaşıyordu (161,1 milyon gelir karşılığında 61,1 milyon harcama). Tek başına bu fazlalık, tüm kaynaklardan elde edilen hazine gelirlerinin beşte birine eş değerdi. (100.0/477.4 = %20,9).

29. Bkz. G. Orhonlu, "Hazine", *DİA*, C. 4, s. 1184. Burada sultanın özel "İç" hazinesi ve kamu "Dış" hazinesi arasındaki transferleri yöneten mekanizma tartışılmaktadır.

30. 1567'de Mısır'dan yapılan havale 560.000 altın (sultanî) ederindeydi; bkz. Barkan, "H. 974-975 (1567-1568) Malî Yılına Ait Bütçe", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 19 (1957-68), s. 302. Ancak on yedinci yüzyılda 600.000 sikke civarındaki meblağlar yaygın olarak görülmekteydi; bkz. *Suver-i Hutût-ı Hümâyun* (İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 6110), vr. 56a-56b. 1596-7'de (bir savaş yılı) 612.000 altın (sultanî) seviyesi kaydedilmiştir; bkz. S. J. Shaw, *Budget of Ottoman Egypt* 1005-1006/1596-1597 (The Hague 1968), metin sf. 82, çev., s. 206. 600.000 duka altını, devlet kontrolündeki değişim oranları üzerinden 72 milyon akçe harcamayı karşılayabilse de, 1630'lu yıllarda hazine rezervlerinin daralması ile birlikte serbest piyasa

oranlarından istifade edilerek standart akçenin sağlayacağı miktarın iki katına yakın bir meblağın elde edilebileceği hatırlanmaya değerdir. Venedik dukasının 220 akçenin üzerindeki değişim oranlarındaki dalgalanmalar için bkz. H. Sahillioğlu, "Sikke Raici", *Belgeler* 2 (1964), s. 233. *Sacra Ligua* (Kutsal İttifak) savaşları sırasında altının değerindeki çok hızlı artış için bkz. Ş. Pamuk, "Money in the Ottoman Empire, 1326-1914", içinde Inalcık ve Quataert (eds), *An Economic and Social Hist. Of the Ottoman Empire,* s. 964, Cambridge 1994 (Tablo A.6). Mısır altın sikkesi için değişim oranları aynı kaynakta s. 963 (Tablo A.5)'de verilmektedir.

31. Alvise Contarini'nin 1630'ların sonlarında yazdıklarına göre, İç Hazine'deki bakiye, en büyük bütçe açığını bile kapatmak için fazlasıyla yeterli olan 15 milyon duka altını (1,8 milyar akçe) tutarındaydı; bkz. L. Firpo (ed.), *Relazioni di Ambasciatori* (Torino, 1984), s. 820.

32. Örneğin 420,7 milyon akçe harcamaya karşı akçe cinsinden 422 gelir gösteren ve 1,3 milyonluk mütevazı bir fazlalık veren 1613 yılı "bütçesi" için bkz. (BOA, Maliyeden Müdevver Defterleri No. 2725). Bununla birlikte, bu dönemde düzenli Dış Hazine gelirleri sadece 392 milyon akçe tutarındaydı ve sultanın 30 milyon akçelik kredisi olmasaydı, cari bütçe yüzde 7'lik bir açık vermek zorunda kalacaktı.

33. Gelir açısından bakıldığında, hazine gelirleri, 1527 yılındaki 277,2 milyon akçe veya (÷60) 4,62 milyon duka altınına (bkz. yukarıdaki n27) eş değer gelir düzeyinden (tımarlar hariç) 1600'lerin başında Ottavio Bon tarafından kaydedilen 5,38 milyon dukalık seviyeye yükselmişti. (bkz. L. Firpo (ed.), *Relazioni*, s. 467-8). On yedinci yüzyıl gümüş değişim değeri açısından ifade edilen 5,38 milyon altın dukalık gelir seviyesi, 645 milyon akçeden daha fazla bir harcamayı karşılamak için yeterliydi.

34. Bkz. J. B. Collins, *Fiscal Limits of Absolutism*, s. 156, Berkeley 1988. Burada 1620 ile 1640'ların başları arasındaki yirmi yıl boyunca vergilendirmeden elde edilen devlet gelirlerindeki yüzde 180'lik artışın büyük bir kısmı (1620 ile 1634 arasında yüzde 121 artış, ardından 1634 ile 1643 yılları arasında yüzde 60 oranındaki yenilenen artışlar) olağanüstü vergilerden, özellikle de askerî ek vergilerden kaynaklanmıştı. Fransa'daki bütçe açıklarını kapatmak için askeri ek vergilerin kullanılımının genel uygulaması için bkz. Collins, *Fiscal Limits*, s. 134, 141-2, 149-50, 156 ve 164.

35. Bkz. Feridun Ahmed, *Münşeâtü's-Selâtîn*, C. 2, s. 304-7, İstanbul 1275.

36. Bu süre zarfında Girit'teki donanma operasyonları hazineye normalden daha ağır bir yük getirdi. Deniz savaşıyla ilişkili yüksek maliyetler için, bkz. yukarıda 2. Bölüm: Maliyet Kısıtlamaları.

37. BOA, Kâmil Kepeci, 1927, Sadrazam Hüsrev Paşa'nın Hemedan'dan Bağdat'a dört aylık yürüyüşü (Haziran-Eylül 1630), Ekim ve Kasım aylarında iki aylık Bağdat kuşatması, Bağdat'tan Mardin'deki kışlaklara geri çekilmesi (Aralık 1630'dan Ocak 1631'e kadar) ve kış mevsiminde dört aylık ordu terhisi (Şubat-Mayıs 1631) sırasında günlük gelir ve ödemelerin tam bir özetini sunmaktadır.

38. Bunu 1653 yılı için yüzde 8,3'lük rakamla (bkz. yukarıdaki n. 35) karşılaştırınız. 1630 verilerinde daha yüksek olan oran, burada hazinenin gelirlerinin tamamı ile değil, sadrazamın savaşı yürütmesi için toplanan para (270 milyon) ile ilgilenmemiz sebebiyledir. Her iki durumda da nakit rakamı karşılaştırılabilir: Birinde 48,1 milyon akçe, diğerinde ise 51,1 milyon.

39. I. Ahmed zamanında (h. 1603-17) yeniçerilerin kabul ücreti için öngörülen günlük ücret oranı sadece üç akçe idi. Buna mukabil, bir süvari alayına terfi etmek, en az günlük on akçe maaş anlamına geliyordu. Bkz. I. Petrosiian (ed.), *Mebde-i Kanun-i Yeniçeri Ocağı Tarihi* (Moskova 1987), vr. 39b ve 77a: "*Yeniçeri yoldaşlarından hizmeti mukabelesinde ve seferlerde dilaverlik edenlere sipahilik verilmek lazım geldikte on akçe ile olur.*"

40. 1609 ile 1670 arasındaki verilerde gösterilen önemli düşüş için, bkz. yukarıda, Tablo 3.5, n. 5.

41. Bkz. Kâtib Çelebi, *Düstûrü'l-Amel,* s. 132, İstanbul 1280: "*zararsız kesret ve galebesine kail olmak lazımdır, nefer ziyadeliğinden ol kadar beis yoktur*"; serbest bir çeviri ile bunun anlamı şöyledir: "Doğru dengelerin idamesine dikkat edildiği sürece, askeri saflarda ufak miktarlarda fazlalık olmasında büyük bir zarar yoktur" [dengeden kasıt yüksek ve düşük ücretli rütbeler ile rekabet hâlindeki yeniçeri ve sipahiler arasında].

42. Osmanlıların, savaş harcamalarının finansmanı için kısa vadeli bir kredi kaynağı olarak normalde vergiden muaf olan dinî vakıf fonlarından acil durum "borçları" kullanmasıyla ilgili olarak, bkz. R. Murphey, "Critica", *Archivium Otomanicum* 13, s. 379-80, 1993-4.

43. Ayrıntılar için bkz. Harita 1 ve 2.

44. Voltaire'in Osmanlı'nın askerî alandaki faaliyetleri hakkındaki görüşleri R. Murphey, "Critica", s. 377-8'de özetlenmiştir. 1737-9 Avusturya-Osmanlı Savaşı için Osmanlı askerî hazırlıklarının ve performansının ölçeği ve güvenilirliği hakkında bir fikir için bkz. L. Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire 1717-1740,* s. 184, Londra 1966: "Trial of Strength". Habsburg imparatoru, girişilen teşebbüsün tehlikeli ve belirsiz doğasına açık bir sembolik atıfla, savaşın başlangıcını tehlikeye karşı geleneksel bir türk çanı olan *Türkenglocken* ile ilan etmişti: bkz. Cassels, *Struggle*, s. 126.

45. Kale onarımı için merkezî hazine ödemelerinin kaydedilmesinin münferit bir örneği, 1548'de Stolni Belgrad (İstolni Belgrad/Szekesfahervar) sancak beyine yapılan 130.000 akçelik bir toplu ödemedir; bkz. Barkan, "H. 954-955 Bütçe", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 19 (1957-8), s. 257.

46. M. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3409), vr. 361a. 10.000 askerin bir kısmı Erzurum ve Kars gibi yakınlardaki sınır kalelerinden transfer edilmişti, ancak yaklaşık 40 milyon akçe yıllık maaş giderini temsil eden tam 8.650 asker (toplamın yüzde 82'si) yeni askere alınan askerlerden oluşmaktaydı. Bunların maaşları ya yeni kaynaklar bulunarak ya da mevcut kaynakların yeniden tahsis edilmesi ile ödenmek zorundaydı.

47. Bkz. Bu bölümde yukarıdaki n. 31. Neredeyse 600 milyon seviyesine ulaşan gelirler, 1653 Tarhoncu bütçesinde kaydedilmiştir.

48. Bkz. BOA, Maliyeden Müdevver 18708, 319 kile tahılın 58 adet yük beygiri ile 28.080 akçe maliyetle taşındığını belgelemektedir.

49. 1640 fiyat düzenlemelerine göre bir kile buğdayın devlet kontrolündeki piyasa fiyatı 55 akçe idi; bkz. *1640 Tarihli Narh Defteri,* M. Kütükoğlu (ed.), s. 90, İstanbul 1983.

50. Mevkûfâtî Abdullah, *Vâkıât-ı Rûzmerre,* C. 4 (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2437), vr. 132a.

51. Bu maliyetlerin dağılımı aşağıdaki gibidir:

Kile başına 80 akçeden 43.872 kile tahıl alış fiyatı	= 3.509.760 akçe
Kile başına 14 akçeden 43.872 kile tahıl için nakliye masrafları	= 614.208 akçe
Azak Kalesi'nin yıllık iaşe maliyeti	= 4.123.968 akçe

52. Bkz. *Suver-i Hutût-ı Hümâyun* (İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 6110), vr. 203b: Sultanın 80.000 kişilik bir kuvvetin 80 günlük bir süre boyunca yürüyüşte kalması için 80.000 kantar (4.515,5 metrik ton) kuru bisküvi hazırlanmasını istediği bir emir.

53. Bkz. Örneğin, 1636 yılında Kars garnizonunun maaş ödemelerinin karşılanması için dâhilî vilayetlerin çeşitli bölgelerinden alınan vergi kredilerinin toplam 6,7 milyon akçeye baliğ olması, R. Murphey, *Regional Structure in the Ottoman Economy* (Wiesbaden 1987), s. 15 (maddeler 21-2), 27 (madde 14) ve 199 (madde e) de kaydedilmektedir. O döneme yakın bir kaynakta Kars garnizonunun büyüklüğü, 1.002 yeniçeri ve yerel olarak askere alınan 301 askerden müteşekkil olarak toplam 1.303 asker olduğu ortaya konmaktadır (bkz. BOA, Maliyeden Müdevver 7277, s. 92-6). 1636 yılı

kayıtlarında, Van garnizonunun idamesi için gerekli temel masrafların karşılanmasına bir destek olması için Diyarbekir'in vergi gelirlerinden maaşlar için 8,97 milyon akçe ve et tedariki için 3,06 milyon akçe temin edildiği kaydedilmektedir; Murphey, *Regional Structure*, s. 216.

54. K. Hegyi, "Province Hongroise", *Acta Historica Acad. Scient. Hung.* 33 (1987), s. 212.

55. Eğer 22.000 askeri ifade eden daha yüksek rakamı kabul edersek, Budin ve Peşte (toplam 4446) ve Estergon'daki (2775) kilit öneme sahip üç garnizonun 7221 kişiye ulaşan asker sayısı, toplam rakamın yaklaşık üçte birine tekabül edecektir. Bu birliklerin toplanması için kaynak: L. Fekete, *Buda and Pest under Turkish Rule,* s. 17-18, Budapeşte 1976. Benzer rakamlar Gy. Kaldy-Nagy'nin "16. yüzyılda Macaristan'da Türk Yönetimi" (Budapeşte 1974, s. 27) makalesinde de kaydedilmiştir. Bununla birlikte, Kaldy-Nagy'nin rakamları belki de Osmanlıların vilayette daha güvenli bir şekilde yerleştiği 1560'larda hâkim olan farklı askerî koşulları yansıtmaktadır. Örneğin, 1543'te Budin garnizonu neredeyse 3.000 kişiden oluşmaktayken, 1569'da (II. Maximillian'ın 1568 tarihli Barış Antlaşması'ndan sonra) asker sayısının 1.600 kişiye kadar düştüğünü belirtmektedir. I. Süleyman'ın hükümdarlığının sonlarında Macaristan'daki asker azaltmalarıyla ilgili olarak, bkz. Kaldy-Nagy, s. 43.

56. Bkz. BOA, Maliyeden Müdevver 6415, s. 4: "ic*mal-i Yeniçeriyan-i Budin, Vaç,* (...); *nefer* 8,239, *el mukarrer fi sene-i kâmile*, 26.773.558 akçe". Bu kayıtta yer alan bilgiler 1052 (1642-3) hicrî yılı içindir. 1540'larda Osmanlı müdahalesinin ilk döneminde Osmanlı'nın en fazla asker istihdam ettiği bir zamanda bile, Budin, Peşte, İstolni Belgrad ve Estergon'un dört ana kaledeki toplam asker mevcudu ancak 10.200'ye ulaşmaktaydı (2.965 + 1.481 + 2.978 + 2.775); bkz. L. Fekete, *Buda and Pest Under Turkish Rule,* s. 17, Budapeşte 1976.

57. Osmanlıların gerçek askerî ihtiyaçlara cevap vermeyen statik bir konumda olduklarına ilişkin kavram, yakın zamanda yayınlanan bir çalışmada Hegyi tarafından ileri sürülmüştür. Ancak iddiası, Osmanlı vesikalarındaki delillerle uyuşmuyor gibi görünmektedir. Örneğin, yukarıda n. 55'te belirtilen istatistikleri karşılaştırın. Hegyi'nin iddiası şu şekilde ifade edilmektedir: "*Osmanlı yönetimi boyunca [Macaristan'da] askerî güç çok sayıda askerden oluşuyordu ve (d.n)* bunlar nispeten uzun barış döneminde de azalma göstermediler"; bkz. K. Hegyi, "Ottoman Military Force in Hungary", içinde G. David ve P. Fodor (eds), *Hungarian-Ottoman Relations in the Age of Süleyman the Magnificent,* s. 147, Budapeşte 1994.

58. Barkan, "H. 974-975 (1567-1568) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 19 (1957 8), s. 277-332.

59. Bu döneme ait toplam rakamlar: 1653-51.047 (Feridun, *Münşeât*, C. 2, s. 305); 1660-54.222 (*IFM*, C. 17, s. 310); 1665-4556; 1670-53.849 (*IFM*, s. 263). 1665'te İstanbul merkezli alaylar için kaydedilen sayı gerçekçi olmayan bir şekilde düşük görünmektedir (20.468; bkz. *IFM*, C. 17, s. 216), ancak genel rakamlar on yedinci yüzyıldaki toplam yeniçeri askere alımı hakkındaki bilgilerimizle uyuşmaktadır.

60. Hezarfen Hüseyin'in bu dönem için verdiği döküm aşağıdaki dağılımı göstermektedir:

Coğrafî Bölge	***Bölük Sayısı***	***Asker Sayısı***
Asya Vilayetleri	40	7.046
Avrupa Vilayetleri		9.770
Girit		4.585
Toplam		21.401

(bölükler ortalama 186 askerden oluşmaktadır)

Bkz. Paris, Bibliothèque Nationale, AF, nr. 40, vr. 86b-87b.

61. Diyarbekir'den elde edilen gelirlerin Van'daki sınır savunma ihtiyaçlarını karşılamak üzere tahsis edilmesi konusunda bkz. yukarıdaki n. 52.

62. Osmanlı ordusunun Girit'teki askerî müdahalelerinin kısa dönemli etkisi savaş zamanı yatırımları ve artan mal dolaşımı açısından Arnavutluk özelinden oldukça büyüktü, ancak çatışma 1669'da sona erdiğinde ve esas ekonomik teşvik kaynağı ortadan kalktığında, bölgenin kendi gelişimi ve bitişik bölgelerin ekonomileriyle daha fazla entegrasyona girmesi de yarıda kesilmiş oldu.

63. Kaldy-Nagy, "16. Yüzyılda Macaristan", s. 19, Mısır'ın 1559-60 yılı için Budin hazinesine yaptığı sübvansiyonun 300.000 altın olduğunu kaydetmektedir.

64. Bkz. BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), D. 9619, tarih H. 948. Bu toplamın büyük bir kısmı sultanın özel fonundan altın olarak dağıtılmıştı.

65. Ayrıntılar için, bkz. TSMA, "TKSMA", D. 2007.

66. Bkz. TKSMA, D. 2008, vr. 10b. Son ödemeler, 4-10 Mart 1635'e tekabül eden 14-20 Ramazan 1044 arasındaki yedi günlük dönemde yoğunlaşmıştı. O dönemdeki 220 akçelik cari mübadele oranları baz alındığında, bu avans ödemelerinin toplamda yaklaşık 83 milyon akçeye ulaşmaktadır.

67. Fransa ile ortak bir deniz seferine hazırlanırken Osmanlı maliyetlerinin yeniden yapılandırılması girişimi için bkz. G. Veinstein, "Les preperatifs de la campagne navale Franco-Turque de 1552a travers les ordres du divan Ottoman", *Revue de l'Occident Musulman et de Mediterranee* 39 (1985), s. 35-67.

68. Bkz. BOA, Maliyeden Müdevver 16,008.

69. Tabanıyassı'nın Eylül 1628 ile Ekim 1630 tarihleri arasında Mısır valisi olarak görev süresi için bkz. E. von Zambaur, *Manuel de Genealogie* (Hanover, 1927 [Arabic edn, *Mu'jam al Ansab*, Cairo, 1951], s. 252.

70. 1628-1630 yılları arasında Mısır valiliği sırasında Tabanıyassı'ya gönderilen bir hattı-ı hümayun ile, her altın (sultanî) için mübadele kuru 72 para olarak belirlenmişti: bkz. *Suver-i Hutût-ı Hümâyun*, (İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 6110), vr. 56a-56b. Çarpan olarak iki rakamı kullanıldığında bir altın (sultanî) 144 akçeye denk gelmektedir, ancak 1625-32 yılları arasında altın değişim oranının 220 akçe gibi yüksek seviyelere geldiğini bildiğimiz için, para için üç akçe çarpanın reel harcama seviyeleri için daha doğru bir ölçü olduğu düşünülebilir. Öte yandan, iki akçelik bir eş değerin kullanılması, 25.000 paralık Mısır kesesini, merkezî hazine hesaplarında kullanılan standart eş değerlerle daha uyumlu olan 50.000 akçelik bir değere irca etmektedir. Bu nedenle, resmî hesaplamalar amacıyla ve para değişimlerinde, para başına iki akçelik bir mübadele oranının uygulanmış olması daha muhtemel görünmektedir.

71. Kâtib Çelebi, *Fezleketü't-Tevârîh*, C. 2, s. 110: "*asker* 1033 [=1624] *senesinden beri der-i devlete varmayıp, asitaneye gitmeye talib oldular.*"

72. Yerel tarihlerde muhafaza edilen bu olayların kayıtları, Tabanıyassı'nın başını çektiği seferin, 1629 yılının Mart'ında (Receb 1038) asi Zeydî İmam Muhammed Muayyed'in eline düşen Sana'yı kurtarmak için çok geç kaldığını göstermektedir. Ocak 1630'un ilk günlerine kadar, Yemen sorunla baş etmek için Mısır'da yeterince büyük bir kuvvet gönderilmemişti. Bu olayların en ayrıntılı anlatımı için bkz. A. Râşid, *Târîh-i Yemen ve San'a*, C. 2, s. 241-6, İstanbul 1291.

73. Deve kiralama için nispeten düşük ücretler (hayvan başına 1.500 para = 3.000 akçe), arzın bol olduğu Arabistan'daki belirli koşulları yansıtmaktadır. Kara nakliye maliyetleri de Yemen seferinde

konuşlandırılan kuvvetlerin daha küçük olması sebebiyle asgari düzeyde tutulmuştu. En büyük grup (500 deve) komutan Nasuh Paşa'nın ordu yükünü taşımak için görevlendirilmişti. Düşük fiyat oranları, tahılın Mısır'dan Kızıldeniz yoluyla Yemen'deki kıyı depolarına sevk edildiğini de göstermektedir. Bu sebeple cephedeki birliklere yapılan kara ulaşımı da nispeten daha kısa olmaktaydı. Mesafeyle bağlantılı olarak karayolu nakliye oranlarını gösteren bir karşılaştırma için bkz. aşağıdaki 4. Bölüm.

74. Mısır'daki barut arzı nispeten boldu ve Osmanlılar, Akdeniz'deki deniz yollarıyla birbirine bağlanan diğer savaş alanlarında kullanılmak üzere bu arza güvenmekteydi. Kantar başına 1.000 paralık (okka başına kabaca 45 akçe) olan fiyat, daha düşük kaliteli barut için dönemin kaynaklarından elde ettiğimiz standart fiyata karşılık gelmektedir. 1640 yılında İstanbul için kaydedilen "karabarut" fiyatları 45 (en düşük kalite için) ile 65 (en yüksek kalite için) arasında değişiyordu; bkz. *1640 Tarihli Narh Defteri*, M. Kütükoğlu (ed.), s. 228, İstanbul 1983.

IV. BÖLÜM

KITA İNTİKALİ VE ORDU NAKLİYESİ

Birlikleri gerekli muharebe alanına ulaştırmak, deniz yoluyla[1] pahalı ve kara yoluyla meşakkatliydi. Her ikisi birden ise büyük bir meşgale anlamına gelmekteydi. Normal mevsimsel sınırlar içinde belirlenmiş seyahat programı ve imparatorluk ikmâl menzilleri ağı tarafından tam mânâsıyla destek gören ordu, önceden belirlenmiş ilerleme ve geri çekilme hızını muhafaza edebiliyordu. Ancak bu tür ideal şartların varlığında bile ordu intikali, hiçbir zaman hızlı değildi. Yük katarlarını iyiden iyiye geride bırakmamak adına ordu, günde en fazla dört ila dört buçuk saatlik bir hareket seyrini izliyordu. Uzun süren aralar vermemek kaydıyla atlar için rahat bir yürüyüş temposu olan saatte üç mil ilerleyiş varsayıldığında, ordunun öncü birliklerinin günde 13,5 millik (22 km) bir yürüyüş mesafesi kat ettiği görülecektir. Daha yavaş bir hızda (muhtemelen saatte 2 mil) ilerleyen ihtiyat kuvvetleri (dümdar) ve yük katarları, ileri ordugâha ulaşmak için neredeyse altı saate ihtiyaç duyacaktır.

Arazi detayları hesaba katılsa bile, elektrik ve buhar öncesi haberleşme çağında, karadaki intikallerin seyahat zamanları

hakkında tahmin yürütmek beyhude olacaktır. Nitekim yol ve hava şartları çok nadir olarak fertlerin –askerî birlikler şöyle dursun– tam olarak belirlenen zamanda istedikleri yere varmasını düşündürtecek derecede istikrarlı ve öngörülebilirdi. Yine de bir referans noktası olması amacıyla, en ideal şartlar altında ulaşılabilecek maksimum ilerleme oranlarını saptamak oldukça yararlı olacaktır. Bir araştırmacı, kabaca 1.000 km'lik (621 kara mili) standart İstanbul-Belgrad güzergâhına atıfta bulunarak, bu seyahatin iyi durumdaki yollar üzerinde 77 gün sürdüğünü varsaymıştı. Bu hesaplama, (toplam seyahat süresinin yaklaşık dörtte birine denk gelen) kısmen dinlenmek kısmen de nehir geçişleri için kullanılan intikalin olmadığı 20 günlük bir süreyi (oturak) hesaba katmaktadır. Bahsi geçen araştırmacı, bazı intikallerin seyir defterine kaydedildiği 57 günlük zaman dilimi boyunca 17,5 km'lik (11 mil) bir ilerleme hızı öne sürmektedir. Dinlenme günleri dâhil olmak üzere tüm bu süre zarfı boyunca ortalama ilerleme oranı günde sadece 13 km idi.[2] Çeşitli arazi örnekleri Osmanlı ordularının intikal konusunda benzer kısıtlamalara maruz kalarak faaliyette bulunduğunu göstermektedir. Perjés'in yaptığı hesaplamalarda belirtildiği üzere, toplam sürenin yüzde 70'inden fazlasında hareket hâlinde olmayı başaran bir ordu, kendi zamanının standartlarına göre olağanüstü bir şey başarmaktaydı. Biri Avrupa diğeri de Asya harekât alanına ait olan iki örnek, işaret edilen bu noktayı fazlasıyla gözler önüne sermektedir.

Hava, arazi ve yol koşullarının etkisinden sarf-ı nazar edersek, ordunun yürüyüş ve ilerleme hızı, yanında taşıması gereken erzak ve teçhizat miktarıyla ters orantılıydı. Çoğu durumda, teçhizat cinsinden sarf malzemelerinin (mühimmat, vb.) ve erzakların çoğunun tükenmesi sebebiyle, savaştan sonra cepheden dönüş yolculuğu belirgin bir biçimde daha hızlıydı. 1638-9'da Bağdat Seferi'ne gidiş ve dönüş rakamları bu durumu teyit etmektedir. Sefer yürüyüşü 197 günlük zaman dilimi

içerisinde 544 saat sürmüştür. Bu zamanın 121 saati (yüzde 61,5) yürüyüşle ve 76 saati (yüzde 38,5) istirahatte geçirilmişti. Buna karşılık dönüş yolculuğu, aktif bir yürüyüşle sadece 393 saatte tamamlanmıştı. Bununla birlikte, dönüş yolculuğunda ordunun bazı intikallerinin seyir defterine kaydedildiği 65 günlük süre zarfında günde ortalama 6 saatlik bir yürüyüş söz konusu olsa da, konaklama günlerine ayrılan toplam seyahat süresinin oransal olarak çok daha fazla olması sebebiyle nihai varış yerine ulaşım önemli ölçüde gecikmiştir.

1639'da zaferle sonuçlanan Bağdat Seferi dönüşünde ordu, yolculuğu tamamlamak için gereken 146 günün 81 gününü (yüzde 55) dinlenerek geçirmişti.[3] Buna ister savaş öncesi teçhizat taşıma, ister zafer sonrası askerler arasındaki coşku sebep olsun, ordunun savaş sonrası bir yerden bir yere intikali her zaman yavaş olmuştur.

17. yüzyıl Avrupa harekât sahasındaki bir başka örnek, Sadrazam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa'nın 1663 ilkbaharında Uyvar'a doğru harekât hâlinde olan ordusuyla ilgilidir. Her ne kadar serdar-ı ekrem, 14 Mart 1663'te ordusuyla birlikte Edirne'den zamanında ayrılmayı başarabilse de, atları otlatmak ve uzak eyaletlerden askere çağrılan tımarlı birliklerin toplanması için Sofya'da 16 günlük konaklama gerekli görülmüştür. Bunu ordunun erzak ve teçhizatını ikmâl etmek için Belgrad'da verilen bir mola takip etmiştir. Bütün bunlar, Ösek'teki Drava Nehri üzerindeki geçitte savaşa tamamen hazır kuvvetlerin toplanmasının, sadrazamın Edirne'den ayrılışından ancak 74 gün sonra gerçekleştiği anlamına gelmekteydi. Ösek'e vardıktan sonra ordunun ilerlemesi, köprülerin toplanan birliklerin geçişi için hazır hâle getirilmesi adına 8 gün daha ertelenmişti. Böylece Edirne'den Drava geçitine kadar, toplam yolculuk 85 gün sürmüştü. Yolculuk 39 günlük bir zaman dilimi içerisinde günde 4.64 saat hızla toplam 181 saatte tamam olmuş ve geriye kalan 46 gün (toplam geçen sürenin yüzde 54'ü) dinlenmeye ayrılmıştı.[4] Ordunun askerî hedefine yaklaşmışken

dahi istirahate ayırdığı yüksek dinlenme oranı, ordunun Avrupa harekât sahnesinde faaliyet gösterirken karşılaştığı özel zorluklar (sık karşılaşılan nehir geçişleri) hakkında bizlere bir fikir vermektedir.[5]

Fâzıl Ahmed Paşa'nın Drava geçiti ile Estergon arasındaki geri kalan yol güzergâhı, 13 günlük ordu yürüyüşü (toplam sürenin yüzde 38'i) ve 21 günlük dinlenme (toplam sürenin yüzde 62'si) olmak olmak üzere toplam 34 günde nihayete ermişti. Ordunun tam hazırlıklı düzeye ulaştığı bir aşamada gerçekleştirilen 13 günlük intikalde, ordu günde ortalama 3,85 saat olmak üzere yalnızca 50 saatlik bir yürüyüş gerçekleştirmiştir.[6] Ordunun intikal düzenini karakterize eden çok çeşitli uygulama biçimleri, ordunun bazı günlerde yedi saate kadar yürüyüş yaparken bazı günlerde ise yalnızca iki saat yürüdüğü anlamına gelmekteydi.

Ordu yürüyüşündeki düzende bu derece bir farklılık, bir dizi faktörün dayatması sebebiyleydi. Ordu intikalini en çok kısıtlayan etkenlerden biri, seçilen duraklama yerinin yakın çevresinde hem insanlar hem de hayvanlar için bol miktarda saf içme suyunun bulunabilmesiydi. Osmanlı ruznamelerinde, ordunun ilerleme yolunun yakınlarında bulunan çaylar, nehirler ve sulama kanalları (harklar) her daim dikkatli bir şekilde not düşülmüştür. Osmanlıların 1663 sefer mevsimi için planladıkları muhasarada, Edirne'den ilk birliklerin yola çıkmasından, Estergon'da son nehri geçip Uyvar üzerine yürümeye hazır tam kadro ve tam teçhizatlı askerî kuvvetin konuşlandırılmasına kadar tam olarak 119 gün geçmişti. Bu derece bir ilerlemenin, yol koşullarının ideale yakın olduğu bir zaman diliminde (genellikle kurak olan yaz aylarında) gerçekleştiğini hassaten belirtmek gerekir.[7]

Mevsim normalleri dışındaki hava şartlarının zorunlu kıldığı plan dışı duraklamaların, ordunun hâlihazırda aksamış ilerleme hızını nasıl daha da geciktirebileceğinin bir örneğine

1635'te Erivan'a karşı yürütülen seferle ilgili bir ruznamede yer verilmiştir. Ruznâmede; ordunun doğu cephesine doğru yürüyüşünün tam yarısına gelmişken, Sivas'a doğru giden batı bağlantı yolu üzerindeki Kızılırmak nehrinde bir köprünün yıkıldığını ve bu durumun ivedi onarımlar için planda olmayan 16 günlük bir duraksamayı zorunlu kıldığı kaydedilmiştir. Ordunun Mayıs ayının son haftasında Sivas'a ulaşmasına müteakiben başlayan ve kuvvetli rüzgârlar, şiddetli yağmur ve doluyu beraberinde getiren 11 gün süren acayip bir fırtına, ordunun ileriye doğru seyrini bir miktar daha geciktirdi.[8] Her ikisi de öngörülemeyen çevresel ve iklimsel engellerin tesadüfen aynı zamana denk gelmesinin sonucunda ordu, 6 Haziran 1635'e kadar nihaî varış noktası olan Erivan'a doğru yürüyüşünü sürdürmeye hazır değildi. Bu, planlanan takvimin neredeyse bir ay gerisine tekabül etmekteydi.

Ordunun intikaliyle ilgili tüm bu belirsizlikler göz önüne alındığında, Osmanlı takviye kuvvetleri tarafından sağlanan gözcülük ve keşif işlevinin önemi rahatlıkla görülebilir. Avrupa harekât sahasında, ordunun ötesindeki bölgelerin genel durumu hakkında bilgi toplayan ve ağır silahlı ana ordu birliklerinin sürdüremeyeceği bir hızda ilerleyenler, Tatar keşif erleri ve iaşe avcılarıydı. Kendilerini ordunun ana gövdesinin bir veya iki günlük bir yürüyüş mesafesi önünde konumlandıran Tatar kuvvetleri tarafından toplanan bu bilgiler, taktiksel açıdan daha ziyade genel askerî harekât gayesine matuftu. Öncü birliğindeki bu kuvvetler, elektronik öncesi haberleşme çağında orduya kılavuzluk eden gözler ve kulaklar olmakla kalmadı; aynı zamanda ordu intikalini yönlendiren ses olma görevini de icra etti. Bu vazifeyi müessir bir şekilde yerine getirmek ve büyük mesafeleri hızlı bir şekilde kat edebilmelerini sağlamak amacıyla, Tatar birliklerinin maiyetlerinde birkaç yedek atla (çatal atı) orduya katılmaları bilinen bir usuldü. Güvenilir kayıtlar, Tatar kuvvetlerinin 13 saate kadar kesintisiz bir şekilde yol alabildiğini göstermektedir.[9] Bu yedek binek havuzu, acil

durumlarda, ileri mevzilerde saldırıya açık haldeki kapana kısılmış piyadelerin tahliye edilmesine yardım etmek için de kullanılabiliyordu. Bu kabiliyet, bir misal zikredecek olursak, Ağustos 1664'te St. Gotthard mağlubiyetinin hemen ardından, Raba Nehri üzerine yapılan geçici köprülerin çökmesi sebebiyle nehrin uzak kıyısında kurulan Osmanlı köprübaşı mevzilerinin derhâl terk edilmesi gerektiğinde test edilmişti.[10]

Tatar ve diğer takviye kuvvetlere –bunlar çoğunlukla hafif süvari kuvvetleri olurdu– verilen bir başka görev de oyalayıcı cepheler açmaktı. Genelde bozkır savaşı ile ilişkilendirilen hızlı ilerleme, âni saldırı ve süratli üsse dönüş özellikleriyle karakterize edilen yöntemler kullanan hafif süvariler, geniş bir alan üzerinde kalabalık olmayan gruplar hâlinde konuşlandırılırdı. Böylece düşmanın etrafını kuşatır ve planlanan taarruz yönü hakkında çok sayıda kafa karıştırıcı sinyal gönderirlerdi. Bu tür harekâtlar başarıyla gerçekleştirildiğinde, öncü birliklerine katılmak için ilerleyen Osmanlı ordusunun karşısında dağılmış ve kafası karışmış bir ordu kalıyordu. Ancak ana ordu karargâhının daha hantal intikaline karşı bir kalkan ve perde olma görevi gören mütevazı sayıdaki öncü kuvvetlerin göz kamaştırıcı performansı, Osmanlıların müstahkem düşman mevzilerini kuşatırken çeviklik, hız veya en azından sürpriz baskınlar gibi istediği her şeyi yapabileceğini düşündürtmemelidir. Ağır kuşatma silahları ve hafif sahra topçularını maiyetinde taşıyan büyük askerî birlikleri kuşatma bölgesine taşımak, modern öncesi dönemdeki tüm ordular için tabiatı gereği yavaş bir süreçti. Başarısızlık riski temel ekipmanların geç gelmesi veya hiç gelmemesi sebebiyle en iyi yönetilen seferlerde bile her daim mevcuttu.

Ordu intikali ve birliklerin hareket kabiliyeti alanında dikkatimizi çeken bir başka husus, Osmanlı birliklerinin seferber ve terhis edilmesi ile ilişkili olan zamanlama unsuru ve normal mevsimsel tahditlerdi. Özellikle mevsim sonu tahditler oldukça etkiliydi. Dakik ve hassas zamanlama, kışın başlan-

gıcının hem âni hem de şiddetli olabileceği Avrupa harekât sahasında hususî bir öneme sahipti.

I. Süleyman, 1529 seferinde olağan sefer mevsimi kapanışına iki haftalık bir ek süre koyma kararı almıştı. Bu sefer, sadece bu ek sürenin orduyu riske atmaya yeterli olması sebebiyle, padişahın askerî sicilindeki birkaç kısmî başarıdan biri olarak yerini almıştı. Böylece bu olay, ordunun vazgeçilmiş Viyana kuşatmasından geri çekilmesini Ekim ayının ortalarına kadar ertelemesi sebebiyle; asker, hayvan ve teçhizat açısından çok büyük kayıplara sebebiyet vermişti. 19 ve 20 Ekim'de Brück'teki kabarmış Leitha Nehri'nin geçişi sırasında, yük beygirleri bataklık zemine saplanıp kaldı ve ordu yükünün büyük bir kısmı (geri çekilmenin geri kalanında birliklerin güvenliği ve rahatı için çok önemli olan çadırlar dâhil) terk edilmek zorunda kalındı.[11] Geri çekilmenin sefer mevsiminin sonunda başlatılması sebebiyle ordu, Macaristan merkezden Belgrad'a dönüş yolundaki yürüyüşü boyunca eşine az rastlanan bir sefalet çekti. 6 Kasım'da Petrovaradin civarında kurulan geçici bir karargâha doğru ilerleyişinin bir yerinde, seher vaktinden alacakaranlığa kadar 15 saat aralıksız hareket edildi.[12] Böylece ardında bir yük hayvanı keşmekeşi ve orduya yetişmeye çalışan bitap düşmüş birlikler bıraktı. Macar harekât sahasının büyük nehirler ve kollarıyla kesişmiş olması, Avrupa'daki Osmanlı askerlerinin faaliyet göstermesi gereken askerî ortamın çoğu zaman gözardı edilen fizikî bir gerçekliğiydi. (Bkz. harita no. 5, s.)

Ordunun geri çekilmek için tercih ettiği yolun sonbahar yağmurlarıyla kabaran nehirler tarafından kesilme tehlikesi, hiçbir surette 1529 yılındaki sefere veya Batı Macaristan arazisine münhasır değildi. Padişah, Eylül 1663'ün başlarında Uyvar kuşatmasından sorumlu sadrazama gönderdiği ve kuşatmanın 10. gününden itibaren başlayarak askerî durum hakkında yorum yaptığı bir talimatta, saha komutanını düşman topraklarındaki kuşatmayı 50 günden fazla (yani en geç Ekim ayının ortasına kadar) sürdürmemesi konusunda uyarmıştır. Bu şekilde

orduyu, su seviyesi sürekli yükselen civardaki akarsu ve nehirler sebebiyle kapana kısılma riskinden korumuş olacaktı.[13]

Mevsim sonu taaruzlarına her daim muhtemel riskin hesaplanması hâlinde girişiliyordu. Nitekim düşman savunma mevzilerini bombalamak için topların mevzilendirilmesi gibi temel vazifelerin, zeminin sert olduğu yaz başlarında olduğundan iki kat daha uzun sürede başarılabileceği ihtimali kesin bir şekilde bilinmekteydi. Osmanlıların 1663'te Tuna Nehri kıvrımının kuzeyindeki askerî operasyonlarından bir örnek zikrederek ordunun karşılaşabileceği zorlukları gösterebiliriz. Bahsedilen olayda serdar Fâzıl Ahmed Paşa –25 Eylül'de büyük bir başarıyla zaptettiği Uyvar Kalesi'yle yetinmeyerek– Nitra Nehri kıyılarından daha da ötesine doğru ilerlemeye karar verdi. Fakat çamurlu mevsimin başlaması sebebiyle, topları ileri mevzilere çekmekle görevli hayvanlar, birliklerin ilerleyip saldırı mevzilerine yerleşmeleri için harcadığı iki saatin aksine yüklerini teslim etmek için iki güne ihtiyaç duymuşlardı.[14]

Yukarıda verilen örneklerde de görülebileceği gibi, sefer mevsimini, Ekim ayının ortaları ve sonlarına denk gelen zamanın nihaî noktasında sona erdirme zorunluluğu, yalnızca köklü askerî gelenek veya askerlerin kış izni taleplerine mufavakat etmek için değildi. Bilakis pratik bir ihtiyaçtı. Osmanlı'nın askerî alışkanlıklarının farkında olan düşman, bazı zamanlarda Osmanlı'nın tahmin edilebilir terhis düzenine denk gelecek şekilde kış saldırıları başlatıyorlardı. Her ne kadar bu tür saldırılar Osmanlı'nın hızlı bir şekilde karşılık vermesine yol açsa da, bazen de kuvvetlerin tamamını yeniden seferber edecek kadar uzun sürüyordu. Osmanlı cephesinden bakarsak, onlar geçmiş tecrübelerinden ders alarak nadiren mevsim dışı saldırılar başlatıyorlardı. Çünkü bu derece meşakkat ve masraf, elde edilen sonuçlarla kıyaslandığında makul durmamaktaydı. Osmanlı ordularının yürüyüş esnasında karşılaştıkları fizikî sorunların büyüklüğünü ve mesafe, coğrafya ve iklim gibi faktörlerin et-

kileşimini daha iyi anlamak için, şimdi bazı Osmanlı seferleri sırasında hâkim olan ulaşım koşullarını incelemeliyiz.

Osmanlı Ordusunda Nakliye: Zorluğun Ölçeği

Bir önceki bölümde, birliklerin intikali ve ordunun genel harekât kabiliyeti daha geniş bir bağlamda ele alınmıştı. Şimdi dikkatimizi, çizilen bu genel resmi itmam etmek adına, askerî harekât için seferber edilen çok sayıda insan ve hayvanın sahada nasıl idame ettirildiği ile ilgili ayrıntılara çevireceğiz. Orduya yeterli miktarda tahıl tedarikinin ulaştırılması, nakliyedeki en ciddi zorluğu oluşturmaktaydı.

Osmanlılar, Asya ve Avrupa eyaletlerinin tamamını birbirine bağlayan merkezî karayolu sistemi boyunca stratejik bir şekilde yerleştirilmiş kapsamlı tahıl ikmâl sistemi kurmuşlardı. Osmanlıların bu sistemi Avrupalı çağdaşlarından daha erken bir tarihte kurma noktasında müstesna bir yeri olsa da, onların uzun süreler boyunca menzilhane ağının kolay ulaşım imkânından uzak yerlerde faaliyet göstermesi gereken durumlar da yok değildi. Bu ağ sınır bölgelerini tam olarak içine almıyordu ve ordu düşman bölgelerinin içlerine doğru ilerledikçe ulaşım ağından bu nispette uzaklaşılıyordu. Osmanlı ordusuna, kendi ikmâl üslerinin ulaşamayacağı yerlerde faaliyet gösterildiğinde, yiyecek ve yem sağlamakla görevli çok sayıda nakliye hayvanı (başta deve olmak üzere) eşlik etmek zorunda kalıyordu. 1638 yılında Bağdat'ın istirdadı için seferber edilen büyük bir ordu, yalnızca padişahın kendi maiyetindeki ve kapıkulu süvarilerinin kullanımına sunulmak için hayvan yemi cinsinden günde 5.000 kile (kabaca 141 kısa ton) arpaya ihtiyaç duymaktaydı.[15] Geleneksel olarak yemden oluşan[16] kalori zengini bir diyetle beslenen hareket hâlindeki atlar için hazırlanan at başına günde 10 librelik (4530 gr) arpa istihkakı göz önüne alındığında, bu miktarın ordunun binek hayvanlarının ancak nispeten küçük bir kısmını (30.000'den az) besleyebileceği aşikârdır.[17]

Osmanlıların sefer sırasında ordu hayvanlarının bakımına yönelik uygulamaları hakkında elimizde pek bir kayıt yoktur. Ancak hayvanların dinlenmeye çekildiği kış aylarında, imparatorluk sürülerinin ahırlardaki beslenme pratikleri hakkındaki bilgilerimizden yola çıkarak bu uygulamaların genel ilkeleri hakkında bazı fikirler elde edebiliriz. Kayıtlar, kış aylarında develerin beslenme gereksinimlerinin günlük dört okka arpa yemi ve 8,8 okka saman istihkakıyla karşılandığını göstermektedir. Develerin kış aylarında beslenmesinde kullanılan 11 kilo tahıla karşılık gelen 25 kilo saman (1: 2,2 oranında) oranı bir dizi kaynakta belgelenmiştir.[18]

Bir süreliğine tahılın nakliyesi için kullanılan develerin beslenme ihtiyaçlarını dikkate almayalım ve saman ile kuru ot cinsinden herhangi bir ilave miktarı da bir kenara bırakalım. Bu durumda dahi, yalnızca kapıkulu birliklerinin bineklerine ayrılan tahıl istihkakının nakliyesi için, her biri 9 ila 10 kile arasında "standart yük" taşıyan 500'den fazla devenin hayvan gücüne ihtiyaç duyuluyordu.[19] Ordu sahada ne kadar uzun süre kalırsa, tahıl nakliyesi için gereken hayvan sayısı da o oranda fazla oluyordu. Ordunun merkezî depolarından ikmâl hakkına sahip olan bu birliklerin binek hayvanlarının ortalama tüketimlerinin gösterilmesi adına günlük asgarî 500 deve yükü tahıl varsayarsak, sahada iki ila üç ay yetecek kadar erzak taşınmasının en az 30.000 –belki de 50.000– devenin sadece arpa istihkaklarını taşıması için nakliye hizmeti vermesi anlamına gelecektir.

Birliklerin, bir okka ederinde unlu mamûller cinsindeki farazî ancak gerçekçi bir istihkakını ihtiva eden günlük beslenme ihtiyaçları (günde kişi başına yarım okka ekmek ile yarım okka kuru peksimet),[20] faal 20.000 yeniçeri ve sipahiden oluşan bir askerî kuvvete 20.000 okka (105 deve yükü) ek yüke sebep olacaktır.[21] Sahadaki bu askerî kuvvet, ayda ortalama 190 okka (9,5 kile) yük taşıyan 3,150 devenin sırtına yüklenmiş 600.000 okka erzaka ihtiyaç duyacaktır. İki ila üç aylık sefer-

lerde, ordunun yalnızca en ayrıcalıklı birimlerinden müteşekkil bir kısmının arpa (hayvanlar için) ve buğday (insanlar için) ihtiyaçlarının taşınabilmesi için nakliye için kullanılan 35.000 ila 55.000 deve gerekecektir.[22]

Ordunun haricî güzergâhının ilk safhasında, ordunun yürüyüş rotası boyunca mevcut olan her menzilhanede önceden kayda değer miktarda tahıl depolanmıştı. Ancak seferin son safhalarına gelindiğinde, uzun bir süre devlet ikmâl depoları ulaşım imkânlarının bir hayli uzağından geçirilmekteydi. Bazı bölgelerdeki harekâtlar sırasında, ordu ancak dost kabilelerin yardımına bel bağlayabiliyordu. Örneğin 1638'deki Bağdat kuşatmasının üçüncü haftasında, Arap kabile reisi Tarpuş'un 12.000 deve yükü tahılla (askerlerin bir aylık gıda tedariki) gelişi, Osmanlı karargâhında törensel ziyafetlerle kutlanmıştı.[23] Bununla birlikte, Osmanlı orduları Tuna'nın kuzeyinde gerçekleştirdikleri harekâtların hemen hemen hepsinde tüm temel ihtiyaçlarını yanlarında taşımak zorunda kalıyorlardı. Osmanlı tarihçisi Râşid, 1697'deki Zenta askerî felâketi hakkında yaptığı yorumlarda ordunun kırılganlığı üzerinde durmuştur. Ona göre bu kırılganlık, genel erzak yokluğundan veya haddizatında tahıl kıtlığından ziyade,[24] mevcut nakliye imkânları kullanılarak düşman topraklarında orduyu 15 veya en azamî 20 gün idame ettirecek yeterli miktarda ikmâl sağlanamamasından kaynaklanmaktaydı.[25]

Tahılın güvenli bir şekilde teslim edilmesi, ordunun genel ulaşım ihtiyaçlarının sadece bir kısmını oluşturmaktaydı. Osmanlı ordusunun tipik yük katarlarının uzunluğu ile ilgili bilgiler çeşitli kaynaklarda verilmektedir. 1660 civarında eserini yazan Hezarfen Hüseyin, padişahın seferdeki kullanımına sunulmak üzere asgarî 11.500 deve tedarik edildiğini ileri sürmektedir. Bu toplam sayı; 4.000 devenin ordu cephaneliğini taşıması, 5.000 devenin sultanın kilerini (muhtemelen ordunun tahıl tedarikini de kapsayan)[26] ve Hazine'yi taşıması, 500 devenin sultanın çadırlarını taşıması ve son olarak 2.000

devenin yeniçerilerin erzak ve teçhizatının taşınmasında kullanılması şeklinde tahsis edilmişti.[27] Buna karşılık, on altıncı yüzyıldan kalma daha ayrıntılı kayıtlar, sultanın kilercilerine en fazla 800 ila 900 deve tahsis edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte bu son rakamlar, merkezî depolardan tayın alma hakkına sahip olan Bâb-ı Âli'deki daimî alayların, 1660 yılıyla kıyaslandığında ordunun çok daha küçük bir bölümünü temsil ettiği 1550 yılı dolaylarındaki ahvali yansıtmaktadır.[28] Koçi Bey'in 1640 civarında öne sürdüğü 1.000 kitar veya 5.000 deve rakamının Osmanlı ordusunun sefer esnasında maiyetinde bulunan yük katarlarının gerçek uzunluğunu gösterirken, Hezarfen'in rakamlarının ileri ikmâl merkezlerine önceden gönderilenler de dâhil olmak üzere ordunun genel nakliye ihtiyaçlarının doğru bir tasviri olduğu düşünülebilir.[29]

Top ve silahların sevkiyatı, ordu nakliyesinin bir başka kritik boyutunu temsil ediyordu. Nispeten kısa sayılabilecek mesafelerde dahi cephaneliklerin taşınmasındaki zorluklar nedeniyle komutanlar, genellikle ağır topçu birliklerini (bazen büyük bir kısmını) cephenin gerisinde uygun bir yerde ihtiyat kuvveti olarak bırakmayı tercih ediyorlardı. Buna Belgrad gibi bölgesel bir ikmâl deposu sayesinde kendisine hem Tuna ve Tisa üzerinden nehir yoluyla hem de kara yoluyla ulaşılabilen Zenta arasındaki mesafe örnek verilebilir. Bu, onlara hem daha büyük bir hareket esnekliği hem de âni fırsatlar belirdiğinde düşmanla çarpışmak için hızlı bir şekilde ilerleme kabiliyeti sağlıyordu.

Temel silahların asgarî düzeydeki tedarikiyle yetinmeyerek daha fazlasını yüklenmek zaman açısında da oldukça maliyetliydi. Nitekim zaman, o dönemdeki komutanların israf etmeyi göze alamayacağı en değerli şeydi. II. Mustafa 18 Ağustos 1697'de Belgrad'dan Zenta'ya doğru düşmanla karşılaşmak üzere yola çıkarken Belgrad cephaneliğindeki her mühimmat ve malzemeyi değil; ancak çok özenle seçilmiş bir kısmını yanında götürmüştü. Nitekim padişah, nakliye zorluklarının

potansiyel felç edici etkisini de göz önünde bulundurmuştu. Bu karşılaşma için seyyar topçu birlikleri yanlarında sadece 17 kulverin, 7 havan topu ve 85 hafif sahra topu (darbzen) almışlardı.[30] Orduyu ve ikmâl katarlarını düzene sokmak için yapılan her türlü teşebbüsten sonra dahi, hem asker hem de teçhizat nevinden olan aşırı arzdan (veya gereksiz kopya alınmasından) kaynaklanan külfet, bu savaşta Osmanlı yenilgisinde kritik bir rol oynamış gibi görünmektedir. On yedinci yüzyıl savaşları bağlamında konuşursak, daha fazla neredeyse hiçbir zaman daha iyi anlamına gelmemekteydi.

Yukarıdaki örneklerden açıkça görülebileceği gibi, zarurî ikmâl malzemelerinin önceden hazır edilmesi yoluyla mevcudiyetinin sağlanması, kayda değer bir askerî öneme sahip olsa da, bu malzemelerin teslimatı belki de pratik anlamda daha büyük bir ehemmiyeti haizdi. İster Avrupa harekât sahasında olduğu gibi çoklu geçiş gerektiren karmaşık nehir sistemlerinin, ister doğudaki seferler sırasında karşılaşılan daha uzun mesafelerin ve daha engebeli arazilerin bileşik etkisi olsun, askerî harekâtlara yönelik engellerin üstesinden gelmek Osmanlı askerî planlamacılarına her daim kuvvetli bir engel teşkil etmiştir. Sonuç olarak, en kapsamlı tedbirler alınsa bile, işlerin ters gitme riski hiçbir zaman tamamen ortadan kaldırılamıyordu. Tüm modern öncesi ordularda olduğu gibi Osmanlılar için de iptidaî nakliyenin askerî sistemin en zayıf halkası olduğu şüphe götürmez bir gerçekti. Bunun nedenleri ana hatlarıyla bu bölümün geri kalanında zikredilecektir. Geri kalan bölümde; standart yük taşıma kapasitesi, nakliye maliyetleri, mesafenin imparatorluğun belli bölgelerinde Osmanlıların savaşı sürdürebilme kudreti üzerindeki etkisi –veya böylelikle barışı bilfiil gözetlemesi– üzerine durulacaktır.

Bu bölümün bu kısmında, Osmanlı askerî faaliyetinin belirlenmesinde ve men edilmesinde mesafenin oynadığı role özellikle vurgu yapacağımız için, örneklerimizin büyük bir

kısmı Doğu harekât alanından alınacaktır.[31] Mutlak mesafelerin en yüksek ve ikmâl üslerinin sahada faaliyet gösteren kuvvetlere nispeten uzak oluşunun aşikâr olduğu imparatorluğun bu bölgesini esas kabul ederek, Osmanlıların karşı karşıya olduğu nakliye sorunlarının ölçeğini en iyi şekilde gözlemleyebilir ve bu sorunlara yönelik çözümlerin yeterliliği hakkında bir hükme varabiliriz.

Osmanlı Kara Savaşlarında Nakliye ve Nakliye Maliyetleri

Osmanlı kara ulaştırma sistemleri, kısmen devlet mülkiyetinde ve kontrolünde olan kısmen de seferlerin genel yapısına bağlı olarak belirli amaçlar için kiralanan hayvan gücüne dayanmaktaydı. Kullanılan hayvan türlerinin çeşitliliği ve bunların elde edildikleri kaynaklar nedeniyle, nakliye organizasyonu burada birkaç sayfada layıkıyla özetlemekte zorlanacağımız tabii bir karmaşıklığa sahipti. Bununla birlikte ilgili ayrıntıların çoğu, güvenilir bir şekilde belgelenebilir ve dönemin kaynaklarından elde edilebilir. Burada çok ayrıntılı bir özet yapmamız mümkün değilse de belirli örneklerden yararlanarak en azından üstlenilen işin büyüklüğü hakkında bir fikir elde edebiliriz.

Osmanlı bir kara imparatorluğuydu. Tarihinin en erken safhalarından itibaren imparatorluk, selefleri olan Romalılar (Balkanlarda) ve Selçuklulardan (Küçük Asya'da) miras kalan kara yolu ağları ile birbirine bağlanmaktaydı. Bu önemli konu hakkındaki bilgimizi en iyi şekilde şu üç ayrı başlık altında sunabiliriz: (1) Nakliye fiyatları hakkında bilgi: Askerî uygulamalarda satın alma/kiralama seçeneği; (2) Askerî uygulamalarda kullanılan alternatif hayvan türlerine uygun standart yük taşıma kapasitesi hakkında bilgiler ve (3) Standart güzergâhlardaki mesafeler ve farklı hayvanlarla yapılan nakliyeye ilişkin kg/km başına maliyetlerin değerlendirilmesi.

Fiyatlar

Devlet, kara taşımacılığı ihtiyaçlarını karşılamak için kiralama ve satın alma seçenekleri arasında karar verirken, hesaplamalarında hem adaleti hem de malî gerçekliği göz önünde bulundurarak, maliyet ve kolaylık arasında bir denge tutturmak zorundaydı. Satın alma veya mülkiyet, özellikle maliyet açısından cazip seçeneklerdi. Manda bir kenara bırakılırsa, deve en ağır yük taşıma hayvanıydı ve tam olarak yüklü olduğunda dahi nispeten hızlı bir yürüyüşü sürdürebilme avantajına sahipti. Hükûmet tarafından kontrollü fiyatlarla satın alındığında, develerin on yedinci yüzyıldaki standart değeri kabaca 8.500 akçeydi.[32]

Develerin sefer hazırlıklarından seferin son aşamalarına kadar birçok amaç için kullanıldığı bir durumda, beş ay veya daha uzun bir zaman dilimine denk gelen günlük maliyetleri oldukça mütevazıydı. Nakliyeyi bu şekilde düzenlemenin başlıca malî dezavantajı; hayvanların beslenmesi, tımar edilmesi ve genel bakımının sahiplerinin sorumluluğuna tevdi edilmesiydi. Hayvanları en ihtiyaç duyulan zaman ve yerde kiralama imkânının getirdiği esneklik ve bunun sonucunda aktif olarak kullanılmadıkları ara dönemler boyunca bakım ve otlatma külfetinden kurtulunması, stratejik olarak kayda değer pratik avantajlar sağlamaktaydı. Devlet, elinin altındaki farklı seçeneklerin avantaj ve dezavantajlarını dikkatlice ölçüp tartarak, bir yandan istihdam edilmeyen nakliye kapasitesinin külfet ve masrafını asgarî düzeye indiren karma bir nakliye sistemini tercih ediyor, diğer yandan da maliyetleri kontrol altına almaya çalışıyordu.

Bir şans eseri olarak, hükûmetin ulaşım ihtiyaçlarını karşılamak için en çok hangi kaynaklara bel bağladığını gösteren 1635 tarihli ayrıntılı bir kayıt, muhafaza edilmiştir. 1634 Aralık sonu ile Haziran 1635 ortaları arasında, yaz başında Erivan'a karşı yapılması planlanan sefer hazırlıkları ile aynı dönemde hazırlanan bu kayıt, yaklaşık 1300 devenin satın alımı için harcanan 11 milyondan fazla akçeyi kayda geçirmiştir.[33]

Develerin sayımı için, Osmanlı kaynaklarında "bir dizi deve" anlamına gelen *kitar* terimi kullanılmaktadır. Tipik olarak terim, beş develik bir birimi ifade etmektedir. Lakin bu özel kayıtta kitar başına altı deve, hesap tutma gayesiyle alternatif bir değer olarak kullanılmıştır. Bunun sebebi, daha uzak ve daha uzun süren seferler sırasında kullanılmayan yedek kapasite marjının daha yüksek tutulması gerekliliğini yansıtıyor olabilir. Daha uzun yolculuklarda, zaman zaman en ağır yükü taşıyan hayvanları dinlendirmek için ekstra yük hayvanları kullanılırdı. Diğer kaynaklarda, mesafelerin ve şartların daha elverişli olduğu Avrupa harekât sahasında yüklerin dönüşümlü taşınması ve yedide bir oranına gelen cömert yedek deve tedariki uygulamasından açık bir şekilde bahsedildiği görülmektedir.[34] 1635 tarihli örnekten yararlanılarak ortaya konulan, develerin devlet tarafından alımı ve talep edilmesine ilişkin bilgiler Tablo 4.1'de özetlenmiştir.

Yük Kapasiteleri

Yukarıdaki kayıt, Osmanlıların fiilî durumlarda belirli durumlara uyum sağlamak için çok çeşitli uygulamalar kullandıklarını göstermektedir. Daha önce bahsi geçen görünüşte standart yükün boyutu hakkındaki bu uyumsuzluk,[35] esasında Osmanlılar tarafından açık bir şekilde en ideal verimliliği elde etmek maksadıyla kasıtlı bir şekilde hayata geçirilmiştir. Bir hayvana ne kadar yük yükleneceğine dair karara; yedek hayvanların mevcudiyeti, taşınılan yükün kırılganlığı veya (tersine) yoğunluğunun değerlendirilmesi ve genel arazinin yanı sıra iklim şartlarının da dikkate alınması neticesinde varılmaktaydı. Bu tür kasdî bir çeşitlilik göz önüne alındığında, genelleme yoluyla çok fazla şey ortaya koymamız veya hesaplarımızdan kaynaklanan ortalama değerlere çok fazla önem vermemiz bizim için riskli olabilir. Daha iyi belgelenmiş örneklerden bazılarını sunmaktaki amacımız, sabit norm ve süreçlere işaret etmek değil, daha ziyade Osmanlı nakliyesindeki uygulamalara yön veren mantığı daha şeffaf hâle getirmektir.

Yük beygirleri için kullanılan kayıtlı yük taşıma potansiyeli aralığına ilişkin kayıtlar, develere oranla daha az farklılık göstermektedir. 1635 tarihli bir kayıttan alınan iki örnekten biri 107, diğeri 109 okka olmak üzere çok yakın bir aralık göstermektedir ki bu rakamlar, 302.5 ila 308 libreye eş değerdir.[36]

Tablo 4.1. 1635 Yılındaki Erivan Seferi Sırasında Ordu Nakliyesi İçin Satın Alınan ve Talep Edilen Develer

Deve Sayısı	Deve Başına Maliyet	Kuruş	Akçe
303	80	24.240	2.424.000
639	100	63.900	6.390.000[i]
143	35	5.005	500.500
66	Muhtelif	-	553.900[ii]
180	80	14.400	1.440.000
Toplam 1.331			11.308.400
180 deve için (30 kitar) kitar başına @ 20 kuruş malzeme		600	60.000
	Harcanan Genel Toplam		11.368.400

s	Kitar (x6)	Mahar (x1)	Toplam	%
Satın alınan	221	5	1.331	28
Eyaletlerden temin edilen develer	559	5	3.359	72
			4.690[iii]	100

i Satın alınan develerin yaklaşık yarısı için (%48) ödenen fiyat kelle başına 10.000 akçeydi.

ii Bu gruptaki her deve için ödenen ortalama bedel yaklaşık 8.400 akçe (553.900/66 = 8.392) idi. Bu grup hesaba katıldığında satın alınan develerin kabaca onda dördü (toplam 1331 deve içerisinde 303 + 180 + 66 = 549) ortalama yaklaşık 8.000 akçeye satın alınmıştır.

iii Temin edilen toplam deve sayısı (4.690), Koçi Bey'in sefer sırasında kapıkulu birliklerinin yükünü taşımak için yeterli gördüğü sayıya çok yakındır. Bkz. Bölüm 4, 29. dipnot.

Bir yük atının maksimum yük taşıma kapasitesinin genel uygulamada 5,5 kile veya 110 okka'ya eş değer olan 2,5 kantar olduğu görünmektedir.[37] 1635 tarihli aynı kayıttan elde edilen bilgiler, standart deve yükünün yük beygirleri tarafından taşınandan ortalama yüzde 70 daha fazla olduğunu, bunun da çoğu durumda yaklaşık 9,5 kile veya 190 okkaya denk düştüğünü göstermektedir.[38] Develer için 190 okkalık üst sınır, kolay yollardaki kısa mesafeler veya nakliye havuzunda dönüşümlü kullanılmak üzere kayda değer miktarda yedek deve bulunduğu durumlarda 200 okkaya kadar esnetilebilirdi. Dönemle ilgili kaynaklardan elde edilen deliller, 200 okkadan daha büyük yük taşıma kapasitesinin uzun mesafelerde taşınamaz olmakla beraber, hayvanların sağlığı için de bir tehdit unsuru olarak kabul edildiğini göstermektedir.[39]

Kayıtlar, bilhassa 17. yüzyıldaki uzun mesafeli seyahatlerde, standart yük uygulamalarının bilinçli bir şekilde teorik düzeyde taşınması mümkün olan azamî seviyenin önemli ölçüde altında tutulduğunu kuvvetli bir şekilde göstermektedir. Bu nedenle, 1638 Bağdat Seferi sırasında ordunun seferdeki kullanımı için 542.113 kile (yaklaşık 14.000 metrik ton) tahıl sevk edilmesi gibi zor bir meselele ile karşı karşıya kalındığında, devletin genel uygulamasının, imparatorluk sürüsündeki hayvanlara aşırı yük yüklemek yerine, daha fazla hayvan kiralama yoluyla her bir hayvanın taşıdığı ortalama yükü önemli ölçüde azaltmak olduğu gözlemlenmektedir. Sözü edilen 542.113 kile tahıl (çoğunlukla ordu binekleri için kullanılmak üzere arpadan oluşuyordu) her biri 3,5 kile ağırlığındaki 154.888 çuvala taksim edilmişti. Bu tahıl daha sonra her biri iki çuval taşıyan 77.444 deveyle birlikte taşınmıştı. Böylelikle her deve, nispeten mütevazı denebilecek 140 okka veya yaklaşık 396 librelik bir yük yüklenmişti.[40] Hükûmet, ödünç alınan veya kiralanan hayvanları, sefer sonunda sahiplerine sağlam bir şekilde iade

etmeye mecburdu. Aksi durumda tazminat ödemek gibi bir risk ile karşı karşıya kalıyordu. Bu sebeple, kiralanan hayvanların aşırı bir şekilde çalıştırılmasından elde edilecek herhangi bir avantaj mevcut değildi.[41]

Öküzlerin ve mandaların standart yük taşıma kapasitelerini tespit etmek için güvenebileceğimiz kaynaklar nispeten daha azdır. Ancak çevre şartlarının izin verdiği yerlerde ağır kuşatma toplarının karadan çekilmesi gibi en zorlu fizikî görevlerde, mandaların yerine başka hayvanların ikame edilmesinin yüksek bir maliyeti olduğuna dönemin kaynaklarında değinilmektedir.[42] On yedinci yüzyılın sonlarına ait bir vekayiname, yol şartlarının izin verdiği bazı bölgelerde yürütülen seferlerde, öküzle çekilen kağnıların ordu levazımını taşımak için kullanıldığına dair deliller sunmaktadır.

Tarihçi Mevkûfâtî'nin Çelik Ali Paşa'nın 1692'de Varad (Oradea) için bir yardım gücü hazırlama çabalarıyla ilgili verdiği örneği baz alırsak, tek bir öküz için standart yük taşıma potansiyelinin yaklaşık 18 kile veya 360 okka olduğu, bunun da 1000 libreden (yaklaşık 500 kilo) biraz daha fazla bir yüke tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Böylece birlikte koşulan bir çift öküz, bir "kısa ton" mal yüklenmiş bir arabayı birlikte çekebilirdi. Tablo 4.2, 17.000 kile (480.75 kısa ton veya 436 metrik ton) arpa ve buğdayın, Balkanlar'ın iç bölgelerinden Tuna cephesine ne şekilde taşındığına dair ayrıntılar sunmaktadır.

Levazımın, Tuna Nehri'nin ağzına deniz yoluyla ve oradan da acil ihtiyacın olduğu Belgrad'a nehir yoluyla sevki, şüphesiz daha ucuz bir seçenekti. Ancak un gibi çabuk bozulabilen yüklerde devlet, bozulma riskinden kaçınmak için, üstü kapalı öküz arabaları ile karadan yapılan sevk maliyetini memnuniyetle üstlenmiştir. Böylece 1692 yılında, cephede kullanılmak üzere Balkanlar'ın çeşitli iç bölgelerinden (nüzul veya

sürsat[i] yoluyla) talep edilen 22.000 kile unun tam olarak yarısı (11.302 kile) bu pahalı ve zaman alıcı usul kullanılarak nakledilmişti.[43] Devlet, teslim hızını en yükseğe, maliyeti ise en aza indirgeyen taşıma metodunu göz önünde bulundururken, aynı zamanda her yük çeşidi için en güvenli ve emin teslimat yöntemini de değerledirmek mecburiyetindeydi. On yedinci yüzyılda kara taşımacılığı maliyetleri her zaman askerî harcamaların en önemli ve fakat gözden kaçan yönlerinden birini oluşturmaktaydı.

Önceki örnekte Balkanlar bağlamında belgelendiği üzere, bu masraflar imparatorluk yollarının nispeten bakımlı olduğu bölgelerde ve hayvanların devlet tarafından talep edilmesine zemin hazırlayan gelişmiş bir idarî yapıya sahip olan çekirdek eyaletlerde[ii] devam ettirilebilir bir seviyede tutulabiliyordu.[44]

---

i Nüzul Vergisi: Ordunun iaşesinin temin edilmesi için başvurulan bir mükellefiyet biçimi. Bu vergi türünde miktar ve türü önceden belirlenmiş malzemeler yine önceden tespit edilen menzil ve konaklara götürülür ve ordunun geçeceği zaman askerlerin hizmetine sunulurdu. Bu vergi buğday ve arpa gibi belirli ürünlerin hasat hakkı üzerinden alınan bir vergiydi. Vergi nakdî ya da aynî olarak toplanır ve genellikle toprağı işleyen köylüler tarafından ödenirdi. Nüzul vergisi, avârız vergisinin devamı niteliğinde olduğundan bu vergi tahsil edilirken avârız hanesi temel alınmıştır. Bu vergi, önceleri 16.yy'a kadar savaş zamanlarında ordunun iaşesi için alınırken 16-18. yy'lar arasında neredeyse yıllık alınan bir vergi dönüşmüştür.

Sürsat Vergisi: Sürsat da ordunun iaşesinin temin edilmesi için başvurulan bir diğer mükellefiyetti. Bu vergi türünde de –tıpkı nüzulde olduğu gibi– miktar ve türü önceden belirlenmiş malzemeler yine önceden tespit edilen menzil ve konaklara götürülür ve ordunun geçeceği zaman askerlerin hizmetine sunulurdu. Bu vergide reaya devletin belirlediği piyasanın altında bir fiyattan zahireyi satmaya mecburdu. Sürsat vergisi nüzulden farklı olarak un ve arpadan başka yağ, bal, koyun, ekmek, saman, ot, odun gibi maddelerden alınmaktaydı. Mükellefiyet nüzul vergisi gibi avârız hânesine göre belirlenmek zorunda değildi. 17. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren hem nakdî hem de aynî olarak tahsil edilmeye başlanmıştır. (ç.n.)

ii Çekirdek Eyaletler: Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak döneminde çekirdek vilayetler, imparatorluğun kalbi olarak kabul edilen merkezî bölgelerdi. Bu eyaletler en yoğun nüfuslu ve ekonomik açıdan en önemli bölgelerdi. Buna örnek olarak Anadolu, Trakya ve Rumeli gibi bölgeleri zikredebiliriz. (ç.n.)

Tablo 4.2. Öküz Arabalarıyla Yapılan Tahıl Nakliyesinde Öküzlerin Tipik Yük Taşıma Seviyesini Gösteren Veriler[i]

Çıkış Noktası	Arpa[ii]	Buğday Unu	Toplam Ağırlık	Hayvan Sayısı	Yük Taşıma Seviyesi
Edirne	2311	4622	6933	383.5[iii]	18.078
Delvine	1931	3862	5793	321	18.047
Elbasan	1410	2818	4228	235	17.99
Toplam	5652	11.302	16.954	939.5[iv]	

i Mevkûfâtî Abdullah, *Vâkıât-ı Rûzmerre*, C. 4, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2437). vr. 116b, tarih 1104/1692-3'ten alınan bilgiler.

ii Rakamlar 20 okkalık kilelere eşdeğerdir ki bu 25.656 kg'dır.

iii Öküz talebi, vergi ödeyen her üç hane başına bir hayvan oranında yapılmaktaydı. Böylece Edirne merkez bölgesi ve çevresinin (Liva-i Paşa) kayıtlı 1.156,5 hane için talep edilen hayvan sayısı 383,5 idi. Bkz. Mevkûfâtî Abdullah, *Vâkıât-ı Rûzmerre*, C. 4, vr. 115b.

iv Hayvan başına yaklaşık 18 kile (461.808 kg) ortalama yük taşıma seviyesi, birbirine koşulmuş bir çift öküzün 923,6 kg veya kısa bir ton ağırlığında yük çekebileceği anlamına gelmektedir.

1690'ların savaş kaynaklı enflasyonu sırasında yaygın olan yüksek akçe fiyatlarıyla ifade edilse dahi, kile başına 20 akçe üzerinden hesaplandığında, Edirne ve Belgrad arasındaki 705 kilometrelik mesafede, kilometre başına hazineye düşen nakliye maliyeti yalnızca 0,0284 akçeye tekabül etmekteydi. Tablo 4.3'te gösterilen bilgiler (aşağıya bkz.), olağanüstü durumlarda, Doğu Anadolu'nun daha uzak bölgelerinde girişilen çok daha kısa süreli baskınlarda nakliye maliyetlerinin nasıl bundan yirmi, hatta otuz kat daha yüksek seviyelere yükselebileceğini göstermektedir.[45]

Çeşitli Hayvan Kiralama Seçeneklerinin Kullanılması ve Belirlenmiş Güzergâhlardaki Dâhilî Nakliye

Osmanlı seferleriyle ilgili operasyonel gerçeklerin yanı sıra ulaştırma hizmetlerinin sağlanmasının fayda ve külfetlerinin taksimi hakkında daha derin bir anlayış kazanmak için, önceki iki bölümde özetlenen bilgileri (fiyatlar ve yük taşıma kapasitesi hakkında), belirli mal sevkiyatlarının bilinen güzergâhlar üzerinden taşınmasıyla alakalı belgeye dayalı kayıtları bir araya getirilebiliriz. Büyük bir Osmanlı seferinden önceki aylarda, muhtemel bir cephenin etrafındaki bölgelerde var olan kaynakların (hayvan gücü dâhil) ne şekilde etkin hâle getirildiği, muhtemelen en iyi şekilde, imparatorluğun Avrupa ve Küçük Asya'nın batı bölgelerindeki merkezî/idarî alanların dışında kalan bir bölgeye odaklanarak gözlemlenebilir. Bu merkezî bölgeler emperyal ekonomiye daha iyi entegre edildiğinden, hem (vergilendirme ve aynî katkılar yoluyla) elde edilen savaşla ilgili kaynakların toplanması hem de seferberlikle bağlantılı istisnaî ekonomik fırsatların tanımlanması ve daha da ötesi tefrik edilmesi zor olabilir. İmparatorluğun merkezî bölgelerindeki temel hizmetler ve altyapı bakımı, genellikle birçoğu yol onarımı, güvenlik devriyesi hizmetleri ve benzeri gibi bariz bir şekilde askerî hizmetler sunan tescilli ve vergiden muaf hizmet gruplarının sorumluluğuna bırakılmıştı.

Çekirdek bölgelerin dışında, devletin peşin ödeme temeline dayalı hizmet akdi yapması, daha büyük bir ihtimaldi. Bu tür düzenlemeler, genellikle çağdaş araştırmacıların gözünde onları daha şeffaf hâle getiren kendi kayıt tutma prosedürlerini içermekteydi. Doğrudan vergilendirmenin en iyi şekilde uygulandığı çekirdek vilayetlerde, tahılın hem tedariki hem de nakliyesi gibi önemli hizmetler için vergi muafiyeti teklifi; vergi mükellefleri ile tedarikçi ve vergi toplayıcı vasfını haiz olan devlet arasındaki ilişkinin temelini teşkil etmekteydi. Bahsedilen ilişki, coğrafî konumları sebebiyle savaşın en yıkı-

cı etkisini yaşayan sınır bölgelerindeki ahali için, bu derece tayin edici değildi. Devlet (ister savaşta ister barışta olsun) kendi hedeflerine ulaşmak için (aşiretlere veya örneğin doğrudan kontrolleri altında hayvan gücü gibi kaynaklara sahip olan kabilelere) elle tutulur bir ödül sunmak mecburiyetindeydi. Sınır bölgeleri söz konusu olduğunda, ödülün büyüklüğü bir şekilde gelecekteki işbirliğinin boyutu ile ilişkiliydi. Osmanlı nakliye hizmetlerinin örgütlenmesine odaklanmak suretiyle, söz konusu ilişkinin karşılıklı bağımlılıkta olduğu gibi karşılıklı menfaat gibi önemli bir alanda da ne şekilde işlediğini göstermeye çalışacağız.

Devletin nakliye gereksinimlerini tam olarak öngörmesi ve dahi imparatorluk sürülerine ait hayvanları kullanarak bu gereksinimleri karşılaması imkânsız olduğundan, büyük ölçüde özel çıkar grupları tarafından sağlanan yardımcı hizmetlere bel bağlanmaktaydı. Nakliye ihtiyaçlarının bir kısmı vergi mükelleflerinin avârız katkıları[i] ile karşılansa da,[46] bu tür düzenlemeler tüm nakliye ihtiyaçlarını karşılamaktan oldukça uzaktı. Mevcut askerî harekâtlar bağlamında değerlendirildiğinde devlet, hayvan sahipleriyle piyasa rayiç bedeline yakın oranlarda antlaşma yapmaktaydı. Özel hizmetler veya hızlı teslimat olması durumunda ise açık piyasa bedeli oranlarının üzerinde bir fiyat teklif etmek zorundaydı.[47]

Nakliye hizmetleri fiyatlarının kilometrede kile başına akçenin onda ikisi gibi küçük bir rakamla neredeyse akçenin onda dokuzu aralığında değişebilmesi, devletin kendi istediği

i Avârız Vergisi: Literal olarak sonradan olan, asıl olana tebeiyetle meydana gelen şey demektir. Avârız vergisi Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım arazileri, çiftlik hayvanları ve ticarî mallar gibi belirli mülk türleri üzerinden hem Müslüman hem de gayr-ı Müslim halktan alınan bir vergi türüdür. İlk zamanlarda aynî ve bedenî olarak toplanan vergi sonraları nakdî olarak toplanmaya başlanmıştır. Önceleri olağanüstü bir vergi olarak ihdas edilen avârız vergisi sonraları art arda gelen savaşlar ile sabit bir vergiye dönüşmüştür. Askerî ve diğer devlet harcamalarını desteklemek için kullanılmıştır. Tanzimat'la birlikte ilga edilmiştir. (ç.n.)

şekilde sabit bir fiyat belirleme ve uygulama imkânı olmadığını göstermektedir. Nakliye alanı devletin açık bir şekilde piyasa işleyişine boyun eğmek ve yerel âdetlerin dayattığı şeylere uymak zorunda kaldığı bir ekonomik faaliyet alanıydı. Bizzat yerel uygulamanın kendisi, sırasıyla, coğrafya ve her farklı mahallin kendine ait olan farklı özellikleri tarafından belirleniyordu. Nispeten küçük bir coğrafî alanda dahi meydana gelebilecek çok çeşitli Osmanlı nakliye uygulamaları Tablo 4.3'te görülmektedir.

Tablo 4.3'ün ilk sırasında gösterilen 0,54 akçe kile/km fiyatı, gidilen güzergâhın zorluğundan ziyade yolculuğun uzun süreli oluşunu yansıtacak şekilde hesaplanmış gibi görünmektedir. Dönüş yolculuğunun eşit derecede uzun olması sebebiyle hayvanların yasal sahiplerine iadesinde uzun bir gecikmenin yaşanması, fiyatlarda zımnen kabul gören bir gerçeklikti. Bu örnekte, kendisi için tayin olunan 7 kile yük taşıyacak olan bir devenin sahibi, 5.600 akçelik (7 x 800) bir ücret alacaktı. Bir devenin genellikle 6.000-8.500 akçe aralığında olan alış fiyatı bağlamında değerlendirildiğinde (bkz. yukarıdaki Tablo 4.1) bu ücret seviyesi yeterince cömert görünmektedir.

Bu durumda kiracı olarak devlet, ortalama yük taşıma kapasitesini kasten sınırlı bir seviyede tutarak bu hususu da göz önünde bulundurduğunu göstermiştir. Tablo 4.3'te gösterilen örnekler arasındaki en üst ölçeği baz alırsak, devletin nakliye hizmetleri için kile/km başına 0,866 akçeden sözleşme yaptığını görmekteyiz. Bu fiyat, imparatorluğun sınır bölgesinde bulunan hayvan sahiplerinin, savaşla ilgili acil levazımların (bu durumda diğer stratejik malzemelerin paketlenmesi ve taşınması için boş çuvallar) Gaziantep'teki üretim yerinden, ordunun Mardin yakınlarındaki Koçhisar'da bulunan savaş mevsimi dışındaki üssüne yapılacak acil bir teslimat için fırsatçı bir ücret aldığını yansıtıyor gibi görünmektedir.

Çuvalların teslimatını hızlandırma emri, kuşatma topları da dâhil olmak üzere diğer temel malzemelerin, Bağdat'ın sonbahar/kış kuşatmasına hazırlıklı olması için ordunun Musul'daki ileri harekât üssüne gönderildiği bir zamana (Ağustos 1631'in sonlarında) denk gelmişti.[48] Bu derece ayrıntılı kayıtlar bize, sefer hazırlıklarının belirli yönleriyle görevli Osmanlı komutanlarının ve diğer imparatorluk eminlerinin, olağanüstü teşvikler ve ödüller sunarak belirli nakliye operasyonlarını ön plana almak için ne şekilde davrandıklarını ilk elden gözlemleme imkânı sunmaktadır. Kısmen ulaşım koşullarına, kısmen de ihtiyacın aciliyetine dayanan çok katmanlı bir fiyatlandırma yapısını gösteren bu tür örnekler istenildiği zaman çoğaltılabilir. Bu tür istisnaî ve zâhiren anormal olan cömertlik örneklerini zikretmekteki amacımız, devletin daha yakından incelendiğinde, yayılmacı ve emperyalist savaşları başlatan ve sürdüren en hegemonyacı döneminde bile kendisini kuşatan koşulların esiri olduğunu gözler önüne sermektir.[49]

Devletin hedeflerine uzlaşmaya gitmeden veya fedakârlık yapmadan ulaşması imkânsızdı ve Hüsrev Paşa'nın 1630'da daha ilk aşamalarında terkedilen kuşatması bağlamında zikredilenler de dâhil olmak üzere birçok durumda bu tür fedakârlıklar boşa gitmekteydi.

Savaş hazırlığı, temel malzemelerin tedariği de dâhil olmak üzere, çoğunlukla öngörülebilir modellere, normlara ve beklentilere intibak sağlamıştı. Ancak devlet, ordunun hareket hâlinde olduğu daha değişken koşullar karşısında sık sık öngörülemeyen masrafları karşılamak veya beklenmedik bir aksiliğe mukabele etmek için bir dünya para harcamak zorunda kalıyordu. Böyle kırılgan zamanlarda, aktif askerî cephelerin yakın hinterlandındaki alanların bölgesel ekonomilerine bağlı hizmet sektörleri, sadece Osmanlı ordusunun (70.000 kadar asker ve 100,000 kadar hayvandan oluşan tutsak piyasa) aralarında bulunması sebebiyle beklenmedik oranlarda kâr

Tablo 4.3. Çeşitli Nakliye Yöntemlerinin Kile/Kilometre Başına Düşen Ulaştırma Maliyetleri (Akçe Olarak)

Ulaştırma Şekli	Kile Başına Ulaştırma Maliyeti	Yük Taşıma Seviyesi	Seyahat Mesafesi (Kilometre Olarak)	Kile/Kg Maliyet
Deve	800[i]	7 kile	1490 (Manisa'dan Diyarbekir'e)[ii]	0.5369
Yük Beygiri	100[iii]	5.5 kile	488 (Diyarbekir'den Erzurum'a)	0.2254
Yük Beygiri	73[iv]	5.5 kile	125 (Bayburt'tan Erzurum'a)	0.5840
Yük Beygiri	109[v]	5.5 kile	325 (Trabzon'dan Erzurum'a)	0.3354
Deve	50[vi]	9.5 kile[vii]	253 (Diyarbekir'den Musul'a)	0.1976
Veri Yok	291[viii]	Veri Yok	336 (Gaziantep'ten Mardin'e)	0.866
Deve	42[ix]	9.5 kile[x]	157 (Mardin'den Musul'a)	0.2682

i BOA, Maliyeden Müdevver 4374, 1047-49/1637-39 yıllarını kapsayan verilere, Güçler, Hububat Meselesi, s. 138'de atıf yapılmıştır. 574 kile tahıl taşıyan 82 develik kafile (deve başına 7 kile) için toplam 459.200 akçe veya deve başına 800 akçe ödeme yapılmıştır.

ii Takip eden güzergâh üzerinden yapılan seyahat: Manisa'dan Afyon'a (307 km), Afyon'dan Konya'ya (232 km), Konya'dan Kayseri'ye (331 km), Kayseri'den Diyarbekir'a (620 km); dn. 1 ile aynı tarih.

iii BOA, Maliyeden Müdevver 18,708, s. 2, 319 kile pirincin nakliyesinde 58 adet yük beygiri kullanılması için 351 kuruş (35.100 akçe) ödendiğini belgelemektedir; Şevval 1044'ten Cemaziyelevvel 1045/1635 yılının Mart sonu ile Kasım başı arası.

iv a.g.e. 7.000 kantar (15.400 kile) peksimet, 2800 at yüküne bölünmüş olup, bunların herbirisine 4 kuruş (400 akçe) ödeme yapılmıştır. Böylece her bir kilenin nakliyesi için maliyet 72.72 akçe olmuştur; dn. 3 ile aynı tarih.

v a.g.e. yük başına 6 kuruş (600 akçe) veya kile başına 109,9 akçeden 1500 at yükü.

vi BOA, Maliyeden Müdevver 5853 (1041/1631 tarihli), sikke olarak ödenen yeniçeri maaşlarının taşınması için deve başına 6 kuruştan 6 devenin kiralandığını belgelemektedir. Eğer 9,5 kile ortalama yük taşıma potansiyeli varsayarsak (aşağıdaki 7 ve 10 numaralı notlara bakınız), kile başına nakliye maliyeti 50.526 akçe olacaktır.

vii Deve başına 9,5 kile potansiyel yük taşıma kapasitesi bir tahminidir. Belge ne yazık ki bu konuda daha ayrıntılı bilgi vermemektedir; kaynak ve tarih dn. 6 ile aynıdır.

viii BOA, Maliyeden Müdevver 8475, s. 114 1041/1631 tarihli, 16 kantar (35,2 kile) boş çuvalın toplam 128 kuruş karşılığında belirtilmemiş yollarla nakliyesini talep eden bir belge. Böylece kile başına maliyet 10.280÷ 35,2 veya 290,9 akçe olmaktadır. Aksi belirtilmedikçe kuruş başına 80 akçe resmî değişim oranı uygulandığı varsayılmaktadır.

ix BOA. Kâmil Kepeci 1927, mükerrer, vr. 51a 1040/1630 tarihli belge, Mardin-Musul arasında seyahat eden 220 develik bir kafile için deve başına 5 kuruş ödendiğini belgelemektedir. 9.5 kilelik bir potansiyel yük taşıma kapasitesi varsayarsak, kile başına nakliye maliyeti 42.105 akçe olmaktadır.

x Bkz. N. 7.

elde etme fırsatı ile karşı karşıya kalıyorlardı. Devlet bölge sakinlerinden maddî yardım yoluyla aldığı parayı geri ödediği veya aldığından daha düşük ödeme yapmadığı sürece, ordu ihtiyaçlarının karşılanması yerel ekonomiye gayet kuvvetli bir destek anlamına gelmekteydi.

Celâlî firarilerinin (özellikle 1603 ve 1612 arası) Doğu cephesinden kaçarken kısa süreli yağmalamalarını göz ardı edersek, Osmanlıların Safevîlerle tekrar çatışmaya başladığı 1500-1700 arasındaki dönemin büyük bölümünde tedarikçiler (taşra sakinleri) ve ikmâl talep edenler (silahlı kuvvetleri tarafından temsil edilen devlet) arasında düzenli bir ilişki sürdürülmüştür. Nalbantlar, eyerciler, arabacılar, celepler ve taşımacılık sektörüyle ilgili bir dizi diğer uzman zanaatkârlar, Osmanlı'nın seferlerinden yararlanan başlıca hizmet sektörleri arasındaydı.

IV. Murad'ın Bağdat'a karşı yürüttüğü seferlerden birine ait bir örnekte kaydedildiğine göre hükûmet, Akdeniz'deki İskenderun limanından, yukarı Fırat üzerindeki Birecik'te bulunan inşa üssü ve merkezine 3.181 kantar silah ve mühimmat taşınması için, kantar (125 libre veya ortalama yük beygiri yükünün yarısından daha az) başına 2,5 kuruşluk (200 akçe) bir teklifte bulunmuştu. Bu yükün nakliyesinin yaklaşık üçte biri (3,181 "yükten" 1.000 adet) Halep'ten gelen profesyonel katırcı celepleri tarafından oluşan bir konsorsiyum (mükâriyan-ı Haleb) ve geri kalan yükün önemli bir kısmı ise bölgenin başlıca Arap kabileleri de dâhil olmak üzere diğer özel kaynaklar tarafından üstlenilmişti. Yerel ilçe ve kazalardan katkı payı adı altında yalnızca cüz'i bir miktar talep edilmişti.[50]

Kaynakların savaş için seferber edilmesi, devletin hiçbir şekilde bir bölgenin ekonomisinden kaynak elde etmesiyle sınırlı, tek taraflı basit bir işlem değildi. Ordunun taleplerini karşılamanın getirdiği zorluk (ve teşvik), sadece sınır bölgelerinin ekonomileri üzerinde değil, aynı zamanda iç bölgelerdeki savaşla ilgili endüstriler üzerinde de bir dalgalanma etkisi yaratmaktaydı. Ordunun iaşesi ile ilgili bir sonraki bölümde, Osmanlıların

askerî tedarik konusunda kendilerine has yaklaşımlarını mercek altına alacağız. Osmanlılar askerden beklenen fedakârlık ile sundukları ödülün dengesini hassas bir şekilde kurarak hem devletin taleplerine uyulmasını sağlamak hem de orduya katılım oranlarını yükseltmek istemişlerdir. Osmanlıların askerî girişimin nakliye ve ikmâl ile ilgili kritik boyutlarını tanzim etmek için kullandıkları usuller, Osmanlı emperyal idaresinin gerçek karakterini ortaya koymaktadır. Bu usuller, kabul gören anlayıştan çok daha fazla bir şekilde, zorlama ve dayatılan çözümlerin aksine; müzakere, uzlaşma ve ortak çıkarlar yoluyla gerçekleştirilen idare kabiliyetlerine dayanmaktaydı.[51]

Notlar

1. Söz konusu mesafeler çok büyük olmadığında bile (Örneğin Kızıldeniz'in diğer yakasına olduğu gibi) su yoluyla asker nakliyesiyle ilgili nispeten yüksek maliyetin bir göstergesi olarak, bkz. yukarıdaki 3. Bölüm'de sunulan 1629 Yemen Seferi Örneği. Bulak'taki gemi onarımları için Yusuf Ağa'ya yapılan ödemeler, ordu tedariki ve teçhizat alımı için ayrılan miktarın onda üçünü oluşturuyordu ve toplam 14,3 milyon para (28,6 milyon akçe) tutarındaydı; bkz. s. 89 yukarıda (Giriş No. II).
2. G. Perjes, *The Fall of Medieval Hungary: Mohacs 1526-Buda 1541*, s. 33, Boulder 1989. İstanbul ile Belgrad arasındaki imparatorluk karayolu üzerindeki mesafe belki de marjinal olarak 1.000 km'den daha azdı. Skrivanic (Roman Roads", içinde F. W. Carter (ed.), *An Historical Geography of the Balkans*, s. 117, Londra 1977; *via militaris* (askerî yol) üzerindeki mesafeyi 923.5 km veya 574.5 mile eş değer olan 624 Roma mili olarak vermektedir.
3. Ayrıntılar için, bkz. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Târîh-i Feth-i Revan ve Bağdad* (İstanbul: Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2424), gidiş yürüyüşü için vr. 28a ve dönüş yürüyüşü için de vr. 34b'ye bkz.
4. Kemalpaşazâde'nin Osmanlı Hanedanı Tarihinin bir nüshasının kenarlarında yazılı olan sefer günlüğüne bkz., Viyana: Österreichische Nationalbibliothek, HO, nr. 46a, vr. 124a.
5. I. Süleyman'ın ordusunun 1529 yılında Viyana'ya doğru son yaklaşımı esnasındaki ilerleme hızı ile karşılaştırınız. Süleyman, son 12 *menzili* 29 günde katetmişti. Başka bir deyişle, fiili yürüyüş, ge-

çen toplam sürenin yalnızca onda dördünü oluşturmaktaydı; bkz. "Ruznâme", Feridun, *Münşeât,* C. 1, s. 573. Aynı kaynakta, ordunun tek bir günlük yürüyüş ile katettiği üç buçuk Macar mili (17.5 kara mili) aşamasını son derece zor olarak tanımlamaktadır; bkz. Feridun, C. 1, s. 573: *"Estergom üç buçuk mildir. Gayet uzak konakdır, ve derbend dahi aşıldı."* 7586 metre uzunluğundaki Avusturya posta mili ve 8335 metrelik Macar mili (5,2 mil) eşdeğerleriyle ilgili olarak bkz. Horace Dourster, *Dictionnaire Universel des poids et mesures anciens et modernes,* s. 209-10, Brüksel 1980.

6. Bkz. Viyana: Österreichische Nationalbibliothek, HO, nr. 46a, vr. 124a.
7. *a.g.e*, 6 Ramazan 1073'te Edirne'den hareket ediş (14 Mart 1663) ve Muharrem 1074'ün ilk günlerinde (5-7 Ağustos 1663) Estergon'a varış. Ruznâmede, son derece şiddetli yağışlar veya diğer olumsuz hava koşullarından kaynaklanan gecikmelerden söz edilmemektedir.
8. Bkz. S. Ünver, "Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi", *Belleten* XVI/64 (1952), s. 566.
9. Bkz. R. Murphey, "Horsebreeding in Eurasia", *Central and Asian Studies* 4 (1990), s. 2 (3. dipnot), 1654 yılındaki Polonya seferinden yapılan bir atıf.
10. Silahdâr, C. 2, s. 362: *"bir mikdar deve ve 100 kadar çatal bargirli Tatar gönderilip, piyadeyi geçirdiler."*
11. Feridun, *Münşeât,* C. 1, s. 574: *"halk ekseri (...) çadırsız, esvabsız hayran veser-gerdan gezdi."*
12. Feridun, *Münşeât* C. 1, s. 576: *"Sabah namazından mukaddem süvar olunup, yatsu namazı vaktinde konağa gelindi. Yolda bir mertebe duvarlar durdu ki bi-hesap ve bi-hadd. Ve halkın ekseri ağruğun bulmayıp, yabanda yattı."*
13. Mühürdâr, *Cevâhirü't-Tevârîh* (Leiden, Oriental, nr. 1225), vr. 27b: *"İslam padişahı ziyade te'kid ile vezir-i azama ısmarlamıştı ki 'elli günden ziyade düşman vilayetinde eğlenmeyesin; zira sular taşgun olur."*
14. Mühürdâr, *Cevâhirü't-Tevârîh*, vr. 43a: *"Gayetiyle çamur ve bataklık olmağla, toplarımız iki günde geldi."*
15. Mustafa b. Molla Rıdvan, *Fethnâme-i Bağdad* (Oxford: Bodleian Ktp., OR, nr. 276), vr. 255a. Merkezî depolardan yapılan dağıtımlar normalde sadece düzenli ordu kuvvetlerine yapılırdı. Tımarlıların kendi ihtiyaçlarını karşılamaları bekleniyordu. Özel bir istisna olarak, Musul'dan kara yoluyla 25 kuşatma topunu çekerek getirme görevine yardımcı olmak için gönüllü olan tımarlılara, bir ödül olarak sefer süresince merkezî depolardan tahıl iaşesi alacaklarına dair bir söz verilmişti. Bkz. Kâtib Çelebi, *Fezleketü't-Tevârîh,* C. 2, s. 200, İstanbul 1286.

16. Bu varsayımı destekleyecek bir görüşün özeti için, bkz. D. Engels, *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*, s. 126-9, Berkeley 1978.

17. Günlük toplam 100.000 okkadan her at için 3,5 okka tayın (9,9 libre) tahsis edilmesi, 28.570 hayvanın diyet ihtiyacını karşılayabilirdi. Farklı bir varsayıma göre, her atın tayınının yarısı kuru yemden ve geri kalanı da saman ve ıslak yemden oluşsaydı bile, 5.000 kile rakamı yine de bu sefer için gerekli olan 57.000 aded ordu hayvanını beslemeye yeterdi. Bu hayvanların toplam sayısı (yardımcı ve destek personeli de dâhil olmak üzere) bu sefer için muhtemel olan sayının iki katına eş değerdi, bkz. yukarıda, Bölüm 3, s. 36 (n2).

18. Bir örnek, Hayrabolu'da (Trakya'da Çorlu'nun doğusunda) bakılan 950 deveye Ruz-i Kasım ile başlayıp 1104/1692-3 yılının Ruz-i Hızır'ı ile biten, kış mevsiminin 180 günü boyunca yetecek olan 190 kile arpa ve 190 kantar saman tahsis edilmesini kaydetmektedir. bkz. Mevkûfâtî Abdullah, *Vâkıât-ı Rûzmerre* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2437), vr. 78b. Başka bir belge, develer için standart günlük saman tedarikinin, beş deve için yeterli olacağı görülen 50 okka ağırlığındaki *garar* ölçü birimi esas alınarak tahsis edildiğini ileri sürmektedir. Bu tayın baz alınarak, tahılın samana oranı 1: 2.5'e düşürülmüş olmaktadır (10 okka samana 4 okka kuru yeme karşılık 8.8 okka samana 4 okka kuru yem); bkz. BOA, "Mühimme Defterleri", C. 87, s. 18 (15 R. 1045=10 Ocak 1637 tarihli kayıt): "*her bir kıtarına [=5] günde birer kil-i İstanbuli arpa [20/5= 4] ve ellişer vukiyye [50/5= 10] alır bir garar saman*".

19. Yaygın olarak kullanılan çok çeşitli deve yükleri hakkında, bkz. aşağıdaki Tablo 4.3. Bir kaynakta (TKSMA, D. 8702; tarihsiz ancak I. Süleyman'ın hükümdarlığının ilk yıllarında İbrahim Paşa'nın 1523-36 yılları arasındaki sadrazamlığı dönemine atfedilebilir olan) 9 *kilelik* (509 libre) ve 10 *kilelik* (566 Libre) yük taşıma kapasiteleri birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu belgede, seferdeyken matbah-ı amire'de kullanılmak üzere un taşımak üzere kullanılan 15 deveye 9 *kile* yük yüklendiği ve yine ekmeklik un taşıyan 75 deveden oluşan başka bir gruba ise 10 *kile* yük yüklendiği belirtilmektedir. Taşınan miktarlar (ilk etapta 135 *kile* ve takiben 750 *kile*) sadece 30 günlük bir arzı karşılayacak miktara tekabül etmekteydi. Bir kez tüketildikten sonra, bu miktarlar ordunun ilerleme yolu boyunca önceden ayarlanmış çeşitli tedarik noktalarında tekrar ikmal edilmekteydi.

20. Bkz. Yukarıdaki tartışma, Bölüm 3, s. 55, özellikle. N. 50. Bir başka örnek ise 1621 yılında Hotin seferine katılan *kapukulu* askerlerinin her birine 5 *kile* buğday ve 2 *kile* un tahsis edildiğini göstermektedir (bkz. Topçular Kâtibi, *Vekâyi-i Târihîyye* (Viyana: Österreichische Nationalbibliothek, Mxt., nr. 130), vr. 346b). Günlük bir okka tüke-

tildiğinde, hatta pişme ve işleme sırasındaki kayıplar da hesaba katıldığında, 7 *kilelik* (140 okka) istihkak Mayıs ayı ortasındaki seferberlikten, Eylül sonundaki terhise kadar geçen dört buçuk aylık süre boyunca bir askerin temel ihtiyaçlarını karşılamak için yeterliydi.

21. Bu rakamın silah altındaki toplam mevcudun üçte birinden azına tekabül ettiği unutulmamalıdır. Ordunun büyük bir kısmının kendi erzaklarını taşıması veya yürüyüş güzergâhı boyunca duraklama menzillerinden satın alması gerekiyordu. Bkz. yukarıda, Bölüm 3, s. 49.

22. Bu hesaplama, günlük arpa istihkakı 500 deve yükü olan 30.000 binek hayvanı ile (bkz. n. 17) ile buğday istihkakı 105 deve yükü olan 20.000 kişilik bir savaşçı gücünden oluşan farazi (tamamen hayali olan) bir orduyu varsaymaktadır. Böylece, 60 günlük bir sefer için tahıl tedarikinin toplam nakliye eşdeğeri 36.300 deve yükünden oluşmakta iken ve 90 günlük d daha uzun bir sefer dönemi için bu rakam 54.450 deve yüküne tekabül edecektir.

23. Ordunun İstanbul'dan yola çıkarak 197 gün süren (121 yürüyüş, 76 istirahat günü olmak üzere) harici bir yürüyüşten sonra 8 Receb 1048'de (15 Kasım 1638) Bağdat civarına gelmesi hakkında bkz. H. Sahillioğlu, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnamesi", *Belgeler 11/3-4* (1965), s. 27. 27 Recep (6 Aralık) tarihinde Tarpush ve ilişkili aşiretlerin sayesinde gelen tahıl için, bkz. Nûrî, *Târîh-i Feth-i Bağdad* (Viyana: Österreichische Nationalbibliothek, HO, nr. 78) vr. 155a.

24. Örneğin Râşid, yalnızca Belgrad depolarında 600.000 okkalık istihkaka veya tabir-i diğerle 770 metrik tona eş değer olan 30.000 *kile* tutarında bir tahıl fazlasının kullanıma hazır olduğuna dikkat çekmektedir; bkz. *Târîh-i Râşid*, C. 1, (İstanbul 1153), vr. 231b.

25. Bu analizin amaçları doğrultusunda, (her birisinin günlük istihkâkı bir okka olan) 50.000 asker ile (her birisinin günlük istihkakı 3,5 okka olan) 80.000 binek hayvanına sahip bir orduyu varsayabiliriz. Böyle bir ordunun asgari günlük gereksinimi 330.000 okka (423,32 metrik ton) tahıldan oluşacaktır ki 15 günlük operasyonlar için bu gereksinim toplam 6.350 tonluk bir miktara eş değerken; 20 günlük harekâtlar için bu rakam yaklaşık 8.500 tona yükselecektir. Perjés ("'Army Provisioning", s. 11), daha küçük bir Avusturya kuvveti için yaptığı hesaplamalarına dayanarak, ordunun bir aylık tahıl iaşesinin taşınması için 11.000 öküz arabasının (her biri 1.000 kg'lık bir yük taşıyan) taşıdığı yüke eş değer bir rakama ulaşmıştı. Perjés'in ayda 11.000 metrik ton veya günde 366,66 metrik ton tahıl tüketim oranını varsayan hesaplaması, daha büyük bir sayıya kâfi gelmesi adına 423,32 tona çıkarılan bizim rakamımızdan yüzde 15 daha azdır bir miktara tekabül etmektedir.

26. Görünüşe göre ordu herhangi bir zamanda yanında 30 günlük temel ihtiyaç maddelerinden daha fazlasını yanında taşımamaktadır. Bkz. yukarıda n. 19.

27. Hezarfen Hüseyin, *Telhîsu'l-Beyân* (Paris, Bibliothèque Nationale, Turcs, AF, nr. 40), vr. 117b.

28. Sultanın mutfak personelinin kullanması için ilk etapta 158 *kitar* veya 790 deveye ve ikinci etapta 175 kitar veya 875 deveye dağıtılan yüklerin ayrıntılarıyla ilgili olarak TSMA, D.60176 ve TSMA, D. 8702.

29. Bkz. A. K. Aksüt (ed.), *Koçi Bey Risâlesi* (*İkinci Risâle*, 1050/1640] (İstanbul, 1939), s. 86. On yedinci yüzyılın başlarına ait bir kayıt defteri (ayrıntılar için aşağıdaki Tablo 4.1'e bkz.), sefer nakliyesinde kullanılmak üzere 4.600 devenin satın alma ve "istikraz" yoluyla talep edildiğini kaydetmekte ve Koçi Bey'in öne sürdüğü rakamı kabaca doğrulamaktadır.

30. Belgrad cephaneliğinden alınanların bir dökümü tarihçi Silahdâr tarafından verilmiştir. (bkz. İ. Parmaksızoğlu (ed.), *Nusretnâme*, C. 1, s. 281, İstanbul 1964). Silahdâr'ın ordunun beraberinde götürdüğü gerekli temel teçhizat listesi şunları içermektedir: 1500 kantar (847 metrik ton) barut, çeşitli 3, 5 ve 7 okkalık gülleler atan 17 kulverin, 35 ve 40 okkalık gülle atan 7 havan ve 1 okalık gülle atan 85 hafif sahra topu.

31. Batı Balkanlar'da yaygın olan genel (yani askerî olmayan) nakliye koşulları hakkında bir fikir için bkz. R. Murphey, "Patterns of Trade Along the Via Egnetia", içinde E. Zachariadou (ed.), *The Via Egnetia under the Ottoman Rule 1380-1699,* s. 171-91, Rethymnon 1996.

32. On altıncı yüzyılın ortalarına ait bir belge (TSMA, D. 8334 tarih 962/1533) Suriye'den deve başına ortalama 35,5 altın sultaniye toplam 3200 altın (sultanî) 90 deve satın alındığını kaydetmektedir. 1013/1603 tarihli bir başka belge (*Mühimme Defteri* No. 75, aktaran L. Güçler, *Hububat Meselesi* [İstanbul 1964], s. 142, n. 249), devletin, Avusturya seferi sırasında kullanılmak üzere devesini kiralayan deve sahiplerine ileride ödenmek üzere tazminat olarak 30 altın (sultanî) teklif ettiğini kaydetmektedir. Bununla birlikte, bu fiyatlar (altının değişim eşdeğerinde on yedinci yüzyılın ortalarındaki artışlara göre revize edilse dahi), on yedinci yüzyılın başlarındaki ayrıntılı kayıtlardan (örneğin aşağıdaki Tablo 4.1'de özetlenen 1635 kaydı) öğrendiğimizin oldukça altında kalmaktadır ki burada satın alım fiyatları ekseriyetle 80 kuruş mark (8.000 akçe) civarında yoğunlaşmakla beraber 35 ila 100 kuruş arasında değişmektedir.

33. BOA, Maliyeden Müdevver 2702, Receb 1044'ün başından Muharrem 1045'in sonuna kadar / Aralık 1634'ün sonlarından Tem-

muz 1635'in başlarına kadar olan dönemi kapsayan ayrıntılı bir (*müfredat*) kaydı.

34. Örneğin, I. Süleyman'ın seferlerinden birinde imparatorluk mutfakları için malzeme taşınması için tahsis edilen develerle ilgili bir kayıtta (bkz. yukarıda n. 28) toplam 875 deve arasında 120'sinin (yüzde 14) "yedek" olarak tahsis edildiği belirtilmektedir. Yedek develerin payını 7'de 1'den 5'te 1'e yükseltmek suretiyle, sayım hususunda kullanılan kitar kelimesinin kullanımındaki tutarsızlığın izah edilmesi mümkün hâle gelmektedir.

35. Bkz. yukarıda, n. 19.

36. Bu kayda göre (BOA, Maliyeden Müdevver 15461) 1716 okka baruttan meydana gelen bir sevkiyat 16 ata yüklenmiş (ortalama yük kapasitesi [OYK] 107.25 okka) ve 2287 okkalık kurşundan oluşan başka bir sevkiyat da 21 ata (OYK 108.9 okka) yüklenmişti.

37. Bkz. BOA, Maliyeden Müdevver 18708. Her biri 2.5 kantarlık yük çeken yük beygirleri tarafından taşınan 2.800 adet "yüke" bölünmüş 7.000 kantar kuru bisküvi sevkiyatını kaydetmektedir.

38. 1635'ten alınan bir örnek, Doğu Anadolu'nun nispeten engebeli yollarında 4715 okkalık barut sevkiyatı için barutun, her biri 94,3 okka gelen 50 çuvala doldurulmasını ve her biri ikişer çuvaldan toplam 188,6 okka veya 9.43 *kile* yük çeken 25 deveye yüklenmesi gerektiğini belirtmektedir.

39. Bkz. 1244/1828 yılına ait Mühimme Defteri, aktaran L. Güçer (*Hububat Meselesi*, s. 29 [n. 93]): *"onar kileden ziyede tahmil olunmamak şartıyla..."*).

40. Bu örnek, içeriği Göçer'in kitabında özetlenmiş olan bir kayıda (BOA, Maliyeden Müdevver, s. 138-9) dayanmaktadır.

41. Bkz. yukarıda, n. 32.

42. Kâtib Çelebi (*Fezleke,* C. 2, s. 102), 1629-30 yıllarında Hemedan ve Bağdat'a yapılan sefer sırasında Dicle'nin sel sularına kapılarak manda sürüsünün bir kısmının kaybolması üzerine, komutan Hüsrev Paşa'nın bunların yerine yenilerini almak için 400.000 kuruş (kabaca 40 milyon akçe) talep ettiğini belirtmektedir.

43. Edirne'den Belgrad arasındaki 705 kilometrelik kara yolu mesafesinde öküz arabasıyla bir kile unun taşınmasının maliyetinin, kilesi 50 akçe değerinde olan yükün kendi değerinin 4/10'una tekabil eden 20 akçe olduğu tahmin edilmekteydi; bkz. Mevkûfâtî Abdullah, *Vâkıât-ı Rûzmerre* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2437), vr. 118b. Karşılaştırmalı nakliye bedeli için, bkz. R. Murphey, "Provisioning İstanbul", Food and Foodways 2 (1988), Tablo 2, s. 227.

44. Kile başına 20 akçe olan nakliye maliyeti, her ne kadar malların değerine göre yüksek olsa da (bkz. yukarıdaki n. 43), imparatorluğun Doğu Anadolu gibi uzak bölgelerindekindeki nakliye maliyetlerinin çok daha azına tekabül etmekteydi.
45. Aşağıdaki Tablo 4.3, n. 6'da verilen örneğe bkz.
46. Yukarıda n. 43'te verilen örneğe bkz. Bu örnekte orduya öküz arabalarıyla taşınan un nakliyesi ana vilayet olan Edirne'ye bağlı 12 kazaya bağlı olan 18.000 hanenin yıllık *avârız* vergisinin kapsamında ödetiliyordu ki, bu gibi durumlarda nakliye ücretleri piyasadaki fiyatın oldukça altındaki bir orandan hesaplanmaktaydı.
47. Bu gibi durumlarda fiyat, benzer iş veya hizmet mukabilinde benzer ödül veya karşılık verilmesini esas alan İslam ekonomisinin temel adalet ilkelerine göre hesaplanabilmekteydi. (Osmanlıca: *ecr-i misil,* Arapça: *ecru'l-misl*) "Adil ücret veya kira" konusunun kısa bir incelemesi için bkz. J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (Oxford, 1964), s. 154.
48. Bu emir 25 Muharrem 1041/24 Ağustos 1631 tarihinde gönderilmişti. (bkz. BBA., Maliyeden Müdevver 8475, s. 114). Bu olayda, sefer hazırlıklarının telaşı ve sürekli artan harcamalar, seferden vazgeçilmesi ve Sadrazam Hüsrev Paşa'nın Ekim 1631'de görevden alınması nedeniyle tamamen boşa gitmişti.
49. Devlet, acil durumlarda asker kotalarını doldururken aynı şekilde toplu pazarlık sürecine adım atma ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştı. Bkz. yukarıda 2. Bölüm, sf. 29.
50. En büyük "katkılar" (nakit yerine vergi indirimi karşılığında sunulan) her biri 300'er hayvan tedarik eden Urfa ve Ana nahiyesinden gelmişti. Nakliye hayvanlarının tedarik edilmesi yükü (fırsatı) 18 tedarikçi arasında dağıtılmıştı (bölünmüştü) ki aktarmalı sevkiyatlar üzerinden 179,5 metrik tonun nakliyesinin toplam maliyeti hazineye 636.200 akçe (3181 x 200) olmuştu. Tarihi belli olmayan belge TSMA, d. 9009'da bulunmaktadır. Muhtemelen özel muhasebe prosedürleriyle ilgili açıklanamayan bir nedenden ötürü, yüklerin hesaplanmasında atlar için olan 2 veya 2,5 kantarlık yük değil, 125 librelik tek bir kantar kullanılmıştır. Aynı yükler deve ile taşınsaydı herbiri 4 kantar (8,8 *kile*) yük taşıyan yaklaşık 800 deve, yani atların yalnızca dörtte biri kadar bir hayvan yeterli olacaktı. İskenderun ile Birecik arasındaki mesafe, bugün, Kesikhan ve İslahiye üzerinden 244 kilometredir. Böylece kilometre başına *kile* maliyeti 200/2.2 90,9'un 244'e bölünmesi veya *kile/km* başına 0,3726 akçe olacaktı. Bunu Tablo 4.3'teki fiyat verileriyle karşılaştırınız.
51. Osmanlı mutlakıyetçiliği hakkındaki standart görüşlerin yeniden yorumlanması için bkz. R. Murphey, "A View from the Top and Rumblings from Below" *Turcica* 28 (1996), s. 319-38.

V. BÖLÜM

ORDUNUN İAŞESİ

Bir önceki bölümde, birliklerin ve hayvanların sefer sırasında günlük tahıl istihkaklarının hesaplanması ve dağıtımıyla ilgili gıda tedarikinin belirli boyutlarına ayrıntılı bir şekilde değinmiştik. Bu bölümde, hem askerlerin tüketimine yönelik levazımın ölçeğine ve kalitesine odaklanacak hem de ordu iaşesiyle ilgili külfet ve faydalarla ilgili bazı örnekleri aktaracağız.

Temel günlük diyeti açısından Osmanlı askeri, özellikle de yeniçeriler gibi seçkin alaylardan birinin üyesiyse, Avrupalı çağdaşlarının gıpta edeceği bir konumdaydı. Sultanın daimî alaylarına mensup kişiler, cepheye doğru yola koyulmadan önce sefer teçhizatlarını tamamlamak için cömert ek ödenekler alırlardı. Yeniçeriler, normal maaşlarına ek olarak yıllık giyim ödeneği de alırdı.[1] Yeniçeri bölüklerinin temel malları satın almalarını desteklemek adına zarar-ı nan (ekmek için fiyat destekleri) ve zarar-ı lahm (et için fiyat destekleri) isimleri altında özel nakit fonu (vakf-ı nukud) kurulmuştu.[2]

Her ne kadar günlük ihtiyaçlar karşılansa da,[3] sefer yıllarında ek teçhizat masraflarını karşılamak için birliklere istisnaî ödenekler dağıtılırdı.[4] Yeniçeri bölükleri, ihtiyaç akçesi olarak kullanılmak üzere umuma ait askerî yemekhane için özel bir tahsisat da

toplardı. Her üye ortak kumanya fonuna iki "sultanî" katkıda bulunurdu.[5] Yeniçeriler ve diğer birliklere sefere çıktıkları sırada, ödenekler ve nakit ikramiyeler dağıtılmaktaydı. Bunlar aynı zamanda, özellikle temel gıdalar için, tedariklerin kaçınılmaz olarak tehlikeli derecelere düştüğü sefer mevsiminin son haftalarında etkili olan fiyat artışlarının tesirini hafifletmeye hizmet etmekteydi. Bu tür sık görülen kıtlıklar öngörülebilir oldukları için çoğunlukla telafi edilebilirdi. Ancak nadir görülen mahsûl kıtlığının yaşandığı yıllarda, temel ordu iaşesi için fiyatlardaki dalgalanmalar yönetilemez seviyelere gelmekteydi.

1625-26 yılında sadrazam Hâfız Ahmed Paşa'nın serdarlığındaki dokuz aylık Bağdat kuşatması ile aynı zamana denk gelen 1625 kıtlığı sırasında, Osmanlı askerî raporları kuru peksimetin okka başına 5 kuruşa (500 akçe) ve arpanın kile başına 10 sultanîye (1.200 akçe) yükseldiğine dikkat çekmek suretiyle problemin ciddiyetine dikkat çekmektedirler.[6] Bağdat'taki yerel kaynaklar da kuşatma altındaki sivil nüfus için durumun daha da kötü olduğunu göstermektedir. Mesela bir müşahid bir ratl (bir okkanın yaklaşık üçte biri) buğdayın fiyatının yedi gümüş dirheme yükseldiğini kaydetmiştir.[7] Her ne kadar buradaki örnekler uç noktaları temsil etse de, çok yaygın olan bir olguyu doğru bir şekilde gözler önüne sermektedir. Fiyat artışları açık bir şekilde ordunun varlığı ve yerel tahıl arzına olan talebin artmasıyla bağlantılıydı. Ne var ki mahsûl kıtlığına sebep olan temel problem, bazen savaşla aynı zamana denk gelse de aralarında bariz bir şekilde illiyet bağı bulunmayan periyodik olarak tekrar eden hadiselerdi.

Orduya erzak sağlama, normal sivil ve ziraî hayata mümkün olan en az müdahale amacı güdülerek, Osmanlılar tarafından dikkatli bir şekilde düzene koyulmuştu. Osmanlı ordusu ancak beraberinde taşıyabildiği kadarını yanına almaktaydı. (Bkz. 4. Bölüm) Ancak yanında getiremediği veya imparatorluğun geniş hinterlandındaki yerel tedarikçilerden elde ettiği şeyleri zorla talep ederek veya askerlerine sivil tahıl kaynaklarını talan etme yetkisi vererek sağlamıyordu. Bilakis bunu,

genellikle savaş bölgesine en yakın vilayetlerin sakinleriyle önceden ayarlanmış düzenli satın alımlar yoluyla gerçekleştiriyordu. IV. Murad'ın 1638 Bağdat kuşatması hazırlıkları hakkında yayınlanmış bir örnekte belirtildiğine göre, arpanın yüzde 67'si, ekmeklik buğdayın yüzde 27'si ve sefer sırasında tüketilen unun yüzde 22'sinin bulunulan bölgede yapılan nakit alımlar (iştira) yoluyla temin edildiği tahmin edilmektedir.

Ordunun çoğunlukla yerel kaynaklara dayanması, askerlerin erzak tedariki (buğday ve un) için değil, hayvanların istihkâkının (arpa) ikmâl edilmesi için önem arzetmekteydi. Aynî yardım şeklinde sınıflandırılan ve vilayetlerden alınan diğer tahıl miktarı (sürsat) da hazine fonlarıyla ödenmekte, ancak bu tahılın orduya nakledilmesinin sorumluluğu onu tedarik eden vilayetlerdeki vergi mükelleflerine tevdi edilmekteydi.[8] 1637 kışında Sultan Murad tarafından sadrazama gönderilen bir emirde sadrazamın, yeniçerilerin tahıl tedarikini herhangi bir zoraki katkıya başvurmadan hazine (mîrî) fonlarından temin etmesi gerektiği belirtilmiş ve yerel halka (reâyaya) adil davrandığı için de övülmüştür.[9] Ordunun büyük ölçekli tahıl ve diğer askerî malzeme alımları, hasat hem yerel talebi hem de ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak kadar verimli olduğu sürece, Anadolu'daki bölge ekonomileri için bir nimet anlamına gelmekteydi.

Dönemin Avrupalı piyade erleriyle karşılaştırıldığında, Osmanlı yeniçerileri her bakımdan son derece iyi teçhiz edilmiş olarak değerlendiriliyordu. Fransız seyyah Jean de Thévenot'un sözleri, Osmanlıların erzak ikmâli hizmetlerini örgütleme konusunda Avrupalı çağdaşlarında olumlu bir izlenim bıraktıklarının bir göstergesi niteliğindedir. Thévenot'un gözlemleri şu şekildedir:

> "Orduları asla açlıktan perişan olmaz, erzak maddeleri her memleketten yeterli miktarda gelir, çünkü onların aldıkları her şey için zamanında ödeme yaptıkları görülür, hiçbir kargaşaya mahal verilmez, –her şey sanki ortak pazara getiriliyor gibi askerî karargâha getirilir."

Osmanlıların ordu iaşesinin planlanması hususunda gösterdikleri hassasiyet ve özen istisnaî bir konumda olduğu için bizim burada bu hizmetin örgütlenmesine odaklanmamız yerinde olacaktır. Hava durumu, askerlerin tutumları ve hatta kendilerine gönderilen silah ve teçhizatın güvenilirliği de dâhil olmak üzere Osmanlı askerî teşebbüsünün geri kalan büyük bir kısmı, şansa ve subjektif ruh hâline veya –özellikle teknik performans durumunda– bir şekilde zorlukların üstesinden gelebilmeye bağlıydı. Bu genel belirsizlikler nedeniyle Osmanlılar, bir dereceye kadar kontrol sahibi oldukları idarî alanda hiçbir şeyin şansa bırakılmamasını temin etmek adına çok daha kararlı bir tutum sergiliyorlardı. Osmanlıların çok yönlü gelişmiş bürokrasisi ve bunun askerî seferler sırasında gıda arzının yeterli düzeyde olmasını sağlamak adına ne şekilde organize edildiği, birçok yazılı ve sözlü kaynakta yer almaktadır.

Avrupa harekât sahası coğrafî olarak Osmanlılara avantaj sağlamaktaydı. Çünkü Tuna su yolunu kullanmak suretiyle muhtemel herhangi bir cepheye birkaç günlük bir mesafeye tahıl sevkiyatı yapmak mümkün oluyordu.[12] İmparatorluğun her bölgesi kendine has birtakım çevresel zorluklara sahipti. 1637 kışında sadrazama birliklerin istihkâkı konusunda irade yazan sultan, 80 gün boyunca sahada kalacak ordunun idamesi için 80.000 kantar peksimet miktarının gerekli olduğuna hükmetmişti.[13] Dönemin yazılı kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre, 83.000 kantar peksimet, ordunun Irak'taki muhtemel cepheye yürüyüş güzergâhı üzerindeki bir dizi tahkim edilmiş yerde ve büyük akarsu geçişlerinde stoklanmıştı. Her bölgeden gelecek olan katkı, yalnızca talep edilen miktarı tedarik etme kabiliyetine göre değil, aynı zamanda bu miktarı yeterli bir şekilde depolayabilme kabiliyetinin de dikkatli bir şekilde hesaplanması neticesinde önceden belirlenmekteydi.

Osmanlılar, tedarik kotasını güneydeki bölgeler için Diyarbekir ve kuzeydeki bölgeler için Erzurum gibi bölgesel toplanma noktalarına (her biri ihtiyacın yaklaşık yüzde 15'ini karşılıyor-

du) tahsis etmişlerdi. Yine onlar daha büyük miktarın (toplam ihtiyacın yaklaşık yüzde 25'i) birliklerin en fazla yoğunlaştıkları yer olması beklenen noktalara nispeten hızlı ve kolay sevk edilmesini sağlayan, Birecik Nehri limanına dikkatli bir şekilde tahsis edilmesiyle, verimliliği en üst düzeye çıkarmakla kalmayıp aynı zamanda adaleti de gözetebilmişlerdi.

Birliklerin gıda arzının bu şekilde örgütlenmesi neticesinde, ihtiyaç duyulan toplam miktarın yarısından azı (daha doğrusu yüzde 45'i) cephenin hemen gerisindeki bölgelerden talep ediliyordu. Arta kalan kotanın tamamlanması, sırayla aktif olan cepheye yakın askerî bölgenin çevresindeki sekiz farklı yer tarafından paylaşılmaktaydı. Bu kotanın bir kısmı (10.300 kantar veya ihtiyaç duyulan toplam miktarın yüzde 12'si) bir önceki sefer zamanından arta kalan miktarın depolandığı Mardin'den gelmekteydi. Bu fazla stoklar, ordunun yakın bir zamanda gelmesi neticesinde yerel talepte büyük bir artış olacağı beklentisi ile muhafaza edilmekteydi.[14] Önceki seferlerden kalan kayda değer miktarda kullanılmamış ihtiyaç fazlası stok, Osmanlıların yerel tedarik kıtlığını önlemek adına önceden planlama stratejisini etkin bir şekilde kullandığını göstermektedir.

Bu tür usuller, sefer sonuçlarını etkileyen karmaşık faktörler ağından en azından bir belirsizlik unsurunu ortadan kaldırmaktaydı. Aynı zamanda bu tür bir öngörü, son dakikada gelecek büyük ölçekteki tedarik taleplerinin yerel pazarlar üzerindeki yıkıcı etkisini azaltmakta büyük bir başarı sağlamaktaydı. Osmanlıların büyük seferlerin sonunda, kalan tahıl fazlalıklarını elden çıkarmak için kullandıkları bu usul, vergi mükellefleri arasında arz taleplerini karşılama konusunda işbirliği yapma isteğini nasıl oluşturduklarını da göstermektedir. Sık sık kullanılan bir iyi niyet jesti de; tahılın spekülatif, kıtlık kaynaklı veya piyasa dışı kış fiyatlarından değil, ilk talep edildiği devlet kontrollü sabit fiyat üzerinden ilk tedarik edilen kişiye geri döndürülmesiydi.[15] Görünüşe

göre Osmanlılar nazarında, sefer öncesi arz taleplerinin organize edilmesinin idarî detayları ve sefer sonrasındaki fazlalıkların elden çıkarılması için uygun düzenlemeler yapılması aynı öneme sahipti.

Osmanlılar, askerlerin günlük diyet ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasının operasyonel düzeydeki asker disiplin ve moralin üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğunu anlamışlardı. Eğer bir askerin temel diyeti, yalnızca günlük 1.200 gram (2,6 libre) ekmek istihkâkından ibaret olsaydı, bunun kalori değeri oldukça faal bir fiziksel aktivite temposunu sürdürmek için yeterli gelirdi. Her 100 gram ekmek için modern dönemdeki eş değeri olan 270 kaloriyi (günümüzün vitamin bakımından zengin ekmeğine dayanarak) baz alırsak,[17] ilgili enerji transferi 3.240 kaloriye eş değer olacaktır. Modern bilimsel hesaplamalara göre, 17 ila 22 yaşları arasındaki sağlıklı erkeklerin ortalama enerji ihtiyacı 2.900 kaloridir.[17]

Bununla birlikte, istisnaî fiziksel aktivite dönemlerinde günlük (24 saat) enerji gereksinimleri kolayca 3.100 ila 4.000 kalori arasındaki seviyelere yükselebilmektedir.[18] Çeşitli kaynaklardan anlaşıldığına göre, Osmanlılar sadece bu tür temel diyet gereksinimlerini karşılamakta değil, aynı zamanda protein açısından zengin bir diyet sağlama hususunda da başarılı olmuşlardır. Ordu en iyi şekilde beslenmeyi, kontrollü koşullar altındaki kışlalarda dinlenirken elde etmekteydi. Ancak sefer sırasında dahi orduya, bir tür seyyar kiler vazifesi gören ve onların günlük ekmek istihkâkından oluşan düzenli diyetlerine ek bir kaynak olan koyun sürüleri eşlik etmekteydi. On yedinci yüzyılda Osmanlı harbiyesini yakından gözlemleyen Marsigli, kışlalardaki dinlenme dönemlerinde Osmanlı askerlerine tahsis edilen günlük tahsisat hakkında ayrıntılı bir açıklama yapmıştır.[19] Tarif ettiği diyet her askere kabaca 3.000 kalori sağlamakta olup, aşağıda belirtilen şekilde hesaplanmıştı:

İstihkakın Tanımı	Gram Eş Değeri	Kalori Değeri
100 Dirhem Ekmek	320	
50 Dirhem Peksimet	160	
50 Dirhem Pirinç	160	
Toplam Zahire[20]	640	1.728[21]
60 Dirhem Kuzu	192	683
25 Dirhem Sadeyağ	80	571
	Toplam Kalori Değeri	2.982[22]

Ayrıca yeniçeriler, hem devletin sağladığı sübvansiyonlar hem de diyetlerindeki bazı temel gıdalar için güvence altına alınmış bir tedarik kaynağının mevcut olması sayesinde, sefer esnasındaki spekülatif gıda fiyatlarının sert etkilerinden bir nebze korunmuşlardır. On yedinci yüzyılın başlarına ait bir kaynağa göre, her yıl 300.000 koyunun saray mutfaklarında kullanılması için Rumeli vilayetlerinden tahsis edildiğini ve bunun önemli bir kısmının da yeniçeri mutfaklarının münhasır kullanımına tahsis edildiğini öğrenmekteyiz.[23] Daha ayrıntılı bir kaynakta, ordunun Mart 1638 ile Ocak 1640 arasında başkentten Bağdat'a ve oradan tekrar üsse geri dönüşünü kapsayan 21 aylık süre boyunca, sultanın daimî alaylarına mensup askerlerin 217.279 koyun tükettiği belgelenmiştir. Bu koyunların 128.242'si (yüzde 60) peşinen (iştira) satın alınmış ve bu satın alımlar hazineye 20.418 kuruş veya 17,6 milyon akçeye mâl olmuştur. Kalan 88.437 koyun (yüzde 40) ise cepheye giden yol boyunca satın alınmış veya taşralardaki vergi yükümlülüğü karşılığında alacağa sayılan katkılar (sürsat) yoluyla temin edilmiştir. Bir koyunun ortalama 12 okka et verdiği düşünüldüğünde, belirtilen sayıdaki koyun orduya iki buçuk milyon okkadan fazla koyun eti sağlamış oluyordu. Kesin miktar (2.576.515 okka) birliklerin (60 dirhem = 0.15 okkalık standart istihkak baz alındığında) 17 milyonluk et istihkakını karşılamaya yeterliydi.[24] Tarihçi Mevkûfâtî, yeniçeri birliklerinin

1690'lardaki günlük koyun eti ihtiyacının 1825 okka (2.34 metrik ton) olduğunu kaydetmiştir. Böylece, bayram günlerindeki özel tayınlar ve ödeneklerden sarf-ı nazar edilmek suretiyle, 365 günlük bir zaman diliminde sadece yeniçerilerin tükettiği et 666.125 okkaya denk düşüyordu ki bu, bir asker için 4,44 milyonluk bir istihkak anlamına gelmekteydi.[25]

Ordunun tipik olarak karşılaştığı nakliye zorlukları nedeniyle (bkz. 4. Bölüm), askerin günlük diyetinin bir parçası olan koyun eti, besin açısından önemli olmasının yanı sıra alternatif gıdaların nakliyesi için gereken tertibatın ölçek ve masrafını azaltmak suretiyle orduya bir katma değer de sağlamaktaydı. Yüksek miktarda et arzının olması, diğer alanlarda eşit imkânlara sahip olunan rakipler arasında küçük ama ciddi bir fark oluşturabilirdi. Osmanlılar daha ilk dönemlerinden itibaren hem sivil hem de askerî kullanım için yeterli derecede yedek kapasite sağlayan merkezî bir sistem geliştirmişlerdi.

Sultanın yönettiği seferler [sefer-i hümayun] sırasında imparatorluk mutfağı, kapıkulu birlikleri tarafından tüketilen etin büyük bir kısmını kendi kaynaklarından tedarik edebiliyordu. Örneğin, 1638-9'da Bağdat'ın geri alınması için yapılan seferde hazine, kapıkulu ordusunu (sultanın maiyeti) beslemek adına yaptığı koyun satın alma işlemi için 220.418 kuruşluk bir harcama yapmıştı.[26] Bu tür örneklere bakıldığında, seferdeki askerlere sağlanan rahatlık düzeyinin (en azından daha iyi şartlardaki elit birlikler söz konusu olduğunda), mevsim dışında İstanbul'daki kışlalarda kalan birliklere sağlanandan çok da farklı olmadığı görülecektir. Yukarıda Bağdat Seferi özelinde verilen et arzı örneği, savaş sahasında geçen yaklaşık iki yıllık aralıksız hizmet döneminden sonra dahi padişahın elinde, yeniçerilere ve yardımcı Tatar birliklerine kutlama amaçlı ihsanlar dağıtabilmeyi mümkün kılan rezerv koyun eti arzının olduğunu göstermektedir.[28]

Ayrıca kalan miktar hâlâ daha payitahta dönüldüğünde zafer ziyafetleri tertip edebilmesine imkân verecek ölçüdeydi.

Askerlerin bu tür gıda rezervlerinin sefer boyunca güvende kaldığına dair kat'i bilgisi, onların psikolojik olarak rahat olmasını sağlayan önemli bir unsurdu. Kendilerinin ve binek hayvanlarının yeterli gıdaya sahip olup olmadığı hakkında süregelen endişelerin, askerlerin mücadele ruhu üzerinde yıpratıcı bir etkiye sahip olduğu oldukça açıktır.

Yemek, ziyafet ve bolluk tasvirlerinin, özellikle seferin ilk aşamalarında, ordugâhların rutin ve törensel uygulamaları üzerinde bu derece mühim bir rol oynaması asla tesadüf değildir. Bu tür imajlarda tasvir edilen rahatlık ve bolluk seviyelerine ulaşmak hiçbir şekilde tesadüfen olmamaktaydı. Bu planlama ve uygulama ciddi bir ihtimam gerektirmekteydi. Ordu, önceden tayin edilmiş savaş öncesi toplanma noktalarına doğru ister eyaletlerdeki kışlaklardan ister payitahttan yola çıksın, kendileri için sefere uğurlama merasimlerinin bir parçası olarak ziyafetler düzenlenir ve sultanın daimî alaylarının hepsine yiyecek dağıtılırdı.

1635 Erivan Seferi'nden bir örnek, birlikler için yapılan sefere uğurlama ziyafetinde servis edilecek pişmiş tatlıların hazırlanması için biner okka bal ve tereyağı tahsis edildiğini kaydetmektedir.[29] Bir başka olayda, Taban-ı Yassı Mehmed Paşa'nın Bağdat'a yönelik planlanan saldırı hazırlıklarının önemli bir aşamasında âniden görevden alınması neticesinde, yeni serdar Bayram Paşa'nın Temmuz 1637'de karargâha gelişi şerefine 40.000 akçe dağıtılmıştı. Bu para, komuta devrinin (ve beraberindeki ihsan ve hâmilik görevlerinin) bir işareti olması adına düzenlenecek şölen ziyafetinde kullanılacak malzemelerin alımında kullanılacaktı. Askerler toplu bir yemeğe katılmak suretiyle, yeni efendilerine olan kişisel sadakatleri yanında yetkinin ona devredilmesini kolektif bir şekilde kabul ettiklerini göstermiş oluyorlardı.[30]

Savaş süresince orduya fiziksel olarak eşlik etmesi gereken önemli ticaret ve zanaat erbabı temsilcilerinin kaydedilmesi ve etkin bir şekilde seferber edilmesi, sahadaki birliklerin

temel ihtiyaçlarının karşılanmasında bir başka operayonel yöntemdi. 1730 yılında yapılması planlanan, fakat Eylül ayında ordunun henüz başkenti terk etmeden vazgeçtiği doğu seferi, sistemin nasıl işlediğini gösteren hassaten iyi belgelenmiş bir örnek konumundadır. Bu kayıtta, ordunun seyyar levazım teşkilatını oluşturan 28 zanaat erbabının (hirfet) oluşturduğu ordu pazarınının mevcudiyeti ve her bir hırfetten planlanan katılım sayısı gösterilmiştir.

Ayrıca en önemlileri için birden fazla çadır olmak üzere, her bir zanaat için ayrı bir çadır tahsis edilmiştir. 1730 tarihli örnek, ordu pazarının 85 ayrı çadırdan oluştuğunu göstermektedir.[31] En fazla üyesi olan zanaat, pazarda sekiz ayrı çadıra sahip olan ve 129.600 akçelik bir işletme sermayesine sahip olan ayakkabıcılardı (hiffafan). En fazla yatırım yapılan grup ise, pazarda dört farklı çadıra sahip olan 1,4 milyon akçelik bir işletme sermayesine sahip olan bakkallardı (bakkalan). İhtiyaç duyulan askerî ekipmanı satan ve tamir eden zanaatlerin üyeleri de doğal olarak pazarda yerlerini almışlardı. Temel hijyen ve askerî konforun ihmâl edilmemesi de ayrıca takdire şayandır. Pazarda 85 çadıra sahip olan berberler, kişisel bakımın yanında hastaların yaralarının sarılması gibi ikinci bir görevi de icra etmekteydiler.[32]

1570-71 yılındaki Kıbrıs Seferi'nin ardından kaydedilen bir rivayete göre, yüksek rütbeli subaylar savaşa giderken yanlarına önemli miktarda malzeme ve ordu teçhizatı alıyorlar ve bunların kaydı denetçinin vasiyetnameyi tahakkuk ettirmesi için geride bırakılıyordu.

Bu eşyaların uzak bölgelerde sefer hâlindeyken evdeki konforun aratılmaması için kullanıldığını varsayabiliriz.[33] Kıbrıs Seferi'nde, bir bakkal ile cerrahın savaş alanında 4000 ila 7000 akçe arasında servet bıraktıkları kaydedilmektedir. Ayrıca biri Basra diğeri de Tunus'tan gelen iki tüccarın her ikisinin de savaş alanında değer biçilebilir ve tescil edilebililir 10.000 akçeden fazla değere sahip mülkler bıraktıklarını öğrenmekteyiz.[35]

Tasvir 1: *Ordu Pazarı* (Hazine 1365, vr. 93a).

Özellikle on sekizinci yüzyıldaki Osmanlı savaşlarının ekonomik etkileri üzerinde çalışan bazı araştırmacılar, seferle alakalı hizmetlerin dönüşümlü bir şekilde yerine getirilmesi için tüccar topluluğundan talep edilen mükerrer hizmet taleplerinin sebep olduğu yükün bunaltıcı bir hâl aldığını öne sürmektedirler. Bu yükün sadece savaşa katılan tüccarlar üzerinde değil, bilakis bir bütün olarak Osmanlı imâlât sektörü üzerinde bunaltıcı bir

etkiye sahip olmaya başladığı iddia edilmektedir. Bu tür argümanların temelinde, temel hammaddelerin genel dolaşımdan çıkarılarak "stratejik" askerî kullanım için ayrılması yoluyla, iç ekonominin kendi büyümesi ve gelişmesi için gerekli olan mallardan yoksun bırakıldığı varsayımı yer almaktadır.

Bununla birlikte, on altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki Osmanlı savaşında mevcut olan askerî talebin, askeriye dışındaki ekonomi sektörlerinde malın ciddi oranda azalmasına ve üretimin büyük ölçüde bozulmasına neden olacak seviyelere ulaşıp ulaşmadığı konusunda ciddi şüpheler vardır.[36] Aksine, tüccar topluluğunun askerî tedarikle ilgili sözleşmeleri yüksek miktarda kazanç fırsatı olarak değerlendirdiğini gösteren birçok kayıt da mevcuttur. Şartlar beklentilerini karşılamakta yetersiz kaldığında, tüccarlar hoşnutsuzluklarını açıkça ifade etmekteydiler. 1730 Seferi'ndeki ticarî katılımcılarla ilgili rivayetin sahibi, tüccarların hükûmetin 1730 Temmuz'unda sefer hazırlıkları için tahsis edilen sermaye yatırımlarını koruyamamasından duydukları memnuniyetsizliğin, evvela hükûmetin değişmesini destekleyen bir fikir birliğinin ortaya çıkmasında, ardından da Ekim ayının başlarında III. Ahmed'in tahttan indirilmesinde önemli bir rol oynadığını öne sürecek kadar ileri gitmektedir.[37] Bu olayların dikkatli bir şekilde analiz edilmesi, tüccar topluluğunun protestolarının ve memnuniyetsizliklerinin sefere zorla katılımdan değil, bilakis hükûmetin kararsızlığı ve kötü yönetimi sebebiyle ekonomik fırsatların boşa harcanmasından duydukları hayâl kırıklığından kaynaklandığını kuvvetli bir şekilde göstermektedir.

Tahıl Tedariki

Osmanlı seferlerinde kullanılmak üzere tahıl kaynaklarının seferber edilmesi, seferden aylar önce devlet bürokrasisinin tüm kademelerinden aktif girdi gerektiren çok aşamalı bir süreçti. Birliklerin savaştaki performasını etkileyen en önemli

konu, kendileri ve binek hayvanları için yeterli gıda arzının mevcut olduğundan emin olmalarıydı. Osmanlıların tahıl tedariki için yaptıkları düzenlemelerde gösterdikleri özen (ve cömertlik), onların modern öncesi dönemde lojistiğin savaş taktiklerinden daha belirleyici bir rol oynadığı gerçeğinin farkında olduklarını göstermektedir.

Merkezî planlama ve dağıtım yoluyla organize edilen tedarik düzeninde herhangi bir şekilde aksamanın olması, sahadaki ordu harekâtlarının kapsamı ve erişimi üzerinde âni ve ciddi kısıtlamalara sebep oluyordu. Sahadaki kuvvetler tarafından henüz hissedilmeden ve hatta bir öngörüye dahi sahip olunmadan arz taleplerini karşılamak için müdahalede bulunan bürokratik yapı, Osmanlı askerî girişiminin başarısı için kritik bir öneme sahip bulunmaktaydı. Askerî idare ve genel bürokratik beceriler, Osmanlı askerî gücünün en gizli (ve dolayısıyla hak ettiği değeri görmeyen) boyutunu oluşturmaktadır.

Destek kuvveti ve ikmâl sağlayan iyi organize edilmiş bir sistemin yokluğunun, muharebenin yürütülmesine ne tür kısıtlamalar getirdiği (Osmanlılar için istisnaî olsa da) iyi bilinen bir durumdu. Böyle bir vakaya, Tebriz'in Eylül 1585'te Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra başlayan Safevîlerin şiddetli saldırılarına karşı, Osmanlıların 11 ay süren savunmaları sırasında rastlanmıştır. Safevîlerin 11 aylık karşı kuşatması sırasında Osmanlıların dışarıdan gelecek bir lojistik destek kaynağı yoktu. Bu sebeple Tebriz garnizonunun tedarik ihtiyaçlarını, görevleri saldırı yerine garnizonu çevreleyen kırsal kesimde kolayca taşınabilir biçim ve miktarlarda gıda maddeleri aramak olan neredeyse sürekli bir dizi küçük akıncı müfrezesi oluşturmak yoluyla karşılamak zorunda kaldılar. Dönemin Osmanlı kaynaklarında, 500 ila 1000 kişiden oluşan bu küçük akıncı müfrezelerinin, 330 gün süren kuşatmanın her iki gününde bir, düşman tararruzu sırasında erzak aramak için gönderildiği kaydedilmektedir. Bu akıncı müfrezeleri beraberlerinde umumiyetle büyük bir kısmı

tahıldan oluşan 300 hayvan yükü taşıyabiliyorlardı ki bu miktar, garnizon personelinin sadece birkaç günlük erzak ihtiyacını karşılayabilmekteydi.[38] Tebriz'in savunulması sırasında bu gıda maddesi arama görevlerinde harcanan yoğun çaba, Osmanlıları ciddi bir şekilde meşgul etti ve diğer askerî hedefleri takip etmelerini engelledi. Osmanlıların tedarik zafiyeti nedeniyle, farklı kabile kökenlerinden yaklaşık 30.000 savaşçıdan oluşan daha küçük bir Safevî kuvveti, daimî alaylar ve yerel tımarlı birlikler şeklinde örgütlenmiş 80.000 kişilik Osmanlı ordusunu, 1586 ilkbahar-yaz sefer mevsiminin tamamı boyunca bilfiil hareketsiz bir hâlde tutmayı başarabilmişti.[39]

O döneme ait bir kaynakta, doğrudan seferle ilgili harcamaların yalnızca küçük bir kısmının tahıl alımları ile alakalı olduğu tahmin edilmektedir. Koca Sinan Paşa'nın 1594 yılında Yanık'a karşı yürüttüğü seferin hazırlıklarını anlatan Hezarfen Hüseyin, genel sefer hazırlıkları için hazine-i hassadan ayrılan 100 milyon akçeye ek olarak arpa emini Gezdehem Ali Çavuş'a gerekli erzakların satın alınması için fazladan 40.000 altın (4.8 milyon akçe) tahsis edildiğini tahmin etmektedir.[40] Bununla birlikte buna muhalif kayıtlar, önceden alımlar ve tedarikler dikkate alındığında, ordunun gıda faturasının gerçekten çarpıcı seviyelere çıktığını göstermektedir. Bir hükümdarın tahminine göre, tek bir sefer sırasında hayvanların yem istihkâklarını karşılamak için gereken arpa miktarı, imparatorluk ahırları tarafından bütün bir yıl boyunca tüketilen miktarın üç ila dört katına tekabül etmekteydi.[41]

1637-8 Bağdat Seferi sırasında, ordunun kullanımı için bir buçuk milyon kileden fazla arpa mevcuttu ve bu miktar (her bir kile tahıl için 16 akçelik indirimli piyasa fiyatı kullanılsa bile) 24 milyon akçelik bir ekonomik değeri temsil etmekteydi.[42] Bu ölçekteki harcamalar, Osmanlı ordusunda teçhizat için yapılan harcamaları ciddi bir şekilde gölgede bırakmaktadır. Bu durum dönemin tüm orduları tarafından paylaşılan bir hususiyetti. Ordu tedarik ihtiyaçlarının genel ölçeği, Girit'teki

savaşın son yılı olan 1669 bütçesinde yer alan bazı ayrıntılarla doğrulanmaktadır. Bu bütçe, askerî tedarik için yapılan tahsisatın (tahıl satın alımları dâhil) ilgili kalemlere dağılımını şu şekilde göstermektedir:

Alıcı ve Amaç	Miktar (Milyon Akçe)
Masrafları için arpadan eminine	21.3
Yeniçerilerin ekmek istihkâkları için ekmek tayını kâtibine	1.6
Peksimet Eminine	5.2
Yeniçeriler ve eyalet garnizon görevine atanan diğer askerler için buğday ve et sübvansiyonları	11.4
Bâb-ı Âli'de görevli yeniçeriler için koyun eti sübvansiyonu	8.2
Toplam Ödemeler	47.7[43]

Osmanlı ordu kuvvetlerinin bu derece büyük bir kısmının levazım hizmetlerinin imtiyazına dâhil edilmemesi sebebiyle, ordu tedarik maliyetlerinin ne kadarının hazine tarafından karşılandığını kesin olarak belirlemek zordur. Fakat 1669 yılına ait kayıtların gösterdiği üzere, kısmî bir tedarik dahi çok büyük oranlarda bir ekonomik girişim anlamına gelmekteydi. Hükûmet, birliklerin ihtiyaçlarını yeterli bir şekilde temin edemezse erken terhis için karşı koyamayacağı baskılara yol açacağı için, baş gösteren sorunların üstesinden gelmesi sistemin devamı adına hükûmete bir menfaat sağlamaktaydı. Bazı olağanüstü durumlarda tedarik noksanlığı, ordudan firar eden asker seviyelerinde artışa ve hatta Osmanlı müdafaa mevzilerindeki önemli pozisyonların kalıcı olarak terk edilmesine sebep oluyordu.

Osmanlıların özellikle 1578-1590 yılları arasında aktif olduğu Kafkasya cephesindeki arazinin son derece zor olması, bu bölgeleri diğer bölgelerin çoğundan tedarik sıkıntısı yaşanmasına açık hâle getirmekteydi. Osmanlı askerlerinin doğu

seferlerine katılma konusundaki genel isteksizlikleri, kısmen bu bölgedeki seferlerin kaçınılmaz olarak yol açacağı olağanüstü zorlukları önceden sezmelerinden kaynaklanıyordu. Mustafa Âlî'nin, patronu Lala Mustafa Paşa'nın 1578 Şirvan Seferi sırasındaki kahramanlıklarına ilişkin methiyelerle dolu anlatımından rastgele alınan bir örnek, Âlî'nin hitabette ifrata kaçma konusundaki doğal tutkusuna bir miktar müsamaha göstersek dahi, sıradan askerin içinde bulunduğu kötü durumu doğru bir şekilde tasvir etmektedir. Âlî, bu sefer sırasında bir kile arpanın fiyatının altı sultaniye yükseldiğini,[44] beyaz unun kilesinin 11 sultaniye el değiştirdiğini (devalüasyon sonrası oranlarda okka başına 66 akçe eş değeri), ekmeğin ise kile başına 40 sultaniye satıldığını, böylece bir okka değerindeki günlük istihkâkın iki sultaniye tekabül eder hâle geldiğini söylemektedir.[45] Ortalama bir garnizon askerinin yevmiyesi beş akçede sabitlendiği için, bu tür bir fiyat enflasyonu, ortalama bir askerin günlük ekmek istihkâkının fiyat bazında bir buçuk aylık kazanca eş değer hâle gelmesine sebep olmuştu.

Her ne kadar 1590 ve 1603 yılları arasındaki dönem, Osmanlı-Safevî savaşlarında geçici bir sükûnet dönemine sahne olsa da Osmanlı'nın Kaskasya'daki varlığını ve müdahalelerini sürdürmesi giderek yükselen malî baskıları yüklenmesini gerekli kılıyordu. Bu malî sıkıntıların etkileri, 16. yüzyılın sonundaki olağanüstü parasal istikrarsızlık dönemi sebebiyle daha da hissedilir hâle gelmişti. 1586'da akçe birdenbire büyük bir devalüasyona tâbi tutuldu ancak bu tür radikal tedbirler dahi herhangi bir derda deva olmamıştı.[46]

Malî istikrarsızlığın en şiddetli olduğu yerler sınır bölgeleriydi. Ayrıca askerlerin yaşadıkları zorluklar; hizmet ettikleri komutanların, eyalet valilerinin ve garnizon şeflerinin bilanço defterlerini dengelemek için başvurmak zorunda kaldıkları "yaratıcı finansman" tatbikatları sebebiyle daha da ciddi bir hâle geliyordu. 1586'da Safevî karşı saldırısına karşı Tebriz'i

başarılı bir şekilde müdafaa eden Osmanlı valisi Cafer Paşa'nın durumu, bu konuda münferit olmakla beraber yeterli bir örnek teşkil etmektedir. Valinin, Tebriz garnizonunun maaşlarını, İran ve Osmanlıların Azerbaycan'daki yerleşim yerlerinde yaygın olmakla birlikte, sair Osmanlı topraklarında sınırlı bir dolaşım ve kabul gören yarım altın sikke (nısfiyye) ile ödeme kararı, askerleriyle arasındaki ilişkilerde geri dönüşü olmayan bir kopuşa sebep olmuştu. Daha da önemlisi, yeni belirmekte olan sınır bölgelerinde benzer malî baskılar altında olan komutanlar tarafından alınmış tedbirlerin kümulatif yansımaları (etkileri), Safevîler ile paylaşılan savaş bölgesinin çok daha ötesinde hissedilmişti.

Yerel olarak dahi 'nisfiye'nin iç piyasalardaki değeri, hızlı bir şekilde 1586'daki Osmanlı devalüasyonundan önceki değerinin yaklaşık onda altısına kadar düşmüştü. Aldıkları ücretin hızla düşen satın alma değeri, hâlihazırdaki genel mal kıtlığının, yerel pazarlardaki temel malların fiyatlarına yansımış olması da hesaba katılınca, özellikle uzak bölgelerde görev yapan garnizon birlikleri için tahammül edilemez bir zorluk anlamına gelmekteydi. Bu kayıtlardan anladığımıza göre, sınırdaki garnizon görevlerine tayin edilen askerler için barışı korumanın bedeli, savaşın haddizatında var olan tehlike ve zorluklarla karşı karşıya kalmak kadar büyük bir fedakârlık gibi görünmektedir.[47]

Kafkasya cephesi bağlamında yukarıda anlatılanlar daha genel bir hâl almaya başladıkça, doğal olarak hükümdarın kullarının mukavemet edeceği düşüncesiyle çekinen çağdaş Osmanlı düşünürleri ve siyasî gözlemcileri, askerlerin içinde bulunduğu kötü durumu anladıklarını dile getirmişlerdir. Bu düşünürler, padişahın muharip kuvvetleri arasındaki hoşnutsuzluğun kaynakları hakkında yorum yaparken, çoğu zaman suçu alt kademelerdeki askerlerin tabiatındaki disiplin eksikliğinden ziyade, komutanların sahip oldukları hırs ve tamaha bağlama eğilimindeydiler.

Madenî para kıtlığı ve yeniçerilerin ücretlerinin ödenmesinde değeri düşürülmüş sikke kullanımı, hiçbir şekilde on yedinci yüzyılda ortaya çıkmış bir fenomen değildi. Bu durum, imparatorluğun başkentinin henüz Edirne'de olduğu Buçuktepe isyanından beri bilinmekteydi. Ancak yeniçeri birliklerindeki çarpıcı büyüme (Bkz. 3. Bölüm, özellikle Tablo 3.4 ve 3.5.) bu tür sorunların ölçeğini ve yoğunluğunu büyük ölçüde artırmıştı. Hükûmet, parasal istikrarsızlığın, arz kıtlığı ve temel ürünlerdeki spekülasyon sebebiyle yoğunlaşan doğal fiyat artışları ile birleştiğinde, ordunun operasyonel etkinliği üzerinde ciddi bir tehdit oluşturduğunun farkındaydı. Ordunun gıda arzını güvence altına alma konusuna disiplinli ve müdahaleci bir şekilde eğilmesi, bunun ordunun askerî girişimlerinin başarısı için merkezî önemini takdir etmesinden kaynaklanmaktaydı. Özellikle doğu cephesinde yapılan seferlerde, ordunun menzilhane şebekesine bağlı ikmâl sisteminin dışındaki bir yerde harekâta girişildiğinde Osmanlılar, bedeli ne olursa olsun, ordunun tahıl arzının yeterli olması ve etkin bir şekilde teslim edilmesine çok büyük önem vermekteydiler. Malî endişeler, öncelik değildi ve kısa vadeli borçların birikmesi ile iç hazineden yapılan transferlerle bütçe aşımlarına izin verilmesi (bkz. 3. Bölüm) tahıl başta olmak üzere gerekli ikmâl maddelerinin önceden stoklanarak savaşa yeterli bir şekilde hazırlanılması karşısında ödenecek küçük bir bedel olarak kabul ediliyordu.

Askerî seferler sırasında yeterli tahıl tedarikinin kullanıma hazır hâle getirilmesi, ciddi bir öngörü ve piyasa denetimi gerektiriyordu. Osmanlı'daki sıradan ve korsan tüccarlar, doğal olarak, Batı ülkelerinde tahıl için sunulan yüksek fiyatlardan kâr elde etme arzusu taşıyorlardı. Özellikle savaşa hazırlık dönemine rastlayan istisnaî talebin olduğu bazı yıllarda, buğday ihracatı yasaklanırdı.[48] Fakat yerel kıtlıkların her zaman veya sadece askerî talebin yükselişi ve düşüşüyle bağlantılı olduğu varsayımı (en azından on altıncı ve on yedinci yüzyılla-

rın Osmanlı İmparatorluğu için) hâlâ test edilmemiş bir hipotez konumundadır. Tahıl fazlalıkları, görünüşte on altıncı yüzyıldaki olağanüstü kentsel ve genel demografik büyümeyi desteklemek için yeterliydi. Ayrıca on yedinci yüzyıldaki bu büyüme temposunun yavaşlamasının önemi ve sürekliliği sorgulanmaya başlanmıştı.[49]

Beklenmeyen kıtlıkların yarattığı tehlikeyi önlemek için ihtiyatî bir tedbir olarak, satın alınan ve askerî kullanım için toplanan tahıl miktarı, bazen ordunun yürüyüşü sırasında belirli bir bölgede kısa bir süre kalınması sırasında ihtiyaç duyulabilecek miktarın çok üzerindeydi. Beklenmedik kıtlıkların yarattığı tehlikeyi önlemek adına yerel olarak satın alınan ve askerî kullanım için toplanan tahıl miktarı, bazen ordunun yürüyüşü esnasında geçiçi olarak ikamet ettiği bir bölgede tüketeceğinden çok daha fazlaydı. Acil bir arz fazlasını elde tutmanın gerekliliği ortadan kalktıktan sonra, tahıl mevcut piyasa fiyatlarıyla halka yeniden dağıtılabilirdi.[50] Savaşın ardından arz fazlasının yeniden dağıtılması, savaşın hemen öncesindeki genel keşmekeş esnasında tedarik eksikliklerini kısa sürede tamamlamaya çalışmaktan çok daha kolay bir işti. Geçici bir arz fazlası, stok eksikliğinden daha güvenli bir yol olduğundan, Osmanlılar ordunun gıda ihtiyacını hesaplarken bu güvenli yolu tercih etmekteydiler. Mukabele etmeye muktedir olmadıkları pek çok askerî belirsizlik (hava durumu, nakliye koşulları vb.) varken askerlerin tahıl ihtiyaçları hakkında eksik bir tahminde bulunma, Osmanlıların almaya hazır olmadıkları bir riskti.

Sosyal adalet ve reâyayı olumsuz etkilerden koruma kaygısı, Osmanlıların ordunun gıda tedarik sistemini düzenlerken gözettikleri bir başka hususta. Muntazam olmayan ve son dakika yapılan taleplerin vergi mükelleflerine zorluk çıkarma ihtimali, dikkatli bir ön hazırlık ile sıkı hükûmet denetimi altında yapılan ve merkezî finansman tarafından desteklenen taleplerden çok daha fazlaydı. Kaynakları bu şekilde elde

etmek suretiyle hükûmet, sadece kendi çıkarlarını korumakla kalmıyor, aynı zamanda savaşta tüketilmek üzere malların toplum standartlarının çok üzerinde üretilmesi, tedariği ve tesliminden doğacak meşru özel kazanç ile amme menfaati arasında bir denge de kurmaya çalışıyordu.

Osmanlılar tarafından kullanılan imparatorluk menzilhane sistemi, hem ölçeği hem de kapsamı bakımından çağının çok daha ötesindeydi. Osmanlıların Avrupalı çağdaşları, Kral XIV. Louis'nin 1688'den sonra Augsburg Birliği'ne karşı giriştiği savaşlara kadar benzer imkânlardan mahrumdu. Avrupa askerî pratiğini değiştiren ve kitlesel seferberlik ordularının sürdürülmesini mümkün kılan örgütsel devrim, ancak on yedinci yüzyılın sonlarında gerçekleşti. Bidayetinde bu devrimde fikrî bir keşiften ziyade ihtiyaç rol oynamıştı ve devrimin sonuçları ilk başta çoğunlukla Fransa ile sınırlı kalmıştı.[51]

On yedinci yüzyılın sonlarında Osmanlılar, savaşta kullanılmak üzere kaynak elde edilmesi ve tahsisi bağlamında merkezî tekniklerin geliştirilmesinde Avrupalı emsallerinden çok yüksek bir konumda bulunmaktaydı. Avrupalı gözlemciler, 1683 yılındaki başarısız Viyana kuşatması gibi geç bir tarihe kadar, Osmanlıların örgütsel becerilerine ve sadece askerleri sevk ve idare etmede değil, aynı zamanda sahadaki büyük orduları idame ettirme ve donatıp yeterli tedariği sağlama hususundaki yeteneklerine de hayranlık duymaktaydılar. Dönemin Batılı gözlemcilerinin nazarında Osmanlı ordusunun alamet-i farikası olan düzen ve disiplin, kısmen imparatorluğun iaşe temini hususunda askerlerine sağladığı güven ve istikrara hamledilebilir. 1665 yılında Transilvanya'ya doğru giden bir Osmanlı ordusuna eşlik eden Paul Rycaut, Osmanlı ordusunun karargâh hayatının bilhassa bu yönünden çok etkilenmişti. Şöyle demektedir:

> "Türk karargâhında herhangi bir ağız dalaşı, yaygara veya gürültü işitilmez; ordunun yürüyüşü esnasında halka hiçbir şekilde kötü muamelede bulunulmaz; her şey tıpkı bir handa misafir olan seyyahların yaptığı gibi parayla satın alınır ve ödenir."[52]

Ordu tedariği yararına yeni usuller oluşturmayı ve resmî hâle getirmeyi amaçlayan on yedinci yüzyılın sonlarındaki Avrupa askerî reformlarının hızı ve önemi hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak Avrupa'da bir ikmâl depoları sisteminin (*étapes*) teşekkülü, Osmanlı İmparatorluğu'na nispeten daha geç bir tarihe denk düşmektedir. Bir uzmanın görüşüne göre, XIV. Louis'nin bakanları Le Tellier ve Louvois'in reformları, en azından ilk başlarda, yerine getirebileceklerinden çok daha fazlasını vaat etmekteydi.[53] Tam koordineli bir tedarik sistemi sadece depoların inşasını değil, aynı zamanda bu depoları dolduracak iaşenin elde edilmesine imkân sağlayan merkezî bir sistemin kurulmasını da gerekli kılıyordu.[54] Daha önce Avrupa ordularının tedariğinde kullanılan *ad hoc* (bu amaca mahsus) sistemlerin yetersizliği, 1680'lerin sonlarında Fransa'nın Almaya'yı işgali sırasında açık bir şekilde kendini göstermiş ve bu tecrübe, köklü bir değişimin fitilini yakan şey olmuştu.[55]

Avrupa'da savaşın kurumsallaşmasındaki en büyük adımlar on yedinci yüzyılda değil, on sekizinci yüzyılda atıldı. Eğer kıyas yapacak olursak, sefer için gerekli olan malların tedariği ve tahılın önceden talep edilmesi için kullanılan *avârız* ve *bedel-i nüzul* vergi şekilleri, on altıncı yüzyılın ortalarında prototip aşamasının çok ötesine geçmiş ve var olan yerleşik bir uygulama hâlini almıştı. Doğu Hırvatistan'daki Pozega *sancağının* yönetimi altında çıkarılan 1545 tarihli bir kanunnâmede görüldüğü üzere, bu tür uygulamalar I. Süleyman zamanında büyük ölçüde âdet hâle gelmişti. Bu kanun, vergi mükelleflerin sefer iaşesi için ek vergi ödeme yükümlülüklerinin (*sefer harcı*) "yerleşik uygulamalara" dayandığını kayda bağlamaktaydı.[56]

Her ne kadar sahadaki orduların tedariği (özellikle on altıncı yüzyılın ortalarından itibaren artan bir sıklıkla kış aylarında sahada kaldıkları dönemlerde) hâlâ tüm modern öncesi orduların zayıf noktası olmaya devam etmişse de,[57] Osmanlıların özellikle I. Süleyman'ın saltanatı ile ilişkilendirilen arşivleme devrimi ve I. Süleyman'ın saltanatı ile ilişkilendirilen

bürokratik uygulamaların genel tanziminin yanında merkezî bir arazi kiralama sistemine (*mîrî*) sahip olması sayesinde "*logisticos*" (hesaplama) alanındaki yetenekleri son derece gelişmişti. Osmanlılar idare ettikleri toprakların hem üretim kapasitesi hem de gelir potansiyelini değerlendirilmesi ile önceden planlanması ve iktisap edilmesi hususunda, on altıncı yüzyıldaki diğer tüm devletlerden çok daha büyük bir kabiliyete sahiptiler.

Taktik alan, doğal olarak olması gerektiği üzere, komutanların takdir yetkisine bırakılmıştı. Diğer taraftan, ordunun lojistik ve tedariği, şansa bırakılamayacak ya da merhametinden şüphe duyulan tüccarların örgütsel yeteneklerine bırakılamayacak kadar önemliydi. Osmanlıları 1500-1700 arasındaki dönemde Avrupalı düşmanlarından ayıran en temel vasıf, askerî teçhizatın etkin ve merkezî bir şekilde talebi ve dağıtımıdır. On sekizinci yüzyılın ilk yarısında Avrupa ordularında levazım sınıfının hızla gelişmesi, Osmanlı ve Batı arasında uzun zamandır var olan kalkınma açığını kapattı. Lakin nakliye ve lojistik alanında trendleri belirleyen ve diğerlerinin taklit etmeye çalıştığı mükemmel modellere sahip olanın hâlâ Osmanlılar olduğunu hatırlamakta fayda vardır.

Ayrıntılı bir ön planlama yoluyla ikmâlle ilgili endişeler ve dikkat dağıtıcı unsurlar ortadan kaldırıldığı için, Osmanlı askerleri giderek daha teknik bir boyut kazanmaya başlayan savaşın sevk ve idaresine herhangi bir engel olmadan odaklanabiliyorlardı. On altıncı yüzyılın ortalarından itibaren kuşatma tekniklerinin hızlı bir şekide tekâmülü, bir dizi son derece ihtisas gerektiren işin zamanında yerine getirilmesini gerektiriyordu. Tarihçi Peçevî, düzenli süvari alaylarına mensup askerlerin tedbirsiz bir şekilde bir elma toplama gezisine çıkarak Macaristan'ın Várpalota garnizonunu geçici olarak savunmasız bırakmasını, açık bir tahkir ve kınama ile kayda geçirmektedir. Askerlerin izinsiz ve (Peçevî'ye göre mazur görülemez) yoklukları sırasında garnizon saldırıya uğramış ve

sadece 2 günlük bir direnişin ardından Ekim 1593'te teslim olmaya mecbur kalmıştı.[58] Tarihçi açık bir şekilde, gıda tedariğinin askerlerin değil, idarecilerin sorumluluğunda olduğu mesajını vermektedir. Kendilerine muayyen vazifeler verilen düzensiz birliklere yiyecek aranması, yerel kaynaklardan gıda maddelerinin toplanması ve nakliyesi için bir görev tevdi edilebilirdi ancak bu, hiçbir şekilde düzenli birliklerin işi değildi. Böyle bir görev dağılımı, dönemin Avrupa ordularında hiçbir şekilde bu kadar açık bir şekilde mevcut değildi.

Tuna Nehri üzerindeki Niğbolu, Rusçuk ve Silistre'ye kadar uzanan nehir filosu, 1690'larda Güney Macaristan'da *Kutsal İttifak*'ın şiddetli saldırılarına mukavemet gösteren Osmanlı ordularının can simidiydi.[59] Osmanlılar, Tisa ve Tuna nehirlerinin kesişim noktasını koruyan Titel Kalesi ve Drava-Tuna nehirleri kavşağı üzerindeki önemli ulaşım noktasına olan girişleri koruyan Ösek Kalesi gibi yapıları kontrolü altında tutmak suretiyle, Belgrad gibi merkezî ve çok iyi donatılmış üsleri kullanarak büyük orduları uzun süre sahada idame ettirebiliyordu. Yukarıdaki harita (bkz. harita 5 s. 13), 1541-1699 arasında nehir ulaşımının, Osmanlıları bir hayli meşgul eden Macaristan harekât sahasındaki savaşların yürütülmesinde son derece büyük olan stratejik önemini göstermektedir.

Osmanlılar, Macaristan sahasında cephenin gerisindeki ikmâl üsleriyle nehir bağlantılarının kesilmesinin akabinde, hayatî öneme sahip askerî teçhizatın nakliyesi için, neredeyse tamamen, yavaş ve güvenilmez karayolu taşıma metotlarına bağımlı olan düşman ordularıyla eşit bir seviyeye gelmişlerdi.[60] On yedinci yüzyıl Macaristanı'nda Habsburg Kuvvetleri gibi nispeten küçük orduların nakliye ve tedarik alanlarında karşılaştıkları zorluklarının büyüklüğü, Perjés ve diğerlerinin çalışmalarında tüm detaylarıyla ortaya konmuştur.[61] Perjés tarafından öküz arabası yükü temel alınarak yapılan hesaplamalara göre, 90.000 asker ve 40.000 attan oluşan bir orduya 30 gün yetecek yiyecek tedarik edilebilmesi için, 11.000

araba yükü yiyecek ve yem gerekmekteydi.[62] Perjes'in rakamları hayvanların askerlerden daha fazla iştaha sahip olduklarını göstermektedir. Çünkü ordunun binek hayvanlarının yaş ve kuru istihkâkları ile koşum hayvanlarının genel yem istihkâkı, toplam yiyecek yükünün onda yedisi olan 7.600 araba yükünün nakliyesini gerekli kılmaktaydı.[63] Eğer bu miktarları Osmanlı'nın taşıma yöntemlerine daha uygun olan terimlere çevirirsek, sadece hayvanların 30 günlük yem istihkâklarının (7.600.000 kg) nakliyesi, en az 30.000 deve yüküne eş değer olmaktadır.[64] Osmanlı ordularının büyüklüğü göz önüne alındığında, nehir taşımacılığı ile desteklenmediği sürece Osmanlı askerî gücünün Tuna Nehri'nin ötesinde bir varlık göstermesi sadece zor değil, aynı zamanda imkânsızdı.

Osmanlı ordusu, bir kez doğal seyrinden ayrıldıktan ve düşmanla karşılaşmadan önce iyi bir şekilde mevzilenmek için manevra yaptıktan sonra, genelde kurak ve iaşe olanağından yoksun yerlerde faaliyet göstermiştir. Bu durum, Osmanlı ordularının yiyecek ve yem ihtiyacının büyüklüğü düşünüldüğünde, asıl muharebe alanına doğru ilerleyişleri sırasında alınan desteği çok daha önemli bir hâle getirmektedir. Nihayet iki güç karşı karşıya geldiğinde, cepheye yapılan zorlu yürüyüş sırasında daha az destek alan ordunun, karşılaşılan baskı altında dağılıp gitmesi çok daha muhtemeldi. Bu operasyonel gerçekliklere, 1710-1714 yılları arasında İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'ni yapan Sir Robert Sutton'un raporlarından hareketle bir örnek zikredebiliriz. Sutton'un, Osmanlıların Büyük Petro'nun ordusunu Prut kıyısında bozguna uğrattığı 1711 Seferi hakkındaki değerlendirmesi, muharebe alanındaki mevzilenme, mahir taktikler ve büyük generallik gibi geleneksel meseleleri görmezden gelmektedir. Buna mukabil büyükelçi, orduların karşılıklı sağlık koşulları, beslenme şekilleri ve ordu saflarındaki askerlerin genel ruh hâlleri gibi daha sıradan (ancak daha az belirleyici olmayan) gerçeklikleri öne çıkarmaktadır. Sutton, Prut Savaşı hakkında görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

> "Türkler Prut'u geçtikten sonra Tatarlar ile onları (Moskofları yani Büyük Petro'nun ordusunu) öyle bir şekilde kuşattılar ki, Türkler onlara daha henüz saldırmadan yiyecek ve su ihtiyacı sebebiyle kendi kendilerine teslim olmak zorunda kalmış olmalılar."[65]

Sutton söz konusu sefer sırasında ikmâlin oynadığı kritik rol hakkında şöyle demektedir:

> "Moskoflar, Osmanlı ordusu ile henüz karşılaşmadan önce bazılarına göre açlık ve hastalık sebebiyle 5.000, bazılarına göre daha fazla asker kaybetmişlerdi. Aynı şekilde çok sayıda at ya yem ihtiyacından telef olmuş ya da etraflarında mütemadiyen dolaşarak yiyecek toplayıcılarına saldıran Tatarlar tarafından ele geçirilmişlerdi."[66]

Üçüncü bir pasajda Sutton, az sayıdaki kafa kafaya çarpışmanın seferin genel sonucunu belirlemede asgarî bir etkiye sahip olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir:

> "Moskofların saldırılarda 800'den fazla asker kaybetmediği söyleniyor ancak aralarındaki hastalık o kadar büyüktü ki her gün 300 veya 400 kişi ölüyordu."[67]

Osmanlılar, ordu tedarik mallarının temini ve nakliyesinin tüm yönlerinin önceden planlanmasına büyük bir önem vermekteydi. Bu sayede, modern öncesi savaşlarda üstesinden gelinmesi en zor ve operasyonel alanda dönemin en şaşırtıcı ve unutulmaz askerî felâketlerin temelinde yatan söz konusu alanı teşhis etmişlerdi. 1500-1700 arasındaki dönemde Osmanlıların bizzat kendileri de, zaman zaman kapsamlı bir ön hazırlık yapmadan aşırı aceleci bir şekilde savaşa girmeleri sebebiyle ikmâl maddesi eksikliğinin etkilerinden kendilerini koruyamamışlardı. Bu durum en çarpıcı şekilde, Avrupa'nın 1684-8 yılları arasında Osmanlı'ya karşı giriştiği karşı saldırılar sırasında yaşanan Viyana bozgununun neticesinde düşmanlarından bir adım önde olma avantajını kaybetmesi ile yaşandı. Ancak bu durum en feci şekilde 1695'ten sonra Batı İttifakı'nın askerî çabalarını ikiye katladığı dönemde görüldü.

Osmanlılar, Avrupa'nın askerî gücüyle yüzyıllardır süren çatışmalarının bu dikkate değer aşamalarında, alışılmadık bir şekilde savunmaya çekildiler ve en etkili şekilde ne zaman ve nereye saldırabileceklerini seçme istidatlarını kaybettiler. Bununla birlikte diğer zamanlarda Osmanlılar, ezici koşullar ve kendi hazırlık düzeyleri ve başarı olasılıklarına bakılmaksızın misilleme yapmak gibi acil bir ihtiyaç durumunda olmadıklarında, lojistik uzmanlıkları konusunda emsaline rastlanmamış bir şöhret kazanmış ve bu şöhreti korumuşlardır. Osmanlıların Macaristan'dan ayrılmasından elli yıldan fazla bir süre sonra eserini yazan Voltaire, onların örgütlenme becerilerini küçümseme gibi bir niyete sahip değildi. Bu yüzden Osmanlı ordusu hakkındaki anlatımında, kaynaklarının bolluğuna ve bunları dolaylı olarak seferber etme kapasitelerine özellikle vurgu yapmıştır.[68]

Yegâne kaynak olarak Osmanlı arşiv belgelerine dayanmak suretiyle, Osmanlı'nın askerî liyakati hakkında gerçekçi olmayan iyimser bir izlenim bırakma eğiliminde olduğumuz şüphe götürmez bir gerçektir. Kuşkusuz tedarik sistemi, hava koşulları ve diğer doğal afetlerin sebep olduklarından başka arızalarla da karşılaşılmaktaydı. Resmî yozlaşmanın oynadığı rolü ve stratejik malzemelerin şahsî çıkar uğruna ne sıklıkla yanlış tahsis edildiğini belirlemek hiç de kolay değildir.[69] Bu sebeple bunların miktarını ölçmek hiçbir şekilde mümkün değildir. Bununla birlikte, savaş zamanında temel malların fiyatlarındaki artışa ilişkin spekülasyonların ve vurgunculuğun, vergi mükelleflerinin malları piyasaya arz etmeyip ellerinde tutmasına[70] ve askerî kullanım için ayrılan ürünlerin dürüst olmayan görevliler tarafından yanlış yerlere yönlendirilmesine[71] yol açtığı kesindir.

Osmanlıların müşterek çaba ethosunu abartarak ve idealize etmek suretiyle devletin isteklerine riayetsizlik olgusuna yeterli dikkati göstermeyerek, bürokratik etkinliğinin çok pembe bir resmini sunma tehlikemiz her daim mevcuttur. Ancak kayda değer olan husus, bu izlenimlerin görünüşte tarafsız ve Osmanlı askerî gücüne yönelik pek de sempati ile bakmayan

dönemin Avrupalı gözlemcileri tarafından tasdik edilmesidir. Dönemin bu anlatıları, kendilerince Osmanlı'nın askerî alandaki başarısını açıklayan iki faktörden sıklıkla bahsetmektedirler. Bunlardan ilki Osmanlıların kaynak tabanının büyüklüğüdür. İkincisi ve onun kadar önemli olanı ise, Osmanlıların disiplin hususunda gösterdikleri özen ile alakalı olan Osmanlı askerî etkinliğidir.

Osmanlı askerî disiplini sadece baskın ve yağmaya karşı yasaklar koymakla kalmıyor, aynı zamanda ordu kaynaklarının uygun şekilde tahsis edilmesini ve kullanılmasını da gözetiyordu. Dönemin Batılı gözlemcilerinin hepsi, Osmanlı askerleri hakkında iyi donanımlı, iyi beslenen ve özünde memnun (yani genelde düzenli olarak para alan ve ödüllendirilen) bir izlenime sahip olmuşlardır. Bu tür gözlemler, Osmanlı askerî etkinliği hakkında bir kanıt niteliğinde değildir. Ancak yine de tedarik alanında yaşanan sivil itaatsizlik ve resmî yozlaşmadan kaynaklanan kayıplar hesaba katılsa dahi, bu gözlemler Osmanlı ordularının dönemindeki birçok ordudan daha donanımlı ve iyi tedarik edildiğini gösteriyor gibidir. On yedinci yüzyılın ortalarındaki siyasî çalkantılara ve imparatorluğun görünüşteki istikrarsızlığına (ya da yöneticilerinin zayıflığına ve beceriksizliğine) çok fazla vurgu yapan açıklamalar, genel olarak esas meseleyi gözden kaçırmaktadırlar. Osmanlıların imparatorluk hanedan krizlerini ve "harem politikalarının" oluşturduğu fırtınaları atlatabilmesi, tam olarak bu derece etkili bir bürokrasiye sahip olması sayesinde gerçekleşmiştir.[72]

Notlar

1. Yeniçerilerin kışlık paltolarının örülmesi, ağırlıkla Selanik'te yoğunlaşan devlet tarafından işletilen imâlâthaneler tarafından yapılmaktaydı. Bu operasyon beraberinde yerel ekonomi için ciddi bir istihdam ve canlılık getirmekteydi. 1624 yılına ait bir kaynakta (BOA, Maliyeden Müdevver 1981, s. 10) Yeniçerilerin kışlık üniforma yapımında kullanılacak geniş dokuma yünü alımı için yılda 14 milyon akçeye varan fonlar tahsis edilmekteydi. Yeniçeri

askerlerinin sayısı arttıkça yerel sanayideki sahip oldukları değer de artmaktaydı. Böylelikle, 1078/1668 yılında yünlü kumaş alımı için tahsis edilen para 17,9 milyon akçeye yülselmişti (Bkz. Barkan'ın 1669-70 yılı için bütçesi, *İktisat Fakültesi Macmuası* 17 (1955-56), s. 286). Bu faaliyetin ölçeğinin genel değerlendirmesi ve ekonomik önemi hakkında, bkz. H. Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3 (1973-4) s. 415-66.

2. Bu fon 1474-77 yılları arasında sadrazamlık yapan Gedik Ahmet Paşa'nın zamanında, onun yirmi birinci alayın baş aşçısı olarak edindiği tecrübeye dayanmak suretiyle oluşturulmuştu. (*Kanuni Devrinde Yeniçeri Ocaklarına Dair Bazı Merasim,* İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 3293, vr. 6b-7b [UYARI: Burada atıfta bulunulan bu temel metnin İstanbul ve Bratislava bulunan el yazmalarına ek olarak, şimdi St. Petersburg metninin tıpkıbasım edisyonu da mevcuttur, bkz. I. Petrosiian (ed.), *Mebde-i Kanun'i Yeniçeri Ocağı Tarihi*, Moskova 1987]), Paşa sadece askerlere mahsus kasaplar ve bir un pazarı (*unkapanı*) açılması suretiyle daimî bir tedarik olanağı sağlanmasını garantiye almak istemiştir. Hatta et piyasasındaki dalgalanmalardan etkilenmemek adına 24.000 duka altını ile bir fon (*Kavânîn-i Yeniçeriyân*, Bratislava Üniversitesi Ktp., vr. 37b) kurulmuştur. Yeniçerilerin 450 dirhemlik (1.125 okka, üç librenin biraz üzerinde) bir koyun eti için ödeyeceği tavan fiyat üç akçe olup geri kalanı fondan karşılanacaktı.

3. Yeniçeriler her üç ayda bir giyim parası (*yaka akçesi*) olarak toplam 12 akçe ve silahlar için (*yay akçesi*) 30 akçe alırlardı. Buna ek olarak mühimmat için de ek bir ödenek (*barut akçesi*) alırlardı. Bkz. *Kanuni Devrinde Yeniçeri Ocaklarına Dair Bazı Merasim* (İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 3293), vr. 3b.

4. Yeniçerilere at satın alınması ve kendilerine seyis tutması amacıyla *düzen akçesi* ve *seyisane akçesi* adında ödenekler sağlanmaktaydı. (*Kavânîn-i Yeniçeriyân*, Bratislava, vr. 49b).

5. *a.g.e.*, vr. 48a.

6. Bkz. C. Römer, "Die Osmanische Belagerung Baghdad's 1034-35/1625-26: Ein Augenzeugenbericht", *Der Islam* 66 (1989), s. 121 (satır 27): "*Zahire gelmez oldu, beksemad beş guruşa vakkiyesi, arpanın on filoriye kilesi satılmağa başladı*".

7. Yâsîn b. Hayrullah el-Hatîb el-Ömerî, *Gâyetü'l-Merâm fî Târîh-i Mehâsin-i Bağdâd* (Bağdat 1388/1968), s. 319. Bu dönemde Osmanlı darphaneleri 100 dirhem gümüşten 950-1000 akçe para basıyorlardı. Dirhem başına 10 akçe değeri ve 130 dirhemlik standart ratl üzerinden hesaplanırsa (130/400 =0.325 okka; bkz. W. Hinz,

Islamische Masse und Gewichte [Leiden, 1970], s. 31), okka başına fiyat 215 akçe (70 x 3.0769) ve kile başına fiyat 4308 akçeye tekabül etmektedir. Eğer henüz rüşd yaşına ermemiş Sultan Murad'ın tahta çıkışını izleyen 1624-6 arasındaki kargaşalı (mali hususlar bakımından) döneme ait üç yıllık bir ortalamayı temel almak suretiyle, akçe/altın değişim oranını 1'e 220 olarak uygularsak (bkz. H. Sahillioğlu, "Sikke Raici", *Belgeler* 1/2 (1965), s. 229), bu mecmuun altın cinsinde karşılığı 19,5 altın sultaniye denk olacaktır." Bu tür teyit edilmemiş anlatımlara ne kadar güvenilmesi gerektiği konusunda karar vermek zor olsa da, özellikle aynı döneme ait Osmanlı kaynaklarında belirtilen arpa fiyatı göz önüne alındığında, bu kanıt mantıksız gözükmemektedir. Ayrıntılar için önceki nota bkz.

8. L. Güçer, *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, s. 138.

9. Yeterli tahıl erzakı için ödemenin tam olarak yapılmasını sağlamak adına Sultan, daha önce Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa'ya iki taksit halinde 44 milyon akçe göndermişti; bkz. *Suver-i Hutût-ı Hümâyun* (İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 6110), vr. 194a.

10. Birliklerin iaşesi için İspanyol ordusu tarafından kullanılan sistemin güvenilmezliği ile ilgili ayrıntılar ve gecikmeli şekilde ödeme yapan sistemden kaynaklanan anlaşmazlıklarla ilgili örnekler için, bkz. G. Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road*, 1567-1659 (Cambridge, 1972), s. 86-96. Yeniçerilerin İspanyol meslektaşlarının çoğu zaman bir anlatıma göre belirli bir miktarda una ek olarak "sakatat, bisküvi kırıntıları ve alçı parçalarından müteşekkil bir ekmekten oluşan bir diyetle savaşmaları bekleniyordu (Parker, *Army of Flanders*, s. 163-4)

11. Jean de Thevenot, *The Travels of Monsieur Thevenot into the Levant*, Ing. çev. Roy LeStrange, s. 71 Londra 1686.

12. On yedinci yüzyılın sonlarındaki savaşlar sırasında Osmanlıların Tuna filosunun büyüklüğü, toplam 4.070 mürettebat tarafından yönetilen 52 gemiden oluşmaktaydı. Mevkûfâtî Abdullah, *Vâkıât-ı Rûzmerre*, C. 4, s. 128a) aşağıdaki özet bilgiyi vermektedir:

Gemi Tipi	*Mürettebat*	*Gemi Sayısı*	*Tayfa Sayısı*
Kalite	227	4	908
Fırkata	85	28	2.370
Düz Tabanlı Nehir Tekneleri (Şayka)	40	20	800
		52	4.078

13. Bkz. 3. Bölüm, n. 50.

14. Topkapı Sarayı Arşivi'nde yer alan bir belgede (d. 9672), 11 farklı yerdeki depolardan toplam 82.972 kantar peksimet temin edildiği görünmektedir. 20.000 kantar Birecik'ten, 13.048 kantar Erzurum'dan, 12.624 kantar da Diyarbekir'den gelmiştir. Kalan 10.300 kantarın bir bölümü önceki bir seferden kalan hazır stoklardan temin edildi ve ordunun kış kampı yaptığı yere yakın olan Mardin'de stoklanmıştı. Miktarların (10.300 kantar) tam olarak birbirine denk gelmesi, hemen hemen o dönemdeki bir belgede (BOA, Maliyeden Müdevver 5907) kaydedilen peksimet stokunun aslında geriye kalan aynı arzı ifade ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

15. Mart 1640 tarihli bir örnekte, ordunun Irak cephesinden dönüşünden iki buçuk ay sonra, Orta Anadolu'da Seyitgazi ile Ilgın arasındaki yol üzerindeki bölgelerden nüzul veya sürsat yoluyla talep edilen 7.599 *kile* arpa stoku devlet depolarından piyasaya sürülmüş ve normal piyasa fiyatından yerel halkın tüketimine yeniden arzedilmiştir. (bkz. BOA, Kamil Kepeci 2576, s. 43: "*baki kalan zahire* [...] *narh-i ruzi üzere reaya'ya füruht* ..."). Devlet kontrolündeki piyasa fiyatları, sadece yılın o dönemi için "adil piyasa fiyatını" (yani hasat öncesi hasat sonrası fiyat farkını) değil, fakat aynı zamanda "son satış tarihine" yaklaşan eski tahılın iskonto oranını da hesaba katmaktaydı.

16. Bkz. E. W. McHenry, *Basic Nutrition,* s. 49, Philadelphia 1957. Bir okkalık (1282 gram) tam ekmek tayınının daha kesin bir eşdeğeri 3460 kalori olacaktır, ancak bu hesaplama, dönemin ortalama pişmiş somununun modern ekmeğe kıyasla daha düşük olan besin değerini hesaba katmamaktadır. Hesaplamalarının amacı doğrultusunda Perjés ("Ordu Tedariki", s. 12), her 100 gram ekmek için 235 kalorilik temel bir besin değeri varsaymakta, bu değer, kepek ve değirmende öğütülmüş diğer yan ürünlerin saf buğday unu ile karıştırılmasıyla beraber 170'e düşmektedir. Bu son varsayım belki de biraz mübalağalıdır, çünkü standart günlük ekmek tayınının kalori değerinin sadece 1700 kaloriye olması, sadece uyku sırasında vücudun ortalama enerji tüketimini (8 saat = 500 kalori) ve aktif saatler dışıdaki faaliyetleri (8 saat = 1500 kalori) karşılamak için yeterli gıda maddelerinin alınması anlamına anlamına gelmektedir ki bu bırakın bu aktif yürüyüşün gerektirdiği aşırı enerji gereksinimlerini (saatte yaklaşık 300 kalori) düşük enerji gerektiren işleri dahi karşılamaya yetmeyecektir. Referans alınan 65 kg ağırlığındaki bir kişinin (ortalama ağırlığa sahip bir erkek) ortalama enerji gereksinimleri için, bkz. Robert S. Goodhart ve Maurice E. Shils, *Modern Nutrition in Health and Disease*, s. 1261, Philedelphia 1980.

17. Bkz. Goodhart ve Shils, *Modern Nutrition in Health and Disease* s. 1245, Philedelphia 1980.

18. Goodhart & Shils, *Modern Nutrition*, s. 1261 (Tablo A-7a).

19. Bkz. Luigi Marsigli, *Stato Militare dell'Imperio Ottomano,* s. 68, Amsterdam 1732.

20. Bu diyette 480 gram (yaklaşık 1,4 libre), buğday unu ile yapılan unlu mamuller şeklinde tedarik edilmişti. Diyetin bu bileşeni, ordunun yürüyüşte olduğu dönemlerde önemli ölçüde artırılmaktaydı. Yürüyüşlerde günde adam başına bir okkalık (400 dirhem = 1282 gram = 3460 kalori) tayın (1/2'si, ekmek,1/2'si paksimet) verilmekteydi, bkz. Böl. 4, (n. 20)

21. Bu dönüştürme için, her 100 gramlık malzeme için herhangi bir ayrım yapmadan sabit 270 kalori oranını kullandım. Daha kesin veri veya delillerin yokluğunda, Osmanlıların en kaliteli malzemeleri kritik ve aynı zamanda enerji gerektiren görevleri yerine getiren askerlere tahsis ettiği varsayımından hareketle daha cömert kalori dönüşüm oranlarını tercih etmek mantıklı görünmektedir.

22. Diyetin son iki bileşeni için kalori dönüşüm oranları aşağıdaki gibidir: 80 gram pişmiş et başına 320 kalori ve tereyağının 7 gramlık porsiyonu başına 50 kalori; bkz. E. W. McHenry, *Basic Nutrition*, s. 50.

23. I. Petrosiian (ed.), *Mebde-i Kanun-i Yeniçeri*, vr. 68b.

24. Bkz. BOA, Maliyeden Müdevver 18186, s. 57-60.

25. Bkz. Mevkûfâtî Abdullah, *Vâkıât-ı Rûzmerre,* C. 4, s. 141b. 12 okka = 1 koyun oranından koyun sayısına çevrilen bu miktar 55.110 koyun yapacaktır ki bu miktar Rumeli'den saray mutfakları için temin edilen yıllık toplamın neredeyse beşte birine tekabül edecektir; bkz. yukarıda n. 23.

26. Rumeli'de celeplere tahsis edilen yıllık 300.000 baş koyun kotası (K. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914* [Madison 1985], s. 87), on sekizinci yüzyıla gelindiğinde yıllık 500.000-600.000 koyuna yükselmişti. Bu artış kısmen imparatorluğun demografik büyümesini ve iç ve sivil tüketime olan talebin arttığını göstermektedir. Ancak Bistra Cvetkova tarafından ayrıntılı çalışmalarda derlenen on altıncı yüzyıla ait rakamlar, 250.000-300.000 baş koyun tedarikinin, Osmanlı idari denetiminin (ve dolayısıyla muhtemelen çekirdek vilayetlerden kaynak sağlamadaki başarısının) en yüksek olduğu dönem için normal beklenti seviyesinde kaldığını göstermektedir; bkz. özellikle B. Cvetkova, "Les celeb et leur role dans la vie economique des Balkans", içinde M. A. Cook, *Studies in the Economic History of the Middle East* (Londra 1970), s. 172-92, özellikle s. 176 ve s. 182-3. Bu çalışmada Cvetkova, her biri ortalama 36 baş koyun

temin eden 7.931 *celebin* faaliyetlerini belgelemektir ve bu rakam toplamda yaklaşık 285.000 koyuna eş değer olmaktadır.

27. Bkz. yukarıdaki n. 24. 12 okka ete haiz olan her koyun için hazinenin ödediği ortalama 1,7 kuruş (136 akçes) bedel okka başına 11.333 akçelik bir fiyata tekabül etmektedir. Bu, Osmanlı fiyat yapısı hakkında o döneme yakın kaynaklarda kaydedilen fiyatlara çok yaklaşmaktadır. Bu durum, aynı zamanda, padişahın avam halk ile aynı arz ve talep kurallarına bağlı olduğunun da bir göstergesidir. Okka başına 10 ila 12 akçe arasında değişen dönemin kuzu eti fiyatlarıyla ilgili olarak, bkz. M. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 27-8, İstanbul 1983.

28. Seferin sonunda talep edilen toplam sayının yüzde 14'ü (217.279 koyundan 29.521'i) hala tüketilmemişti; tören ve kutlama amaçlı kullanıma müsait bir durumda bulunmaktaydı. BOA, MMD 1816: *"Bağdad'dan avdet buyurduklarında matbah-ı amireye ve Tatar hanına ve Yeniçeri Ocağına kurbanlık ve Acem Şahi tarafından gelen elçi mesarifine ve Sipahi Meydanına ve gayra masraf olunup (...)"*.

29. Bkz. BOA, Maliyeden Müdevver 18708, s. 21.

30. Bu olay döneme ait bir kayıtta (BOA, Kamil Kepeci 1937, s. 80) şu şekilde geçmektedir: *"beha-i arz ve revgan-ı sade ve asle ve şeker ve gayri beray-ı ziyafet-i Yeniçeriyan ve Sipahiyan ki der vakt-i ameden an Diyarbekir ilâ ordu-i hümayun beray-ı istikbal kerden hazret-i vezir-i azam ve serdar-ı ekrem Bayram Paşa, der menzil-i Sivas.."*

31. Bkz. Münir Aktepe, "Ahmed III Devrinde Şark Seferine İştirak Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar", *Tarih Dergisi* VIII/10 (1954), s. 17-30

32. Bkz. Aktepe, "Ordu Esnafi", s. 23.

33. Bkz. G. Veinstein, "Les inventaires apres deces des campagnes militaires: Le cas de la conquete de Cypre", *Turkish Studies Association Bulletin 15* (1991), s. 293-305, özellikle s. 303-4.

34. Bkz. Veinstein, "Inventaires Après Décès", s. 303. Orduya zeytin ve diğer gıda maddelerinin tedarikinden sorumlu olan Bursalı tüccar geride 10.905 akçe değerinde bir mülk bırakırken, Tunuslu tüccarın mülküne 13.312 akçe paha biçilmişti.

35. On sekizinci yüzyılın sonlarında Rus-Osmanlı savaşları sırasında sanayi üretimi ile genel askeri faaliyet düzeyi arasında ters bir ilişki olduğunu öne süren başlıca bir çalışma, M. Genç'in şu makalesidir: "L'economie Ottoman et la guerre su XVIII'e siecle", *Turcica* 27 (1995), s. 177-89.

36. On sekizinci yüzyıl öncesi Avrupa savaşında savaş ve ekonomi arasındaki ilişki, F. Tallett'in *War and Society in Early-Modern Europe*,

1495-1715 (Londra 1992), s. 216 ve devamında tetkik edilmektedir. Bu dönem için Tallett, savaşın getirdiği taleplerin; insan gücü kaynakları, tarım stokları ve temel hammaddelerin kullanımı için genel imalat sektörü ile giriştiği rekabetin genel ekonomik faaliyete yönelik bir tehditten ziyade bir dürtü sağlayacak ölçekte olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle s. 222'deki sözlerine bakınız: "*... ordudan gelen talebin nispeten düşük seviyede olduğunu aklımızda tutmamız gerekiyor.*" Osmanlı ordusunun gelişinin bölgesel hububat piyasası da dâhil olmak üzere yerel ekonomilere yönelik istenmeyen bir talep yaratmanın aksine, bir teşvik kaynağı olarak olumlu bir şekilde karşılanması üzerine bkz. Topçular Kâtibi Abdülkâdir, *Vekâyi-i Târihîyye* (Viyana: Österreichische Nationalbibliothek, Mxt., nr. 130), vr. 334b: *"reâya taifesine sebeb-i ticaret"*.

37. Aktepe, "Ordu Esnafı", s. 19: "*İsyana amil olan sebebler arasında (...) 1730 seferine iştirak dolayısıyla toplanılan paranın "ekl u bel" olunmasının da mühim bir rolü vardır*".

38. Bkz. M. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3409) vr. 374a. Bir atın 2 kantar veya 88 okka yük yüklendiğini varsayarsak (bkz. Murphey, "Via Egnetia", s. 173 (6. dipnot)] 300 yükün eş değeri 26.400 okka olacaktır ki bu, yarım tayında bile, şehir surları içindeki atlar ve askerlerin uzun dönemdeki ihtiyaçlarını karşılamak yeterli değildi.

39. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, vr. 373b: *"Tebriz'de kapanan Leşker... 80.000 nefer iken, 30.000 güzide Kızılbaş etrafı kalede cilveger idiler"*.

40. Bkz. Hezarfen Hüseyin, *Telhîsu'l-Beyân* (Paris, Biblioteheque Nationale, Turcs, AF, nr. 40), vr. 115a.

41. Bkz. *Suver-i Hutût-ı Hümâyun*'da IV. Murad'ın imparatorluk fermanı (İstanbul Üniversitesi Ktp., TY., nr. 6110, vr. 196a-196b: *"İç Ahir-i Amire senevi 400.000 kile arpa sarf olunur. Ona göre üç dört kat müstevfi hazır edesin"*. Bkz. Ayrıca aynı sultanın ağırlıkla tahıl alımları için 44 milyon akçe harcanmasına verdiği ruhsat için yukarıdaki n. 9. 1638 Bağdat seferi sırasında 1.559.917 *kile* (İmparatorluk Ahırları tarafından bir yılda kullanılan miktarın 3,9 katı) arpa tüketimi için, bkz. aşağıdaki n. 42.

42. 1624-40 yılları arasında arpanın 16 ila 24 akçe arasında olan kile başına fiyatı için bkz. Kütükoğlu (ed.), *1640 Narh Defteri*, s. 51. Sefer süresince kullanılmak üzere 1.5559.917 kile arpa tahsisi için bkz: Güçer, *Hububat Meselesi*, s. 137

43. Bkz. Ö. L. Barkan, "1079-1080/1669-1670 malî yılına ait bir Osmanlı bütçesi", *İktisat Fakültesi Mecmuasi* 17 (1955-6), s. 232-4. Ödenen toplam tutar, Hezarfen tarafından yapılan gözlemlerde kaydedilen yüzde 5'lik rakamdan daha fazla iken seferle ilgili tüm

harcamaların üçte biri gibi bir rakama tekabül etmektedir. Bkz. yukarıdaki n. 40.

44. Akçe develüasyonu öncesi veya sonrasındaki oranın uygulanıp uygulanmadığına bağlı olarak 360 veya 720 akçeye eşdeğerindedir. 1600 yılı civarında mevcut "normal" arpa fiyatları aralığı için, bkz. yukarıdaki n. 42.

45. Bkz. M. Âlî, *Nusretnâme* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2433), vr. 91a.

46. Bkz. Ş. Pamuk, "Money in the Ottoman Empire, 1326-1914", in inalcık and Quataert (eds.), *Economic and Social History*, s. 960 (n. 39-40).

47. *Nısfiye* (*şahi* olarak da adlandırılır) sikkesinin değerinin Osmanlı kuruşu karşısında 12 seviyesinden başlayıp 18'e ve daha sonra da 30'a kadar devam eden muntazam düşüşü hakkında bkz. M. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, vr. 378b-379a. Burada Âlî, Cafer Paşa'nın askerlerine ücretlerini şüpheli sikke ile ödeyerek aldığı riski kabul etmekle beraber, hükümetten gerçek bir yardım almadığı için fazla bir seçeneği olmadığını da ima etmektedir. Özellikle Âlî'nin şu sözlerinin bulunduğu pasaja bkz: *"kestirdiği akçe ancak nefs-i Tebriz'de revac buldu"*. Bu parasal istikrarsızlığın yerel ve daha geniş etkileri diğer çağdaş kaynaklarda belirtilmiştir; özellikle bkz. *Târîh-i Peçevî*, C. 2, s. 115, İstanbul 1283 ve *Târîh-i Selânikî* (M. İpşirli tarafından 2 ciltte toplanmış olarak [İstanbul, 1989]), C. 2, s. 284-5, Zilkade 1000 /Ağustos 1592 tarihli olaylar. Bu son olaylar, Safevîlerle barış antaşmasının imzalanmasından iki yıl sonra gerçekleşti ve ancak 1594 yılındaki Yanık seferiyle doruk noktasına ulaşan Avusturya savaşında ciddi bir yeniden seferberlik için henüz çok erkendi.

48. London, Public Record Office, *Calendar of State Papers and Manuscripts Relating to English Affairs Existing in the Archives and Collections of Venice amd in Other Libraries of Northern Italy*, C. 22 (1629 32), s. 57; *Suver-i Hutût-ı Hümâyun* (İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 6110), vr. 63a-63b, IV. Murad'ın Mısır Valisi Tabanıyassı Mehmed Paşa'a 1628-30 yılları arasındaki valiliğinin bir döneminde yazdığı mektup: *"Bazı kıyı bölgelerinde kâfirlerin gemilerine buğday sağlanması, kâfir milletlerin zenginleşmesine ve İslam topraklarının fakirleşmesine yol açmıştır. Bundan böyle kâfirlerin gemileriyle tahıl ticaretinin kesinlikle yasak olduğu yönünde bir ferman-ı hümayün çıkartılmıştır."*

49. Bkz. M. Todorova, "Was there a Demographic Crisis in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century?", *Etudes Balkaniques* 24 (1988), s. 55-63.

50. Bkz. yukarıda n. 15'te değinilen örnek.

51. 1688'de Fransa'nın Palatinliği işgalinin ilk aşamalarında belirgin bir şekilde göze çarpan önceki dönemden kalma Avrupa sistem-

lerindeki ordu iaşesi ile ilgili olarak hakkında bkz. F. Redlich, *De Pradea Militari: Looting and Booty 1500-1815* (Wiesbaden 1956), s. 62: *"1688-89 kışında bölgeden alınan Fransız süvarileri destek için gerekli olanın 2 veya 3 katına çıkmışlardı ve fazla olan askerler başka bölgelerde bölükleri yöneten komutanların emrine girmişlerdi."*

52. P. Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire,* s. 205, Londra 1668.

53. Bkz. D. Chandler, "The Art of War on Land", *Cambridge New Modern History,* C. 6, s. 744, Cambridge 1970: *"[Le Tellier and Louvois], uygulama ve talimat arasında büyük dünya kadar fark olmasına rağmen, her düzeyde yakın hükümet denetimi uyguladılar"*. Yakın zamanda yayınlanan bir çalışmada Lynn, on yedinci yüzyıl Fransız bürokrasisindeki idarî değişim hızının, hızla genişleyen ordusuna uyum sağlamanın oldukça gerisinde kaldığını kaydetmektedir. Bkz. John A. Lynn, Giant of the Grand Siecle: The French Army, 1610-1715 (Cambridge 1997), s. 547: *"Merkezî hükûmet kurumlarındaki değişiklikler hiçbir zaman ordunun genişlemesinin büyüklüğüyle eşleşmedi."*

54. Gaston Zeller (*New Cambridge Modern History* Cl. 5 [Cambridge 1961], s. 215), Fransa'nın 1671'de Hollanda'yı işgalinden önce, saldırı için hedef alınan ülkeden erzak ve mühimmat satın alınmasındaki ironiye işaret etmektedir.

55. F. Redlich (*De Praeda Militari*, s. 62) bu seferi ve 1690'lı yılları genel olarak Fransızların modası geçmiş tedarik sistemlerini kati olarak terk etme kararlılığını perçinleyen bir dönüm noktası olarak değerlendirmektedir.

56. Ö. L. Barkan, *Kanunlar,* s. 309, İstanbul 1943: *"her haneden ellişler akçe sefer harcı vermek adet-i mutadeleri olmağın (...)"*.

57. Bkz. G. Veinstein, "L'hivernage en campagne", ayrıca yeniden basımı Veinstein, *Etat et Société dans l'empire Ottoman* (Aldershot, 1994), No. V. s. 109-43.

58. İbrahim Peçevî, *Târîh-i Peçevî*, C. 2, s. 137: *"serhaddlu'ya müteallik hizmet iken bölük halkın gittiğin kimse makul görmedi"*.

59. Osmanlıların Tuna donanmasının büyüklüğü ve düzeni için bkz. yukarıdaki n. 12.

60. Bkz. A. Hertz, "Ottoman Ada Kale, 1753", *Archivum Ottomanicum* 4 (1972), s. 104-5, burada on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Osmanlıların Macaristan'daki ordularına desteği noktasında nehir seyrüseferinin kritik önemini vurgulamaktadır.

61. G. Perjes, "Army Provisioning", *Acta Hist. Acad. Scient. Hung.* 16 (1970), s. 1-51. Bkz. ayrıca John A. Lynn (ed.), *Feeding Wars: Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present* (Boulder, CO, 1993).

62. G. Perjes, "Army Provisioning", s. 10-11. Perjes, ekmek gibi düşük yoğunluklu yüksek hacimli yük için her araba yükünün 500 kg. ve tahıl gibi yüksek yoğunluklu yük için 1000 kg olduğunu varsaymaktadır.

63. Hayvan ve insanların gıda kaynakları arasındaki orantısızlık, araba yüklerinin ağırlıklarının yanı sıra hacimleri de hesaba katıldığında daha çarpıcı bir şekilde görünmektedir. 7.600 araba dolusu ıslak ve kuru yemin ağırlığı tam olarak 7.600 metrik tona (2.400 + 3.000 + 2.200) ulaşırken, ekmek tayınları sadece 1.480 metrik tona ulaşmaktaydı ([0,5] × 2.660 + [0,5] × 300). Ağırlık açısından, insan tüketimi için tahsis edilen bu yük, taşınan toplam yükün yalnızca altıda birine denk gelmekteydi, 1480/9140 = yüzde 16,2; bkz. Perjes "Army Provisioning".

64. Bu, belki de her deve için 253.333 kg'lık (197,48 okka) aşırı cömert bir yük taşıma kapasitesi anlamına gelmektedir. Bu konuların Osmanlı delillerine dayanarak ayrıntılı bir şekilde tartışılması için bkz. yukarıdaki böl. 4, özellikle n. 19-22.

65. A. N. Kurat (ed.), *The Despatches of Sir Robert Sutton*, Camden Society: Third Series, C. 78 (Londra 1953), s. 59.

66. *A.g.e.* s. 65.

67. *A.g.e.* s. 66.

68. Voltaire'in yayınlanmış eserlerinden R. Murphey'in "Critica", *Archivium Ottomanicum* 13 (1993 4)'de yapmış olduğu alıntılara bkz. Ayrıca bkz. C. Finkel, "The provisioning of the Ottoman Army During the Campaigns of 1593-1606" in A. Tietze (ed.), *Habsburg-osmanische Beziehungen* (Viyana 1985), s. 107-123.

Finkel, özellikle on yedinci yüzyılda Macaristan'da faaliyet gösteren Osmanlı ordularının Belgrad ve Budin'deki ileri ikmâl üslerinin başarısının önemine dikkat çekiyor; bkz. *a.g.e.*, s. 122–3.

69. Tek bir örnek için, bkz. ileride 7. Bölüm'de anlatılan Kara Mehmed Ağa olayı, n. 45.

70. Bkz. ilerideki 8. Bölüm, n. 18.

71. Bu konuda Kamaniçe garnizonundaki askerlerin ağıtlarında bir örnek zikredilebilir; bkz. aşağıda 7. Bölüm, n. 47.

72. On yedinci yüzyıl Osmanlı tarihinde "Merkezdeki çürüme" yaklaşımına çok fazla önem atfetmenin tehlikesi üzerine bir tartışma için bkz. Kenneth Setton'un *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century in Archivum Ottomanicum*, 13, s. 371-83, 1993-4. Osmanlı İmparatorluğu'nda hanedan değişiminin temel devlet yapısı ve idarî süreklilik üzerindeki etkileri, bazı popüler anlatımlarda tasvir edildiği kadar belirgin değildi.

VI. BÖLÜM

OSMANLI SAVAŞ YÖNTEMLERİ

Tecrübe, Liyakat ve Çağdaş Askerî Pratiğin Standart Normlarına Bağlılık

Önceki bölümde,[1] erken modern dönemde savaşın teknik tarafı ile ilişkili bazı belirsizliklere değinmiş ve buna bağlı olarak mevcut teknolojinin savaşta temel belirleyici etken olarak rol almasını sağlayan yeterli güç ve süreklilikten yoksun olduğu sonucuna varmıştık. Bununla birlikte, Osmanlı silahlarının geliştirilmesi ve kullanımındaki eksikliklerin, özellikle on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Osmanlıların Batı'yla başarılı bir şekilde mücadele edebilme dirayetini etkilediğini ısrarlı bir şekilde savunan bir görüş bulunmaktadır. Bu nedenle bu bölümde, analiz ettiğimiz dönemin sonlarına doğru Avrupa ile Osmanlılar arasında teknolojik bir uçurumun ortaya çıktığını öne süren argümanın bazı ana unsurlarını daha ayrıntılı olarak incelememiz yerinde olacaktır.

Ele alınması gereken ilk husus, teknolojik değişimin hızı ve –soyut kavramlar ile ifade edilecek olursa– kayda değer bir oranda teknolojik gecikmenin yaşanıp yaşanmadığı ihtimalidir. Yirminci yüzyıl savaşlarında, hâlihazırda nükleer ve nük-

leer olmayan güçler arasında var olan boşluk, yeni keşiflerin yapılması ve eski silah sistemlerinin kullanım dışı kalmasıyla sürekli olarak genişlemektedir. Ayrıca modern savaşlarda, bilimsel keşifler ve bunların uygulanması arasındaki zaman aralığı da önemli ölçüde daralmıştır. Modern dönemdeki bu değişim veya uygulama hızının 17. yüzyıla tatbik edilmesi gerektiği varsayımı açık bir biçimde anakroniktir.

Hem Osmanlılar hem de onların 17. yüzyıldaki rakipleri, silahlarını sıkı kalite kontrol şartları altında imâl etmiyorlardı. Merkezîleştirilmiş üretim biçimi olmadan silahların standardizasyonunu sağlamak açık bir biçimde imkânsızdı. İmparatorluk cephaneliğine (Tophâne-i Âmire) bağlı İstanbul'un merkezî dökümhanelerinde üretilen kuşatma toplarının kalitesi, herhangi bir yerde üretilen toplardan belirgin bir şekilde farklı değildi. Tüm toplar, haddizatında hata payı bulunduran dönemin hâkim teknolojisi kullanılarak üretilmekteydi. Osmanlıların teknolojiye adapte oluşunun ve hatta kuşatma savaşı da dâhil olmak üzere askerî alanda genel yetkinliklerinin –kültürel, dinî veya diğer faktörlerin (örn. genel "geri kalmışlık") sonucu olarak– dünyanın diğer bölgelerinden, özellikle de Akdeniz dünyasından farklılık arz ettiği görüşü delillerle desteklenmemektedir.

Fikirler, teknikler ve en önemlisi onları uygulayan teknisyenler Akdeniz'in bir ucundan öbür ucuna kolayca ve hızlı bir biçimde seyahat edebiliyordu. Dine gelirsek, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki inançların çeşitliliği ve resmî inancın dışındakilere karşı yaygın müsamaha, diğer dinlerin merkezî inançlarını temsil eden bölgelerden gelen ekonomik göçmenlerin, bilhassa zanaat ehlinin, Osmanlı toplumu içinde dikkat çekmeden toplumun bir parçası olabileceği anlamına geliyordu. Buna ek olarak, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Osmanlı emek piyasası, Akdeniz'in diğer bölgelerine kıyasla daha tatminkâr istihdam şartları sunuyordu. Bu sebeple teknoloji transferi açısından bakıldığında Osmanlı İmparator-

luğu, değişimin önüne engeller koymak şöyle dursun, yeni fikirlerin uygulamaya konması için en geçirgen ve yenilikçi ortamlardan birini temsil etmekteydi.[2]

Osmanlıların teknolojik yetkinliği meselesi üzerine yürütülen tartışmaya son derece seçici delillere dayanarak kesin hükümler veren tarihçiler hâkim olmuştur. Çok taraflı anlaşmazlıklarda yalnızca tek bir tarafı temsil eden ve anlatıma dayalı kayıtların subjektif değerlendirmelerinden kaynaklanan karışıklığın mirası, 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanan uzun ve histografik açıdan ilginç bir geçmişe sahiptir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Avrupa siyasetinin merkezinde belirgin bir konumda bulunmakla birlikte, büyük ölçüde yekvücut bir emperyal varlığa da sahipti. Zaman zaman taraflı görüşler, hemen yayın sonrası yapılan kritiklerde düzeltilse de "düşman" addedilen Osmanlı hakkındaki olumsuz Avrupa-merkezci değerlendirmeler çoğu zaman neredeyse olduğu gibi kabul edilmiştir. Bunun bir istisnası, Wilhelm Nottebohm'un, selefi Von Kausler'in 1664'teki Saint Gotthard Muharebesi'nde Osmanlı ordusunun (von Kausler'e göre esas olarak taktiksel) başarısızlıklarının sebebi hakkındaki görüşlerini objektif olarak değerlendirmesi ve düzeltmesiydi. Nottebohm, dönemin Osmanlı tarihçilerinin anlatıları da dâhil olmak üzere, muharebenin var olan kapsamlı ve çok dilli karşılaştırmalı anlatılarının analizini yapmış ve Von Kausler'in muharebenin Hristiyan kuvvetler tarafından kazanılmasında General Montecuccoli'nin belirleyici faktör olduğuna dair aşırı methiyeci anlatısını reddedebilmişti. Aynı zamanda buna ek olarak, savaş esnasında Osmanlı kuvvetlerinin istisnaî operasyonel zorluklar altında savaştığına da dikkat çekmişti.[3]

Osmanlı'nın teknolojik ve taktiksel yeterliliğinin değerlendirilmesi, silahların nasıl kullanıldığı ve daha da önemlisi nasıl konuşlandırıldığının değerlendirilmesinden ziyade, büyük oranda, Von Kausler'inki gibi subjektif veya tek taraflı anlatılara ya da dönemin cephanelik envanterinde bulunan

standart silahların teorik kapasitesine dayanmaktaydı. Osmanlı askerî tekniği üzerine yürütülen tartışmalarda, gerçek bir savaş durumunda hâkim teknolojinin uygulanabilirliği ve standart silahların konuşlandırılabilmesi çalışmanın çoğu zaman gözardı edilen iki önemli boyutudur.[4] Bu bölümün ikinci kısmında, Osmanlı'nın hem ağır tahkimli hem de daha basit inşa edilmiş savunma mevzilerinin kuşatılmasındaki (teknolojinin uygulama keyfiyeti gibi) fiilî pratiği ortaya koyan bazı anlatıların analizini sunarak güncel araştırmalardaki bu eğilime küçük bir düzeltme girişiminde bulunacağız.

Osmanlılar ve Carî Askerî Uygulamaları

Osmanlı Devleti'nin 1300 dolaylarında ortaya çıkmasından önceki iki yüzyıl boyunca Doğu ve Batı; Yakın Doğu ve Levant'ta kendileri için bir nüfuz alanı oluşturmak için verdikleri uzun süreli mücadele sonucunda saldırıya açık hâle gelmişlerdi. 1354'te Gelibolu'nun düşmesinden sonra rekabet bölgesinin Balkanlar'a kadar genişleyip kalıcı olarak burada karar kılması, her iki tarafı sadece coğrafî yakınlık açısından değil, aynı zamanda her iki tarafın da benimsediği savaş tarzlarının mukayese imkânı ve uyumluluğu açısından daha da yakınlaştırmıştı.[6] Topçu teknikleri ve piroteknik[i] alanı söz konusu olduğunda, Osmanlıların on dördüncü yüzyıldan itibaren mevcut teknolojinin sadece farkında veya buna maruz kalmakla kalmayıp, bu teknolojiyi aktif ve başarılı bir şekilde uyguladıkları konusunda herhangi şüphe yoktur.[7]

i Havai fişek ve diğer patlayıcı gösteri türlerini yaratma sanatı ve bilimini ifade eder. Bu terim Yunanca ateş anlamına gelen "pyr" ve sanat ya da beceri anlamına gelen "techne" kelimelerinden türetilmiştir. Piroteknik kullanımı, havai fişeklerin 7. yüzyıl gibi erken bir tarihte icat edildiği antik Çin'e kadar uzanmaktadır. Havai fişeklerin kullanımı buradan Asya'nın diğer bölgelerine ve nihayetinde kutlamalar ve askerî amaçlar için kullanılan Avrupa'ya doğru yayılmıştır. (ç.n.)

Her ne kadar ilkel piroteknik usullerinin menşei ve eskiliği üzerindeki tartışmalar hâlâ devam etse de, barut tozunun elde edilmesi için yeni yöntemlerin geliştirilerek 1420 dolaylarında mükemmel hâle getirilmesi neticesinde büyük bir atılımın gerçekleştiği ve bunun 1420'li ve 1430'lu yıllarda Avrupa ve ötesinde hızla yayıldığı iyice bilinen bir gerçeklik hâline gelmiştir.[8] Osmanlıların 1446'da yoğun top ateşi neticesinde Korint Kıstağı boyunca inşa edilmiş altı mil uzunluğundaki Hexamilion duvarını[i] yıkma hususundaki başarıları, onların barut üretim tekniğindeki gelişmelere erken bir tarihte vâkıf olduklarını göstermektedir.[9] Barutun tanecikli (granül) hâle getirilmesinde yeni yöntemlerin geliştirilmesi neticesinde, 1430 ve 1440'lı yıllarda meydana gelen "askerî devrim," bunu izleyen iki buçuk asır boyunca meydana gelecek tüm askerî "devrimleri" gölgede bırakacak ölçek ve öneme sahipti.

1450 yılından sonra savaş yöntemlerinde, savunma şekillerinde ve silah geliştirmede yaşanan değişiklikler, kendi başlarına yeni bir standart belirleyen değişikliklerden ziyade 1430'ların getirdiği yeni standart üzerinde yapılan bir dizi düzenleme ve iyileştirmeden başka bir şey değildi. Bu açıdan bakıldığında, askerî alanda 1420 dolaylarında çığır açıcı teknolojik değişimin ardından yaklaşık 1440'a kadar yirmi yıl süren yeni fikirlerin hızlı bir yayılma sürecine girdiğini, bunun ardından ise yaklaşık 300 yıl boyunca bu yeni standardın üzerine ciddi bir şekilde bir şey konulmadığı uzun bir sürecin yaşandığını görmekteyiz. Barut hazırlama alanında yaklaşık 1420'de elde edilen ilerlemelerle karşılaştırıldığında ateşleme mekanizmalarıyla yapılan daha sonraki deneyler, hem bir neticeye varamadı hem de baruta nispetle önemsiz kaldı.[10]

---

i Hexamilion Duvarı, MS 5. yüzyılda Güney Yunanistan'daki Korint Kıstağı boyunca inşa edilmiş müstahkem bir savunma duvarıdır. Duvar, Bizans İmparatoru II. Theodosius tarafından Doğu Roma İmparatorluğu'nu barbar istilalarından korumak için tasarlanan savunma sisteminin bir parçası olarak inşa edilmiştir. (ç.n.)

Teknolojik ilerlemenin (ve dolayısıyla teknoloji transferinin) hızının on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda yavaşladığı, Avrupa ile ilgili askerî konularda uzman olanların çoğu tarafından kabul edilmektedir. Osmanlıların Avrupa'nın gelişen askerî teknolojisinden başarılı bir şekilde ihraç edilmeleri, 1739'dan sonra Orta Avrupa'da çok uzun süredir devam eden çatışma alanlarından daha belirgin bir şekilde tecrit edilmeleri ve geri çekilmeleri ile vuku bulmuştur. Aslında, 1737-1739 yılları arasında Avusturya ile Osmanlılar arasındaki çatışmanın yeniden başlaması, Osmanlıları Batı'daki mevcut askerî uygulamalara yeniden aşina kılmaya hizmet etmiş olabilir. Bu mülahazalar neticesinde, on sekizinci yüzyılın ortalarından önceki dönemde Avrupa'nın gelişmiş ve daha az gelişmiş bölgeleri arasında varsayılan teknolojik farkın geçerliliğini sorgulamak da makul görünmektedir.

Eğer böyle bir evrensel standardın varlığını varsayar ve Akdeniz ülkelerinde silahların geliştirilmesi ve askerî ilerleme seviyesinde genel bir denklik ve göreceli bir durağanlık olduğunu savunursak,[11] erken modern çağdaki Osmanlıların, daha doğru ve uygun bir şekilde, ödünç alınan araç ve yöntemlerin pasif alıcıları değil, bilakis paylaşılan bir teknolojinin aktif katılımcıları olarak görülmesi gerekmektedir. Bu değerlendirme, bir an için durup Osmanlıların Avrupalı meslektaşlarıyla aynı sınırlı teknik uzman havuzundan (genellikle tam olarak aynı teknisyenlerden) yararlandıklarını düşündüğümüzde daha mümkün bir hâle gelmektedir.[12] On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda, güney cenahı da dâhil olmak üzere Avrupa'nın büyük bir kısmı, benzer veya birbirine yakın teknolojilerin hüküm sürdüğü tek bir bölgeden meydana gelmekteydi. Bir bölgede geliştirilen teknikler Avrupa-Akdeniz bölgesi boyunca hızla yayılmaktaydı.[13] On yedinci yüzyılın sona ermesinden sonra, Rusya da bu özel etki alanına dâhil olmuştu.

Petro öncesi Rusya'yı bir istisna olarak sayarsak, Avrupa'nın "ileri" ve "geri kalmış" ya da gelişmiş ve gelişmemiş kısımları

ile Avrupa'nın Osmanlı topraklarındaki karasal uzantılarının arasında bir ayrımdan bahsetmek tarihsel olarak yanlıştır. Bu tür ayrımlar, Avrupa'nın sadece en kuzeyindeki küçük bir kısmını etkileyen sanayi devriminden önce mevcut değildi ve fikirlerin transferi yalnızca Batı'dan Doğu'ya veya Kuzey'den Güney'e değil, çok yönlü bir şekilde gerçekleşmekteydi.[14]

Osmanlı Askerî Mühimmatının Konuşlandırılması ve Sahada Kullanımı

"Her iş için uygun bir araç vardır" hakikati, özellikle on yedinci yüzyılda Osmanlı topçularının savaşta kullanılması söz konusu olduğunda geçerlidir. Osmanlıların zafer arayışında, özellikle zorlu kara yollarının kullanılması gerektiğinde, gereksiz (ağır ve hantal) teçhizatın uzak bir cepheye gönderilmesi, bir kazançtan ziyade bir yük anlamına gelmekteydi. Dönemin en zeki askerî uzmanları, uzun yük katarlarının sebep olduğu manevra kabiliyetindeki eksiklikle beraber sağladığı külfet yokluğunun, daha üstün ateş gücüyle ilişkilendirilen potansiyel avantajlardan daha ağır bastığı konusunda hemfikirdir.[15]

Sefer sırasında Osmanlı düzenli ordusu ve tımarlı kuvvetlerine, her daim hafif silahlı, son derece hareketli izci ve akıncı kuvvetlerinden oluşan büyük birlikler refakat etmekteydi. Bu kuvvetler, Osmanlı merkez ordusunun önündeki bölgeleri derinlemesine inceliyor, komutanlığına saldırı için en savunmasız hedefler hakkında sürekli bir bilgi akışı sağlamak suretiyle hayatî bir öneme sahip olan keşif görevini icra ediyorlardı. Bu bilgi, top ve sair kuşatma ekipmanlarının olabilecek en iyi sentezi hakkında bir karar vermesi gerektiğinde Osmanlı'ya, askerî hedeflerine ulaşma yolunda bilgiye dayalı bir temel teşkil etmekteydi.

Birçok durumda, önceden planlanmış bir kuşatma için önceden belirlenmiş bir noktada gerekli olmaları dışında, en ağır topların etkinliği veya kullanışlılığı çoğu zaman

şüpheliydi. Bu silahlar genellikle ihtiyat olarak bir kenarda tutuldu ve ancak daha hafif ekipmanın yetersizliği kat'i surette ispatlandıktan sonra son çare olarak devreye giriyordu. Asker ve malzemelerin muharebe meydanındaki belirli bir mevzide kullanılması konusundaki nihaî kararın ertelenmesi, Osmanlılara önemli bir taktik avantaj sağlıyordu. Osmanlılar, orta büyüklükteki topların dökümünü hem bizzat nihaî cephenin kendisinde hem de yakındaki bölgesel atölyelerde dökebilecek maden kaynakları ve teknik kabiliyete sahip oldukları için bu avantajdan azamî bir fayda sağlayabiliyorlardı. Örneğin 1638 Bağdat Seferi sırasında Osmanlılar, İstanbul cephaneliklerinden orduya gönderilen teçhizata ek olarak, yerel kaynaklardan yararlanmak suretiyle savaş mühimmatı kapasitesini önemli ölçüde genişletebilmişlerdi. Beş adet 25 okkalık (70 libre) yuvalak atan kuşatma topu ve üç adet 18 okkalık (50 libre) yuvalak atan orta boy kuşatma topu, Yukarı Fırat'taki Birecik'te döküldü ve buradan da Bağdat'ta planlanan kuşatma mevzisine yakın bir yere sallar taşındı.[16]

On altıncı yüzyılın ortalarından itibaren topçu sınıfının askerî teçhizatın vazgeçilemez ve giderek büyüyen bir parçası olması, 11 ila 22 okka (30-60 libre) aralığında yuvalak atan topların, Osmanlı'nın Macaristan'daki askerî konuşlandırmaları için genellikle gerekli görülen bir sınıf olduğu anlaşılmaktadır.[17] Bu standartlar on sekizinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde değişmişti. Kanıtlar, yeni standartlar söz konusu olduğunda, duvar dövülmesi hususunda daha fazla tesir oluşturabilmek için 16-30 okka aralığında (45-85 libre) yuvalak kullanılmasının gerekli olduğunu göstermektedir.[18] Ancak herhangi bir savaş alanında, mevcut mühimmat ile uygun büyüklükteki güllelerin tedariki arasında mükemmel bir eşleşme nadiren elde ediliyor ve hatta bekleniyordu. Umulabilecek en iyi şey, en yaygın kullanılan çeşitlerin cömert bir şekilde tedarik edilmesiydi.

Her ne kadar hem savunma hem de saldırı alanında en çok ihtiyaç duyulan mühimmat türlerinin en uygun miktarda

tedariki için her türlü çaba harcansa da, kayıtlar son dakika ayarlamalarına sıklıkla ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu durum, seferden önceki aylarda ikmâl deposuna gönderilen emirlerin feshedilmesine neden olabilmekteydi.[19] Diğer bir seçenek de, yerel olarak en yaygın şekilde bulunan güllelerin boyutuna uyması için yeni top namlularını yerinde dökmekti. Bu seçenek, orduya daha fazla planlama esnekliği sağlıyor ve önceden haber verme olgusunu azaltıyordu.[20] İmparatorluğun tüm bölgelerini temsil eden kalelerin cephanelik envanterlerinden elde edilen kayıtlar, 30 librelik (11 okkalık) yuvalakların hem her yerde mevcut hem de savunma sebebiyle büyük rağbet gördüğünü göstermektedir.[21]

Osmanlı sahra topçu sınıfının en yaygın olarak kullandığı darbzen (aynı zamanda şahi darbzen)[i] isimli top yalnızca 125 libre (bir kantar) ağırlığındaydı. Bu durum, bir çift top namlusunun tek bir yük beygirine yüklenebileceği ve ordu hangi yöne gitmeye karar verirse oraya doğru kolay bir şekilde taşınabileceği anlamına geliyordu.[22] Daha büyük topların taşınması, ordunun gerçekte nerede olmak istediği hususunda haftalar öncesinden alınmış kesin bilgi ve kararlar gerekli kılıyordu. Bu sadece ordunun hareket kabiliyeti ve hareket esnekliğini azaltmakla kalmıyor, aynı zamanda düşmana saldırı planları ve niyetleri hakkında kolay anlaşılır sinyaller gönderiyordu. Stratejik düşünürler (bu bölümün ilerleyen bölümlerinde mevcut Osmanlı konuşlandırmalarının analizinde göreceğimiz gibi), daha fazla manevra kabiliyeti elde etmek adına daha az bir ateş gücünün feda edilmesinin tamamen avantajlı bir değiş tokuş olduğunun farkındaydılar. Komutanlar, her şeyden önce, savaş esnasında kullanmak için seçtikleri silahların taşınabilirlik ve nakledilebilirliğini göz önünde bulundurmak zorundaydılar.

---

i Darbzen: Kelime anlamı "döven top" olan darbzen topu Osmanlı seferlerinde hem kuşatma hem de sahra topu olarak vazife gören ağır kalibreli bir toptur. Osmanlı kaynaklarında "şâhî, miyâne, küçük, vasat, büzürg" gibi farklı sıfatlar kullanılarak farklı darbzen türleri kastedilmektedir. (ç.n.)

Büyük toplar, düşman savunmasını tahrip etmede münhasır bir vasıta olarak değil, tamamlayıcı bir vasıta olarak kullanılıyordu ve sahip oldukları tesir güçleri yalnızca mahir lağımcılarla işbirliği içinde olduklarında ortaya çıkıyordu. 1663 gibi geç bir tarihte dahi, Osmanlıların askerî mimarisi açısından Avrupa'da karşılaştığı en zorlu engel olan Uyvar'ı, iki düzineden daha az duvar döven top kullanarak fethetmeleri oldukça önemlidir.[23] Topun kullanımını tesirli hâle getiren ön hazırlık çalışmaların çoğu, savunma duvarlarının dış cephesinin her bir kübiti (yaklaşık 50 cm) için görevlendirilen 5 kişilik istihkâmcı ekibi tarafından yerine getirilmişti.[24]

Genellikle Osmanlı askerî planlamacıları, muharebe meydanında toplanan bilgilere dayanan istihbarat raporlarına güvenme eğilimindeydiler. Bu planlamacılar genellikle, düşman tahkimatları ve savunma araçları hakkında en ayrıntılı ve doğru bölge bilgisine sahip olan firarileri istihdam ederlerdi. Bu durum onlara, dikkatli bir planlama neticesinde eğer belirli askerî hedeflerin gerçekleşmesi için gerekli görülürse, nispeten geniş bir toprak dilimi üzerinde zaman zaman eş zamanlı operasyonlar gerçekleştirme imkânı sağlamaktaydı. Osmanlı kuvvetlerinin 1683 yılında Viyana'daki olağanüstü harekâtlarının ve meydana atılmalarının yüzeysel bir değerlendirmesine dayanarak, Osmanlıların savaşa giderken yanlarında gereksiz ve kullanıma elverişsiz yük ve teçhizat götürdükleri iddiası, elimizdeki sayısız Osmanlı sefer anlatısındaki ayrıntılar tarafından teyit edilmemektedir.[25] Osmanlı ordugâhının tipik organizasyonu hem görsel hem de şifahî kaynakların izin verdiği ölçüde yeniden oluşturulduğunda, Osmanlıların "her şeyin bir yeri vardır ve alınan şey yerine konulmalıdır" kaidesine sıkı sıkıya bağlı olduğu görülecektir.

On yedinci yüzyıldaki Osmanlı topçu pratiği genel hatları ile Avrupa'daki pratik ile örtüşmekteydi. Görünüşe göre Osmanlı silahları, üretim standartları ve genel kabiliyet açısından, o dönemlerde Avrupa'da popüler olan silahlarla ge-

nel olarak kıyas edilebilir bir seviyedeydi. Otuz Yıl Savaşları sırasında, yaklaşık 1,3 onsluk (12 dirhem veya yaklaşık 38,5 gram) ağırlığında mermiler kullanan Avrupa tüfekleri, 220-70 yardalık (yaklaşık 201-47 metre) etkili bir menzile sahipti.[26] Buna karşılık, Viyana kuşatması sırasında Osmanlılar tarafından kullanılan tüfeklerin menzili, Batılı askerî gözlemcilere göre, Avrupa'dakilerden beşte bir oranında daha fazlaydı ve 300 metreye kadar misket atabiliyordu.[27] Bununla birlikte, on yedinci yüzyıldaki tüm askerî meselelerde olduğu üzere, önemli olan tedavüldeki standart silahların teknik özellikleri veya teorik kapasiteleri değil, fiilî bir savaş durumunda kullanılma usul ve şartlarıydı.

Askerî Mimari ve Modernizasyonun Maliyeti

On altıncı yüzyılda müstahkem tabyaların ortaya çıkması ve on yedinci yüzyılda yayılmaları, askerî tarih açısından çok önemli bir gelişmeyi temsil etmektedir. Bununla birlikte, geniş bir askerî cephede, savunma yapılarını tamamen güncellemenin maliyeti karşılanamaz boyutlardaydı. Devletlerin büyük bir kısmı, geniş sınır bölgesinin stratejik açıdan önemli birkaç bölgesinde "yeni tarz" mimarinin münferit örneklerini ortaya koymakla yetinmek zorunda kalmışlardı. Habsburg örneğinde iki bölge, Macaristan'ın batısındaki Györ (Yanık Kale) ve Slovakya'daki Nove Zamky (Uyvar), kapsamlı yenileme ve ıslah çalışmaları yapılacak yerler olarak seçilmişti.[28] Güney'de, Slovenya-Hırvatistan sınır bölgesindeki Zrinvar'da (Yeni Kale) –yerel girişim ve büyük ölçüde yerel mali kaynaklar kullanılarak– çok daha kısıtlı bir ölçeğe sahip yeni tarzda bir kale inşa edilmişti. Uyvar Kalesi'nin Eylül 1663'te nihaî olarak Osmanlılara geçmesiyle birlikte, yeni inşa edilen Leopoldov kalesinin nüfuz alanındaki Vah Nehri boyunca yeni bir savunma hattı inşa edilmesi zarurî hâle gelmişti. Böylece kale savunmasının kuvvetlendirilmesi için yıllardır yapılan yatırımların heba olmasına ek olarak ekstra bir külfet de

meydana gelmiş olmaktaydı.[29] Dahası, gayret ve ihtimamın az sayıdaki müstahkem mevkie yönlendirilmesi, sınırın geri kalanını kaçınılmaz olarak geleneksel yöntemlerle yapılan saldırılara açık ve savunmasız hâle getirmekteydi.

Pek çok durumda, her yerde var olan ve sadece çevresine dikilmiş gelişi güzel siper kazıkları tarafından korunan palanka tipindeki standart kalelerin zaptedilmesi, birkaç kazığı ateşe vermek ve böylece yangınının yayılmasını izlemek kadar basitti. Kapsamlı iyileştirmelerin yapıldığı yerlerde bile, kaynaklar toptan bir yeniden yapılanma girişiminde bulunmaya nadiren yeterli olmaktaydı. Çoğu zaman, malî uzlaşmalarla hafifletilmiş, karmaşık ve zaman zaman son derece uzun süreli bir ihtiyaç analizi sürecini yansıtan bu modernizasyon çabalarının nihaî sonucu, garip bir şekilde belli belirsiz yapılar olmaktaydı.[30] "İyileştirmeler" çoğu zaman, aksi durumda düşman saldırısını neredeyse davet edecek derecede zayıf noktalarla dolu bir duvara eklenen birkaç sağlam burçtan biraz daha fazlasından ibaret olmaktaydı.

On yedinci yüzyılda Osmanlı ve Habsburg Macaristanı'nı ayıran askerî sınır boyunca dağılmış 85-90 kalenin çok az bir kısmı –tam donanımlı ve iyi eğitimli Osmanlı ordularının daha kararlı saldırılarına karşı koymak şöyle dursun– Macar isyancıların gelişigüzel saldırılarına mukavemet edebilecek titizlikte inşa edilmişti. Yine bunların çok azı yeterli bir garnizona sahipti.[31] Osmanlıların 1678 yılında Ukrayna'da bulunan Çehrin (Chigirin) Kalesi'ni kuşatmalarını bağımsız bir gözle anlatanlar, toprakla doldurulmuş tahta çerçeveli duvarların (dolma duvarı) Osmanlı toplarına karşı sadece kısmî bir koruma sağladığını vurgulamaktadır.[32]

Çehrin'in sahip olduğu en sağlam savunma, temelleri kumlu toprak üzerine kurulmuş olan kalenin doğal çevresiydi. Toprağın doğasında var olan dengesizlik nedeniyle, lağımcıların ilerlemesi yavaştı ve siperlerin son duvara ilerlemesi kuşatmanın 33. gününe kadar gecikmişti.[33]

Tasvir 2: Sahra topunu çeken askerler (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. (TSMK), Bağdat Köşkü, nr. 200, vr. 100a).

Çoğu zaman, insan yapımı alet ve mühendislik becerilerine, sadece bir kalenin doğal savunmasının başarısız olması durumunda yedek tedbirler olarak başvurulmaktaydı. Kalenin mevkii belirlenirken, nehirlerin iki kola ayrılması veya birleşmesi ile oluşan çatalların arasındaki korunaklı mevziler veya

kara ordularının fiziksel olarak yaklaşmasına en fazla engel olan taşkın ovalar, bataklıklar veya turbalıklar göz önüne alınmaktaydı. Bu coğrafî niteliklere, tahkimatların boyutu ve mimarî hünerleriyle aynı derecede önem atfedilmekteydi. Hem Osmanlılar hem de düşmanları tarafından etkili bir şekilde uygulanan bir inşaat tekniğine, Doğu İran'ın kireçli topraklarının gül renkli tonlarına atıfta bulunarak Osmanlılar tarafından "Horasanî" tekniği ismi verilmişti. Hakkıyla uygulandığında, neredeyse kale duvarlarını top mermisine dayanıklı hâle getirmekteydi. Bu tekniği, kale duvarlarına destek veren ana sütunlar için hazırlanan harçta kum yerine elenmiş tuğla tozu ve kireçten elde edilen bileşiğin kullanılması olarak özetleyebiliriz. Ancak çok yakın bir mesafeden açılan ateş bu teknik kullanılarak inşa edilen duvarlara nüfuz edebilmekteydi.[34] Ancak bir defa yakın bir çarpışma kaçınılmaz hâle geldiğinde, bu tür insan yapımı yapılara saldırganın yaklaşmasını önlemek adına doğal coğrafî özelliklere bel bağlamak daha etkili olmaktaydı.

Osmanlılar için kuşatma sanatında ustalaşmak kümülatif bir süreçti. Birbirini izleyen her aşama, kendisinden önceki deneyim ve keşiflerin bilgisini kendine miras olarak almaktaydı. Uygulamalı bilgi ve geçmiş tecrübelere istinat eden bu evrimsel sürecin mahiyeti, Osmanlı kaynaklarında açık bir şekilde ortaya konmuştur. Örneğin 1648'deki Kandiye kuşatmasının ilk aşamalarında aktif görev alan teknisyenler ve mühendisler, 1630'lu yıllardaki Safevî-Osmanlı savaşlarında muharebe tecrübesi kazanmış kişilerdi.[35] Benzer şekilde, 1688 yılındaki Çehrin kuşatması sırasında Bosna Valiliğine terfi ettirilen Ahmet Paşa, geçmiş deneyimlerinden yararlanmak suretiyle 1668-9 yılında Kandiye'de yapılan nihaî taarruz sırasında askerlerine en etkili saldırı yöntemi hakkında talimatlar verebilmişti.[36]

En iyi inşaat malzemeleri ve yöntemlerini kullanan en maharetli ve kapsamlı tasarım değişiklikleri bile, deneyimli lağımcıların sahip oldukları beceriler karşısında çaresizdi. Uyvar'ın 1663 yılında biçim değiştiren savunma mevzilerini anlatan

Osmanlı kaynakları, on kadem kalınlığında tuğla ile örülmüş dış duvarları ve duvarların en yüksek noktasından 18 kadem kadar yükseğe çıkan toprak surları betimlemektedirler. Böylece bu kaynaklar, düşmanın yıllar süren çabalar sonucunda Uyvar'ı top atışlarına dayanıklı bir yapı hâline getirdiği noktasında ittifak etmektedirler.[37] Fakat işin sonunda, "Avrupa Siperi'nin" bile, yer üstündeki tahkimatlar yerine yeraltı temellerine karşı girişilen sebatkâr ve düzenli saldırılara karşı koyamadığı ortaya çıkmıştı.[38]

Osmanlılar, kuşatma sanatının teknik yönüne hâkim olmalarının önündeki temel problemle, yüzyılın başlarında Bağdat'ı kuşattıkları üç ayrı sefer (1620'ler ve 1630'lar) sırasında zaten yüzleşmiş ve üstesinden gelmeyi başarmışlardı. Bununla birlikte, Bağdat'ın mühendislik harikalarıyla uğraşırken keşfedilen sanatın daha karmaşık yönlerinin, esasında dönemin günlük kuşatma uygulamalarıyla bir ilgisi yoktu. Osmanlıların kuşatmalardaki standart hareket prosedürleri hakkında dengeli bir anlayış kazanmak için, Uyvar ve Bağdat gibi istisnaî olarak iyi dizayn edilmiş ve sıkı bir şekilde korunan kaleleri zapt etme hususunda en iyi şekilde belgelenmiş etkileyici sonuçlardan ve Osmanlı başarılılarını cezbedici bir basitlikte anlatan değerlendirmelerden sarfı nazar ederek başka unsurlara bakmak zorundayız.

Daha kapsamlı bir resme ancak, sınır savunmasının ikinci ve üçüncü kademesini oluşturan düşman tahkimatlarının ele geçirilmesi için gerekli olan daha düşük bir kuvvet seviyesine ve bu işe mahsus daha basit yöntemlere biraz daha yakından bakarak ulaşabiliriz. Bu amaç doğrultusunda, bu bölümün kalan kısmında, Osmanlı savaşı hakkındaki rivayetlere konu olan iki ayrı zümreyi değerlendirmek suretiyle Osmanlı savaşının yöntemlerini masaya yatıracağız. İlk bölümde analizimizin ana odak noktası, çağındaki en teknolojik yapı olan Bağdat kalesinin zapt edildiği büyük kuşatmaları anlatan kaynaklar olacaktır. İkinci bölümde, daha küçük seferler bağlamında,

kuşatma da dâhil olmak üzere Osmanlı savaşının deneyim ve yöntemlerinin analizine daha geniş bir yer ayrılacaktır. Osmanlı'nın genel askerî performansını değerlendirme söz konusu olduğunda, ordunun en uç koşullar ve istisnaî durumlarda neler başarabileceği hakkında bir kanaate sahip olmak, muhtemelen daha sıradan harekât tarzı hakkındaki gözlem yeteneğinden daha az ilgi ve önemi hak etmektedir. Böyle bir gözlem yeteneği, ordunun rutin saha operasyonları sırasında günlük –bazen çok yavaş bir tempoda olan– yürüyüş ve ilerleyişinin gerçekçi bir değerlendirmesiyle elde edilir. Mevcut seferberlikleri anlatan kayıtlarda dile getirilen kitabî olmayan günlük kuralları kıstas kabul edersek, Osmanlı'nın teknik alandaki yeterliliği ve bunun savaş esnasında uygulanabilirliği meselesi hakkında daha yerinde bir bakış açısı elde edebiliriz.

Osmanlı Muharebeleri (Birinci Bölüm): 1638 Yılındaki Bağdat Kuşatması Özelinde Tasvir Edilen Büyük Kuşatma

Bağdat, Osmanlıların büyük müstahkem mevzileri kuşatmak için kullandıkları yöntemleri göstermek açısından çok yerinde bir örnektir. Nitekim Bağdat, bu tür bir saldırıya iki defa direnebilmiştir: Bunlardan ilki 1625-6 yıllarında meydana gelen yedi aylık kuşatma; ikincisi ise 1638'de 39 gün süren tam ölçekli bir Osmanlı saldırısına boyun eğmeden önce, 1630 yılının Ekim ve Kasımı'nda direnç gösterdiği kısa süreli taarruzdur. Bağdat, surlarının büyüklüğü sebebiyle dönemin birçok gözlemcisinin dikkatini çekmiştir.[39]

Bağdat surlarının, 1638 yılındaki Osmanlı kuşatması zamanındaki en detaylı tasviri, seferin tarihçesini yazarken bizzat Osmanlı ordusuna iştirak eden Ziyaeddin Nûrî İbrahim tarafından verilmiştir. Nûrî, Dicle'nin hemen yakınındaki Kuzey Kapısı'ndan (*İmam-ı Azam*) başlayarak doğu duvarı boyunca uzanan ve Dicle üzerindeki Güney Kapısı'nda (*Karanlık*

Kapu) son bulan kale duvarının üç tarafı boyunca 114 *kule* saymıştır. Dicle'ye paralel uzanan batı duvarı üzerindeki 97 kuleyle birlikte toplam kule sayısı 211 olmaktadır. Her iki kule arasındaki boşluğa 52 mazgal (*beden*) yerleştirilmişti. Duvarların çevresi baştanbaşa adımlanılmış ve 27.309 adım olduğu saptanmıştı. Böylece, her kule arasında kabaca 130 adımlık bir mesafe olduğu varsayılırsa, surlar üzerindeki her iki buçuk adımlık mesafeye bir mazgal düştüğü görülecektir.[40]

10.000'den fazla mazgal deliğinin her birini ideal olarak ikisi tüfekçi, birisi okçu ve iki de yardımcı olmak üzere 5 kişi savunduğu için, sadece şehir duvarlarının savunulması için küçük bir orduya ihtiyaç duyulmaktaydı. Duvarın yüksekliği 50 kübit (25 metre) idi. Genişliği, kale hendeğinin[41] tabanında 32 fit (9,75 m) ila tepedeki taretler[i] boyunca 10 ila 15 kübit (7 metre) arasında değişmekteydi.[42] Bağdat'ın duvarları kırılgan taş yerine şok emici tuğladan inşa edildiği ve duvarın büyük bir kısmı toprak surlarla güçlendirildiğinden dolayı[43] çok büyük bir hasar almadan ağır bir bombardımana dayanabiliyordu.[44]

Duvara doğru giden yollar birbirine paralel üç hendek de dâhil olmak üzere geniş siperler tarafından korunmaktaydı.[45] İlk hendek bir mızrak derinliğinde ve genişliğindeyken, surlar ile dış hendek arasındaki yeşil alanda bulunan ikinci hendek, birinci hendeğin yarısı genişliğindeydi.[46] Şehir surlarını üç taraftan çevreleyen ana hendek en az üç ila dört mızrak genişliğindeydi. Ancak derinliği değişkenlik göstermekteydi; bazı yerlerde hendek yarısına kadar su ile doluyken, diğer yerlerde su ancak bileğe kadar gelmekteydi.[47] Beyaz Kapı'ya (*Ak Kapu*) bakan doğu duvarı, ana hendeğin en geniş ve en derin olduğu

i Taret: Taretler daha büyük bir binanın çatısından veya duvarından çıkan küçük bir kule veya yükseltilmiş bir yapı anlamına gelmektedir. Kuleler genellikle Orta Çağ kalelerinde ve tahkimatlarında, çevrenin net bir şekilde görülmesini sağlayan ve savunmacıların yüksek bir konumdan saldırganlara ateş etmesine olanak tanıyan savunma yapıları olarak kullanılmıştır. Kuleler yuvarlak ya da kare şeklinde olabilir ve genellikle içinden ateş edilebilmesi için mazgal delikleri ya da ok yarıklarıyla donatılırdı. (ç.n.)

yerdi.[48] Hâfız Ahmed'in 1626 yılında güney surlarındaki Gögeler Kapısı (Karanluk Kapu) civarında ve Hüsrev Paşa'nın ise 1630 yılında kuzey surlarındaki İmam-ı Azam Kapısı civarında yoğunlaşan saldırılarının akabinde Safevî komutanı Bektaş Han, surların bu bölümlerinde kapsamlı onarım çalışmaları gerçekleştirmişti.[49] Kalenin ana duvarının arkasına kuzey ve güney yüzleri boyunca siperler inşa edilmiş ve ilk savunmaların geçilmesi durumunda geri çekilmeyi sağlamak adına ek bir hendek kazılmış ve suyla doldurulmuştu. Bu iyileştirme çabalarından sonra, geniş dış kale hendeğiyle çevrili doğu duvarı, şehrin sadece tek bir set duvarı ile korunan yegâne bölümü olarak kalmıştı.[50]

Osmanlı ordusu, Bağdat'ın görkemli savunmasının üstesinden gelirken, büyük bir siper kazıcı birliği (*beldar*) ve lağımcı (istihkâmcı) adı verilen özel eğitimli ordu mühendisleri birliğinden yardım almak zorunda kalmıştı. Ordu hedefine ulaştığında ilk görevi, şehir savunmasını çevreleyen siperlere yerleşmekti. Birkaç istisna dışında[51] tüm piyade birlikleri siperlere yerleştirilirken, süvariler olası bir saldırıya karşı koymak için siperlerin gerisine yerleştiriliyordu.[52] Anadolu'da her yirmi haneden bir kişinin askere alınması suretiyle oluşan 24.000 *beldar*ın çoğu[53] ve Murad[54] tarafından göreve çağrılan 7000-8000 *lağımcı* başka görevlere verildiği için, siperlerdeki birliklere katılanlar nispeten küçük ve deneyimli bir mühendis grubundan ibaretti. 1638 Seferi sırasında siperlerde fiilen bulunan askerler üzerinden yapılan bir kayıt, 680 *beldarın* öküz sürücülüğünde, 91'inin kale onarımında çalışan inşaat işçiliğinde ve diğer 1.000 tanesinin de Birecik'teki tersanelerde görevlendirilmesi sebebiyle, siperlerde sadece 1.500 kişinin kaldığını kaydetmektedir.[55]

Kale hendeğinin kenarına lağım kazmak veya zikzaklı bir hendek *(sıçan yolu)* oluşturmak yavaş bir süreçti.[56] Günde 50 yardadan (yaklaşık 45 metre) daha fazla sıçan yolu kazılamıyordu.[57] Yavaşlığın sebebi, ilk siperlerin dış kale hendeğinden

kuşbakışı bir mil uzakta kazılmış olmasına rağmen; kıvrımlar ve dönemeçler sebebiyle, bu hendeğe ulaştıklarında hendeklerin 5 mil uzunluğuna baliğ olmasıydı. Ayrıca bu hendeklerin kuşatma silahlarının şehir surlarının yakınına getirilebilmesi adına top arabalarının geçişine hizmet edecek ölçüde geniş olması gerekmekteydi.[58] Bu siperlerin ön kenarını düşman ateşinden korumak ve kuşatma topu bataryalarının yüksekliğini ayarlamak için, kalın ve ince dallardan örülmüş küfeden istihkâm duvarlarından yaygın bir şekilde yararlanılmaktaydı. Bağdat'ın seyrek bitki örtüsü gerekli malzemeleri sağlamakta yetersiz kaldığı için, Bağdat istikametindeki ordu yürüyüşü sırasında Kerkük yakınlarında bir günlük ara verildiğinde bu irili ufaklı dallardan yeterli miktarda toplanmasına özen gösterilmişti.[59] Nûrî'nin bu kuşatmayla ilgili anlatımlarından çevrilen bir pasaj, kuşatma sırasında bu küfeden istihkâm duvarlarının ne şekilde kullanıldığını tasvir etmektedir:[60]

> "Sıra, topların hendeklerdeki mevzilere sevk edilme zamanı geldiğinde, askerlere büyük ağaç dalları dağıtıldı ve eyalet süvarilerinden her bin askere bunlarla küfeden istihkâm duvarı yapmaları için yirmi küçük dal verildi. Yapımı tamamlandığında, istihkâm duvarları topların önüne yerleştirilerek toprakla dolduruluyordu. Bu duvarlar kule gibi dikeliyorlardı ve her tarafa eşit bir şekilde dağıtıldıklarında aralarındaki boşlukların toplarla doldurulduğu çite benzer bir yapı ortaya çıkıyordu. Her topun istihkâm duvarlarından oluşan çit üzerindeki uygun yerine yerleştirilebilmesi için, siperin o kısmına denk gelen kale surlarının yüksekliğine göre ayarlanması gerekiyordu. Eğer surlar alçak ise toplar aynı seviyede kalabilirdi, ancak eğer surlar yüksekse, birbirini üzerine bir veya iki kat daha istihkâm duvarı istiflenmek suretiyle namlunun yüksekliği değiştirilebilirdi.
>
> Bağdat örneğinde surlar alçak temellerden başlıyor ve fevkalade bir yüksekliğe erişiyordu. Bu yükseklik çoğu zaman, düşmanın kazılardan çıkardığı toprağı kale hendeğinin diğer tarafına yığdığı zaman daha da belirgin hale geliyordu. Bu-

nun sonucunda topların, istihkâm duvarı *çiti* boyunca yükseltilmesi zaruri hale geldi. Bunun üzerine, düşman tarafından oraya atılmış olan toprağı bir kenarda bırakmaya özen göstererek kale hendeğinin kenarına toprak siperler kazdık, ne zamanki duvarların dibi görünmeye başladı, beş ila altı istihkâm duvarını cem edince topların yüksekliği talep edilen seviyeye geldi. Daha sonra bu istihkâm duvarları toprakla kaplanarak düzleştirildi, ne zaman ki üstlerine keresteden bir kılıf yayıldı, tımarlılardan topları halat ile çekmeleri için yardım istendi. Hatırlanacağı üzere, merhum Hüsrev Paşa'nın 1630 yılındaki kuşatması sırasında top yuvalarının hazırlanması için üst üste yedi istihkâm duvarı konulmuştu. Kısacası, istihkâm duvarları inşa edildikten, yerine yerleştirildikten ve toprakla kaplandıktan sonra ön cephedeki nihai mevzilerine çekildiler. Ordu bu şekilde meşgulken, düşman evvela İmam-ı Azam Kapısı'nın yakınında kuzey surlarının üstündeki "Yassı Kule"den başlayıp güney surları üzerindeki "Acem Kulesi"ne kadar olan uzanan surların zeminini kazmaya başladılar. Uzmanlara, düşmanın surların tabanındaki iç siperi neden kazdıkları hususu danışıldığında, düşmanın niyetinin, hendeğin bizim tarafımıza bakan tarafına mayın döşenmesini engellemek olduğunu söylediler. Gerçekten de buna müteakiben hendeğe ulaştığımızda ve mayınlarımızı döşemeye çalıştığımızda, bu iç siperi kullanmak suretiyle, duvarların arkasından bize doğru bakan delikler açarak mayın döşeme girişimlerimizi boşa çıkarmayı başardılar. Bununla birlikte, bu müddet zarfında her gün siperlere doğru adım adım yol almaya devam ederek kale hendeğinin ön tarafına otuz yedi adım kalıncaya dek ilerledik."

[Metnin orijinali:] "İkinci gece fermân-ı kişver-güşâ ve emr-i tîz-rev-intimâ mûcibince topcı-başı yiğirmi top-ı sâ'ika-perdâzı kundaklarına bindürüp on pâre top vezîr-i a'zamın meterizine ve beş pâre top Kapudân Mustafâ Paşa'nın meterizine ve beş pâre top Bıyıklu Hüseyin Paşa'nın meterizine götürülmek lâzım gelüp tîmâr sipâhîlerine çit

yapılmak içün be-yek başına yiğirmişer çıbuk ta'yîn olunmuşdı. Anlar dahi hâzır idüp sepet örüp şeb-i mezkûrda topların önlerine koyup toprak ile doldurdılar. Ol sepetlerin her biri bir kulle gibi idi. Zîrâ kim ol sepetlerin biri topun bir tarafına ve birin bir tarafına korlar, arasında top durur. Ve ol-zamân toplar menzilin buldukda eger kal'a alçak ise ol-karârda toplar durup murâd üzerine döğmeğe mübâşeret iderler. Ammâ kaçan kim kal'anın bârûları bâlâ, temeli pest olduğı zamân bir iki çit dahi birbiri üzerine koyup yukaru kaldururlar. Bağdâd'ın temeli alçakdır. Ve hem handakını kazup toprağını handakın taşrasına döküp dîvâr-ı kal'anın nısfına berâber olmuş. Ol ecilden-toplar bir mikdâr mürtefi' olmak lâzım gelüp ol-dem lâzım gelür ki ol toprağın yanında tabya kazup handak kenârında olan toprağı ayırdlayup handak berâberi kal'a temeli âşikâre olduğı zamân vakt olur ki beş altı kat çit konup topları anun üzerine korlar. Ardından toprak ile doldurup düz eyledüklerinde tahteler döşeyüp topları anların üstünden palamarlar ile tîmâr sipâhîleri çöküp, çeküp atarlar. Merhûm Husrev Paşa zamânı yedi kat çit birbiri üzerine konup atarlar idi. Muhassal-ı kelâm ve'l-merâm çit emri tamâm olup mahallerine getürüp toprak doldur[du]kdan-sonra Allâh Allâh getürüp ordu başından topları çeküp mahalline getürdükleri zamân Kızılbaş ı bed-irti'âş ol kadar çerâgân idüp top u tüfeng-i sâ'ika-perdâza âteşler virüp kulleler başında âteşler yandı. Meteriz içinden baş göstermediler. Râvîler rivâyet iderler ki ol gece bizim tarafımızdan olan gavgā sürh-serin kulağına iricek yüriyüş oldı kıyâs idüp hâzır baş oldılar. Çün ki toplar mahalline vardı, âteş-nevâz olan topçı bahâdırları sabâha muntazır olup topları doldurdılar. Ol-zamân ki bâng-i hurûs-ı arş-ı berîn hurûsân-ı zemîn gûşuna dâhil olup anlar dahi taraf taraf tâvus gibi cevelân eyleyüp zebân-ı hâl ile hâb-ı nâzda olan gāfil ve salât-ı subhı edâ itmeğe kâhil olanları haber-dâr itmek içün "kum, ey guzât-ı müslimîn, vakt-i salât âmed" diyüp feryâd eyledi. Bu tarafda çün ki sıyâh-ı hurûsân sımâh-ı insâna

dâhil olup mihâd-ı istirâhatde kā'im olanlar bî-dâr oldukdan sonra dîde-gâhda dîde-bân olanlar râhat oldı. Kâh-ı keyvân-sarây-ı şarkdan arûs-ı şafak dâmen-i pîrâhen elini nümâyân itdi ya'nî şâfi'î zamânı oldı, hemân vezîr-i sâhibi şecâ'at [ve] müşîr-i serdâr-ı erbâb-ı kiyâset emri ile yeniçeriyân-ı der-gâh-ı âlî tüfeng-i âteş-tebârlarını doldurup topçı-başı dahi top-ı pür-şerârları hâzır idüp taraf taraf bir kerre tekbîr getürüp tüfeng-i ra'd-âvâz ve top-ı sâ'ika-per-dâzlara âteş virüp şol-kadar zahm eylediler ki kal'anın içi âteş ile memlû oldı. Ol gürûh hücûmı tamâm oldukda bir kerre dahi tekbîr getürüp bir kerre dahi minvâl-i meşrûh üzerine toplar tüfengler atulup Kızılbaş-ı bed-irti'âş u evbâş [ve] kallâş u bed-ma'âşları zahm eylediler. Üslûb-ı meşrûh üzre üç def'a zahm idüp sabâh dahi oldı, bâd-ı sabâ yel gibi yelerek gelüp top u tüfengden ayyûka su'ûd iden duhânı ref' ü def' idüp kal'a-i Bağdâd âşikâre göründi. Bernâ vü pîr [ve] dilîr ü ma'reke-gîr ya'nî sagîr u kebîr hem-ginân nazar idüp gördiler ki dîvâr-ı kal'a girbâl gibi sûrâh sûrâh olup derûnı bîrûnı gibi göründi. Râvîler şöyle rivâyet iderler ki çûn ki Kızılbaş-ı bed-ma'âş vehle-i ûlâda böyle hûm u hücûmı görüp akılları başlarından gidüp elleri işden kaldı, âhir şöyle tedbîr eylediler ki İmâm-ı a'zam Kapusu'nun alt yanında Yassı Kulle berâberinden temel dibin kazdurup burc-ı Acem berâberine varınca bir azîm handak eyledi. Üstâdlar bu hâli istimâ' idüp "lağım itmesünler diyü böyle handak itmiş" dediler. Zîrâ kaçan taşradan lağım urılup dîvâr temeline varıldığı zamân dîvârın altına girilüp kazmağa başlandığı zamân öte tarafda olan âdemler lağımdan eser gördükleri gibi mukâbelesinden düşmân dahi kazup ol lağımı ibtâl iderler, anun-çün öyle kazmışlar idi. Bu tarafda ise her gün meterizler adım adım ilerüye varup handakın başına varmağa otuz yedi adım kaldı."[i]

i Mehmet Fatih Gökçek, "IV. Murâd'ın Bağdâd'ı Fethine Dair İki Eser: Nûrî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd ve Kâdî-zâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdâd (transkripsiyon-değerlendirme)", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 213-215. (e.n.)

Nûrî'nin yukarıdaki pasajda anlattığı özenli hazırlık çalışmaları tamamlandıktan sonra, toplar ilk siper hattından şehre doğru ateş etmeye başlayabilirdi. Ancak kuşatmacılar dış kale hendeği engelini aşana ve toplar da hem surlara hem de surların arkasındaki düşman faaliyetlerine etki edebilecek bir menzile getirilinceye dek, topçu ateşinden gerçek bir avantaj elde edilemiyordu.[61] Saldıranlar, kale hendeğin kontrolünü tamamen ele geçirdikten ve üzerine top mevzilerinin yerleştirilebileceği yüksek *tabyalar* inşa ettikten sonra, şehri savunanlar için mukavemet gösterme adına fazla bir umut bırakmıyorlardı. Kale hendeğinin muhafazası hayatî bir öneme sahip olduğu için, kontrolü ancak çetin bir mücadeleden sonrasında devredilirdi.

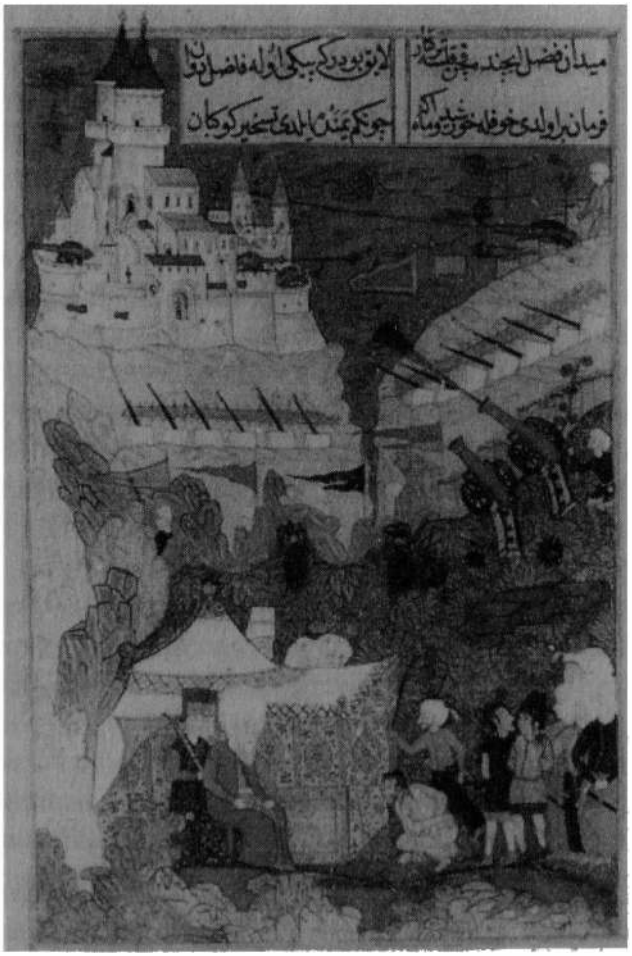
Müdafiler, kaleyi kuşatan kuvvetlerin siperlerinin ilerlemesini tehir veya engellemek için bir dizi karşı tedbire başvurabilirlerdi.[62] Kuşatmacılar kale hendeğini kapatmak ve toplarını yerleştirecekleri siperleri inşa etmek adına yukarıdan hendeğe toprak atarken, savunmacılar da surların altında kazı yapıyorlar ve hendeğe toprak atılır atılmaz uzun saplı küreklerle derhâl bu kumu dışarı atıyorlardı.[63] Hüsrev Paşa'nın 1630 Bağdat kuşatması, her biri hendeğin doldurulmasında kullanılmak üzere getirilen ikişer adet 10 kademlik (3 metre) pamuk balyasından oluşan 2.000 deve yükünü içeren kapsamlı ön hazırlıklara rağmen, benzer savunma tedbirleriyle boşa düşürülmüştü.

1630 yılında Safevî müdafileri daha önceden kazdıkları bir alana çimen doldurup üstünü kapatmak suretiyle bir tuzak hazırlamışlardı. Bu tuzak, taarruza kalkan Osmanlı askerlerinin ağırlığı altında çöktü ve kuşatmadan vazgeçilmek zorunda kalındı.[64] Bu örnekler bize, surlara nihaî bir hücuma girişilmeden önce, saldıranların kale hendeğinin çevresi etrafında tam bir denetim sağlamasının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Hendekteki toprak için yapılan mücadele, ilk siper hattının yapılışında olduğu gibi, iki rakip ordu

arasında çok az doğrudan temasa sebep oluyordu. Bir sonraki aşamada, hendeğin uzak tarafındaki surlarla aynı hizada olan yüksek toprak tabyalar inşa edilmekteydi. Toplar, bu tabyaların üzerine çıkartılıyor ve oradan da kale hendeğinin kenarı ile surlar arasındaki "örtülü yola" hâkim oluyorlardı. Tabyaların üstündeki topçuları korumak için, yaban domuzunun sırtındaki sert kıllara benzemesinden dolayı domuz damı adı verilen kalkanlar yerleştirilmekteydi.[65] On yedinci yüzyılın başlarına ait bir minyatür, top mevzilerinin aldığı şekli açıkça göstermektedir (bkz. tasvir 3).[66]

Kale surlarıyla aynı seviyedeki ön mevzileri koruyan sivri uçlu domuz damı kalkanlar, minyatür dizilimin üst kısmında görülmektedir. Sabit durabilmeleri için toprakla doldurulan ve dikey konumdaki istihkâm duvarlarından inşa edilen çit benzeri yapının aralıklarından dışarı doğru çıkan iki çift kuşatma topu ise arka planda gösterilmiştir. İleri top mevzilerinde dönüşümlü olarak her daim 20-30 yeniçeriden oluşan bir bölük görevlendiriliyordu. Bu bölük gözetleme mevkilerinden surların içindeki düşman faaliyetlerini izleyebiliyor ve topçuların rahatsız edilmeden surları dövme işine devam edebilmeleri için onları koruyorlardı.[67] Dahası, kale hendeğinin çevresinin saldırganlar tarafından kontrol edilmesi, lağımcılara, üzerlerine yerleştirilmiş domuz damı kalkanı tarafından korunarak görevlerine devam edebilme imkânı vermekteydi.

1630 Seferi sırasında kale hendeğin üzerinde tam bir hâkimiyet kurulamadığından dolayı, lağımcıların çabası sadece 40-50 ziralık (yaklaşık 40 metre)[68] bir gedik açabilmeye yetmişti. Öte yandan lağımcılar 1638 Seferi sırasında 858 zira (yaklaşık 700 metre) uzunluğunda bir gedik açabilmeyi başarabilmişlerdi.[69] Muharip birlikler, tabyaların tepesindeki düzleştirilmiş yüzeyin her iki tarafına da birer tırabzan[70] yerleştirmek suretiyle surlara doğrudan erişebiliyorlardı. İleri karakol vazifesi gören Yeniçerilerin koruması sayesinde, artık merdivenlerini duvara yaslayabilir ve kolaylıkla surlara tırmanabilirlerdi.

Tasvir 3: Yemen'de bir kalenin kuşatılması (TSMK, Hazine, nr. 889, vr. 14a).

Muharip birlikler bir defa kendilerini surların üzerine attı mı, kuşatmanın akıbeti kaçınılmaz bir hâl almaktaydı. Kahramanlıkların neticesinde vuku bulan göğüs göğüse çarpışmalar, kalenin ele geçirilmesini geciktirebilir veya hızlandırabilirdi; lakin olayların gidişatını çok nadiren değiştirebilirdi. 1638 yılındaki Bağdat kuşatması, kuşatma yapılarının hazırlanması ve hende-

ğin ele geçirilmesi şeklindeki en kritik iki aşamanın birbirini izlemesi açısından, dönemindeki kuşatmaların genel yapısından farklı değildi. Toprağın taşınması (hem savunmacıları hem de saldırganları) hiç şüphesiz ki çoğu kuşatmada en fazla sayıda kişiyi en uzun süre boyunca meşgul eden temel uğraştı.

Askerlerin nihaî taarruz hazırlıklarına harcadığı süre, herhangi bir doğrudan temas veya çarpışmaya harcadıklarından çok daha fazlaydı. Dönemin cephanelik envanterinde listelenmiş standart teçhizatı incelediğimiz zaman, çoğu kuşatmada mevcut olan iş bölümü hakkında bir fikir elde edebiliriz. Tuna ortasında müstahkem bir mevki olan Adakale'nin on sekizinci yüzyıldan kalma envanterine bakıldığında, 6.531 kürek de dâhil olmak üzere kazı araçlarına diğer tüm askerî teçhizat türlerinden daha fazla yer ayrıldığı görülecektir.[71] Aynı şekilde 1636 yılının Diyarbekir cephaneliği envanterinde kazı aletlerine çok daha fazla yer ayrılmıştı ve envanterde 3.600 kazma ve küreğin yanı sıra 1900 adet yedek tahta kürek sapı da yer almaktaydı. Seyyar ordu birliklerine gönderilen teçhizat için de aynı durum geçerliydi.[72] Örneğin 1630'larda doğu cephesine doğru yola çıkan bir orduya tahsis edilen ve merkezî depolardan gönderilen teçhizatın içerisinde 4.000 adet demir kürek başı ve yine aynı sayıda kazma başı bulunduğunu biliyoruz.[73]

İster büyük çatışmalar ister küçük çaplı çarpışmalar bağlamında kullanılsın, gelişmiş silahlar savaşın sonucunu belirlemede çoğunlukla ciddi bir rol oynamıyorlardı. Nihayet göğüs göğüse çarpışmanın başladığı kuşatmanın son aşamasında, ok ve süvari kılıcı gibi "geleneksel" silahların öneminin azalmadan devam ettiği ile ilgili bir ipucunu, Silâhdar'ın 1678 yılındaki Çehrin kuşatması anlatımından alınan bir pasajda görmekteyiz.

Silâhdar'a göre, muharebenin son aşamalarında yeniçerilere görevleri icabı verilen tabancalar oldukça kısıtlı bir uygulama alanına sahipti. Görünüşe göre silahlar, başlı başına bir taarruz silahı olmaktan ziyade, surlara tırmanmak için siperlerin-

den ileri doğru koşan birliklere güvenli bir koruma sağlamak için kullanılmaktaydı. Hep birlikte nihaî bir yaylım ateşine nadiren başvurulmaktaydı. Bu ateş; kılıçlarla, nacaklarla ve kargılarla girişilen bir çarpışmanın ya da çok yakın mesafelerdeki çarpışmayı simgeleyen mızrakların fırlatılmasının bir ön hazırlığı konumunda olurdu. Yakın muharebe şartlarında tüfek ateşinin tekrarlanması, daha da önemlisi sürdürülmesi çok riskliydi. Zira silahların yeniden doldurulması için yapılan her duraksama, ilerleyen askerleri ölümcül bir şekilde savunmasız bırakmaktaydı.[74] "Modası geçmiş" bir silah farz edilmesi, muharebenin nihaî (ve dolayısıyla tayin edici) evresinde kaçınılmaz bir şekilde meydana gelen yakın dövüşte, süvari kılıcının daha yararlı (ve dolayısıyla daha ölümcül) bir savaş aleti olduğu gerçeğini değiştirmemişti.

Tüfek daha gelişmiş ve teknik olarak üstün bir alet olmasına rağmen, on yedinci yüzyılda mükemmel olmaktan oldukça uzak olması sebebiyle sadece çok kısıtlı taktiksel avantaj sağlamakla kalmıyor; istikrarsız yapısı sebebiyle hızlı reaksiyon ve kararlı eylem gerektiren yerlerde, taşıyan için ciddi anlamda sıkıntılar yaratıyordu. Yakın mesafe dövüşlerinde ilk atışta hedefi ıska geçmek, hatta yeterince ciddi yaralar açamamak, tüfekçinin yanında ihtiyat olarak daha "ilkel" silahlar (hançerler, kılıçlar vs.) bulunmadığı takdirde ölümcül sonuçlar doğurabiliyordu.

On yedinci yüzyıl savaşlarındaki zorluklarla mücadele etmek için henüz nispeten "ilkel" veya teknik olmayan çözümlere başvurulmaktaydı. Bunu daha iyi anlayabilmek adına şimdi dikkatimizi, uzun süren kuşatmalar ve büyük garnizonlar tarafından çok sıkı bir şekilde tahkim edilmiş mevzilerin savunulmasından, bu dönemdeki cari olan şartlara ve dönemin askerî harekâtlarına somut bir örneklik teşkil eden muharebe biçimlerine çevirelim. Bu muharebeler daha mütevazı bir şekilde inşa edilmiş tahkimatlardaki daha küçük kuvvetlere karşı yapıldığı için sözü geçen "ilkel" ve teknik olmayan çözümlere güven hâlâ devam etmekteydi.

Osmanlı Muharebeleri (İkinci Bölüm): 1664 Sefer Zamanındaki Askerî Çatışmaların Yapılış Biçimlerinde Görüldüğü Şekliyle Daha Küçük Seferler Sırasındaki Operasyonel Gerçekler

On yedinci yüzyıl Osmanlı savaşlarının tarihi, en yaygın biçimde büyük muharebeler ve kesin sonuca sahip zaferler ve yenilgiler bağlamında anlatılmıştır. Osmanlı ve Safevî imparatorluklarının 1638'de Bağdat'ta karşılaşmaları ile Venedik ve Osmanlıların 1645-1669 yılları arasında Girit'teki şiddetli muharebeleri, o dönemki çatışmaların karakterini yansıtmayan büyük ölçekli ve topyekûn savaşların iki ayrı örneğidir. Daha önceki bir bölümde belirttiğimiz gibi,[75] yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen savaşlara kadar klasik muharebe modeli, nadiren topyekûn seferberlik ve uluslararası antlaşmaları ihtiva etmekteydi.

On altıncı yüzyılın başları, bir dereceye kadar bir savaş zamanındaki askerî faaliyetlerin, sıklıkla belirleyici olan tek bir meydan savaşı ile sonuçlandığı Orta Çağ muharebe düzeni ve tarzının devamı niteliğindeydi. Ancak sınırların kesin bir şekilde belirlenmesi ve önemli ölçüde sağlamlaştırılmasını takip eden on yedinci yüzyılda ortaya çıkan yeni savaş modeli, birçok cepheye yayılmış veya geniş bir arazi boyunca art arda hızla gerçekleştirilen bir dizi saldırıya girişen daha küçük kuvvetlerin çarpışması şeklindeydi.

Yeni dönemde, gerilla savaşı ile birçok açıdan benzer olan daha değişken, keşif eğilimli ve fırsatçı bir çatışma tarzı ortaya çıktı ve tek bir savaş alanında muhalif orduların karşı karşıya gelmesi giderek daha da istisnaî bir durum hâline geldi. Analiz için kaynaklara daha kolay ulaşım ve daha geniş bir kaynak yelpazesi sunması sebebiyle büyük savaşların ve çatışmaların bilimsel bir odak noktası oluşturması kaçınılmaz hatta belki de arzu edilebilir bir şeydir. Fakat dikkatimizi hassaten kalabalık bir şekilde konuşlanmış ordulara yöneltmemiz, döne-

min askerî uygulamalarının temel gerçeklerini yanlış bir şekilde algılamamıza sebep olabilir.

Bu bölümün geri kalanında dikkatimizi, 1663 sonbahar ve kışından 1664 ilkbahar ve yaz başı arasındaki on aylık dönemde meydana gelen Osmanlı ordu intikallerinin Osmanlı ve Batı kaynaklarında bulunan anlatımlarına çevireceğiz. Böylece dağınık konuşlanma biçimlerindeki ordularda var olan askerî faaliyetin ritmi ve hızı hakkında daha isabetli bir fikir edinme imkânı elde edeceğiz. Eylül 1663'ün sonlarında Uyvar'ın düşüşü ile Ağustos 1664'ün başlarında Osmanlı ve Habsburg orduları arasında St. Gotthard savaşında yaşanan çatışmalar arasındaki dönem, daha az belgelenmiş ve hakkında daha az bilgi sahibi olunan çok çeşitli askerî faaliyet biçimlerine şahitlik etmişti. Büyük muharebeler arasındaki döneme rast gelen Osmanlı ordu konuşlanmasına ilişkin rivayetleri zikretmekteki gayemiz, dönemin karakterini yansıtan düşük tesirli ve yoğunluklu savaşlara dair bir iç görü kazandırmaktadır. 1663 yılındaki Uyvar kuşatmasından hemen önceki Varad'ı (1663) istisna tutarsak, Uyvar 1594'te Yanık'ın ele geçirilmesinden bu yana bu bölgede herhangi bir ölçekte meydana gelen ilk kuşatmaktaydı. St. Gotthard ise daha önceden planlanmaktan ziyade, Eğri Seferi'nden (1596) sonra oluşan benzer bir zaman aralığında tesadüfen meydana gelmişti. Aradaki yıllar her daim sessizlik içerisinde geçmemiş, fakat bu dönemdeki askerî çatışmalar bilhassa üzerine çalışılmayı hak eden farklı biçimler almışlardı.

İki ana odak noktamız olan Uyvar ile St. Gotthard kuşatmaları arasındaki kısa dönem, saldırı ve karşı saldırı biçimindeki saldırılarla geçmişti. Ancak bu dönemi diğerlerinden ayıran temel fark, bu dönemde karşı reaksiyonların çok kısa bir sürede verilmesiydi. Bunun sebebi, ordunun mevsimi dışında önemli bir karşı saldırı tehdidi olmadığında alışılageldiği üzere İstanbul'a dönmektense, Tatar müttefikleri de dâhil olmak üzere büyük bir bölümünün kış boyunca sahada kalmasıydı. Hırvatistan Ban'ı Nicolas Zriny liderliğinde mevsim sonuna

denk gelen Kasım'ın başlarındaki kış taarruzuyla Neógrád'ın [Uyvar] ele geçirilmesi, Osmanlıların Slovakya'daki başarılarına karşı verilen çok hızlı bir reaksiyondu. Bu saldırı, Zerinvár'da yeni kurulan güvenli üsten başlatılmıştı. Saldırı Zriny'nin şahsî girişimiyle planlanmış ve gerçekleştirilmiş, yine bu civarda arazi ve mülk sahibi olan Batthany ailesinin gönderdiği milislerle desteklenmişti. Çoğunluğu yerel olan bu kaynaklardan Osmanlıların bölgedeki başlıca üslerinden olan Zigetvar'ı kuşatmaya yeterli olacak 30.000 kişilik bir ordu toplanabilmekteydi.[76]

21 Ocak'ta Berzence ve Bobócsa gibi daha küçük kalelere yönelik başlayan ilk saldırıdan sonra, Zriny'nin kuvvetlerinin büyük bir kısmı 25 Ocak'tan itibaren Zigetvar'a karşı hızla saldırıya geçtiler.[77] Kışlık karargâhı Ösek'te bulunan Osmanlı komutanı Gürcü Mehmed Paşa,[i] yerel insan gücü kaynaklarından yararlanan yardımcı bir kuvvet teşekkül ettirmekle görevlendirilmişti. Fakat ordunun ana birliklerinin çoğu, beş ila on günlük yürüyüş mesafesindeki kışlık karargâhlara gönderilmişti.[78] Her ne kadar sadrazam, Sava'nın öte yakasındaki Zemun'da saha karargâhı kurmak için Belgrad'dan hızla hareket etse de, tüm gücü 4.000 kişilik bir muhafız birliğinden sadece biraz daha fazlasıydı.[79] İlk alarm verildiği sırada, Gürcü Mehmed'in cephedeki yakın çevresinde bulunan destek kuvvetleri zikredilen sayının yarısına dahi baliğ olmuyordu. Hedefine veya seçtiği hedeflere karşı hemen hemen istediği şekilde harakete geçebilen Zriny, saldırısının odak noktasını değiştirerek kuvvetlerini Zigetvar üzerinde yoğunlaştırmak yerine iki ayrı saldırı başlatmayı tercih etti. Bir yandan Osmanlıların Güney Macaristan'daki en önemli bölgesel üslerinden biri olan Peç'e, diğer yandan Macaristan'daki cephe ile Tuna Nehri boyunca uzanan çok stratejik Osmanlı kaynak ve takviye üsleri arasındaki hayatî öneme sahip ikmâl ve iletişim hattını koruyan Ösek'teki köprüye karşı harekete geçti.

---

i Bu kişi Lala Mehmed Paşa olmalıdır. (e.n.)

Düşman Peç'in dış savunmasını sistematik olarak imha ederken Osmanlıların bu durumu izlemekten başka yapabileceği pek bir şey yoktu. Tahribatın derecesi o denli büyüktü ki, Osmanlı kaynakları, aralıksız düşman bombardımanının sebep olduğu "surların üzerindeki deliklerden mera hayvanlarının herhangi bir engelle karşılaşmadan girip çıkabildiklerini" kaydetmektedir.[80] Zriny'nin kuvvetleri 6 Şubat'ta iç kaleyi ele geçiremeden Peç kuşatmasını kaldırmıştı.[81] Ancak Ocak ayının son haftası ile Şubat ayının ilk haftası arasında süren harekât, hem onarım masrafları hem de Osmanlı'nın ilkbahar seferberliklerinde meydana gelen kaçınılmaz gecikmeler sebebiyle Osmanlılara pahalıya mal olmuştu. Kendi sınır savunmaları harabeye haldeyken, Osmanlıların herhangi saldırı başlatmaları düşünülemezdi. Bu hasara, Osmanlı düzenli ordusunun terhis edilmesinin akabinde, hiçbir direnişle karşılaşmadan Osmanlı topraklarına altı menzil mesafesi kadar giren hafif silahlı düzensiz birlikler sebep olmuştu. Slovakya'daki cephenin başka bir bölgesinde yoğun geçen bir savaş mevsiminden sonra, Osmanlı birlikleri sadrazamın yeniden harekete geçme yönündeki acil emirlerini dinlemeye pek de sıcak bakmıyorlardı. Karşı koyulmayan veya sadece asgari düzeyde karşılık verilen bu çeşit bir saldırı modeli, nispeten seyrek olan kış taarruzları ile sınırlı değildi. 1664 ilkbaharındaki Osmanlı karşı taarruzu hakkındaki incelememizin de göstereceği gibi, bu durum asıl sefer mevsiminde dahi birçok askerî çatışmanın ortak bir özelliğiydi.

1664 ilkbaharında, tüm Osmanlı ordusunun ilk görevi, derhâl harekete geçilmesi gereken mıntıkalarda yeniden silah altına alınıp konuşlandırılarak kış baskınlarında Hırvat ve Macar birlikleri tarafından verilen hasarı telafi etmekti. Saldırıları o kadar hızlı bir şekilde gerçekleştirilmişti ki, Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa Belgrad'dan sonraki ikinci menzil olan Sremska Mitrovica'nın ötesine güç bela vardığı sırada, gerilla akıncıları Osmanlı sınırının ötesindeki kendi üslerine çoktan çekilmişlerdi. Fâzıl Ahmed Paşa 11 Şubat'ta Belgrad'a döndüğünde,

Ösek'teki önemli köprünün tekrar işler hâle gelmesi için öncesinde gerekli olan kapsamlı onarım işlemlerini gerçekleştirmek üzere çalışma ekiplerini örgütleme planlarını çoktan uygulamaya koymuştu.[82]

Düşmanın 1664 yılının ilk aylarında gerçekleştirdiği kış taarruzu, normalde yaz mevsiminin sonu ve kış aylarının başlangıcı olan 6 Kasım'daki Ruz-i Kasım ile kış aylarından yavaş yavaş çıkılarak ilkbahardaki aktif sefer mevsimine girişi temsil eden 21 Mart'taki Nevruz arasındaki dört buçuk ayılık hayatî öneme sahip dinlenme ve toparlanma dönemini ortadan kaldırmıştı. Zriny'nin saldırısının sonucunda çalışma ekipleri, Osmanlı karşı taarruzu hazırlıklarına katılmak şöyle dursun, bahsedilen kış mevsimi boyunca ve sonrasında savaştan önceki duruma dönebilmek için durmaksızın çalışmışlardı. Kış tamirat ekiplerinin Ösek'e gönderilmesinden 75 gün sonra sadrazamın topladığı birliklerle 15 Mayıs 1664'te nehir geçişine gelişi, köprünün yeniden inşasının son aşamasını da tamamlamak için gösterilen son dakika telaşesiyle aynı zamana denk gelmişti.[83]

Zriny'nin âni baskını sonucunda tüm Hırvat sınırı bir panik havasına bürünmüştü. Bu durum Zriny'nin Viyana'daki imparatorluk merkezinden destek talep ederken, bir yandan da, kısa bir aradan sonra, 1664 yılının Nisan sonlarında stratejik Osmanlı sınır kalesi Kanije'ya yaptığı saldırısıyla daha da vahim bir hâle gelmişti. Berzence, Babosca, Peç ve Darány ile aralarında en önemlisi olan Ösek'teki köprüye karşı gerçekleştirilen önceki saldırılar, Kanije'yi sadece yakın bölgelerden değil, aynı zamanda ikmâl ve takviye yapmaya kabil olan tüm ulaşım yollarından da etkili bir şekilde izole etmişti.[85]

Zriny'nin 36 günlük Kanije kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak bir kez daha Osmanlılar, kendi saldırı planlarını uygulamaya koyamadan önce, sınırın bu bölümündeki sınır savunmaları için kilit bir öneme sahip olan bu kaleye verilen hasarı onarma külfeti ile baş başa kalmışlardı. Bu onarımla-

rın ölçeği o kadar büyüktü ki, çalışmalar –Evliya Çelebi'nin anlatımına göre– standart Osmanlı askerî uygulamasına açık bir şekilde ters olarak, merkezden uzaktaki yedi bölgeden sivil çalışma grupları seferber edilmesine rağmen, sefer mevsiminin normal başlangıç zamanının çok sonrasına denk gelen 13 Temmuz tarihine kadar tamamlanamamıştı.[86]

1664 ilkbaharında, Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın düşmanla herhangi bir fiilî çatışmaya girmeyi planlamadan önce çözmesi gereken en acil sorun, Tuna bölgesine dağılmış bulunan kışlaklara sevk edilen birimlerin tekrar seferber edilmesiydi. Ösek'teki köprü nihayet kullanılmak üzere eski hâline döndürüldükten ve sadrazama bağlı düzenli ordu birlikleri 20 Mayıs'ta nehri geçtikten sonra dahi Ahmet Paşa, ordu birliklerinin herhangi bir taarruzu üstlenebilecek kadar kalabalıklaşmasını temin etmek adına yavaş bir şekilde ilerlemeye karar vermişti.[87] Sadrazam'ın kuvvetleri, sevk olundukları kışlaklardan gelirken yolda vakit kaybeden düzenli birliklerin yerine Bosna ve Arnavutluk'tan gelen düzensiz gruplarında kendilerine katılacağı Zigetvar'a 29 Mayıs'ta vardıklarında, Nisan sonunda başlayan Kanije kuşatmasının haberini almalarından dört hafta geçmişti bile.[88] Ordunun seferin ilerleyen aşamalarında ihtiyaç duyacağı binek hayvanlarının, cepheye doğru hareket etmeden önce tamamlaması gereken bir ilkbahar otlama ihtiyacının olması sebebiyle daha hızlı bir sefer her hâlükârda imkânsızdı.[88]

Sadrazam 20 Mayıs'ta Ösek'e vardığında, ordunun mümkün mertebe hızlı ilerlemesine izin vermek adına, ağır kuşatma toplarının ve diğer hantal teçhizatın çoğunun geride bırakılması yönünde stratejik bir karar çoktan alınmıştı. Hakikaten de Ösek'te depolanan 27 ağır toptan sadece yedisi, ordunun ilerleyişi sırasında ordunun yanında bulunmaktaydı.[90] Bu karar hesaplanmış bir riske dayanıyordu ancak dört hafta süren Kanije kuşatmasının o sırada en önemli aşamasına girildiği göz önüne alındığında, başka bir alternatiflerinin olmadığı

anlaşılacaktır. Dahası bu karar; düşmanın saldırı yeteneklerinin ve sınırın bu bölgesindeki yerel kalelerin tasarım özellikleri ile güncel olarak ne derece onarıldıklarıyla ilgili ayrıntılı ve güncel istihbarat raporları mucibince yapılan aklı başında bir değerlendirmeye dayanmaktaydı. Bu nedenle Osmanlıların ağır topları geride bırakma kararı, girmek üzere oldukları sınır bölgesinde onlara taarruz açısından fayda sağlaması muhtemel olan pragmatik bir değerlendirmeye (tüm etmenler göz önüne alınarak) dayanan bilinçli bir karardı. Doğal bulunarak bu karar askerî gelişmelerin beklenmedik bir hâl alması durumunda değiştirilebilirdi, ancak gereksiz yüklerin arkada bırakılması, ordunun acil ihtiyaçları bağlamında reddedilemez bir mantığın neticesiydi.[91] Bu kararın hikmeti, bu şekilde yükünden kurtulmuş Osmanlı ordusunun, Zigetvar'daki hareket üssü ile Darány'deki "ilk" karargâh arasını ayıran yirmi kilometrelik kısa mesafeyi kat ederken iki günlük bir gecikme yaşaması sonrası, açıkça gözler önüne serilmişti. Ordu, Kanije kuşatmasını kaldırmak için ilerleyişinin bu ilk aşamasında, bataklık alanları geçmek için dört ayrı yerde köprü inşa etmek için durmak zorunda kalmıştı.[92]

Osmanlı ordusu tam kuvvetine ulaşıp da Kanije'yi kurtarma operasyonunu başarılı bir şekilde gerçekleştirdikten sonra, şimdi asıl işi olan saldırıyı başlatma işine geri dönebilirdi. Kanije'nin batısında sadece 2 saatlik bir yürüyüş mesafesinde olan Zrinvar Kalesi ordunun ilk hedefiydi. Zrinvar'ın nispeten gelişmiş olan savunması 30 Haziran 1664'te Osmanlıların cephe taarruuzuna boyun eğmeden önce Osmanlı istihkâm erlerini tam 21 gün boyunca meşgul etmişti. Osmanlılar ile "Batı'nın geri kalanı" arasındaki bu yegâne övgüye layık engelin kaldırılması, Osmanlılara bir sonraki adımda nereye yöneleceklerine karar verme hususunda nispî bir özgürlük sağladı.

Osmanlılar, bir taraftan Zrinvar'ın tahrip edilmesine diğer taraftan da Kanije'nin yeniden inşasına (yukarıya bakınız) nezaret etmek için biraz daha oyalandıktan sonra, Kanije'nin

kuzeyine, Zala ve Raba nehirlerinin oluşturduğu doğal sınıra doğru uzanan, daha önce denenmemiş yeni bir sınır bölgesine doğru ilerlemeye karar verdiler. Osmanlı ordusu 14 Temmuz'da, güneydeki Nagykanizsa ile kuzeydeki Körmend arasında yaklaşık 50 mil (80km) boyunca uzanan hafif bir şekilde tahkim edilmiş merkezî sınır bölgesine doğru harekete geçti.[93] Temmuz ayı sonlarında hem birincil hem de ikincil cephelerde gerçekleşen Osmanlı yıldırım harekâtı, esasen çok sayıda yanıltma hareketi de dâhil olmak üzere çok daha geniş bir alana yayılmış, birbiri ile sıkıca bağlı bir dizi eş güdümlü saldırı formatında gerçekleşmişti. Buna örnek olarak, Nagykanitsa'nın 18 kilometre kuzeybatısındaki Zalakomar'ın zapt edilmesi veya Zalaegerszeg'in 12 kilometre kuzeyindeki Egervar'ın ele geçirilmesini zikredebiliriz. Bu iki haftalık yoğun faaliyet döneminde çatışmaların birçoğu son derece kısa sürmüştü. Esasen, 1664 Temmuz'unda Osmanlıların Raba güzergâhı üzerinde veya yakınında bulunan yedi adet küçük veya orta büyüklükteki kaleden yalnızca biri, yani Pölöske, kayda değer bir direniş gösterebilmişti. Aşağıdaki şematik tablo bize, Osmanlı'nın neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadığı bu ilerleyişi sırasında meydana gelen muharebelerin hızı ve sonucu hakkında bir fikir verecektir.

14-27 Temmuz 1664 Tarihleri Arasında Osmanlı Askerî Hareketleri ve Sonuçlarını Gösteren Tablo[94]

Tahkimli Yerin Adı	Geliş Tarihi	Boyun Eğdirme Yöntemi	Yapılan Eylem
Zalakomar	14 Temmuz	Gönüllü teslim	Hisar yıkıldı
Egersek	17 Temmuz	Garnizon kaçtı	Kale ateşe verildi
Pölöske	20 Temmuz	İki günlük kuşatma	Kale ateşe verildi
Egervar	22 Temmuz	Gönüllü teslim	Hisar boşaltıldı ve yıkıldı
Kemendollár	25 Temmuz	Gönüllü teslim	
Nagykapornak	26 Temmuz	Garnizon kaçtı	Kale yakıldı
Zalaszengrot	27 Temmuz	Garnizon kaçtı	Kale yakıldı[95]

Çatışmayı sona erdirmenin bir aracı olan *eman*'ın (gönüllü teslimiyet) yaygınlığı, yukarıdaki tabloda özetlenen askerî çarpışma biçimlerinin öne çıkan bir özelliğidir. Dış savunma çevresini oluşturan duvarlar boyunca başlayan yangın sebebiyle Pölöske'nin kendini savunma konusundaki ilk kararlılığı çok kısa sürmüştü. Osmanlılar Pölöske kuşatmasına hazırlanırken yanlarında 5 kantar (620 libre) barutla hazır bekleyen lağımcılar da istihdam etmişti, ne var ki bu kişilerin kullanılmalarına gerek kalmamıştı.[96] Osmanlılar tesadüfen, tıpkı Pölöske örneğinde olduğu gibi sefer mevsiminin bu aşamasında düzenlediği diğer tüm harekâtlarda, askerî hedeflerine mevcut birliklerinin sadece küçük bir kısmını kullanarak yani asgarî bir kuvvet uygulayarak erişmişlerdi.[97] Seferin bu aşamasında Osmanlıların asıl hedefi kendi sınırlarını genişletmek veya yeni toprakları fethetmek değildi. Hedef, yakındaki Osmanlı yerleşimlerindeki saldırılara maruz kalması muhtemel taarruz üssü olarak kullanılabilecek bir yeri etkisiz hâle getirmekti.

Osmanlı ordusunun Temmuz 1664 sonlarındaki harekâtlarının özetinden kolayca anlaşılacağı üzere, birbiriyle dengesiz veya bir dereceye kadar orantısız güçler arasındaki çatışmalar genellikle belli şartlara bağlı olarak şiddet içermeyen yöntemlerle sona eriyordu. Ancak diğer türlü, yani gönüllü olarak teslim olma fenomeni (eman, vire) de azımsanmayacak kadar yaygındı. Söz konusu dönemin modern öncesi savaşlarında ezici bir güç kullanımının, beklenmedik bir şekilde (bizim için) zayiatların fiilen azalmasına yol açtığı ikna edici bir şekilde ileri sürülmüştür.[98] Lakin bu durum, on yedinci yüzyıl Osmanlı savaşının kendine has şartları dâhilinde hâlâ daha sistematik olarak incelenmemiştir.

On yedinci yüzyıl Osmanlı-Habsburg bağlamında, bir çatışmanın açıkça daha zayıf olan tarafın gönüllü bir şekilde teslimiyeti ile sonuçlanması ne utanç duyulacak bir şeydi ne de bir ihanet iddiasına sebep olmaktaydı. Aksine bu durum (her iki taraf için de), askerî hayatın tabii ve günlük bir gerçeği olarak

kabul görmekteydi. Osmanlılar da tıpkı düşmanları gibi bu tip zarurî durumlardan âzâde değillerdi. 1683'te Estergon'daki Osmanlı garnizonunun teslim olma şartlarının normal, düzenli ve her iki taraf tarafından da kabul edildiğine bir örnek olarak, Majer'in teslim olma şartları hakkında ayrıntılı bilgi veren çalışması zikredilebilir.[99] Askerî çatışmaların sonuçlandırmasında bu tür şiddet içermeyen yöntemlerin sunduğu pratik avantajlar, özellikle de sonuç kaçınılmaz ise, yeterince açıktır. Genellikle bu tip anlaşmalar gereksiz kan dökülmesini önlemenin yanı sıra, bir mevzii terk etmeyi kabul eden askerlerin hem kendilerinin hem de kişisel eşyalarının yakındaki dost bir kaleye taşınması için askerî koruma eşliğinde bir araba tahsis edilmesini de kapsamaktaydı.

Teslim sırasındaki standart prosedürler hakkında bir diğer ayrıntılı rivayet Mühürdâr'ın Uyvar kuşatması hakkındaki kitabında anlatılmaktadır. Bu olayda Garnizon komutanı Adam Forgács, üzerinde anlaşmaya varıldıktan sonra Osmanlılara karşı bir ay süren çok kararlı bir direniş göstermek suretiyle her türlü bağlayıcı hakkından feragat etmiş olsa da, garnizonun talep ettiği sekiz teslim şartı da Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa tarafından kabul edilmişti.[100] Çatışmanın bu şekilde uzaması Osmanlı kayıplarını büyük ölçüde artırdı. Fakat sadrazam, müzakere edilmiş bir tahliyeyle sonuçlanacak her makul uzlaşmaya açıktı. Direnişçilerin imparatoru Leopold'e, garnizonun Osmanlılara karşı direnirken gösterdiği cesaret ve kararlılığı teyid eden bir mektup yazmayı (Şart no. 4) ve geri çekilmeleri sırasında onlara yetecek kadar tahıl tedarik etmeyi kabul etti (Şart no. 6). Her ne kadar Ahmed Paşa anlaşmanın 3. şartında talep edilen 1000 araba tedarikini 400'e indirmişse de, genel standartlarla karşılaştırıldığında bu ulaşım yardımı oldukça fazlaydı.

Uyvar ve daha küçük kalelere sunulan teslim şartları (örneğin yukarıdaki tabloda yer alan kalelerde) üzerine yapılan bir mukayeseden, Osmanlıların kuşatmanın gereksiz yere uza-

masından kaynaklanan anlamsız kan akıtmayı tercih etmediğini görmekteyiz. Osmanlılar bunun yerine, açık bir şekilde, daha insancıl ve hatta itibarı koruyan alternatifleri rutin bir şekilde tercih etmekteydi. *Eman* sadece çatışmaları sona erdirmek için değil, aynı zamanda şiddet eylemini başlatmaktan kaçınmak için düşmanlara yaygın olarak teklif edilmekteydi.

1664'te Egervar'ın tesliminde yaşananlar, Osmanlı'nın yerel askerî milislere, silahlarını bırakmaları için itibarı koruyan imtiyazlar teklif etmelerinin ilginç bir örneğidir. Mühürdâr'ın tarihinde verilen bilgilere göre, Egervar'ın komutanına kaleyi kişisel eşyalarına dokunulmadan tahliye etme hakkı bir yana, istisnaî bir izin olan kaleden silahlarını kuşanarak çıkma izni de verilmişti. Bu imtiyaz genellikle üzerinde anlaşmaya varılamayan bir şeref meselesi olsa da, Osmanlı komutanı İsmail Paşa, garnizonun kısa süren direnişine rağmen onlara bu hakkı tanımıştı.[101] Osmanlı ordusunun yukarıda incelediğimiz 1664 yazındaki çatışma biçimlerinden hareketle bir değerlendirme yaparsak, her ne kadar seferin belli aşamalarında ağır muharebe biçimlerine rastlanılsa da (örneğin Osmanlıların Kanije'deki savunmaları ve bunu takiben Zrinvar'a karşı yaptıkları hücum), geri kalan zamanlarda ya her iki tarafa da zarar verecek çatışmalardan kaçınıldığı ya da karşılıklı antlaşma yoluyla yapılan kale tahliyeleriyle çatışmanın hızlı bir şekilde bitirildiği sonucuna varmaktayız.

Hristiyan-Müslüman düşmanlığı bağlamında dahi olsa on yedinci yüzyıl savaşlarının, her iki taraftaki askerlerin her daim kanının son damlasına kadar savaştığı acımasız, amansız ve şiddetli savaşlara sahne olduğu zannedilmemelidir. Ülkelerinin şeref ve ihtişamının korunması ve hatta (laiklik öncesi çağda bile) davalarının kutsallığına dair kavramlar, çoğu askerin zihnindeki yegâne ve hiçbir şekilde en öncelikli endişe değildi. Bu endişeler her daim mevcut olsa da, bu tür bir adanmışlığın, sadece uzlaşma ve sulha değil, aynı zamanda yüksek miktarda insanlık gösterilmesine de engel teşkil etmediğine dair açık deliller bulunmaktadır.[102]

Osmanlı Muharebeleri (Üçüncü Bölüm): Savaşın Doğası ve Bunun Savaşla Bağlantılı Ölümlerdeki Rolü

Modern öncesi savaşta genel ölüm oranı, daha sonraki modern dönemin kitlesel savaşlarında olduğu gibi muharebe meydanındaki zayiatlarla o derece yakından ilişkili değildi. Yorgunluk, menfi şartlara maruz kalma ve kötü beslenmeden (ve daha da fazla kirlenmiş su kaynaklarından) kaynaklanan hastalıkların genel ölüm oranına etkisi, çoğu modern orduda olduğundan çok daha fazlaydı. Nakledildiğine göre, doğu harekât sahasındaki şartlar hassaten aman vermiyordu. Askerlerin doğu seferlerine katılma konusundaki isteksizlikleri, cepheden eve gönderdikleri ve zorluklardan şikâyet ettikleri mektuplara aksetmekteydi.[103]

Osmanlıların Irak çölünde faaliyet yürütürken hastalık sebebiyle verdiği zayiatlar, muharebe esnasında kaybedilen canlardan çok daha fazlaydı. Döneminde bir Safevî kroniği telif eden İskender Münşî, 1630 yılında Şah'ın Hılle ve Kerbela'ya yaptığı ziyaretlerde bizzat kraliyet ekibindendi ve iyi bir gözlem yapabilecek konumdaydı. Münşî, Hılle Savaşı sırasında öldürülen 8.000-9.000 Osmanlı askerinin cesedini saymış ve bu durum onu, bu olayla, 1402'de Timur ve Yıldırım Bayezid arasındaki savaşta yaşanan büyük çaplı yıkım arasında bir karşılaştırma yapmaya sevk etmişti. Ayrıca o, 1629-30 yıllarında Hüsrev Paşa'nın Hemedan'a yürüyüşü, Bağdat'a saldırısı ve Hılle'nin savunmasını kapsayan iki yıllık süre boyunca 30.000 Osmanlı askerinin hastalık sebebiyle öldüğünü kaydetmektedir.[104] Ayrıca Topçular Kâtibi kayda değer sayıda ölümü, tifüse (*hummâ-yı muhrika*) bağlamakta[105] ve hastalığın ordu birliklerini en ciddi şekilde kuşatma sırasında değil, Hüsrev Paşa'nın Bağdat'tan çekilmesine müteakiben ordunun Koçhisar'da altı ay süren kampı sırasında etkilediğini söylemektedir. 1626 yılında kuşatmanın kaldırılmasının akabinde Kızılhan'a ricat esnasında yaşanan açlık, ısı ve hastalığın hep

birlikte sebep oldukları tahribatı tarif eden Knolles, bir günde 12.000 kişinin hayatına kaybettiğini gözlemlemişti.[106]

Her ne kadar iptidaî tıbbî tedavinin hayat kurtarma noktasında çok kısıtlı bir imkânı olsa da, padişah her daim askerlerinin sağlığıyla alakadar olmaktaydı. Yaralıların acil tedavisi için cerrah istihdam etmenin yanı sıra, onlara 40-50 kuruş arasında bir yara parası (*merhem-behâ*) ihsan etmekte,[107] hatta ve hatta savaşta öldürülen askerlerin ailelerine maaş bağlamaktaydı.[108] Her ne kadar on yedinci yüzyıldaki ölü ve yaralı sayısını doğruluğu kesin bir şekilde belirlemek mümkün değilse de, ordular sefer için harekete geçtiğinde sefer boyunca yeterli sayıda sağlıklı asker mevcudundan emin olmak adına, silah altına alınan asker sayısının modern bir orduya kıyasla iki kat daha fazla olması gerektiği aşikârdır. Muharebenin zorluklarından sağ kurtulanların bile geri çekilme esnasında hastalığa yenik düşebilecekleri ve zafer kazanan orduların dahi sayı olarak ciddi bir şekilde azalacağı varsayılmaktadır.

Şüphesiz kuşatma savaşı hem muhasara altına alınmış şehirde hem de taarruz eden orduda hastalığın etkisiyle ölü sayısında ciddi artışlara sebep olmaktaydı. Anlaşılan o ki, garnizon askerleri bir yana, Bektaş Han'ın 1632 ile 1638 yılları arasındaki valiliği sırasında sivil halk savaşta yaşanan kayıplar haricinde yüzde 70 oranında azalmıştı.[110] Aynı şekilde kuşatmacıların siperlerinden de sürekli dizanteri (*iç ağrısı*), su toplanması (*istiska zahmeti*), influenza (*nezle*) ve bilinmeyen nedenlere bağlı âni ölüm (*mevt-i mufacat*) şikâyetleri duyulmaktaydı.[11]

On yedinci yüzyılda kuşatmaların 30-40 günden fazla sürmesi (Osmanlıların 1645 ile 1669 yılları arasında Girit'te yaptıkları siper savaşı bunun açık istisnasıdır) oldukça nadirdi ve kuşatmayla doğrudan alakalı koşullarla nedensel olarak bağlantılı olabilecek sivil ölüm oranlarını belirlemek oldukça zordu. Osmanlıların 1638 yılındaki Bağdat kuşatması 39 gün sürmüş ve bu kuşatma, bölgede yedi yıl süren askerî bir durgunluk

döneminin ardından yaşanmıştı. Hem büyük kuşatmalar (bkz. 1. Bölüm) hem de daha küçük seferler (bkz. 2. Bölüm) bağlamında, düşman orduları arasındaki doğrudan temasın genellikle uzun süren hazırlıkların akabinde gelen nispeten kısa çarpışmalarla sınırlı olduğunu hatırlamak önemlidir. Bu karşılaşmaların yıkıcı etkisini ölçmek oldukça zordur. Ancak çatışma kuralları ve teslim olma şartları hakkında bildiklerimiz kadarıyla, acımasız veya gereksiz yere uzatılan saldırılar nispeten nadir bir durumdu. Ayrıca ayrım gözetmeyen veya intikama dayalı öldürmeler, medenî olmayan bir sapma görülüyor ve ciddi bir öfkeye sebep oluyordu.[112]

Notlar

1. Bkz. 2. Bölüm, s. 13-16.
2. Teknolojik değişimler karşısındaki tutumlar hakkında bkz. R. Murphey, "The Ottoman Attitude Towards the Adoption of Western Technology: The Role of the *Efrenci* Tehnicians in Civil and Military Applications", içinde J.-L. Bacque-Grammont ve P. Dumont (eds), *Contributions a l'histoire economique et sociale de l'Empire ottoman,* s. 287-98, Louvain 1983.
3. Von Kausler'in *Atlas des plus memorables batailles, combats et sièges des temps anciens du moyen âge et de l'âge moderne* (1831, 1839'da birkaç kez ve 1847'de Desau'da tekrar basılmıştır) adlı kitabı, başlıca zayıflığı neredeyse yalnızca Avrupa kaynaklarına dayandırılan Osmanlı askerî sanatları uygulaması hakkında yaygın olarak okunan ve etkili bir fikir edinme kaynağıydı. Nottebohm, Osmanlı kaynaklarını (özellikle tarihçi Mehmed Reşid'i) kullanarak, selefi Klauser'in görüşlerinin önemli ölçüde ve ikna edici bir şekilde revize edebilmiştir; bkz. W. Nottebohm, *Montecuccoli und die Legende von St. Gottard an 1664: M. Reschid's bericht über der Schlacht bei St. Gottard,* Berlin 1887.
4. Osmanlıların metalurji teknikleri de dâhil olmak üzere bir zamanlar standart bir görüş olarak ileri sürülen teknik geriliği hakkındaki görüşlerin yeniden değerlendirilmesi hususunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak Osmanlıların ulaştığı teknik mükemmellik standartlarını gösteren bu çalışmanın önemine rağmen, bu bilginin savaş pratiğine ne kadar uygulanabilir veya gerçekten gerekli olup olmadığı konusu üzerinde henüz çok fazla düşünülmemiştir. Osmanlı teknik becerilerinin değerlendirilmesi

(yeniden değerlendirilmesi) için bkz. B. Hall ve K. Devries, "The Military Revolutiom Revisited", *Technology and Culture* 31 (1990), s. 500-7 ve G. Agoston, "Ottoman Artilery and European Military Technology in the 15th and 17th Centuries", *Acta Orientalia Acad. Scient. Hung.* 47 (1992) s. 15-48.

5. Akdeniz'deki deniz savaşı bağlamında belirli tekniklerin ve teknolojilerin gerçek koşullara (hâkim rüzgârların dağılımı, akıntılar ve diğer değiştirilemez seyir gerçeklikleri) "uygulanabilirliği" konusu, John H. Pryor, *Geography, Technology and War*: Studies in the Maritime History of the Mediterranean 649-1571 (Cambridge 1988) adlı eserinde ele alınmıştır. Ne yazık ki, kara savaşlarının çevresel bağlamı hakkında kapsamlı bir araştırma henüz yapılmamıştır.

6. Bkz. S. Christansen, "European-Ottoman Military Acculturation in the Late Middle Ages", içinde B. P. McGuire (ed.), *War and Peace in the Middle Ages* s. 227-51, Kopenhag 1987.

7. Bu bilgi aktarımının zamanlaması hakkında, bkz. P. Petrovic, "Fire-arms in the Balkans on the eve and after the Ottoman conquest of the 14th and 15th Centuries", içinde V. J. Parry ve M. E. Yapp (eds), *War, Technology and Society in the Middle East,* s. 164-94, Londra 1975.

8. Bkz. W. Hassenstein (ed.), *Das Feurwerkbuch von 1420* (Münih 1941). Uzmanlar, bu tekniklerin Avrupa'da yayılmasının kesin bir şekilde tarihlendirilmesi hususunda hemfikir değiller, ancak çoğu, bu fikirlerin yayılması için kritik on yılların 1430'lar ve 1440'lar olduğunu kabul etmektedirler. Tarihlendirme hususu hakkında yakın tarihli bir tartışma için bkz. J. Needham vd.., *Science and Civilisation in China,* C. 5, Pt. 7: *Chemistry and Chemical Technology - Military Technology; the Gunpowder Epoch,* s. 33, 349 ve 421, Cambridge 1986.

9. Bu olayların Kemalpaşazâde'nin *Tevârîh-i Âl-i Osmân* adlı eserinde bahsedilen döneme yakın bir anlatımı için (Paris, Bibliotheque Nationale, MS, Turcs, nr. 157), vr. 19a-21a.

10. Paul A. Gille'e göre (in M. Dumas (ed.), *A History of Technology and Invention*, ing. çev. E. B. Henress (Londra 1980), çok daha önce "keşfedilmiş" olmasına rağmen, tüfekleri ateşlemek için kullanılan çakmaklı ateş sistemi (flintlock) "1630'lara kadar kullanılmamıştı; bkz. Gille, "Handguns", in Dumas, *History of Technology*, s. 489). Gille, ilk prototiplerin tartışmaya açık güvenilirliği ve sadece marjinal bir üstünlük sağlaması sebebiyle, çakmaklı tüfeklerin 1670 yılına kadar kuzey Avrupa'da (örneğin Fransa) tam mânâsıyla standart savaş silahı olarak benimsenmediği sonucuna varmaktadır.

11. "Statik" terimi, erken modern dönemde top döküm tekniklerindeki (görünüşte evrensel olarak) yavaş gelişme hızını yansıtmak adına "stagnant" (durgun) terimi yerine kullanılmıştır. Bir uzmanın görüşü için, bkz. A. R. Hall, "Military Technology", içinde C. Singer vd., *A History of Technology*, C. 3, s. 363, Oxford 1957: Elde kalan kanıtlar, temelde aynı yöntemlerin başlangıçtan [15. yüzyılın başlarından] yaklaşık 1750'ye kadar kullanıldığını göstermektedir."

12. Kariyerinin birbirini izleyen dönemleri boyunca Venedik, Osmanlı ve Malta renkleri sancakları altında görev yapan Vernada adlı bir İtalyan mühendis örneği için bkz. R. Murphey, "Critica", *Archivium Ottomanicum* 13, s. 375, 1993-4.

13. Bu bağlamda Lynn'in mülahazalarına bkz. John A. Lynn, *Giant of the Grand Siècle* (Cambridge, 1994), s. 571): *"Vauban'ın, Türklerin ilk defa 1667-69 Kandiye kuşatması sırasında kullandığı paralel siperler yöntemini Türkleri taklit ederek kullandığına dair kuvvetli deliller mevcuttur."*

14. Moskova'yı diğer Avrupa ülkeleri (Osmanlılar da dâhil) karşısında eşit bir durumda görmeyen ve Büyük Petro'dan önce Rusya'nın görece azgelişmişliğini (askeri ve teknolojik açıdan) savunan bir bilim adamının görüşleri için, bkz. T. Esper, "Military Self-Sufficiency and Weapons Technology in Muscovite Russia", *Slavic Review* 28 (1969), s. 185-208.

15. Bkz. G. Perjés, "The Zrinyi-Monteccucoli controversy" in J. Bak and B. Kiraly (eds), *From Hunyadi to Rakoczi: War and Society in Medieval and Early Modern Hungary* [Doğu Avrupa Monografileri, No. 104] (Boulder 1982), s. 335-49, s. 347-9, Perjés burada, zamanın en iyi askeri beyinlerinin, en etkili askeri gücün, genelde en hafif silahlı ve en hareketli askerî güç olduğu şeklindeki genel algısını vurgulamaktadır. Bkz. Kâtib Çelebi, *Fezleketü't-Tevârîh*, C. 2, s. 197.

17. Gereksinimlerin neleri kapsadığı (kategoriler için herhangi bir oran belirtilmeden) 1568 yılında Semendire valisine gönderilen bir emirde belirtilmektedir. Belgenin tıpkıbasımı İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, C. 2, Ankara 1943 içerisinde yayınlanmıştır; bkz. 2. cildin sonunda levha 39 (resim no. 114) (5-6 sat.): 22 *vukiyyen 11 vukiyye atar topa varınca (...) toplar lazım ve mühim olmağın (...).*

18. Bu, M. Râşid tarafından verilen Kandiye kuşatılmasıyla ilgili bir anlatımda teyit edilmektedir. (*Târîh-i Râşid* [İstanbul 1153] vr. 52b. Burada, 1668 Şubat sonu ile Haziran ortasına denk gelen dört aylık kış sezonunda, 16-30 okka aralığında 40.000 gülle ateşlendiğini kaydetmektedir. Kış sezonunda ordu faaliyetlerinin

yavaşlaması, günlük ortalama ateşleme miktarının yaklaşık 300 atıma düşmesinde görülmektedir. (Bkz. yukarıdaki B. 1, n. 19).

19. 11-14 okka aralığındaki (30-40 libre) daha düşük seviyeli bir orta kategorinin Doğu seferlerinde özellikle talep edildiği görülmektedir. Erzurum cephaneliğindeki daha ağır mevcut gülle stokunun eritilerek 11 ve 14 okkalık gülleler üretilmesine yönelik bir dizi emir için bkz. BOA, Maliyeden Müdevver 8475, s. 212 ve 219.

20. 1668 yılındaki Kandiye kuşatması sırasında savunmacıların tarafından ateşlenen ve Osmanlı askerleri tarafından savaş alanından toplanan 30.000 fazla top güllesine uyacak şekilde hemen orada üretilen üç yeni topun dökümü için bkz. *Târîh-i Râşid*, vr. 51a: *"Küffar tarafından atılan 30.000 kadar gülle cem olup, ordu-i hümayunda olan toplara münasib olmadığından (...) müceddeden ol güllelere göre üç adet top döktürmek üzere karar (...)".*

21. Osmanlılar 1695'te Lippa'yı (Mures R üzerindeki Lipova) zapt ettiğinde, 14 okkalık gülle atan bir adet topa karşın, 11 okkalık gülle atan 5 adet top ele geçirdiler. Bkz. Silahdâr, *Nusretnâme*, C. 1, s. 77, İstanbul 1962. 1753 yılı için Osmanlıların Adakale envanteri (bkz. A. Hertz, "Armament and Supply Inventory". *Archivum Ottomanicum* 4 [1972], s. 139) Burada, 11 okkalık gülle atan topların, her yerde yaygın bir şekilde bulunan hafif *şahi* topları da dâhil her boyuttaki topların dörtte birinden fazlasına (94 toptan 25'i) tekabül ettiği gözler önüne sermektedir.

22. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. 2, s. 40: "*tûlu yedi karış, (...) her kıtası birer kantar, (...) ikisi bir bargire yüklenmeye kabil (..) Darbzen (..) top*". Ortalama dokuz inçlik bir açıklıkları olduğunu varsayarsak, top namluların beş kademden biraz daha uzun olmalıdır.

23. Uyvar kuşatması sırasında Osmanlılar tarafından konuşlandırılan 21 "büyük top" 14, 18 ve 24 okkalık gülle (40, 50 ve 70 librelik) atmaktaydı. Bkz. Mühürdâr, *Cevâhir*, vr. 23b; burada yazar, bu şekilde eşi benzeri görülmemiş ve tek bir yerde yoğunlaşan ateş gücünü hayranlıkla izlemektedir: *böyle bir azim mehib toplar bir seferde dahi gitdiği yok imiş deyü nakl ederler.*"

24. *Cevâhir*, vr. 30b.

25. Bu iddia Parker tarafından ileri sürülmüştür; bkz. Parker, *The Military Revolution: Military innovation and the rise of the West, 1500-1800*, s. 126, Cambridge 1988. Osmanlı sahra topçularının kolay manevra kabiliyetini gösteren bir tasvir, resimli *Şehinşâhnâme-i Sultan Murad Han*'da mevcuttur (TSMK, Bağdat Köşkü, nr. 200, Karatay, *Farsça Yazmaları Kat.* No. 792), vr. 100a. Bu resimde (s. 136'da fotografik reprodüksiyonuna bkz. 112) her biri dörder

askerden oluşan grupların, komutanın çadırının girişini korumak için küçük sahra toplarını çektikleri görülmektedir.

26. Bkz. J. W. Wijn, "Military Force and Warfare, 1610-1648", *The New Cambridge Modern History,* C. 4, s. 215, Cambridge 1970.

27. P. Jeeckel, "Ausfüstung und Bewaffnung der Türkischen Heere", içinde H. Glasner (ed.), *Kurfürst Max Emmanuel: Bayern und Europa um 1700,* C. 1, s. 380, Münih 1976).

28. 1594-8 yılları arasında Osmanlılar tarafından kısa bir süre için zapt edilmiş Györ kalesindeki gecikmiş iyileştirmeler, meşhur ve belki de daha da önemlisi kuvvetli bağlantıları olan Montecuccoli'nin vali olarak atandığı zamana kadar (12 Mart 1611) altmış yıl kadar ertelenmişti; bkz. Mears, "The Influence of Turkish Wars in Hungary", içinde Pullapilly veVankly (eds), *Asia and the West*, s. 132.

29. Bkz. V. Kopcan, "The Last Stage of Ottiman Rule in Slovakia", *Studia Historica Slovaca* 15 (1986), s. 215 (n. 19) ve 217 (n. 27).

30. "Eski tip" askerî mimariden "yeni tip" askerî mimariye geçiş döneminde tarzların harmanlanmasıyla ilgili olarak bir araştırmacı "orta çağ-erken-modern hibrid" terimini kullanmıştır, bkz. Mahinder S. Kingra, "The Trace Italienne and the Military Revolution During the Eighty Years War, 1567-1648", *Journal of Military History* 57 (1993) s. 431-41, özellikle, s. 439.

31. Bkz. L. Benczedi, "Warrior and State in the Seventeenth Century: Thokolly's Uprising 1687-1685", in Bak and Kiraly (eds), *From Hunyadi to Rakozi*, s. 351-65.

32. Çehrin'de bulunan yapıların inşa tarzıyla ilgili ayrıntılar Silâhdar'da (*Tarih I*: 685 bulunmaktadır: *"Ak çam ağacından içi toprak dolma çatmalarla yapıp (...)"*.

33. Toprağın kumlu niteliğinden kaynaklanan zorluklar üzerine, bkz. Silahdâr, *Tarih I*: 685: *"kale lağım tutmaz bir kumsal yerde vaki (...)"*. Bu aynı nokta, ismi bilinmeyen bir kişinin Osmanlı seferi anlatımında da vurgulanmaktadır.; bkz. Paris, BN, Supp. Turcs 927, vr. 32a: *"her koldan lagımlara mübaşeret (...), amma toprağı kumsal olduğundan ekser-i mevazide mümkün olmayıp (...)"*.

34. Bkz. J. Redhouse, *Turkish-English Lexicon,* s. 836, İstanbul 1890. Yoğun düşman ateşi altında dahi sürdürülen mukavemet için Evliya Çelebi'nin Haziran 1664'te Osmanlıların Zrinvar kuşatmasıyla ilgili anlatımına bkz. (*Seyahatnâme,* C. 6 s. 550: *"duvarın düzme direklerin içi Horasanî rıhtım kireç ile metin yapılmış olmağla, (...) nice bin aded balyemez topların kelle kadar güllelerini bal gibi yiyip (...)*

35. Naîmâ, *Târîh,* C. 4, s. 260: *"serdar-ı ekremin şatırcıbaşı Muhammed Zaman Beg Acem ferzendi olup, çok geşt u güzar ve Acem cenklerinde lağımcılık sanatı tahsil edip, ol fende ziyade mahir (...)".*

36. Vezir'in daha önceki bir seferin deneyimlerinden elde ettiği pratik bilgisinin kaynağı hakkında, ehrin kuşatmasının anonin anlatımına bkz. (Paris, Supp. Turcs 297), vr. 32a: *"Ahmed Paşa mukaddem olan seferde sahib-i tecrübe ve kâr-azmude olmağla (..) ve Kandiye kalesi feth ve teshirinde müdebbir ve murur-dide olmağın (...)".* 1086/1675 yılında Vezir rütbesine yükseltilmeden önce Ahmet on dört yıl cebecibaşı (bugünkü karşılığı ordudonatım reisi) olarak hizmet yapmıştı; bkz. M. Süreyya, *Sicil-i Osmani I*: 223.

37. Bkz. Mühürdâr, *Cevâhir*, vr. 23b: *"Uyvar bir müstahkem kale, toplardan asla pervası yok".*

38. Uyvar'ın *"die Vormauer der Christenheit"* olarak adlandırılması için bkz. Mears, "Influence of the Turkish Wars", s. 134.

39. Diğerlerinin yanısıra bkz. J. B. Tavernier, *Les Six Voyages,* C. 1, s. 280, Paris 1824; Matrakçı Nasuh, *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn*, haz. Hüseyin Yurtaydın, vr. 47b-48a Ankara 1976.

40. Nûrî, *Târîh-i Feth-i Bağdad* (Viyana: Österreichische Nationalbibliothek, HO, nr. 78) vr. 140a.

41. Zarain Aga, *A Relation of the Late Siege and Taking of the City of Babylon* (Londra 1639), s. 2.

42. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 4. s. 416.

43. Jean de Thevenot, *Travels,* s. 288, Londra 1687.

44. Evliya Çelebi'ye göre ağır top ateşine karşı dirençleri kısmen taraçalı yapıya isnat olunabilirdi. Top gülleleri genellikle tuğla tabakaları arasındaki boşluklara etkisiz bir şekilde gömülmekteydi, *Seyahatnâme*, C. 4, s. 416.

45. C. M. de Salberry, *Histoire de l'empire Ottoman* (*Paris: 1813*), C. 1, s. 240.

46. Zarain, *True Relation of the Late Siege*, s. 30.

47. *Fethnâme-i Bağdad* (Londra: British Library, Add., nr. 9704) vr. 6a.

48. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 4, s. 416.

49. Mustafa b. Molla Rıdvan, *Târîh-i Fethnâme-i Bağdad* (Oxford: Bodleian Ktp., OR, nr. 276), vr. 257b.

50. *A.g.e.* vr. 257a.

51. Bölük iaşe subayı (*vekil-i harç*), aşçılar (*tabah*) ve seyisler (*at oğlanları*) hariç, tüm Yeniçerilerin siperlerde görev yapması beklenmekteydi, Nûrî, *Feth-i Bağdad* (Viyana: Österreichische Nationalbibliothek, HO, nr. 78) vr. 143b.

52. *A.g.e.* ve Hezarfen Hüseyin, "Kavânîn-i Muhâsara," *Telhîsu'l-Beyân*, Paris (BN, Manuscripts Turcs), A. F. 40, vr. 112b-114a.

53. Nûrî, *Feth-i Bağdad*, vr. 35b.

54. Bkz. IV. Murad'ın hatt-ı hümayunları *Suver-i Hutût-ı Hümâyun* (İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 6110), vr. 200a.

55. Ayrıntılar için, BOA, Kâmil Kepeci Defterleri, No. 2580.

56. Anonim *fetihnameye* göre (Londra: British Library, Add., nr. 9404, vr. 39b), bu süreç için Bağdat'ın 1638 kuşatması sırasında 25 gün harcanmıştı.

57. W. H. Bau, "Fortification", *Encyclopedia Britannica*, 11th Edn. (1911), C. 9, s. 639.

58. Zarain, *True Relation of the Late Siege,* s. 14, siperi, otuz askerin saf halinde yürüyebileceği kadar geniş olarak tanımlamaktadır.

59. Karaçelebizâde Abdülaziz, *Zafernâme* (İstanbul: Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2424), vr. 24b-25a: "*mah-i recebin ikinci günü Çubuk Köprü nam menzilde bir gün oturak olunup, çit vurmak için binihaye çubuk kestirilip, boşalan zahire develerine ve sair yükü hafif olan seyisane ve katırlara tahmil olundu.*"

60. Çevirisi yapılmış olan metin Nûrî'nin *Feth-i Bağdad* eserinin 146b-148a varaklarında bulunmaktadır.

61. Sultan Osman'ın döneminde 1621'de (H. 1030) Polonya'ya karşı açılan seferde Hotin'in zapt edilememesinin sebeplerinden biri topların uzun menzilde etkisiz oluşuydu. Osmanlılar silahları kale duvarlarına yaklaştıramadıkları için, duvarların altındaki zeminde devasa kraterleri oymaktan başka bir etkileri olmadı, E. Schütz, *An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620-1621*, s. 73, Budapeşte 1968.

62. Bir diğer etkili savunma önlemi, siperlerin çevresinde hem topların ileri doğru atılmasına hem de topların ateş hattına bir engel oluşturmak adına yüksek toprak setlerin, şevlerin inşa edilmesiydi. Bkz. Alvise Contarini'nin anlatımı, in N. Barozzi ve G Berchet (eds), *Relazioni degli Ambasciatori Veneziani: Turcica*, C. 1, s. 348, Venedik 1871. (bkz. L. Firpo repr. (Torino 1984), s. 802): "*il principal studio in caso d'attaco deve esser quello di tener lontani li Turchi dalle fosse con lavori di terrano in campagna all'uso moderno*". Bununla birlikte, Safevî garnizonu, 1623-38 yılları arasındaki birbirini izleyen seferler süresince neredeyse sürekli Osmanlıların askerî baskısı altında olduğundan, gelişmiş savunma tesisleri inşa etme olanakları oldukça kısıtlıydı.

63. Bkz. Nûrî, *Târîh-i Feth-i Bağdad*, vr. 158a-159a.

64. Knolles/Rycaut, *History of the Turks,* s. 28, Londra 1678.

65. Nurî, *Feth-i Bağdad*, vr. 156b, 160a, 163a-164a; Mustafa b. Molla Rıdvan, *Tevârîh-i Fethnâme-i Bağdad,* Oxford: Bodleian Ktp., OR, nr. 276, vr. 261b; Londra: British Library, Add., nr. 9704, vr. 39b.

66. Tasvir, Ahmed Nakşî tarafından resmedilen Nâdirî'nin toplu şiirlerinden alınmıştır. Bkz. TSMK, Hazine, nr. 889, vr. 14a. Ahmed Nakşî'nin çalışmasıyla ilgili olarak bkz. Esin Atil, *Turkish Art*, s. 215, Washington 1980.

67. Nurî, *Feth-i Bağdad,* vr. 163a.

68. Mustafa b. Molla Rıdvan, Oxford: Bodleian Ktp., OR, nr. 276, vr. 152b.

69. Karaçelebizâde, *Zafername* (İstanbul: Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2424), vr. 26b.

70. Nurî, *Feth-i Bağdad,* Viyana: Österreichische Nationalbibliothek, HO, nr. 78, vr. 165a.

71. Bkz. A. Hertz, "Armament and Supply Inventory", *Archivum Ottomanicum* 4 (1972), s. 110. 72 BOA, Maliyeden Müdevver 5566, s. 264-5

72. BOA, Maliyeden Müdevver 5566, s. 264-5.

73. BOA, Maliyeden Müdevver 403.

74. *Silahdâr Tarihi,* C. 2, s. 705: *"metrislerinde olan Yeniçeri ve Cebeci ve Serdengeçtilerin ve sair tevayif-i askerin birer yayılımından sonra, seyl-i seyf üzerlerine havale ve hücum eylediklerinde yürüyüşler edip, melain-i hasirinin ekseri kılıcdan geçirip (...)".*

75. *Sacra Ligua*'nın savaşlarının politik çerçevesi üzerine yukarıdaki 2. Bölüm'e bakınız.

76. Bkz. *Silahdâr Tarihi,* C. 1, s. 311: *"Nemçe ve Macardan dirinti piyade ve süvar başına cem eylediği 30.000 mikdar melain (...)".*

77. *A.g.e.*

78. *Silahdâr Tarihi,* C. 1, s. 313: *"Osmanlı askerine uzak kışla verildiğinden, böyle şita vaktinde beş on gün içinde cem ve imdada yetişmeleri muhaldir."*

79. Bu sırada sadrazama eşlik eden kuvvetler, kendi maiyetinden 1.500 asker, 2.000 yeniçeri ve az sayıda yerel askere kadar düşmüştü; bkz. *Silahdâr*, C. 1, s. 313.

80. *Silahdâr Tarihi*, C. 1, s. 312.

81. Harekât 9 Receb 1074'te, kuşatmanın 12. günü durdurulmuştu. (*Silahdâr,* C. 1, s. 315).

82. Şubat ayının ortalarına gelindiğinde, bu görev zaten kıdemli bir komutan olan ve Bosna Valisi İsmail Paşa'ya verilmişti; *Silahdâr Tarihi,* C. 1, s. 316.

83. *Silahdâr Tarihi,* C. 1, s. 329. Hammer'ın tarihinde (*Geschichte des Osmanischen Reiches,* C. 6, s. 123) köprünün boyutları 8.565 adım (30 inçlik "hızlı tempoya" baz alındığında yaklaşık 4 mil) uzunluğunda ve 17 adım genişliğinde verilmiştir.

84. Başlangıçta Zrinyi tarafından 8 Nisan'da başlatılması planlanan saldırının, merkezden istenilen önemli birliklerin geç gelmesi sebebiyle birkaç hafta kadar ertelenmişti; bkz. Knolles/Rycault, *Turkish History,* s. 148, Londra 1687. Osmanlı kaynakları kuşatmanın başlangıcını 26 Nisan olarak vermektedir. Bkz. *Silahdâr*, C. 1, s. 338. Burada saldırının sona erdirilmesini kuşatmanın 36. gününe tekabül eden 31 Mayıs olarak kaydetmektedir.

85. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 6, s. 522-3.

86. *Seyahatnâme*, C. 6, s. 525: *"Sadr-ı azam kalenin termimine üç vezir, yedi sancak begiyle 20.000 reâya memur edip (...)".*

87. *Silahdâr Tarihi,* C. 1, s. 330: *"asakir-i cerrar gün be gün ordu-yı hümayuna mülhak olmak tesmimiyle aheste aheste, ayak sürükleyerek gitmeyi makul gördüler."*

88. Mühürdâr, *Cevâhirü't-Tevârîh,* vr. 70a: *"Arnavudlukdan miriden tutulan 1000 tüfeng-endaz gelip erişti."*

89. Bkz. *Cevâhirü't-Tevârîh,* vr. 67a. Burada sadrazamın Mayıs'ın 19'unda Zemun'dan ayrılışının zamanlaması, atların otlama gereksinimlerinin karşılamanın çok önemli oluşu üzerinden savunulmaktadır. Kronik şöyle kaydeder: *"Ruz-i Hızır'dan sonra on altıncı gün (yani 23 Şevval) çayır gerçe müstevfi daha yoktur, amma yine bargirler doyacak kadar vardı."*

90. *Silahdâr Tarihi,* C. 1. s. 330 ve *Cevâhirü't-Tevârîh,* vr. 74a.

91. Bu düşünce süreci Mühürdâr'ın anlatımındaki bir pasajda açıkça ortaya konmaktadır; *Cevâhirü't-Tevârîh,* vr. 74a: *"Bu tarafda Zrin-oğlu memleketinde bir müstahkem kale olmadığından, kalekûb topları getirmedik, cümlesin Özek'de alıkoyduk."*

92. *Silahdâr Tarihi,* C. 1, s. 334 (19-21 str.): *"Kılavuzlar bu menzili üç saat demişken, yedide güç ile gelinip (...) askerin gerisi ikinci günde geldiler".*

93. Bu askerî güzergâhta alınan mesafeler yaklaşık şu şekildeydi: Nagykanitza'dan (Kanije) Zalaegerszeg (Egersek) (51 km), Zalaegerszeg'den Körmend (29 km): toplam mesafe 80 km veya yaklaşık 50 mil.

94. Şema, Silahdâr (*Târîh,* C. 1, s. 347-56) *ve Cevâhirü't-Tevârîh* vr. 74b-78b'de verilen bilgilerin bir özetidir.

95. Egervar'ın batısında yer alan üç kaleden oluşan son grup, üç günlük bir süre boyunca aynı anda saldırıya uğradı. Bkz. *Silahdâr Tarihi,* C. 1, s. 335 ve *Cevâhirü't-Tevârîh,* vr. 77b-78b.

96. Bkz. *Cevâhirü't-Tevârîh,* vr. 76b.

97. Silahdâr'a göre (*Târîh,* C. 1, s. 350) Pölöske'ye hücum etmesi için görevlendirilen Osmanlı kuvvetleri 1000 süvari ve 1000 piyade idi.

98. Bu yönde bir görüş için, bkz. George Raudzens, "In Search of Better Quantification of War History: Numerical Superiority and Casualty Rates in Early Modern Europe", içinde *War and Society* 15, s. 1-30, 1997.

99. H. J. Majer, "Zur Kapitulation des Osmanischen Gran (Estergon) in Jahre 1683", içinde P. Bartl ve H. Glassl (eds), *Südosteuropa unter dem Halbmond,* s. 189-204, Münih 1975.

100. Teslim olma şartlarının tam listesi için bkz. Mühürdâr, *Cevâhirü't-Tevârîh,* vr. 32a-32b.

101. *Cevâhirü't-Tevârîh,* vr. 77a; bkz., *Silahdâr Tarihi,* C. 1, s. 351-2: *"Kapudanın niyazına müsaade edip (...) 20 araba verip, (...) tekrar kapudan silahların rica eyledikte ancak kendiyle silah verip (...)."*

102. Her ne kadar Temeşvarlı Osman'ın hatıraları, Osmanlı'nın 1699'dan sonra Macaristan'dan çekilmesinden sonraki savaş sonrası uzlaşma döneminde yazılmış olsa da, askerî "düşmanın" temel insaniyetinin karşılıklı olarak kabul edilmesinin ve anlaşılmasının çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır. Bkz. R. Kreutel (ed.), *Die Autobiographie des Dolmetschers Osman Aga aus Temescvar,* Osmanlı Türkçesindeki metin Gibb Memorial Trust tarafından basılmıştır, [New Series, No. 28] Cambridge 1980.

103. Londra (British Library, OR, nr. 3482), vr. 277b. Ebü'l-Kâsım Ev-oğlu, *Nüsha-yi Câmia-yı Murâselât, Ulü'l-elbâb;* 1626 seferinde bir Osmanlı askerinden eve mektup. Benzer duygular aynı koleksiyonda olan diğer bir mektupta ifade edilmiştir. Londra: British Library, OR, nr. 3482), vr. 275a-277b.

104. İskender Bey ve Muhammed Yusuf, *Zeyl-i Târîh-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî,* haz. Süheylî Hansârî, s. 68-9, Tahran 1317/1938.

105. Topçular Kâtibi, *Vekâyi-i Târihîyye* (Österreichische Nationalbibliothek, Mtx., nr. 130), vr. 451a: Haziran-Kasım 1631/Zilkade 1040 Rebiülahir 1041.

106. Knolles, *The Generall Historie of the Turkes,* s. 1469, Londra 1638.

107. Kâtib Çelebi, *Fezleketü't-Tevârîh,* C. 2, s. 171.

108. Thevenot, *Travels,* s. 288.

109. Hastalığın ordu saflarını kırıp geçirmesine ek olarak, modern öncesindeki ordularda var olan firar da asker sayısının düşüşünde yaygın bir nedendi. Bununla birlikte, bu faktörün belirli savaşların sonucu üzerindeki kesin etkisini ölçmek zordur.

110. R. Mantran, "Baghdad a l'epoque Ottomane", *Arabica* (1962), s. 313-14'te, kent nüfusunun on altıncı yüzyılın sonlarında 40-50.000'den on altıncı yüzyılın sonlarında 15.000'e kadar düşüşünü, kuşatmanın haddi zatında var olan etkilerinden çok, veba gibi salgın hastalıklara bağlamaktadır.

111. Bkz. Ev-oğlu, *Murasalat* (Londra: British Library, OR, nr. 3842), vr. 277b.

112. Tarihçi Âlî, bu tür gereksiz tahrip eylemlerini daha iyisini yapmayı bilmeyen düzensiz ordu birlikleri ve ayaktakımına bağlamaktadır. Kroniğinde 1585'te Tebriz'in yağmalanmasına karşı takındığı olumsuz tavırdan, onun açıkça bu eylemi, kabul edilebilir olanın sınırlarını aştığı şeklinde değerlendirdiğini anlamaktayız; bkz. *Künhü'l-Ahbâr* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3409), vr. 36a: *"avamm-i guzat (...) buldukları hacegan be tüccarı ve gözleri gördüğü sadat (...) üç gün üç gece kılıçdan geçirdiler. Fi nefs emr mürtekib i fesad olanlar bir bölük, bi-kar levendler idi."*

VII. BÖLÜM

OSMANLI SAVAŞININ MOTİVASYONEL VE PSİKOLOJİK YÖNLERİ

Askerlerin hâlet-i rûhiyesi savaşın sonucunu etkileyen en önemli unsurlardan biri olsa da, üzerinde çalışma yapma açısından en az erişim imkânı olan alan da budur. Askerin sıkıntılar karşısında sebat etme isteği, hem somut fiziksel gerçekliklerin hem de kişisel algıların eşit derecede önemli roller oynadığı karmaşık bir dizi değişken tarafından belirlenir. Hatırlanacağı üzere bir askerin hayatının diyet ve genel kamp koşulları gibi bazı somut yönlerini kısmen ele almıştık (bkz. 5. Bölüm). Fakat ordu başarısının kendisine bağlı olduğu ortak girişim duygusunu yaratmak adına komutanın birliklerinin temel bedenî ihtiyaçlarını karşılamaktan daha fazlasını yapması gerekmekteydi.

Askerlerin makul hizmet koşulları beklentisini karşılamanın yanı sıra, başarılı bir komutanın, askerlerin ücretlerinin düzenli ve yeterli olmasına özel bir ihtimam göstermek suretiyle sıradan askerlerin kişisel ödüller hakkındaki umut, özlem ve hayâllerini de (bazen sadece göz boyama ile) diri tutması gerekmekteydi. Ordu saflarının içerisinde, düzenli ordu birlikleri ve

mevsimlik olarak seferber edilen kuvvetlerden; paralı askerler ve yardımcı birliklere ve yine aynı öneme sahip olan vasal devletlerden gelen birbiriyle uyumsuz kabile birliklerine kadar her çeşit askerî birlik mevcuttu. Her grup, askerlik hizmeti adına farklı beklentiler ve ödül için farklı umutlara sahipti. Her bir gurubu motive etmek için en etkili yöntemlerin uygulanması, özel bir feraset ve yönetim becerisi gerektirmekteydi.

Yanılmaz bir taktiksel sezginin yanı sıra, başarılı komutan, – diplomasi ve psikolojik motivasyon konusundaki maharetini kullanarak– farklı arka plana sahip birliklerden maksimum çaba ve heyecanı elde etme kabiliyetine sahip olmak zorundaydı. Her ne kadar burada çok kapsamlı olan askerî motivasyon konusu derinlemesine ele alınamasa da bu bölüm, konunun dört ana boyutuna en azından temel bir giriş sağlayacaktır: Osmanlılarda liderlik ve komutanlık gelenekleri; askerî birliklerin motivasyon ve sadakatleri; ordu törenlerinin grup dayanışmasını teşvik etmedeki rolü ve son olarak, savaş öncesi teşvik ve savaş sonrası askerî hizmetin takdirinde kullanılan mükâfat şekilleri...

Liderlik ve Komuta

Çoğu durumda, askerlerin savaştaki doğal ve en etkili liderleri bizzat padişahın kendisiydi. Otoritesinin mutlaklığı ve tam bir malî bağımsızlığa sahip olması sebebiyle, herhangi bir kısıtlama veya itirazla karşılama korkusu olmadan hem cezalandırma hem de ödüllendirme yetkisine sahipti. Her ne kadar padişahın bizzat savaşta bulunması veya bulunmaması hem sembolik hem de pratik bir öneme sahip olsa da Osmanlı askerî tarihinin basit bir şekilde; III. Mehmed'in 1596 yılında Eğri'de kahraman bir komutan olarak savaşı yönetmesiyle son bulan sultan liderliğindeki seferler dönemi ve sorumluluğun genellikle sadrazama devredildiği on yedinci yüzyıl dönemi şeklinde ikiye ayrılması hem gerekçesiz hem de tarihsel olarak yanlıştır.

Saltanatları on altıncı yüzyıla yayılan altı hükümdar ile on yedinci yüzyıldaki onlardan sonra gelen dokuz padişahın her birinin müstakil ve son derece özgün idare tarzları vardı. Ayrıca onların askerî meselelere müdahil olma seviyeleri ve yönetim yetkisini devretmektense şahsî yetkilerini kullanma tercihleri açık olmaktan ziyade üstü kapalı bir görünüm arz etmekteydi. Birliklerin her dönemdeki fiilî komutası, ordudaki rolü tamamlayıcı bir rol olmaktan öteye geçmeyen sultanda değil, bilakis sorumluluğun kendisine tevdi edildiği serdar veya serasker olarak adlandırılan atanmış komutandaydı. 'Serdar'a her daim gerek taktik gerekse diğer konularda çok geniş ve sarih bir karar alma salahiyeti verilir ve esasen birlikler sadakatlerini ilk olarak serdara sunarlardı. İşler ters gittiğinde, askerin memnuniyetsizliğinin ilk muhatabı her zaman kendisi olurdu. Bu sebeple, operasyonel gerçekler bağlamında bakılırsa, padişahın sevk ve idare ettiği seferler ile vezirlerin idare ettiği seferler ayrımına gitmek oldukça sun'îdir. Serdarın salt askerî meseleler üzerindeki otoritesi hiçbir şekilde kısıtlanmazdı.

Genelde şiddetli tutumları ile nam salan padişahlar bile zaman zaman maaş veya genel koşullar sebebiyle askerî isyanlara maruz kalmaktaydılar. Her ne kadar olayların seyrinde biraz kapalılık olsa da bu durum, yeniçerilerin maaşları konusundaki memnuniyetsizliklerinin genç II. Mehmed'in tahttan indirilmesine ve kesin olarak tahta geçişinin 1451 yılında babasının ölümüne kadar ertelenmesine sebep olan 1446 yılındaki Buçuk Tepe Vakası'nda da görülmüştü.

Padişahın fizikî varlığının kullarının inatçı tutumunu kıramadığı bir başka örnek, I. Selim'in savaş yorgunu birliklerinin, 1515 ilkbaharında Suriye'ye ilerlemek için verilen emirlere uymayı reddetmesiydi. Askerler, bir önceki savaş mevsiminde Osmanlıların kesin bir zaferiyle sonuçlanan Çaldıran'da karşılaşılan ağır şartlar sebebiyle, padişah onlara geleneksel sefer sonu izinlerini verinceye dek, onları yeni bir askerî hizmet sunma yükümlülüğünden muaf tutması konusunda ısrar etmişlerdi.[1]

Bu örneklerin de gösterdiği üzere, güçlü bir padişahın varlığı dahi, ayrıcalıklarının ihlâl edildiğini veya geleneksel haklarının yok sayıldığını algıladıklarında, yeniçerilere geri adım attıramıyordu. Hükümdar ve kulları arasındaki ilişki, hiçbir zaman efendi ve köle arasındaki ilişki kadar basit ve önceden tanımlanmış değildi. Aralarında cari olan ilişki, tahtın hanedandan birine intikali sırasındaki hâkim olan şartlar ve yeniçerilerin belirli bir adayın tahta çıkması ve kesin bir şekilde yetkiyi devralmasını sağlamak husunda uyguladıkları baskının derecesi gibi faktörlerden her daim güçlü bir şekilde etkilenmiştir. Örneğin yukarıda sözünü ettiğim I. Selim ile ilgili durumda padişah, 1512'de tahta çıkmasından sekiz yıllık kısa saltanatının ortasına kadar geçen sürede, tahtı ele geçirmelerini sağladıkları için yeniçerilere borçlu kalmayı sürdürmüştü.[2]

Padişahın tayin ettiği komutanların kavramsal ve teorik güçlerini değerlendirmenin belki de en iyi yolu, tayin beratlarında kullanılan ifadeleri incelemektir. Her ne kadar serdar ve askerler arasındaki ilişkinin tonu gerçek hayat tecrübelerinin potasında şekillenmekteyse de, resmî belgelerde kullanılan iş tanımı, üst rütbeli askerî liderlere verilen görev ve sorumlulukların sınırları hakkında bizim için yararlı bir rehberlik görevi görmektedir. Feridun'un derlediği devlet yazışmalarında iki ayrı örnek yer almaktadır. Bunlardan ilki Şubat 1642'de Mısır'ın eski valisi Semiz [Sultanzâde] Mehmed Paşa'ya serdar-ı ekrem unvanını vermek için düzenlenmişti.[3] Özetle verilen talimat, Osmanlıların 1637 yılında Mezopotamya cephesinde meşgul iken Kazak kuvvetlerinden meydana gelen bir koalisyon tarafından ele geçirilen Azak'ın geri alınmasıydı. Belge, yazışmanın bir bölümünde serdara, bölge komutanının tavsiyelerinin hemen ardından, tımarlıların gelirini kendinden daha yüksek bir makamdan onay almadan yükseltme konusunda açık bir yetki vermekteydi. Serdara birliklerini ödüllendirmek için bağımsız yetkiler vermenin ardındaki mantık belgede açıkça ifade edilmektedir:

> "Tımar gelirlerini yararlılıklarına uygun olarak onlara tahsis etmek suretiyle hak eden kişilerin kalplerini mesrur et, böylece onları haşmetli sultanları adına daha da pervâsız cesaret (serbazlık) göstermeleri hususunda teşvik edesin."[4]

Semiz Mehmed'e askerlerini ödüllendirirken alacağı kararlarda tam bağımsızlık verilmesinin yanı sıra, onları yola getirme ve yasaların izin verdiği en yüksek cezayı takdir etme noktasında da sınırsız bir salahiyet verilmişti. Küçük görev ihmâllerinden sivil nüfusa karşı yapılan suistimallere kadar her türlü askerî disiplinin ihlâli onun yetki sahasına girmekteydi. Buna ek olarak, vezire ordunun cepheye giderken geçtiği tüm idarî bölgelerde, padişah adına hukuku idare ve tatbik etme noktasında çok açık yetkiler verilmişti. Tüm komutanların göreve atanma beratlarında birbiriyle son derece benzer biçimde tekrarlanan meşhur söz şuydu:

> "Onun her kelimesini, sanki benim huzurumda ve benim kutlu inciler saçan ağzımdan (yani sultanın) dökülen sözlerimin bir parçasıymış gibi göreceksiniz."[5]

Feridun'un devlet belgeleri koleksiyonunda [münşeat] belgelenen bir başka vaka, I. Süleyman'ın 1529 sonbaharında Viyana'nın kısa bir kuşatmasıyla sonuçlanan saltanatının dördüncü seferi için yaptığı hazırlıklarla ilgilidir. Sadrazam Frenk [Makbûl] İbrahim Paşa'nın serasker olarak tayin beratı, Haziran ayında padişah ile birlikte cepheye doğru yola çıkmadan hemen önce, Nisan 1529'un başlarında sultan tarafından tevzi edilmişti.[6] Sultanın mutlak yetkiyi sadrazam-başkomutana (serdar-ı ekrem) devrederken kullandığı dil, Semiz Mehmed Paşa'ya on yedinci yüzyılda verilen beratta kullanılan dil kadar açık ve keskindir. Sultan Süleyman'ın beratı komutanın statüsünü tanımlayan şu sözleri içermektedir:

> "Ne söylerse söylesin ve olaylar hakkında ne şekilde hükmederse hükmetsin, siz bunları benim inci saçan ağzımdan

dökülmüş uğurlu ve ihtiram gösterilmesi gereken hükümlermiş gibi kabul etmelisiniz. Onları onay kulağıyla dinleyin kayıtsız şartsız inkıyad edin."[7]

İki dönemi temsil eden belgeler arasındaki ilginç bir farklılık da, sultanın varlığında bile terfi, görevden alma ve atama yetkisinin komutana tevdi edilmesine rağmen, adalet yönetiminin, özellikle cezalandırma ve bilhassa da idam cezasının (siyaset) padişaha münhasır bir imtiyaz olarak kalmaya devam etmesiydi.[8] Bununla birlikte, hem 1642 tarihli belgede hem de yüz yıldan daha uzun bir süre önce hazırlanan önceki örnekte, askerlerin lidere sadakat göstermesini temin etmede en etkili olan alanlarda –bilhassa ödüllerin dağıtılmasındaki malî bağımsızlığında– serdarın yetkisinin eşit derecede sınırsız olması önemlidir.[9]

Dönemin siyasetnâme müellifleri, komutanın malî olarak yetkilendirme düzeyi ile astlarına cömert davranma hususundaki doğal eğiliminin onun komuta etkinliğinde çok önemli bir unsur olduğunu belirtmektedirler. Kaynaklar bu konuda oldukça açıktır. Örneğin tarihçi Nihâdî, 1683'te Viyana'da büyük bir Osmanlı ordusunu komuta eden Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın cimriliğinin, otoritesinin zayıflamasında ve ardından başarısızlığa uğramış liderliğinde çok önemli bir müessir olduğunu zikretmektedir. Nihâdî'ye göre, vezirin güven verici ve moral artırıcı lütuf ve ikramiyeleri (in'amât) zamanında dağıtmak suretiyle askerlerin beklentilerini karşılamayı ihmâl etmesi, Osmanlı ordusu benzeri görülmemiş bir başarının eşiğine geldiğinde dahi askerlerin azminde kolektif bir kırılmaya sebep olmuştu.[10] Nihâdî ilgili bir başka pasajda, II. Mustafa'nın Ağustos 1696'da (Temeşvar yakınlarında) Cenei (Ulaş) Muharebesi'nde Osmanlı ordusuna başarılı komutasına atıfta bulunarak, tam kelime mânâsı "haklı bir dava için çaba göstermeye teşvik" olan "tergîben li'l-cihâd" ifadesini kullanmıştı ki bununla, malî mükâfatların, askerlerin görevlerine olan bağlılıklarının ar-

kasındaki temel saik değilse de, başlı başına önemli bir muharrik olduğuna çok bariz bir atıfta bulunmuştu.[11]

Tarihçi Mustafa Âlî, Koca Sinan Paşa'nın 1594 yılında Macaristan'daki serdarlığının farklı askerî şartlarıyla ilgili olarak kendi değerlendirmesini ortaya koymuştu. O, söz konusu savaş mevsimindeki fevkalâde geniş kapsamlı harekâtta kaçırılan fırsatları ve kaybedilen potansiyeli, serdarın Osmanlıların Tatar müttefikleriyle aralarındaki hassas ilişkileri kötü bir şekilde idare etmesine bağlamıştı. Paşa'nın, Tatarların ortak sefere katılım şartları hakkındaki müzakerelerde gösterdiği beceriksizlik, özellikle de Tatar hükümdarı II. Gazi Giray Han ile olan ilişkilerinde benimsediği yersiz amirâne tavır ve Tatar birliklerindeki erlere yağma imkânını keyfî olarak reddetmesi, ikili ilişkilerde stratejik hiçbir amaca hizmet etmemiş ve çok önemli bir fonksiyonu olan yardımcı birliklerin içindeki büyük bir askerî birliği incitmişti.

Tatar kuvvetlerinin en etkili şekilde kullanılma usulü, onlara düşman hatlarının gerisine nüfuz edip detaylı keşif akınları yapma hareket serbestisi verilmesiydi. Tatarların ordugâhtaki varlıkları, mevzubahis komutanın uzlaşmaz ve şüpheci tavrı –ya da yazarın ima ettiği gibi– Tatarların büyük askerî hünerlerine yönelik kıskançlıkla birleşince, askerin ortak çabasına bir fayda getirmekten çok bilakis bunu zedeleyen bir hâl almıştı.[12] Âlî'nin, Sinan'ın liderlikteki başarısızlığını ifade etmek için kullandığı terim, generallik becerisindeki eksikliği bir yana, kelimenin tam mânâsıyla cömertlikten mahrum olma hâliydi (kem keremlik).[13]

Emperyal atiyelerin ve ikramların dağıtılmasında, bu dağıtım görevini icra eden kişinin bizzat padişah veya onun vekil-i mutlakı olan sadrazam olmasının bir ehemmiyeti yoktu. Ancak ordu birlikleri toplandığında sembolik ve törensel cömertliği ifade eden zorunlu işlerin yerine getirilmemesi, ordunun müşterek hedeflerine ulaşma sürecinde birlikte

hareket etme kabiliyetini ciddi bir şekilde baltalıyordu. Askerler bu ritüellerin yerine getirilmesi hususunda ısrar ederek sadakatlerini, üzerinde müzakere edilmiş ve kabul edilmiş belirli ödüllendirme şartlarına bağlamaktan ziyade, savaşın sonucu ne olursa olsun, sundukları hizmete karşılık belirli bir takdir veya ödül alma hakkına sahip olduklarını ifade etmek istiyorlardı. Bu ödüllendirme biçimlerini göz ardı etmek veya birliklerin sadakat ve savaşa olan iştiyakları ile bir ilgisi yokmuş gibi davranmak, bazı zamanlarda sultanların dahi gafil avlandığı bir muhakeme hatasıydı.[14]

Osmanlı askerî komutanlarına atama beratlarında özetlenen özel yetkilerin bahşedilmesi ve onların kullanması için kendilerine tahsis edilen geniş kaynak yelpazesi, serdarlık makamını hem imrenilen hem de oldukça tekinsiz bir makam hâline getiriyordu. Zafer ve fetihlerin meyvelerinin taksim edilmesi noktasında tüm yetki, nüfuz ve otoritenin –en azından ilk bakışta– serdarın elinde toplanmasından kaynaklanan tabii kıskançlık, ilgili atamalar hususundaki rekabetin şiddetli olduğu anlamına gelmekteydi. Görevi devralmasının hemen akabinde serdar, rakiplerinin otoritesini gasp etme girişimlerine mütemadiyen maruz kalmaktaydı. Bu girişimler zaman zaman oldukça aşikâr olabilmekteydi. Fakat bu girişimlerin liderin velisi olan sultanın ya da çok daha yıkıcı bir biçimde bizzat askerlerin üzerindeki etkisi; liderin otoritesini veya güvenilirliğini baltalamayı amaçlayan ustaca kurgulanmış imalar suretinde de vuku bulabilmekteydi.

Orduyu kimin kumanda edeceği veya vezirler arası rekabetler savaşın gidişatı üzerinde çok ciddi bir etkiye sahip olduğundan, burada birkaç örneği ele almamız yerinde olacaktır. Koca Sinan Paşa vakası bu konuda oldukça öğreticidir. Nitekim biz, 1578 ve 1595 yılları arasındaki on beş yılı aşkın dönemde, onun birbirini ardınca gelen rakiplerinin sebep olduğu liderlik mücadeleleri kapsamında test edilen liderlik kapasitesinin izini sürme imkânına sahip bulunmaktayız. Sinan ile siyasî

rakiplerinden ilki Lala Mustafa Paşa arasındaki kıskançlık, Osmanlı-Safevî savaşlarının ilk safhalarında, onların doğu cephesinde aynı zamana (ve dolayısıyla potansiyel olarak çakışan) denk gelen komutanlıklarının koşulları hakkındaki bir rekabetten neşet etmişti.

Azerbaycan'daki cephenin kuzey kesiminin komutanı olan Lala Mustafa Paşa ile üçüncü vezirlik rütbesine sahip olan güney kesiminin komutanı astı Sinan Paşa arasındaki rekabet o raddeye varmıştı ki, 1577 ilkbaharındaki savaş öncesi hazırlık safhasında Kafkas ve Irak cephelerine yönelik eş zamanlı iki cepheli bir saldırı planından vazgeçilmek zorunda kalınmıştı. İki vezir arasındaki bastırılamayan düşmanlık, Ocak 1578'de Sinan'ın görevden alınmasına ve İran cephesinin yegâne komutanı sıfatıyla Lala Mustafa Paşa'nın bulunduğu Erzurum'da tek bir komuta merkezinin kurulmasına sebebiyet vermişti.[15] Her biri umutlarını sadece zafer ve kişisel itibarlarının artmasına değil, aynı zamanda yeni toprakların başarılı bir şekilde fethedilmesinin akabinde sultan tarafından bahşedilecek terfi ve büyük maddî ödüllerin beklentisine de bağlamıştı.[16]

Lala Mustafa'nın 1578 Şirvan Seferi'ndeki başarılarına ve ertesi yıl Tiflis'te muhasara altına alınmış Osmanlı garnizonunu kurtarmak için bir yardım gücü tertip etme çabalarına rağmen, Ocak 1580'de cepheden Erzurum'daki kışlağa döndüğünde, rakibi Sinan Paşa tarafından yapılan bir darbeyle komutadan alındığı haberiyle karşılaşmıştı.[17] Her ne kadar Nisan 1580'de başkente döndükten sonra rakiplerinin karalama kampanyası ile sultanın zihnine ekilen şüphelerin etkisini gidererek veya en azından yumuşatarak politik yaşamındaki talihini yeniden tersine çevirmeyi başarabildiyse de, bu süre zarfında seferin başarısına vurulan darbe telafi edilemez boyutlara ulaşmıştı.[18] Sonunda Sinan, en amansız rakibi Lala Mustafa Paşa'nın Ağustos 1580'de ölümüyle birlikte, aynı anda hem doğu cephesindeki yegâne komutanlığa hem de sadrazamlık makamına atanma hususundaki tutkusunu gerçekleştirebilmişti.

Sinan Paşa'nın yetkiyi elde etmek için verdiği uzun mücadelenin ilk ayağı, uzak bir cephede bulunan bir komutanın, İstanbul'da geride kalan "meslektaşlarının" insafına ne kadar açık bir şekilde bağımlı olduğunu göstermektedir.

Sahadaki komutanın sık sık, sultanın nezdindeki güvenilirliğini baltalamakla meşgul olan İstanbul'daki astlarıyla ilan edilmemiş ikinci bir cephede savaş vermesi gerekmekteydi. Yine aynı kişiler askerî teçhizatı veya askerlerin maaşlarının ödenmesi için gerekli yeterli miktardaki fonu (veya her ikisini birden) göndermemek suretiyle komutanın askeri alandaki başarısına sekte vurmak için elinden geleni yapmaktaydı. Vezirler arasındaki rekabetin İran savaşlarının ilk iki yılında Sinan ve Mustafa Paşa örneğinde olduğu gibi mevcut liderin sefer planlarını ve hazırlıklarını sabote etme derecesine varması nadiren vuku bulmaktaydı. Fakat bu durumun perde arkasında birçok Osmanlı seferinde oynadığını rol açık bir şekilde görülebilir. Liderlik değişimleri ve meydan okumaları hem on altıncı hem de on yedinci yüzyıldaki askeri olayların gelişiminde muazzam bir etkiye sahip olmuştur.

Koca Sinan Paşa'nın siyasetteki uzun kariyerinin sonraki bir aşamasında siyasî ikbali yeni bir rakibin varlığıyla geçici bir süre sekteye uğramıştı. Ferhad Paşa, hem sadrazam olması hem de kısa bir süre önce zafer kazanması sebebiyle görünüşte sarsılmaz bir mevkide bulunan Sinan'ın Macaristan'da cephede olduğu bir zamanı fırsat bilmiş ve Ocak 1595'te Sultan III. Murad'ın ölümünden kaynaklanan geçici iktidar boşluğunun sunduğu fırsattan da yararlanmak suretiyle Murad'ın oğlu III. Mehmed'e sadrazamlık makamına için kendi adaylığını teklif etmişti. Sultan Murad'ın vefatından sonraki bir ay içerisinde Ferhad Paşa rakibi Sinan Paşa'yı yerinden etmiş ve makamını kuvvetli bir şekilde devralmıştı.[19] Sinan Paşa'nın generallik hususundaki kalitesini hiç hesaba katmasak bile, yakın geçmişteki askeri sicilinin

hem temiz hem de benzeri görülmemiş başarılar (yani, bir önceki yıl Győr'ü [Yanık Kale] Osmanlı tarafından fethi) açısından bakıldığında seçkin bir askeri sicile sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Üçüncü ve dördüncü sadrazamlık dönemleri arasındaki dört buçuk aylık ara dönemde Sinan Paşa, başkentin Trakya hinterlandındaki Malkara'daki mülklerinde bulunduğu bir sırada, Ferhad'ı itibarsızlaştırmak ve yeni komutanın ilkbaharda Eflak ve Tuna'nın ağzına yönelik gerçekleştireceği saldırı planlarını akamete uğratmak için elinden gelen her şeyi yapmıştı. Ferhad henüz 27 Nisan 1595 tarihinde cepheye doğru harekete geçmeden önce dahi[20] askerler, Sinan ve Ferhad taraftarları olarak o derece kutuplaşmıştı ki İstanbul sokaklarında şiddet olayları patlak vermişti. Bu olaylar o öyle bir raddeye varmıştı ki ancak Babıali'deki kapıkulu sipahilerinin kışlasına hücum emri veren Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa'nın zor kullanması ile bastırılabilmişti.[21] İronik ve aynı zamanda Osmanlı'nın emperyal itibarı açısından tamamen utanç verici bir şekilde, bu seferdeki ilk kayıplar cephede değil, başkentin surları içerisinde verilmişti. Yeniçeri ve Sipahiler (Bâb-ı Âli'deki altı daimî süvari alayının mensupları) arasında uzun süredir devam eden birlikler arası rekabet sebebiyle, iki gurup arasında güçlükle bastırılan bir gerilim her daim mevcuttu. Ancak bahsi geçen zamanda yeni Sultan III. Mehmed tarafından yalnızca üç ay önce dağıtılan cülus bahşişi sebebiyle askerlerin bu hissiyatı daha da depreşmişti.[22] Bu vesilelerle, sultanın bahşişleri seçici bir şekilde vermesi, kaçınılmaz bir şekilde bir grubun kötü muamele görmüş ve ihmal edilmiş hissetmesine yol açacaktı. Ferhad paşanın bu dönemdeki önceliği Kuzey'deki savaşın acil hazırlıklarına devam etmek olduğundan, cepheye gitmeden önce bu tür can sıkıcı problemleri çözümsüz bırakmak zorunda kalmıştı. Hala çözüme kavuşmamış şikâyet ve sıkıntı sebeplerinden

biri de, Ferhad'ın yedi yıl önce (1558) bu bölgede orduyu kumanda ettiği sırada Osmanlılar tarafından fethedilen kuzeydoğu sınırındaki uzak bir kale olan Gence'de bulunan eski garnizon birlikleri tarafından öne sürülen iddiaydı. Onlar, Ferhad'ın kendilerine Gence'deki eyalet garnizon görevinde üç yıllık bir hizmet süresini tamamlama karşılığında, Bâb-ı Âli'deki süvari alaylarında kalıcı birer ev tahsis etme sözünü tutmadığını iddia ediyorlardı.[23]

Gence olayından dolayı Ferhad Paşa'ya duyulan kızgınlık, İstanbul'daki sokak ayaklanmasının zor kullanılarak bastırılması sırasında Yeniçerilerin kullanılması ve daha birçok çözülmemiş şikâyet ve sıkıntıların bir araya gelmesi; sadrazamın Rusçuk'ta önerilen nehir geçiş yerinin yakınlarındaki Razgrad'a geldiğinde, sefer için göreve çağrılan 40.000-50.000 askerden sadece 4.000 veya 5.000 tanesi görev yerine gelmesi ile sonuçlanmıştı.[24] Ferhad Paşa'nın duruma ilişkin sözlerinin özü, tarihçi Hasanbeyzâde tarafından aktarılmıştır. Ferhad Paşa'nın sözlerinde Sadrazam Vekili İbrahim Paşa'nın, görevlendirilmiş birliklerin cepheye gönderilmesinde kasıtlı gecikmeler yaparak soruna katkıda bulunduğunu dair çok güçlü imalar bulunmaktadır.[25] Ferhad Paşa'nın sayıca son derece azalan askerleri ordunun geçişi için Rusçuk'taki yüzer köprünün çalışmalarını henüz daha tamamlamadan, Temmuz ayı başlarında komutanın görevden alındığı haberini iletmek için bir ulak gelmişti.[26] İbrahim Paşa'nın zımni muvafakatı ve Sinan Paşa'nın başarılı komplosunun doğrudan etkisi, Sinan Paşa'nın yeniden sadrazam olmasının yanı sıra, muharebe için yapılan nihaî hazırlıklarının mevsim ortasındaki en kritik aşamasında cephede feci bir liderlik boşluğu yaratmasıydı. Zamanın en objektif gözlemcilerinin hepsi, sefer başlamışken yapılan bu son dakika personel değişikliğinin, Sinan Paşa'nın sınırsız görülen hırsını tatmin etmekten başka bir amaca hizmet etmediği konusunda fikir birliği içerisindedir.[27]

Her ne kadar Sinan'ın (gerek ilk rakibi Lala Mustafa gerek son zamanlardaki rakibi Ferhad karşısında) kendisini en yüksek rütbeli konuma getirmek için kullandığı taktik ve entrikalar, kişisel hırsın hizmet ahlâkı üzerindeki zaferinin uç bir örneği olsa da, Osmanlı'daki serdarlık makamının her daim çok sakin veya güvenli olduğunu varsaymak bariz bir hata olacaktır. Otoritesine karşı meydan okuma her zaman vezirlik makamını işgal edenlerden gelmiyordu. Bu meydan okuma sıradan askerlerin desteğini alan astları tarafından da gelebilmekteydi. Örneğin, Mezopotamya cephesindeki bir yeniçeri subayının 1626'da İstanbul'daki bir arkadaşına gönderdiği bir mektuptan, sadrazam Hâfız Ahmed Paşa'nın ordu komutanlığının, ordu daha Irak sınırına ulaşmadan önce art arda yedi "güvensizlik" oylamasını atlattığını öğrenmekteyiz.[28]

Yukarıda muhtasar olarak verilen örneklerden, gerek birliklerin mizaç ve meşreplerinden (Tatar, tımarlı, ya da paralı asker) gerek hizipsel iç sürtüşmeler ve düzenli ordu saflarındaki liderlik çekişmelerinden kaynaklansın, şu veya bu sebeple meydana gelen her türlü tefrikanın ordunun performansını etkileyen en birincil etken olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varabiliriz. Bu tür sürtüşmeler, her zaman çok bariz ve hatta fark edilebilir olmasa da, çoğu zaman çok ciddi operasyonel sonuçlara yol açmaktaydı. Hem gizli kıskançlıkların hem de daha açık ve özellikle memnuniyetsizlik kaynaklı düşmanlığın neticesinde, ordunun hızlı veya belirleyici sonuçlar elde etmek için gereken koşulsuz amaç birliği ve tam adanmışlık duygusunun tesiri ile savaşa girmesine ender rastlanan bir durumdu. Askerlerin müşterek savaş ruhunun miras alınmış bir ruh hâli değil; bilakis ortak tecrübe ve paylaşılan risk ile birlikte meydana gelen bir şey olduğu, bu bölümün bir sonraki faslında, askerlerin farklı motivasyonlara sahip olmasının temel sebeplerini tetkik etmeyi bitirdiğimizde daha da netlik kazanacaktır.

Askerî Motivasyon ve İdeoloji ile Dinî Telkinlerin Rolü

Osmanlı savaşçısı üzerine yapılan çalışmaların talihsiz bir eksikliği, bir yandan kişisel motivasyon ile bireylerin hedeflerini, diğer yandan da tüzel hedefler ve devlet çıkarlarını açıkça ayırt edememek (hatta aralarında herhangi bir fark olduğunu kabul etmemek) olagelmiştir. Savaşa katılanların farklı saiklere sahip olması ve aralarındaki çıkar çatışmalarının göz ardı edilmesi bireyin rolünü o derece önemsizleştirmiştir ki savaşlardaki insan katkısı neredeyse algılanamaz hale gelmiştir. Devletin yaklaşım ve hedefleri, düşüncelerimize o derece hükümran olmuştur ki, askerlerin bunlardan başka hedefleri olabileceği gönül rahatlığıyla görmezden gelinmiştir. Her ne kadar burada, Osmanlı savaşında ideolojinin rolü hakkındaki mevcut düşüncenin sistematik bir tashihine girişemesek de, doğru bir yaklaşım benimsememizin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Osmanlı savaşçılarının ruh hâli ve tutumlarını yeniden inşa etmek gibi çok daha zor bir görevle devam etmemiz ancak tanımsal bir netliği zihnimize yerleştirdiğimizde mümkün olacaktır. Bizim için erişimi en kolay olan görüşler her zaman savaş propagandacıları ve müdafileri tarafından ifade edilenler olsa da, savaşı yürüten ve bizzat iştirak edenler tarafından bu görüşlerin içtenlikle paylaşıldığı çok şüphe götürür bir varsayımdır.

Kendimizi "yönetim makamı" tarafından neşredilen savaşla ilgili görüşlerden tecrit etmemiz kolay bir iş değildir. Ayrıca savaşa iştirak edenlerin halet-i rûhiyelerini tam manasıyla anlamak bir yana, bu gayeye bizi yaklaştıracak bir vasıta bulmak dahi çok daha büyük zorluklar doğurmaktadır. İnsan motivasyonu son derece karmaşıktır; üstüne üstlük zamansal engeller ve kültürel farklılıklar bu meseleyi idrak etme imkânımızı daha da daraltmaktadır. Elbette burası farklı tarihsel analiz ekollerinin karşılaştırmalı değerleri üzerine felsefi bir

tartışmaya girmemizin için uygun değildir. Ancak yine de, en azından Osmanlı toplumsal gerçekliklerinin incelenmesi söz konusu olduğunda, fikirlerin insanların esinlenmesinde ve dolayısıyla tarihsel nedenselliği belirlemede en etkili belirleyici güç olduğu ilkesini destekleyen argümana verilen ağırlık, son birkaç on yıldaki araştırmalardaki egemen unsur olmuştur. Bu sebeple, fiziki etkenlerin dengeleyici önemini vurgulayan yaklaşımların tartışma alanına girmesine dahi fırsat verilmediğini belirtmemiz gerekmektedir.[29] Bu tür önemli sorunlar ve araştırma dengesizliklerini burada çözme veya tashih etme imkânı olmasa da, ilgili temel sorunların bazılarını tecrit etmek ve uygun açıklayıcı kanıtlar sunmak suretiyle, en azından bazı alternatif soruşturma yolları ileri sürebiliriz. En değerli içsel his dünyaları hakkında yalnızca bölük pörçük yazılı kanıtlar bırakan sessiz kitlelerin (askerler de dâhil) zihinsel çerçeveleri, tutumları ve motivasyonları hakkındaki araştırma sahası; bırakın yeterli bir şekilde incelenmeyi, hâlâ daha Osmanlı çalışmaları prensipleri kapsamında nadiren fark edilen bir alan olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, "sıradan insanın" duyguları hakkındaki bilgi eksikliğimizi, onları en az anlayan ve takdir eden Osmanlı aydınları tarafından sağlanan bilgilerle gidermek, bizi yalnızca hedefimizden daha da uzaklaştıracaktır. Olması gereken şey, Osmanlının davranışlarına yön veren maddî ve manevî saiklere eşit derecede önem atfeden daha dengeli bir araştırmadır.

Önümüzde duran ilk mesele, Osmanlı savaşçısının savaşa katılım vazifesine olan bağlılığında, itikadının ve dinî sadakatinin oynadığı roldür. Bu konuda çoğunluğu basit kültürel sterotiplere ve Osmanlı ruhunun karikatürize edilmiş değişmeyen değerlendirmelerine dayanan pek çok şey yazılmakla birlikte, imparatorluğun yüzyıllarca süren varlığı boyunca değişen tarihsel koşullara en ufak bir atıfta bile bulunulmamıştır.[30] Her ne kadar ortak dinin, Osmanlı askerleri arasındaki birlik ruhu duygusunu temin eden çeşitli birleştirici

etkenlerden ve bağlayıcı unsurlardan biri olduğu kesin olsa da, tüm Müslümanların cihada katılması konusundaki teorik yükümlülüğe sıkı bir lafzi yorum getirme eğilimi, ortalama bir askerin motivasyonunun hatalı bir şekilde tek bir kaynağa dayandığının vurgulanmasına yol açmıştır. Esasen cihada katılma zorunluluğu, Müslüman toplum istila tehdidi ile karşı karşıya kaldığında uygulanan oldukça sınırlı ve esnek bir kavramdı. Ortak bir kafa karışıklığı, cihadın tüm zamanlarda bütün Müslümanlar üzerine evrensel ve koşulsuz bir yükümlülük olduğu varsayımından kaynaklanmıştır. Böyle bir durum, sınırları, özellikle 1500 ila 1700 arasındaki en parlak devirleri olmak üzere, 600 yıllık tarihlerinin büyük bir kısmında bu tür tehditlerden muaf olan Osmanlılar için çok nadiren geçerli olmuştur.[31] Osmanlı askerini, yalnızca soyut bir davanın aracı olan, normal insan duygularının tüm yelpazesinden yoksun içi boş bir karaktere dönüştürmekten kaçınmak için, kanunlarla belirtilen ayrımların çok daha ötesine geçen bu tür ayrımları net bir şekilde görmeye devam etmemiz oldukça önemlidir.

Birleşik Devletler'de modern ordu üzerine elliden fazla generalle görüşmeyi içeren bir araştırmanın sonucunda araştırma görevlisi bir şekilde beklenmedik bir sonuca ulaşmıştır. Buna göre, askerlerin dinî görüşleri (bu örnekte subaylar) birlik ve beraberlikte bir odak noktası olabileceği gibi; her zaman bir dereceye kadar kişisel tercih, hizipsel tarafgirlik ve geçmiş yaşanmışlıklara dayanan ön yargıların etkisi sebebiyle bir tefrika kaynağı da olabilirdi.[32] Farklı bir kronolojik bağlamda erken modern Fransız ordusu üzerine yapılan araştırmaların ikna edici bir şekilde gösterdiği üzere, genel beklenti ve bilinenin aksine, Devrimci dönem askerinin ilham kaynağı vatana olan hizmet duygusu veya devrimci coşkudan ziyade daha ayakları yere basan duygulardı. Bunlar birliğe sadakat ve müşterek emekten kaynaklanan yoldaşlık duyguları ile tehlikelere beraber göğüs germe ve ortak teşebbüsün işe yaraması için tesa-

nütün gerekli olduğunun anlaşılmasıydı.[33] Bununla birlikte, Osmanlı askerinin efendisinin davasına olan ideolojik bağlılığının belirgin sınırları olduğu sonucu, Osmanlı Devleti'nin gazi kökenleri üzerine onlarca yıldır süren bitmek tükenmez bir tartışmanın bıraktığı boşluğu ancak kısmen doldurabilecektir. Osmanlı askerini ne insanüstü konumundan aşağı indirip ne de insanlık dışı konumundan yukarı çıkartmayarak yalnızca insan olarak değerlendirmenin bir zorunluluk olduğu, Osmanlı askerî meselelerini araştıranlar tarafından yeni yeni idrak edilmeye başlanmıştır.

Belki de meseleyi daha ileri bir açıklığa kavuşturmanın en iyi yolu, Osmanlı askerî değerlerinin ve uygulamalarının uzun vadede evrildiği tarihsel bağlamı kısaca özetlemek olacaktır. On dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, özellikle Anadolu ve Doğu'daki askeri emsalleri (ve bazen kendinden kuvvetli olanlar) tarafından beklenmedik bir yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya olan yeni filizlenmeye başlayan bir yapıydı. Bununla birlikte, 1500'lere gelindiğinde, imparatorluğun jeopolitiği büyük oranda değişikliğe uğramıştı. İmparatorluğun 1480 sonrasındaki etkileyici ve görünüşte dizginlemez genişlemesi sebebiyle, Osmanlıların 1460 ile 1475 yılları arasındaki on buçuk yıllık dönemde gerçekleşen kritik olaylara kadarki vaziyetinin oldukça muallak olduğu çoğu zaman kolaylıkla göz ardı edilen bir gerçekliktir. 1459'da Semendire'nin düşmesine ve ardından Sırbistan Krallığı'nın kesin ilhakına kadar geçen sürede, Osmanlıların sağlam veya kalıcı bir Avrupa gücü haline geldiğini kabul etmemiz mümkün değildir. Osmanlının Doğu'daki mutlak hegemonyası, Uzun Hasan ve takipçilerinin 1473 yılındaki Otlukbeli Savaşı'nda boyun eğdirilmesinden sonra gerçekleşmişti. Osmanlı hanedanının, bu emperyal büyüme ve ittihat döneminde zaman zaman sendeleyen saltanatını kuvvetlendirmek adına katı bir ideolojik dil kullanması ne yeni ne de şaşırtıcı bir şeydir.

Dünya (veya en azından üç kıtadaki) imparatorluğunun kesin olarak kurulmasının akabinde, on altıncı ve on yedinci yüzyılların sözde *Pax Ottomanica*'sı sırasında, Osmanlılar fanatizmin yayılmasından (özellikle dâhilde) korkmalarını gerektirecek pek çok şey yaşamışlardı. I. Süleyman'ın tahta çıkması ile birlikte, dine karşı daha toleranslı bir yaklaşım ve Osmanlı dış politikasında daha büyük bir enternasyonalizm kuvvetli bir şekilde hissedilmeye başlanmıştı.[34] Osmanlılar 1459 yılında Sırbistan, 1463 yılında ise Bosna'yı topraklarına katmış; 1521'de Belgrad'ın düşmesinin ardından Tuna sınırından Güney Macaristan'a doğru ilerlemiş ve böylece tüm bu topraklar sınır bölgesi statüsünden çok hızlı bir şekilde ülke topraklarının çok önemli bölgeleri hâline gelmişti. Bunun neticesinde, Osmanlılar bir Avrupa gücü olarak konumlarını sağlamlaştırmışlardı. Bu durum, Osmanlı Hanedanı'nın yönetim ruhu ve kültürü üzerinde derin bir etkiye yol açmıştır. Osmanlıların bir imparatorluk gücü olarak uluslararası arenada rüştünü ispat etmesi ancak on altıncı yüzyılda gerçekleşmiştir. 1500 yılına gelindiğinde bu tür küresel boyutlara ulaşan bir imparatorluğun temel ilkeleri hoşgörü, pragmatizm ve istikrardı. Bu ilkeler sadece dış ilişkiler alanında değil, aynı zamanda gayrimüslimlerin toplumsal özerkliğini güvence altına alan millet sisteminden başlayarak; devletin genel sosyal, ekonomik ve adli sistemlerinin temelini oluşturan paternalistik önceliklerine kadar tüm iç işlerini düzenleyen politikalarının merkezinde yer almaktaydı.

On altıncı yüzyılda Osmanlı toplumu kendisini (pratik nedenlerle) döneklere ya da modern terminolojiyi kullanırsak, Avrupa'daki komşu devletlerden gelen "saf değiştirenlere", "mürtetlere" ve "hainlere" giderek daha açık hale getirdi. Osmanlılar ekonomik ve sosyal yaşamlarının zenginleşmesi için sunabilecekleri çok fazla şey olan bu göçmen nüfusun dinî kimliğine çok fazla vurgu yapmak suretiyle, bu tür yerleşimcileri tam olarak cezbeden dinamiği –yani Osmanlı toplumu-

nun genel hoşgörüsünü– altüst etme riskini alıyorlardı. Arap vilayetleri dışındaki çoğu Osmanlı eyaletinde vatandaşlarının kahir ekseriyeti için Müslüman kimliğinde ve dindarlığın kamusal ifadesinde ısrar etmek, Osmanlıların artık devam ettirmeyi göze alamayacağı bir politik hedef haline gelmişti. Osmanlı dünyasının ufukları on dördüncü ve on beşinci yüzyılın başlarındaki sınır gazilerinin tanıyamayacakları kadar değişmişti. On altıncı yüzyıldaki Osmanlı emperyal başarısı artık mütemadiyen dıştaki Hıristiyan düşmana karşı verilen mücadeleye değil, bunun yerine tüm çeşitli yerli (hem Müslüman hem gayr-ı Müslim) nüfusu motive edebilecekleri müşterek bir ruhun doğru bir şekilde işlemesine yapılan vurguya dayanmaktaydı. Osmanlıların Avrupa ile olan sınırlarının istikrara kavuşmasının akabinde[35], I. Süleyman'ın saltanatının son yılları kadar erken bir tarihte bile idrak edildiği üzere, katı bir dindarlık söylemine dayanan Osmanlı emperyal ideolojisinin geçerliliği tamamen olmasa da, giderek daha uygunsuz bir hale gelmişti.

1606-1660 yılları arasında Macaristan cephesinde tam ölçekli veya açıkça ilan edilmiş bir savaşa girilmemesi, Osmanlıların Kıta Avrupası ile ilişkilerinin evrimininde etkili (barış içinde bir arada yaşama döneminin daha da erken başladığı İtalya yarımadasının aksine[36]) olan ancak nadiren hakkı teslim edilen temel bir gerçekliktir. Bu süre zarfında, Osmanlıların Avrupa ile savaşı daha az acımasız hale gelmekle kalmamış, aynı zamanda devlet tarafından örgütlenme biçimleri de neredeyse tamamen ortadan kalkmıştı. Kleinkrieg olarak adlandırılan olguyla ilişkili olan hafif çarpışmalar ve diğer yerelleşmiş çatışma biçimleri, I. Süleyman'ın ölümünün hemen ardından Osmanlı-Habsburg arasındaki ilişki biçiminin ayırt edici vasfı olmaya başlamıştı. II. Maximillian'ın 1568'de Osmanlılarla ateşkes yapması, savaşın iki taraf içinde bir tür "nihai çözüm" olarak sürdürüldüğü dönemin sona geldiğine işaret etmekteydi. Ayrıca, 1590'larda savaşın yeniden patlak vermesi, Süleyman'ın

başlattığı fetih savaşlarının kaldığı yerden devam etmesinden daha çok, Avusturya-Macaristan'ın iç siyasetiyle (Osmanlıların kendi isteğiyle içine çekildiği bir girdap) ilgiliydi.[37]

1606 ile 1660 yıllarında Osmanlı-Habsburg arasında kesintisiz olarak süren yumuşama (*détente*) iki tam nesle yayılmış ve sadece savaşın tabiatı üzerinde değil, düşmanın kendisiyle ilgili tutumlarda da büyük bir etki meydana getirmişti. Bu dönemde gerçek bir kültürlerarası "diyaloğun" ortaya çıkıp çıkmadığı tartışma konusu olmaya devam etse de, her şeye rağmen, on yedinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde, kâfire karşı topyekûn gaza fikrinin eski dinamizm, itibar ve cazibesinin çok cüz'i bir kısmını muhafaza edebildiği çok açık olan bir husustur. Ayrıca bu durum (bırakın savaşın pratik gerçeklerini düşünen katılımcılıları, en idealist Osmanlı aydınları tarafından bile) geçmiş bir çağdan kalma anakronik ve pratik değeri olmayan bir tereke olarak görülmeye başlanmıştı.[38]

Osmanlı "gaza" idealinin, imparatorluğun yüzyıllar boyunca yaşadığı iniş ve çıkışların etkisinden muaf olduğu ve tüm Osmanlı savaşlarının arkasındaki statik (en yüksek yoğunlukta yaşandığı varsayılarak) ve değişmeyen itici güç olarak kaldığı, aynı zamanda normları ve uygulamaları tayin ettiği yönündeki çok yaygın olan görüş tamamen tarih dışıdır. Bu bağlamda, din ve dindarlık arasına net bir sınır çizgisi çizmek oldukça önemlidir. Çoğu zaman savaşların kökeni ve içsel motivasyonu olarak sunulan şeyin –yani dindarlığın– dinin devletin yayılmacı dış savaşlar yoluyla yeni topraklar kazanma çabalarına devlet ideolojisinde bir payanda olarak kullanılması (istismarı) ve *ex post facto* bir meşrulaştırma aracı olması şeklinde tanımlanması daha doğru olacaktır.[39] Kanuni Sultan Süleyman'ın (daha da önemlisi babası I. Selim'in) dinî propagandayı, komşu Safevî İran'ında "ayrılıkçılara" yönelik yayılmacı savaşlarını meşrulaştırma aracı olarak kullanması, dinin bir dış politika aracı olarak

kullanılmasının en göze çarpan örneklerinden sadece biridir.[40] Devletin kamu düzeninin ihtiyaçlarını karşılamak için dinî kimliği ön plana çıkarması, dinî inancın diğer ve kişisel olarak daha anlamlı tezahürlerinden çok dikkatli bir şekilde ayırt edilmelidir. Din hem manevî değerlerin hem de şahsi dindarlığın vazgeçilmez bir kaynağı olduğu için bireyin vicdan ve inanç âlemi üzerinde tartışmasız bir güce sahipti. Her ne kadar raison d'etat (varoluş nedeni) on altıncı yüzyılın bir bölümünde bu ideali diri tuttuysa da, Batı'da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da Haçlı seferleri döneminden kalma çok sayıda idealin sürdürülmesi giderek artan bir hayal kırıklığı meydana getiriyordu. On altıncı yüzyılın sonuna gelindiğinde, daha geniş toprakları korumanın ve aynı zamanda Batı'ya meydan okumayı tam bir yoğunluk ve inandırıcılık düzeyinde sürdürmenin kaynak maliyeti, bizzat devlet tarafından da idrak edilmeye başlanmıştı.

Yerli tarihçilerin ve yorumcuların dönemin Osmanlı sosyal ve politik görünümü hakkındaki telakkilerine dönüp baktığımızda ferahlatıcı bir samimiyetle karşılaşmaktayız. Bu müellifler, insanları (özellikle de askerleri) savaşa katılmaya iten maddî motivasyonları değerlendirirken, savaşa iştirak edenlerin dünyevi kaygılarını gizlemek için hiçbir teşebbüste bulunmamaktadırlar. Yalnızca manevî değerlere vurgu yapmak ve normal insanî duyguların çok daha geniş etkilenim imkânına sahip olduğu konusunda gösterilen isteksizlik tamamen modern bir yanlış anlayıştır. Dönemin yorumcularına göre, görevdeki askerlerden hâlis ve diğerkâm bir bağlılık göstermelerini ya da sıradan fâniler için hayal bile edilemeyen yüksek ahlâkî ilkelere sıkı sıkıya uymalarını beklemek tamamen gerçek dışıydı. Zamanın çoğu realist (şüpheci) mütefekkiri, askerlerin çabalarının efendilerinin veya siyasî temsilcilerinin vatanperver veya dindar hedefleriyle uyumlu hale getirilebilmesi için, askerlerin bir dizi maddî teşvik ile cesaretlendirilmesi (ayartılması) gerektiğine inanmaktaydı.

Maddî Saiklerin Savaştaki Rolü Üzerine Dönemin Osmanlı Kroniklerinin Görüşleri

On yedinci yüzyılın ortalarında yaşamış bir tarihçi ve hezarfen olan Kâtib Çelebi, bir yandan hükümdarın desteği ile imparatorluk ihsanları; diğer yandan da hükümdar tarafından uygulamaya koyulan yayılmacı projelere karşı askerlerin coşkusunun gücü hakkında çok akıllıca gözlemlerde bulunmuştur. IV. Murad'ın 1635 yılında Erivan'a yaptığı seferle ilgili olarak, tarihçi "İnsanlar efendilerinin bahşişleri karşısında esirdir[41]" şeklindeki Arapça vecizeyi nakletmektedir. Çelebi, bir hükümdarın tebaasının maddî beklentilerini yerine getirme noktasındaki başarısızlığının tebaanın hükümdarın davasına olan sadakatleri üzerindeki yıkıcı bir etkisi olduğu hakkında siyasî yaşamın bir başka temel ilkesini nakletmektedir: "Vaad ettiği hediyeleri (hibe) ihsan etmeyen sultanın hükümdarlığı ve iyi talihi kısa sürede geçer gider (zehebe)."[42]

Osmanlıların 1690'da Belgrad'ın yeniden almalarıyla inisiyatifi yeniden ele geçirmelerinden sonra Kutsal İttifak güçlerine karşı yeni saldırılar için bir coşku yaratma girişimlerini yazan kronikçi Mevkûfâtî, o sırada Osmanlıların savaş güçlerini oluşturan unsurların en azından bir kısmı arasındaki farklı dürtülere açık bir şekilde atıfta bulunmaktadır. Mevkûfâtî, özellikle sözleşmedeki asgari zorunlu hizmet süresini yerine getirir getirmez daha düşmanla doğru dürüst bir şekilde çatışmaya girilmese dahi çaba göstermeyi terk etmeyi alışkanlık haline getiren ordu düzensizlerini çok sert bir dille kınamaktadır. Mevkûfâtî, Sadrazam ve komutan Çelik Ali Paşa'nın Ekim 1692 sonlarında düzensiz birliklerin genel izin yönündeki taleplerine gönülsüzce rıza göstermesinden bahsederken şöyle demektedir:

"Farklı kökenlerden" gelen sıradan askerler (yani ordunun süprüntüleri), 1683 yılındaki Viyana yenilgisinde bunun tadını ilk kez aldıklarından beri, otağ-ı hümayun'un yağma-

lanmasının lezzetli hatırasını akıllarından çıkartamıyorlardı. [Bu durum, Kara Mustafa Paşa'nın yenilgisinden sonra tüm ordu geri çekilmek zorunda kaldığında gizli bir fayda olarak zuhur eden bir fırsattı]. İçinde bulunduğumuz yılda (1692) bu lezzetlerin tekrar ele geçmesi hususunda ümitleri kesilince "mevsim sonu (Ruz-i Kasım) yakındır" bahanesini sunmak suretiyle safları yardılar ve otağ-ı hümayun'un merkezini terk edilmiş ve korumasız bırakarak kırsala dağıldılar."[43]

Yazar her ne kadar bu anormal ve kabul edilemez davranışın sadece ordu safları arasındaki rezil unsurlar (erazil) olarak adlandırdığı kişiler tarafından yapıldığına dikkat çekse de, şahsi zenginleşme fikrinin tüm rütbelerdeki askerlerin her daim aklının bir köşesinde olduğunu öne sürmektedir. Yazar, *Honi soit qui mal y pense*[i] kaziyesine dayanarak vehimlerini gerçekten hayata geçirme ve talihin yollarına sereceği beklenmedik karlar içinden aslan payını biriktirme yüzsüzlüğüne tenezzül edeceklerin yalnızca "rezil olanlar" olabileceğini söylemektedir. Bununla birlikte ordu saflarındaki arkadaşlarının bu tür sınırsız maddî ödüller karşısında baştan çıkmasının tıpkı diğerleri kadar mümkün olduğunu ima etmekten de geri durmamaktadır. Sıra dışı şekilde açık sözlü olan bir Osmanlı yorumcusunun gerçekçi değerlendirmesine göre, askerlerin savaş esnasındaki hareketlerine canlılık kazandıran en büyük muharrik etken, soylu bir dava uğruna üstlenilen vazife veya yoldaşları uğruna fedakârlık yapmak değil, insanın tabiatında var olan tamahkârlıktı. Bunun açıkça ifade edilmesi veya bastırılması; anında fark edilmesi veya geçici olarak ertelenmesi, en azından Mevkûfâtî'ye göre önemsiz bir durumdu.

---

i Literal olarak bu konuda kötü düşünen utansın demektir. Efsaneye göre bu deyim ilk kez 14. yüzyılda Kral III. Edward tarafından, Joan of Kent ile dans ederken Joan'ın diz bağının (jartiyer) ayak bileğine kadar kayması ve diğer konukların kıs kıs gülmesi üzerine söylenmiştir. Kral, diz bağını alıp kendi bacağına bağlayarak Joan'ın onurunu savunmuş ve bu olaya gülen herkesin onursuz ve şövalyelikten uzak olduğunu göstermek için "Honi soit qui mal y pense" demiştir. (ç.n.)

Üçüncü bir kısa hikâye, askerler ve savaşçılarla değil, bilakis savaştan başka bir şekilde kâr elde edenlerle ilgilidir. Sonuçta görevi hem sultanı yüceltmek hem de davasını kutsallaştırmak olan tarihçilerin ahlâkî mülahazalarına çok fazla mânâ yüklemek tehlikeli olsa da, alıntıladıkları hem özel hem de resmî suistimal vakaları ve ortaya koydukları olumsuz rol modeller, açıkça gerçek olaylardan iktibas edilmiş hayat hikâyeleridir. Tarihçilerin asıl kaygılarının sultanın yüceltilmesi (ve buna bağlı olarak savaşlarının) ve sultanın daha büyük ihtişama kavuşması için yapılan onurlu işlerin kaydedilmesi olduğu bir gerçektir. Fakat bu durum tarihçilerin, tedbiri elden bıraktığı ve kamu görevi icra eden akranlarının ve çağdaşlarının onursuz veya topluma zararlı davranışlarını ifşa ettikleri kayda geçirilmiş birkaç örneğe çok daha fazla güvenilirlik ve önem atfedilmesini sağlamaktadır. Anlatısının ilk bölümünde sultanın tarihçisi Mustafa Naîmâ'nın müsveddelerinden yararlanan Mehmed Râşid'in resmî tarihinde bununla ilgili bir örnek bulunmaktadır.[44]

Resmî tarihte, 1697 Eylülü'nde Zenta'daki feci Osmanlı yenilgisinin ardından imparatorluk ordusu baş kasabı ve et tedarikçisi olan ve hazineye yalan beyanda bulunmakla itham edilen Kara Mehmed Ağa hadisesi nakledilmektedir. Bu anlatıma göre, sadrazam tarafından bir sonraki sefer mevsimi için ordunun et ihtiyacına ilişkin tahmini alınmak üzere sahraya çağrılan Kara Mehmed, 60.000 baş koyun gibi abartılı bir rakam bildirmişti. Osmanlı yenilgisinin ardından, hazineye, sadece resmi olarak onaylanmış et talebinden oluşan 60.000 koyun için değil –ki bu rakam Eylül ayı başlarındaki mevsim ortası yenilgisi sırasında sadece kısmen teslim edilebilmişti– bilakis "cepheye nakledilirken zayi olan" tamamen akıldışı fazladan bir 30.000 baş için de talepte bulunmuştu. Normal zamanlarda dahi 90.000 baş koyun için toplu bir ödeme talebi sunan uydurma beyanlar yeterince kötü olsa da, ciddi toplumsal kayıplar ve genel bir felaket anında kişisel açgöz-

lülüğü yansıtması sebebiyle kroniklerin nazarında bu durum iki misli bir haysiyetsizliğe tekabül etmekteydi.[45] Kara Mehmed'in hiç şüphesiz bu istisnai durumu, savaş zamanında (veya bu durumda savaşın hemen sonrasında) meydana gelen toplumsal bilinç ve vicdan eksikliğinin çarpıcı bir örneğidir. Ancak, dikkate şayandır ki, hazineyi dolandırmak için kurulan bu tezgâh, başkentteki bir grup üst düzey dost ve destekçiden önemli bir yardım da almıştı. Öyleyse bizim bunu sefere mahsus bir örnek olarak değerlendirmemiz gerekmektedir. Bu durum son derece büyük bir suç olmasının yanı sıra; kişisel veya ortak kazanç imkânlarını en üst düzeye çıkarırken, savaşla ilişkili kayıp ve riskleri en aza indirgemek isteyenlerin sadece askerlerden oluşmadığı noktasında faydalı bir hatırlatıcı görevi görmektedir. Askerlerin sivil hayatta kendilerinden farklı (genellikle üst konumda) olanlardan daha yüksek bir ahlâkî duruş sergileyecekleri beklentisi inandırıcı ve mantıklı olmaktan oldukça uzaktır.

Askerlerin savaşla ilgili izlenimlerini ve sıradan askerlerin komutanlarına karşı tutumlarını kaydeden nadir bir edebi belge, bize toplumsal bölünmeler[46] ve bunların savaşa olan iştiyakı ne şekilde etkilediğine dair seçkin bir bakış açısı sunmaktadır. Bu iktibaslar, özellikle son dönem Osmanlı tarih yazımında, yalnızca din ve devlet adına girişilen bir teşebbüs olarak görülen savaşın bir takım kişisel ve insani boyutlarını gözler önüne sermektedir. Belgeye göre, 1673 yılında Kamaniçe (Kamanetz-Podolsk) garnizonundaki Osmanlı askerlerinin başındaki kıdemli subaylar, yüksek karlar elde etmek için savaş zamanında şişirilmiş fiyatlar üzerinden depolanmış tahıl istihkakını düşmana satmışlar ve böylece askerler mahrumiyet içinde kalmışlardı.[47] Sıradan Müslüman askerlerin ve başlarındaki subayların yanı sıra, savaşın sonucu ile alakadar olan ekâbir ve ileri gelenlerin motivasyonlarını incelerken, dikkatle incelenmemiş kültürel farklarla ilgili varsayımlara çok fazla bel bağlamamak gerekmektedir. Müslümanların, fıtri bir

eğilim olarak, daha temel maddî kaygılar yerine ruhanî değerlere ve saiklere Hristiyan muadillerinden daha fazla değer atfetmesi gibi bir durum mevcut değildi. Dinî-kültürel bölünmenin her iki tarafında da maddî çıkarlar, savaşın hem kişisel hem de kolektif düzeyde yürütülmesinin en önemli sebebi ve çoğu durumda temel gerekçesi olarak kalmaya devam etmişti. Osmanlı'nın nazarında savaş, ruhanî değerlerini tebaasına empoze etmek arzusundan daha çok; toprakları, kaynakları ve ticaret yollarının kontrol etmeyle ilgiliydi. Her hâlükârda, zorla din değiştirme çok açık bir şekilde İslam hukuku tarafından bir savaş gerekçesi olarak görülmüyordu.[48]

Savaşı harekete geçiren salt maddî saikler açısıdan düşünüldüğünde, en büyük ilgi ve katılımın savaşın neticesinde en fazla menfaat elde edeceklere kişilere atfedilmesi makul bir yaklaşımdır. Savaş ile ilişkili yüksek ekonomik çıkarlar bağlamında hatırımıza gelen olay, 1600 dolaylarında Hırvatistan'ın yarı bağımsız Ban'ı Nicholas Zriny'nin Osmanlılara karşı savaşın sürdürülmesi noktasındaki kararlılığıdır. Bu kararlılık, Zriny'nin (gerekirse özel kaynaklarından yapılan tahsisatlarla) aile servetlerinin temel kaynağı olan sınır köylerinde meskûn olanları ve gelirlerini koruma arzusu ile açıklanmaktadır.[49] Sınır bölgelerinde mülkleri olan Hıristiyan ileri gelenleri, Osmanlıların ilerlemesine direnirken toprağa ve onu işleyen köylülere büyük ölçüde bağlı olan kişisel servetlerinin, varlıklarının ve yatırımlarının güvenliğini temin etmekteydiler. Onların en öncelikli kaygısı bu yatırımların korunmasıydı. Kraliyet menfaatlerinin geliştirilmesi ve genel Hristiyan refahı gibi soyut kavramlar çok uzak, en iyi ihtimalle ikincil öncelikleriydi.[50]

Maddî motivasyonun genel kapsamı hakkındaki açıklamamızı tamamlamadan önce, savaşa, sözleşmeden doğan yükümlülük, alay sadakati ya da kendi soyut yükümlülük ya da görev bilinçleriyle değil; aşikâr bir ganimet arzusuyla katılan özel bir savaşçı kategorisini göz önünde bulundurmamız

daha uygun olacaktır. Sefer esnasında, sivil hedeflere yönelik "fırsatçı saldırılar" olarak adlandırılabilecek durumlar sıklıkla ortaya çıkmaktaydı. Bu terim hiçbir şekilde düşman topraklarında gerçekleştirilen tüm akınlar için geçerli değildi. Nitekim görünüşteki düzensizliğe rağmen bu akınlar, belirli askeri hedeflere ulaşmak için dikkatlice planlanmaktaydı. Düşman hatlarının ötesinde gerçekleştirilen Tatar akınlarının temel amacı, Tatar süvarileri için ganimet ve zenginlik biriktirmek değil, cepheye bitişik olan bölgelerin hayvan otlatma potansiyelinden yararlanarak Osmanlı ordusu üzerindeki ikmal baskını hafifletmekti. Aynı zamanda hedef, düşman ikmal hatlarındaki aksamayı en üst düzeye çıkarmak ve düşmanın tüm potansiyel yiyecek ve yem kaynaklarına erişimini kısıtlamaktı. Ancak bu akıncı guruplar içindeki bazı unsurların, savaşa katılımı yağmaya açık bir davet olarak algıladıklarını inkâr etmek anlamsız olacaktır. Bu baskınlarda elde edilen kolay taşınabilir ve satılabilir mallar, özellikle de canlı hayvan ve köylü esirlerinin bir kısmı, katılımcılara tahsis edilmekteydi. Evliya Çelebi bu akıncı gurupların amaçları ve örgütlenmesi konusunda güvenilir bir tanık olarak telakki edilebilir. Çünkü onun gözlemleri, Haziran 1664 yılında sadrazamın Zrinvar kuşatmasıyla aynı zamana denk gelen, bizzat kendisini de katıldığı ikincil bir saptırma cephesinde yapılan baskınlara dayanmaktadır.

Evliya'nın anlatımından açık bir şekilde anlaşıldığı üzere, bu guruplar arasında genellikle birbiriyle çelişen amaçlarla hareket eden iki karşıt düşünce ekolü bulunmaktaydı. Bu akıncı gruplarının dâhili çeşitliliğine, şahsi gündemlerinin peşinde koşan son dakika gönüllülerinin (fırsatçıların) eklenmesiyle, bu çeşitlilik öngörülemeyen bir şekilde artabilmekteydi. Bu tür akınların temel özelliği, milisleri ve garnizon kuvvetlerinin aktif esas cepheye gönderilmesi sebebiyle savunması zayıflamış bölgelere hücum etmekti. Akıncıların düşman topraklarının iç bölgelerinde kararlı bir direnişle karşılaşma

ihtimalinin düşük olması, akınlar için asker alımlarını çok daha kolay bir hale getirmekteydi.[51] Osmanlı köle baskını seferleriyle ilgili anlatımlardan açık bir şekilde anlaşıldığı üzere, yerel milisler mahallerinde meskûn iken, katılımcıların pusuya düşme riski oldukça yüksekti.[52] Fakat savaş zamanı akınları "gönüllülerin" nazarında asgari risk ve büyük maddî kazanç olanağı anlamına gelmekteydi.[53] Evliya'nın anlattığına göre yakınlardaki Osmanlı ilçesi Pojega'dan toplanan küçük bir haydut grubu ile askerî amacı Slovenya'daki düşman hatlarının ötesinde bir yan cephe açmak olan Kırım tahtının varisi Ahmed Giray Han'ın komutasındaki Tatar kuvvetleri arasında gayri resmi bir ittifak yapılmıştı. Evliya, ganimetlerin adil bir şekilde dağıtımı ve pazara güvenli bir şekilde nakliyesi için en uygun zamanlama konusunda eski müttefiklerin birbirine düştüğüne tanıklık etmişti. Evliya çoğunlukla Tatarlardan oluşan bir gurubun, operasyon askeri hedeflerine ve potansiyeline daha tam bir şekilde ulaşana kadar ortaklığın sürdürülmesini tercih ettiğini belirtmektedir. Buna rağmen Evliya, son dakika "gönüllüleri" ile sınır bölgelerinden gelen fırsatçı akıncıların, askeri aktivitenin derhal sona ermesini, böylece üsse hızlı bir şekilde dönerek Ösek'te kurulacak olan mevsim fuarında maiyetlerindeki ganimeti ellerinden çıkarmak istediklerini kaydetmektedir.[54] Evliya, kendisinin payları denetleme ve paylaştırma (kassam) görevi sebebiyle, yağmanın dağıtımında bir menfaat elde ettiğini açıkça beyan etmektedir.[55] Bir kişinin eğitimi, sosyal konumu ve yüksek ideallere bağlılığı ne olursa olsun, müşterek çaba yoluyla elde edilen gelirlerin paylaşımında kendi payını savunmak istemesi gayet doğaldır. Askerler bu duruma bir istisna teşkil etmemektedir.

Osmanlı savaşçısının kişisel çıkarlarını ideolojik ya da dinî bir davaya bağlılıkla cem etmesinin herhangi bir şekilde mantıksız ya da tutarsız olduğunu öne sürmek yanlış olacaktır. Ancak, birçoklarına göre aksini düşünmemiz gerekse de, Osmanlı askerlerinin karşı karşıya geldikleri Hristiyan askerlerden bireysel

emeklerinin karşılığını alma noktasında daha az istekli olduklarını kabul etmek oldukça zordur.[56] Grup dayanışması ve gerekirse toplumun menfaati için fedakârlık yapmak Müslüman toplum tarafından desteklenen değerlerdi, ancak bu normlara bağlılığın bireyselliğin tamamen bastırılmasıyla yoluyla elde edildiğini varsaymak hatalı olacaktır. Hem Müslüman hem de Hıristiyan askerler savaşta zafer (veya bazen sadece hayatta kalma) peşinde koşarken içsel bir güç kaynağı olarak dinî inançlarına yönelebiliyorlardı. Ancak bu içsel ve kişisel dinî bağlılığın, Tanrı'nın yeryüzündeki krallığını kurmak veya İslam ulusunun müşterek zaferi gibi dışsal hedeflere ulaşma konusunda koşulsuz bir adanmışlığa evrilmesi, son derece dindar ve korkusuz olanlar dışındakiler için oldukça uzak bir düşünceydi. Allah'ın davası uğrunda şehit olmanın karşılığında verilen cennet vadinin, Osmanlı askerlerinin özellikle de tabiatları savaşta katılaşmış Yeniçeriler üzerinde büyük bir etki yaptığına inanmak zordur. Asıl kaygıları bu tür ertelenmiş ve maddî olmayan ödüllerin kazanılması değil, savaştan sağ kurtulmak ve daha sonra başarılarının almaya hak kazandırdığı her türlü elle tutulur ödül ve özel mükâfatı bir an önce elde etmekti.

Ordu Törenleri

Tek başına maddî saiklerin, askerlere seferde mahrumiyet ve tehlikelere katlanma hususunda yeterli motivasyonu sağladığı zannedilmemelidir. Ordu komutanları, askerleri ruhsal anlamda savaşa hazır bir hâlde tutmak için çok çeşitli güven verici ve moral artırıcı önlemlerden de yararlanmaktaydılar. Askerlere sembolik jestler ve diğer iltifatlar yoluyla, sefer sonunda onları bekleyen gerçek ödüller mütemadiyen hatırlatılmaktaydı.

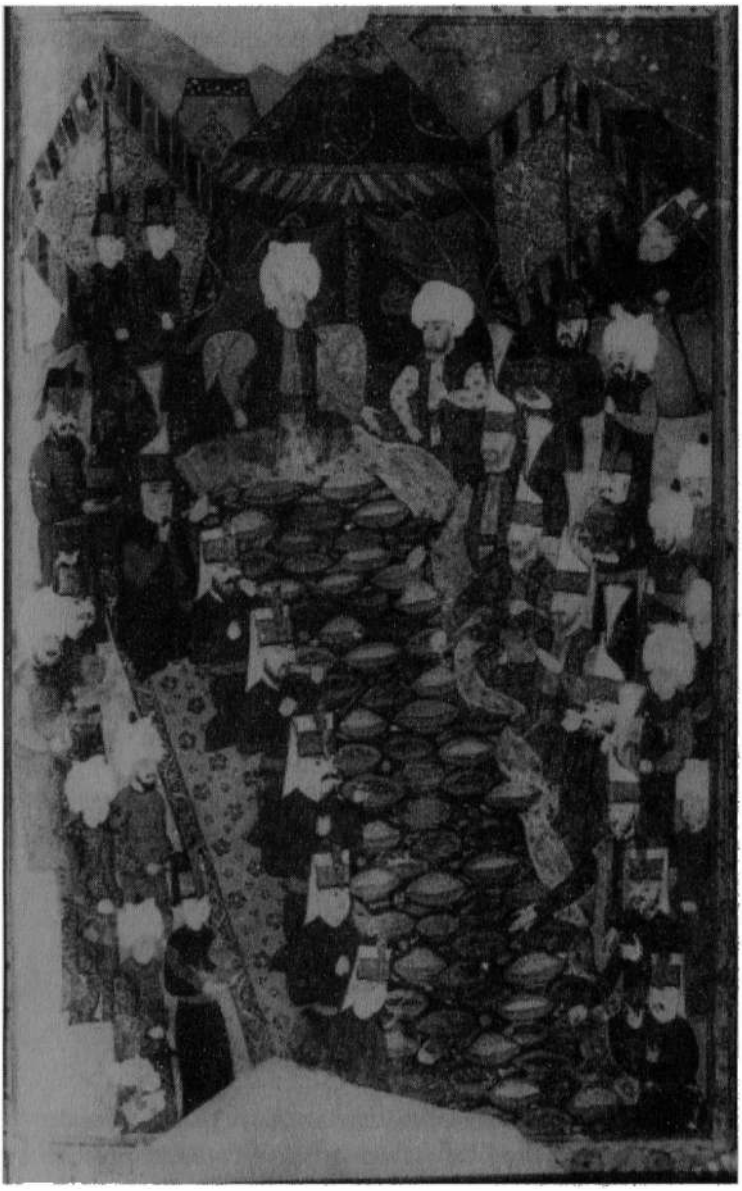
Grup kimliğinin ve aidiyet duygusunun inşasında kullanılan yaygın bir unsur; yiyecek, ziyafet ve askerlerin günlük tayınlarında yapılan düzenlemelerdi. Savaş hazırlıklarına fiilen katılmayacaklarını göstermek için yeniçerilerin başvurduğu en

uç görevi reddetme eylemi, çorba kazanlarının devrilmesiydi (kazan kaldırma). Bunun sembolik emsali olan sefer arifesindeki yemeği yoldaşlarla paylaşmak, başlamak üzere olan seferden elde edilecek olan ganimetin paylaşımında herkesin hazır bulunacağı beklentisine bir göndermeydi. Sefer öncesi zorunlu ziyafet, ordu rutininde merkezî konuma sahipti. Çoğu zaman ziyafetten en yüksek faydayı elde etmek için, tüm ordunun cepheye yakın bir yerde toplanması ile son toplanma yerine başkomutanın gelişi aynı zamana denk getirilirdi.

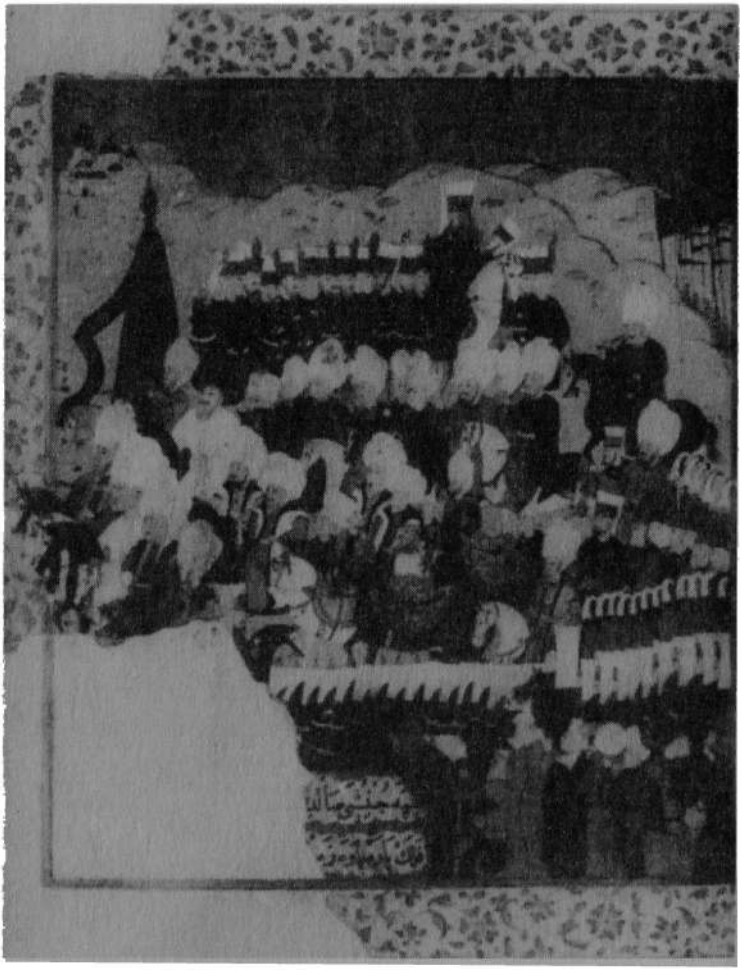
Savaşın arifesinde düzenlenen bu şenlikler, sadece mevcut zamandaki ve istikbâldeki bolluğun kutlanması açısından değil, aynı zamanda yaklaşan sefer sırasında karşılaşılacak zorluk ve mahrumiyetlerin hatırlatılması açısından da önemliydi. Savaşın herhangi bir şekilde uzaması, alınan besin miktarında bir miktar kesintiye sebep olacağından, askerler savaş öncesindeki sükûnet döneminde yemeklerini paylaşmak suretiyle böyle bir ihtimale zihinsel olarak hazırlanıyorlardı.

Şatafatlı törenler savaş öncesi hazırlıkların bir başka önemli boyutunu oluşturmaktaydı. Yine sancaklar ile alay veya dinî ve ikonografik açıdan önemli olan bayrakların taşınması, insanların aynı grubun bir parçası gibi hissetmelerine yardımcı olmaktaydı. Bu tür amblemlerin haricî bir odak noktası olarak kullanılması, askerlerin yaklaşmakta olan savaşla ilgili psikolojik gerginlikten kurtulmalarını sağlayarak zihinlerini odaklamalarına yardımcı oluyor ve onları içsel şüphelerden ve korkulardan uzaklaştırıyordu.

Bu tür savaş öncesi moral artırıcı uygulamaların ve ritüellerin aldığı biçimin kökleri Osmanlı öncesi Türk geleneğine kadar gitmekteydi. Ancak bu tür savaş öncesi ritüellerin birçoğunun evrensel bir uygulama olduğunu akılda tutmak gerekir. İçerikleri değişmekle birlikte tüm ordular, cesaret aşılamak ve askerlerin heyecanını yüksek tutmak adına benzer teamül ve tekniklerden yararlanıyorlardı. Müslüman ordularında dinî

Tasvir 4: Doğu seferine çıkmadan önce komutan şerefine verilen ziyafet [Lala Mustafa Paşa'nın İzmit'te yeniçeri komutanlarına verdiği ziyafet] (TSMK, Hazine, nr. 1365, vr. 34b).

Tasvir 5: II. Osman'ın ordusunun 1621 (1030) tarihinde Hotin Seferi için İstanbul'dan ayrılışı. Hz. Muhammed'in bayrağı alem-i şerifi taşıyan din görevlileri (TSMK, Hazine, nr. 1124, vr. 54a).

duyguların ve ikonografinin bilinç kazandırma amaçlı bir uygulama olarak kullanılmasının bir istisna olduğu iddiası, çağdaş Hristiyan ordularındaki bu tür benzer ve düzenli (evrenselliğin yanı sıra) uygulamalar ile çelişki arz etmektedir.

Savaş öncesi dualar ve aşikâre gerçekleştirilen dinî ritüeller, Batı askerî pratiğinde merkezî bir rol oynamıştır. Bu sadece en iyi şekilde belgelenen ve çalışılan Orta Çağ'da değil, aynı zamanda görünüşte daha seküler olan ileri zamanlar için de geçerliydi. İster Tanrı'nın doğrudan müdahalesiyle ister O'nun azizlere verdiği mucizevî güçlerle olsun, doğaüstü güçlerin yardımını isteyen dualar ve yakarışlar, hem Doğu hem de Batı askerî pratiğinde sıkça rastlanılan bir olguydu. Osmanlıların kamp ateşi etrafında düzenlenen ve katılımcılar arasında huşu ve gizem duygularını pekiştirecek şekilde sahnelenen gece törenlerini tercih etmesi önemli bir ritüel çeşidi olarak değerlendirilebilir.[57] Kan dökülmesi için dinî gerekçeler ve "haklı savaş" kavramları Orta Çağ Batı kroniklerinde açıkça ifade edilmiştir. Ancak bu tür retorik kullanımların yazılı kaynaklarda olması, bizi dindar ifadelerin savaşa giren askerlerin yegâne zihinsel dürtüsü ve ilham kaynağı olduğu sonucuna götürmemelidir. Her ne kadar en etkilisi olması zorunlu değilse de, aynı dönemin Orta Doğu pratiğinde olduğu gibi Batı'daki kutsal veya haklı savaş teması, çok sayıdaki ortak motivasyonel veya retorik temadan sadece bir tanesiydi.[58]

Robert de Clari'nin on üçüncü yüzyıl kroniği, dindaşlarına karşı yürütülen savaşın meşrulaştırılması için dinin kullanılmasının ilginç bir örneğini vermektedir. Bu durum, Osmanlıların on altıncı yüzyıl başlarında Safevî İranı'ndaki Şiî "ayrılıkçılara" karşı verdikleri savaşları haklı çıkarma çabalarını akla getirmektedir. Clari'nin 1204'teki IV. Haçlı Seferi hakkındaki anlatımı şöyledir:

"Ordugâhın her tarafında herkesin vaazlara gelmesi gerektiği nida edildi (...) ve piskoposlar, Tanrı ve papaz adına,

Yunanlılara hücum edecek herkesin günahlarını affettiklerini söylediler (. . .) Piskoposlar vaaz verip hacılara savaşın haklı bir savaş olduğunu gösterdikten sonra, hepsi özgürce günah çıkardılar ve kutsandılar."[59]

Dinî âyinlerin ve özellikle irticâlen yapılan sesli duaların, askerleri savaşa dair korkulara göğüs germeye hazırlama ve onun aşikâr tehlikelerini görmezden gelme iradesi kazandırma aracı olarak kullanılması, hiçbir şekilde Orta Çağ'da kalmış ölü bir hatıra değildir. Bu tür uygulamalar, Cromwell'in "Yeni Model Ordusu" zamanında yaşayan bir gelenekti ve etkili bir savaş gücü için inşa edilen sosyal bağın önemli bir parçasını oluşturuyordu.[60] Geleneklerin kökeninin Haçlı Seferleri dönemine dayanması ve o zamanların özel dinsel-savaşçı ruhundan etkilenmesi, bizi diğer tarihî şartlarda gelişip yaygınlaşamayacakları kanaatine sevk etmemelidir.

Askerlerin, savaşa girerken öldüklerinde ruhlarına ne olacağı konusunda apansız ve yoğun bir endişe duymaları son derece doğaldı. Bu şartlar altında kurumsal dinin sunabileceği güvence biçimleri sınırlıydı. Araştırma yapılan kronolojik ve dinsel-kültürel bağlam ne olursa olsun bu tür şeylerle sık bir biçimde karşılaşılması sürpriz sayılmamalıdır. Erken Orta Çağ Batı geleneğinde inancı için şehit olanları ("savaşta" ölenler ima edilmektedir) kapsayan sonsuz kurtuluş vaatlerine, uygulamanın evrenselliğinin bir örneği olarak müracaat edebiliriz.[61] Koloni ve Amerikan İç Savaşı özelinde birçok basılı örnekte de görüleceği üzere savaş öncesi vaaz (nutuk), "haklı savaş" hakkında dinî mesaj ve savaş arifesinde toplanan birliklere veya müstakbel erlere yapılan konuşma geleneği, kronolojik spektrumun diğer ucunda güçlü bir şekilde devam ettirilmiştir.[62]

Davulların çalınması, yüksek sesle yapılan dualar, dinî ve lâdinî sancakların savaş meydanına taşınması, hem Doğu hem de Batı geleneklerinde savaş öncesi ritüelin vazgeçilmez bir parçasıydı. Bu uygulamaların çok benzer biçimleri; Orta Çağ,

erken modern ve hatta modern savaş dönemlerinin hepsinde yaygın bir biçimde mevcuttu. Savaşın bu ritüelistik yönlerini haddizatında kültürel bir belirlenimden ziyade, biçim ve içeriğinin, bu ritüelleri kullanan bireyler tarafından dinî-kültürel anlamlar yüklenilerek meydana getirilmiş gerekli unsurlar olarak değerlendirmek daha ihtiyatlı bir tercih olacaktır.

On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Osmanlı ordusu tarafından kullanılan savaş sancaklarının şekli ve dekoratif detayı, günlük kullanımdaki bu eşyaların biçimsel yapısında rastladığımız esnekliğe bir örnektir. Orta ve Doğu Asya'nın İslam öncesi Türkleri arasında at kuyruklarıyla (tuğ) süslenmiş savaş sancaklarının kullanılması net bir biçimde belgelenmiştir. Daha sonraki (yani Osmanlı) zamanlarda bu sancaklar, bazen İslamî bir sembole açıkça atıfta bulunularak hilâl şeklindeki alemlerle süslenmiştir. Fakat on altıncı yüzyılın Osmanlı minyatürlerinde tasvir edilen örneklerde bu durum, herhangi bir süreklilik göstermemiştir.[63] Sancaklarda tek tip bir biçimin olmaması, bu uygulamaların uzun bir zaman dilimi boyunca ortaya çıktığı izlenimini oluşturmaktadır. Uzun vadede, İslam öncesi gelenekler ile İslamî sembolizmin (simgeciliğin) eşit öneme sahip olduğu eklektik bir sistem gelişmiştir.

Sık sık yanlış tanıtılan veya yanlış yorumlanan bir başka Osmanlı savaş dönemi pratiği de savaş marşlarıdır. Savaşın başlangıcında sesli bir şekilde söylenen bu marşların pratik bir amaca hizmet ettiği oldukça aşikârdır. Genellikle yaylım ateşi şeklinde hep birlikte ateşlenen tüfeklerin sağır edici gürültüsü ile aynı âna denk getirilen savaş nârası, sadece düşmanın gözünü korkutmak için değil, aynı zamanda Osmanlı askerlerinin adrenalin seviyelerini yükseltmek, özgüvenlerini tazelemek ve yenilmezliklerine dair bir yanılsama oluşturmak için tasarlanmıştı.[64] Peygamber'in sancağının (alem-i şerif) görsel sembolünde olduğu gibi, ilk baştaki savaş nârası ve daha sonra durmaksızın çalınan davullar, askerler için haricî bir işitsel odak noktası oluşturuyor ve bu da içlerinde kaynamaya

başlayan ürkütücü düşüncelere mukabelede bulunmalarına yardımcı oluyordu. Bu tür dış uyaranlar, askerleri düşmanla çatışmaya ve bireysel olarak hayatta kalma ile ilgili olan tabiî korkularını bir kenara bırakmaya hazırlamanın vazgeçilmez bir parçasıydı.

Moral yükseltici tedbirlere en çok da hemen savaşın öncesinde ihtiyaç duyuluyor ve böylece ordunun sinirleri yatıştırılıyordu. Askerlerin; bilfiil fiziksel olarak savaşmaya başladıktan sonra, kendini koruma içgüdüleri otomatik olarak devreye giriyor ve her asker, azami kararlılık, cesaret ve toplayabildiği en yüksek dikkat yoğunluğu ile savaşıyordu. Askerleri gayrete getirmek için kullanılan işitsel teknikler, Osmanlılar tarafından çok ayrıntılı bir şekilde geliştirilmişti. Askerî geleneğin diğer yönlerinde olduğu gibi, askerlerin nizamî bir şekilde yürümesi için davullarla ritim tutulması ve resmî askerî bandoların istihdam edilmesi, Osmanlı öncesi Türk ordularında bilinen ve zaten oldukça gelişmiş olan uygulamalara dayanmaktaydı.[65] Ancak Osmanlılar, doğrudan sarayın himayesi ve denetimi altında, miras kalan bu gelenekleri daha da ayrıntılı ve mükemmel bir seviyeye taşımışlardı. Evliya Çelebi, davulcu birliklerinin savaştan korkan ve daha sonra savaşta yorgun düşmüş savaşçıların gevşemiş ruh hâllerini yükseltme konusunda çok yararlı olduğunu açık bir biçimde dile getirmiştir.[66] Osmanlılar savaşa psikolojik olarak hazır olma adına bu tür yöntemlerin kullanılmasına çok büyük önem vermişlerdir. Öyle gözüküyor ki, yeniçeri mehter bandosu benzer uygulamaları kullanıma sokmak isteyen on sekizinci yüzyılın Avrupa orduları için bir örneklik teşkil etmiştir.[67]

Osmanlı ordusunun karargâh hayatında daha sâkin geçen anlar da vardı. Bu zamanlarda şairler, kıssacılar ve sözlü halk hikâye anlatıcıları, mevcut asker topluluğunun hâlihazırdaki sefer sırasında atalarının gösterdikleri kahramanlıkların dengini veya daha fazlasını yapmalarını temin etmek için –dostça, ancak nazik bir sataşma ve rekabet ruhuyla– geçmiş nesillerdeki as-

kerî kahramanların büyük işlerini överlerdi. On yedinci yüzyılın Anadolu halk şiirinde kendisine sürekli övgüler yağdırılan kahramanlardan biri, silah arkadaşları (yoldaş) adına gözü kara kahramanlıklar göstererek 1630 Bağdat kuşatması sırasında hayatını kaybeden ve daha kendi zamanında bir efsane hâline gelen yakın dönemde yaşamış Genç Osman'dı.[68]

Bu tür kahramanlık hikâyelerinin anlatılması askerleri, sadece kişisel şeref değil aynı zamanda milletin sahip olduğu askerî şöhretler hafızasında daimî bir makam kazandıracak benzer fedakârlıklar yapmaya da teşvik etmekteydi. On sekizinci yüzyılın başlarında modern Osmanlı tarih yazımının kurucusu olan Naîmâ, halka ait sözlü tarihin sıradan askerlerin bilinçlendirilmesinde oynadığı önemli rolün gayet farkındaydı.[69] Tarihçi, daha az erişilebilir olan ve entelektüel olarak yüksek seviyeli olarak yazdığı saray tarihçiliği türünün [vekayinüvislik], cephede şiddetli savaşlara giren askerler için ancak çok sınırlı bir ilham kaynağı değeri taşıdığının tamamen farkındaydı.

Genç Osman'ın kahramanlık hikâyeleri Anadolu'nun her yerinde çok farklı şekillerde anlatılageldi. Ancak bunların sadece çok cüz'i bir kısmı yazıya aktarıldı ve el yazmaları şeklinde günümüze kadar ulaştı. Benzer şekilde, imparatorluğun Avrupa eyaletlerinde Tiryaki Hasan Paşa'nın 1601 yılında Kaniçe'de şiddetli ve kararlı düşman kuşatması karşısındaki cesur müdafaası sırasında gösterdiği yiğitlik, Osmanlıların bölgedeki emperyal gücünü kaybetmesinden çok sonra dahi mükerreren anlatılmak suretiyle canlı tutulmuştur. Bu tür hikâyelerin farklı versiyonlarından ve açık bir şekilde geniş bir yayılım göstermesinden bunların pek de sivil halkın yararı için anlatılmadığını veya sarayın himayesi altında hükûmetle yakın ilişkileri olan fikir adamlarının yararı için üretilmediğini anlamaktayız.

Bu hikâyeler kuzey Balkan sınır bölgelerinde devam etmekte olan bir savaşa katılan ve hikâyelerden en doğrudan ve güçlü ilhamı alan savaşçıların gönlünü hoş etmek için üretiliyor

ve anlatılıyordu. Bu tür metinlerde, İslam hukukunda (şeriat) yer alan yasal prensiplerin savunulması ve hatta mevcut toplumsal düzenin onaylanması gibi entelektüel kaygılar gözle görülür bir şekilde yoktur. Savaşa iştirak edenlerin gözünden anlatılan savaş hikâyesi; âlimler, aydınlar, politikacılar ve günün devlet adamları tarafından anlatılanlardan tamamen farklı bir şey ortaya koymaktadır. Bugüne kadar büyük ölçüde ihmâl edilmiş halk kaynaklarına dayanarak, mevcut Osmanlı savaş tarihi anlatısına muhalif bir tarihin (anti-historikal), eninde sonunda yazılması gerekecektir.

Her ne kadar yukarıda Osmanlı savaşının motivasyonel yönlerini anlatırken maddî motivasyonlara ve teşviklere en önemli yeri ayırma eğiliminde olsak da, savaşçıların psikolojik durumları yalnızca ve her zaman somut, maddî şeylerden etkilenmemiştir. En büyük maddî ödüller, savaş bittiğinde verilmekteyse de askerlerin savaşın yüklerinden kurtulmanın getirdiği konfor ve rahatlığa kavuşma isteği onlar için acil bir endişeydi. Bir askerin en acil ihtiyacı, maneviyatını ayakta tutması ve işine devam etmesi için gerekli olan öz saygıyla ilgili duyguları harekete geçirecek şeylerdi. Her ne kadar Osmanlı askerinin ruh hâlinde ve savaşa hazır olma durumunda en çok hangi soyut etkenlerin rol oynadığını kavramak zor ve elbette bundan daha da zor olanı bunu belgelemek olsa da 1649'daki Girit'te gerçekleşen bir askerî isyanın nispeten iyi belgelenmiş durumu, bize bu konuda daha derin bir anlayış kazandırabilir.

Bu olay vesilesiyle, yeniçeriler nazarında adalet ve muamelede eşitliğin, lütuf ve ikramiyeler gibi daha açık bir şekilde askerlerin sahip olduğu parasal kaygılarla aynı öneme sahip olduğunu anlamaktayız. Burada anlaşmazlık, askerlerin izinle ilgili makul beklentilerinin karşılanmadığını düşündükleri 1649 yazında gerçekleşmişti. Temmuz 1649'da, Venediklileri Kandiye'dan atmayı amaçlayan 24 aylık sürekli hizmet süresini tamamlamışlardı ve birbirini izleyen üçüncü sefer mevsiminin ortasında memlekete dönme iznini tam mânâsıyla

hak ettikleri düşüncesi zihinlerine iyice yerleşmişti. Bu kritik dönemeçte, sahadaki komutanın tavsiyesine rağmen, birkaç ayrıcalıklı yeniçeri bölüğüne hususî izinler (*icazet*) verilmesi, ordudaki genel morale ölümcül bir darbe indirmişti. Böylece izin için seçilmeyenler, siperlerinde kalarak sadece iznin nimetlerinden mahrum olmakla kalmayıp, aynı zamanda İstanbul'dan yeni takviye kuvvetler gelene kadar arkadaşlarının gitmesiyle oluşan yükü de omuzlamak zorunda kaldı. Bazılarına izin verilirken diğerlerine iki kat iş yüklemek gibi talihsiz bir kararın oluşturduğu husumet ve genel umutsuzluk duyguları, kısa süre içerisinde öyle bir noktaya evrildi ki artık genel bir isyanı engellemek mümkün olmadı.[70]

Askerler tarafından tahammül edilemez olan, kendi başına hizmet koşulları değil, bazılarının hizmetinin diğerlerinden daha fazla itibara (ve ödüle) layık olduğunu ima eden muameledeki eşitsizlik oluşu dikkate şayandır. Mahrumiyet ve tehlikeye birlikte göğüs germenin ödülü de paylaşmayı gerektirdiği hususundaki tabiî beklentilerin karşılanmaması, onları birbirine bağlayan ortak ve kolektif teşebbüse ölümcül bir darbe indirmişti. Grubun iç uyumu bir kere parçalandıktan sonra, savaşma noktasındaki genel arzu kaybından tam ölçekli bir firara giden adımı atmak birçok asker için oldukça kolay olmuştu.

Girit'in karadan işgalinin ilk aylarından beri birlikleri kumanda eden[71] serdar Deli Hüseyin [Paşa], yalnızca savaştan bitkin düşmüş birliklere dinlenme ve gevşeme imkânı sağlamanın öneminin değil,[72] aynı zamanda bunların askerlerin sadece *bir kısmına* sağlanmasının genel moral üzerindeki zararlı etkisinin de tamamen farkındaydı. Bütün komutanlar bir kere bozulan moralin tekrar onarılmasının ne kadar zor olduğunun farkındaydılar. Bu nedenle en iyi komutanlar, sadece yapıcı teşviklerin cömert bir şekilde dağıtımına değil, adalet ve tutarlılık meselesine de hassaten ihtimam göstermekteydiler. Benzer bir hizmet için benzer ödül (malî, terfi veya kişisel) verilmesi ilkesinin uygulanması, askerlerinin moralinin

ciddi şekilde bozulmasının önüne geçen tedbirlerden biriydi. Her ne kadar 1649 yılındaki isyan, Osmanlıların Girit'teki harekâtın tam bir yıllık potansiyelini baltalayarak askerlerin savaşma iradelerini toplu olarak kaybetmelerine uç bir örneklik teşkil etse de, hem bizim için yararlı bir hatırlatma hem de –şüphe duyanlar için– Osmanlı askerinin temel insanî vasıflarını gözler önüne seren iyi bir delil niteliğindedir.

Osmanlı askerinin bir taraftan maddî ve malî kaygılar, diğer taraftan da idealizm ve inancına olan bağlılığının birbiriyle çelişen saikleri tarafından yönlendirilen salt bir makine olmadığını, aynı zamanda –bilhassa da savaş durumunda– duyguları tarafından yönlendirildiğini idrak etmek oldukça mühimdir. Osmanlı askerini ilâhî iradenin kişiliği olmayan bir aracı veya kontrol altına alınamaz –katı bir determinizmle– materyalist dürtülerin esiri olma statüsünden kurtarıp, bir dereceye kadar kendi kaderini tayin edebilen ve kişisel seçim yapabilen birey statüsüne yerleştirme misyonu kolayca başarılabilecek bir iş değildir. Ancak eğer bu görev üstlenilecekse, Osmanlı askerlerinin, çağdaşı Batılı devletlerin ordularında kendileriyle aynı görevleri icra eden –ister disiplinli ve eğitimli düzenli birlikler ister serkeş düzensiz birlikler olsun– meslektaşları ile aynı şahsî motivasyonlar, zaaflar, hırslar, psikolojik kuvvet ve zayıflıklara sahip olduğunu fark etmek temel başlangıç noktası olmalıdır.

Saldırı karşısındaki cesaretleri, sabırları ve yenilmezlik algıları ne olursa olsun, son tahlilde yeniçeriler herkes gibi birer fâniydi. Evet, elit bir birlik olarak, yargı dokunulmazlığı dâhil olmak üzere, onları ortalama bir sivilden ayıran birçok ayrıcalıkları bulunmaktaydı. Yine aynı şekilde, (sokaktaki ortalama bir insanın aksine) olağanüstü mahrumiyet seviyelerine dayanabiliyorlardı ve fiziksel acı eşikleri de oldukça yüksekti. Fakat sınırlarının, kırılma noktalarının ve tahammül edilebilir ve edilemez olana ilişkin algılarının ortalama bir insandan farklı olması ve dahi daha katı askerî disiplin kurallarıyla tanımlanması, onları doğaüstü varlıklar hâline getirmemek-

teydi. Yeniçeriler kanunda bulunan haklarından mahrum bırakıldıklarını veya keyfî muameleye maruz kaldıklarını düşündüklerinde, cephede veya başka bir yerde bunu tüm diğer insanlar gibi protesto etmeye hazırlardı.

Savaş Öncesi Teşvikler, Savaş Sonrası Mükâfatlar

Osmanlı savaş yapılanmasının motive edici unsurlarına dair hızlı incelememiz, Osmanlılar tarafından savaşa katılımı teşvik etmek ve ödüllendirmek için kullanılan çeşitli usulleri ele alınması ile nihayete erecektir. Bu bölüme, okuyucuya çeşitli savaşçı gruplarını savaşa katılmaya iten farklı gerekçelerin olduğu gerçeğini hatırlatarak başlamıştık. Devlet ve daha da önemlisi harekât alanına en yakın olan komutanlar, ödül şartlarını ve dağıtımın zamanlamasını formüle ederken, bu farklılıklar her daim onların zihinlerinde temel bir yer işgal etmekteydi.

Tımarlılar için en önemli mesele, savaşta hayatını kaybeden yoldaşlarına ait gelirlerin yeniden dağıtımıyken, bir tımar tahsisi alabilme umudunda olan gönüllüler için askerî hizmetle bağlantılı bir hayat sürmekti. Her iki gruptaki kişiler için de, muharebe esnasında gösterdikleri kahramanlığın neticesinde bölge komutanının tavsiyesiyle savaş sonrası terfi kazanma beklentisi, sadakatle hizmetlerini sunmaları için kuvvetli bir teşvik unsuru olmaktaydı. Sadece seferdeki varlıklarını kayıt altına aldırmaları bile kendi başına tımar görevlerinden azledilmelerini engellemek için yeterliydi. Bununla beraber oynadıkları rol ne kadar aktif ve ayırt edici olursa, tımarların yeniden dağıtımında veya yeni topraklar fethedildiği takdirde, tımar topraklarının ilk tahsisinde pay alma ihtimalleri o kadar yüksek olmaktaydı. Padişahın orduda bulunduğu durumlarda, onların farklı biçimlerdeki görevden kaytarma heveslerini kıran ve "cesur işler" yapmalarını teşvik eden bir davranış mekanizması olmaktaydı ki bu, tımarlıların, *çavuş* adı verilen

ve savaş esnasında doğrudan sultana rapor veren ulağın varlığı demekti. Süvariler, bir çavuşun delilsiz bir sözünün diğer tüm kanalları geçerek mahkemesiz bir kovulmaya ya da âni bir terfîye yol açabileceğinin tamamen farkındaydılar.[73]

Çavuşların bizzat kendileri de emir komuta zincirindeki diğer kişiler tarafından, yoldaşlığa yakışır ve övülmeye değer bir davranış göstermeleri hâlinde, ödül veya terfî almaları için sultanın dikkatine sunulmak üzere gözetim altında tutulmaktaydılar.[74] Kahramanlık gösterenlere padişah tarafından verilen terfîler, diğer askerleri benzer davranışlar sergilemeye teşvik hususunda kuvvetli bir batınî muharrik görevi görmekteydi.

Savaşta ölen arkadaşlarının tımar paylarının devredilmesi, psikolojik ve duygusal açıdan en etkili olacağı zamana, özellikle de zaferin hemen sonrasına ertelenmekteydi. Örneğin, 24 Haziran 1565 Pazar günü, Malta'daki St. Elmo Kalesi'nin üç buçuk aylık bir kuşatmanın ardından düşmesinin ertesi gününde, tek bir celsede 80 adet terfî, devir ve tımar tayin dilekçesi onaydan geçmişti. Bu, savaşta ölenleri yâd etme ve Osmanlı sefer kuvvetlerinin Malta fethindeki ilk başarısını kutlamanın yanı sıra, seferin bir sonraki aşamasına geçmek üzere olan askerlere moral verme gayesini de toptekûn yerine getirmekteydi.[75]

Savaşta uğranılan kayıplar için tazminat dağıtılması, askerler arasında güven tesis etmek ve sadakati artırmak için kullanılan savaş sonrası ödüllerin bir başka boyutunu oluşturmaktaydı. Beş farklı yaralanma derecesine göre sabit miktarlarda yaralılara verilen *ex gratia* (lütuf) ödemeleri ve savaş esnasında binek hayvanını kaybeden süvarilere tazminat olarak sağlanan diğer ödemeler, çoğu zaman savaş alanında icra edilen savaş sonrası gerçekleşmesi beklenen ritüellerin bir parçasıydı. Tarihçi Nihâdî, Osmanlı'nın zaferinin hemen ardından 1695 yılında Ulaş'ta düzenlenen merasimde, harpte kaybedilen 2.172 atın masraflarının karşılanması için 33.853 kuruş dağıtıldığını

anlatmaktadır.[76] Bu tür vasıtalarla, maddî mükâfat kazanamamış veya kalıcı terfî alamamış olanlar bile, en azından sefere katılmaları neticesinde tazmin edilmemiş kayıplara uğramanın utancından kurtulmuş oluyorlardı.

Karmaşık bir şekilde oluşturulan ödül, terfî, tazminat, hediye ve bahşiş modeli ile padişah ve temsilcisi serdar, hiçbir askerin dışlanmışlık duygusuna kapılmamasını sağlamaya çalışıyorlardı. Çoğunlukla nakdî ihsan verilmesi yoluyla gerçekleştirilmesi beklenen riteüller, komutanlığın temel boyutunu teşkil etmekteydi. 1664 yazındaki harekât sırasında (bkz. 6. Bölüm) sadrazam, o sefer zamanında taktik ajandasında bulunan en önemli iki olayın başarılı bir şekilde yerine getirilmesinin ardından, vezirlik makamına ait olan ihsanları askerlere dağıtmıştı. İlk olay, Haziran ayı başlarında Kanije'ye varmasının akabinde, desteksiz bir şekilde bir aydan fazla süren kararlı düşman saldırısına karşı şehri savunurken yaralanan garnizon birliklerine ihsan olarak on kese (400.000 akçe) dağıtmasıydı.[77] İkinci dağıtım, 30 Haziran'da Yeni Kale'ye (Zrinvar) karşı yapılan son saldırı gününde olağanüstü cesaret gösteren askerlere kademeli olarak dağıtılan ve toplamda ilkinin iki katına baliğ olan ihsanlardı.[78] Bu olay, Osmanlıların o mevsimdeki ilk taarruz başarısı olduğu için önem arz etmekteydi.

Bu dağıtımlar, yalnızca komutanın emriyle yapılan ihtiyarî ihsanlar şeklinde olduğundan, komutan dağıtımın zamanını ayarlamak suretiyle askerlere savaş sırasındaki olağanüstü çabaları ve müstesna fedakârlıkları için teşekkürlerini (ve şükranlarını) iletebiliyordu. Söz konusu meblağların kişinin hayatını riske atması için yeterli teşviki sağladığı söylenebilir. Ancak istisnaî gayretleri için somut ödüller verilmesinin ötesinde, sembolik olarak verilse bile gösterdikleri bu gayretlerin dikkate alınacağını ve resmî kabule şayan olacağını bilmek psikolojik açıdan önemliydi. Hayatını kısa süre önce riske atmış asker için, alacağı ödülün sembolik değeri (takdir) hakiki değeriyle (malî açıdan) eşit öneme sahipti. Ödül kazanmak ve

onurlandırılmak doğal olarak askerin izzet-i nefsi için önemli bir unsurdu. Aynı zamanda bu durum, asker arkadaşlarına bir model ve örnek oluşturmak suretiyle, onların da ödül ve onur için çabalarını iki katına çıkarmalarına sebep olmaktaydı. Daha iptidaî ve ince davranış değiştirme biçimleri de vardı. Fakat Osmanlıların sunduğu mükâfatların çok kârlı olmasının yanı sıra mahiyet, çeşitlilik ve titiz bir zamanlama ile temayüz etmesi, onların bu işin hassasiyet ve ehemmiyetinin tamamen şuurunda olduklarını göstermektedir.

Askerlerin moralini sürekli olarak yüksek bir seviyede tutmak; yiyecek, düzenli ücret ve karargâhta görece rahat şartların sağlanması gibi temel ihtiyaçları sağlamaktan çok daha karmaşık bir meseleydi. Askerlerin müşterek çabalarının toplumsal kabulünü gösteren detaylı kutlama ve törenlere ek olarak savaştaki çabalarıyla temayüz etmiş kişilerin taltif edilmesi gibi şeyler, moralin diri tutulması için zorunlu bir durumdu. Bireysel maddî çıkarlar ve ganimet veya diğer somut ödüllere duyulan arzu, Osmanlı askerinin savaştaki motivasyonunun yalnızca tek bir boyutunu oluşturmaktadır. Askerlerin hepsi olmasa da birçoğu, grup dinamiği doğruysa ve uygun taktiksel fırsatlar ele geçmek üzereyse, yalnızca komutanlarının değil, aynı zamanda asker arkadaşlarının da saygısını, minnettarlığını ve hayranlığını kazanmak için savaşmayı arzulamaktaydılar.[79] Bu iki sınıftan (komutan ve askerler) sadece komutanlar, askerlerin çabalarına karşılık somut bir mükâfat verebilme yetkisine sahip olsa da, özellikle daimî alaylarda görevli Osmanlı askerleri için yoldaşlarının saygısını kazanmak açık bir şekilde önemli bir hususdu. Askerlerin kendi taltif telâkkileri; cezalandırılma korkusu ve malî bir kayba uğramakla aynı derecede etkili olmakta ve onları firar, korkaklık ve müşterek çabaya tezat teşkil eden diğer eylemlerden korumaktaydı.

Yukarıdaki analizden de anlaşıldığı üzere, her ne kadar Osmanlı savaş yapılanmasında ideolojik ve maddî motivasyonların bir yeri olsa da, sadakat (hem sultana hem de serdara) son dere-

ce öznel yargılara ve karşılıklı saygı hâlinin korunmasına bağlı olan son derece kişisel bir mevzuydu. Birisi II. Osman olmak üzere on yedinci yüzyıldaki dört padişahın hepsi, hanedan sadakati hakkında herhangi bir şüphe uyanmadan veya idare biçiminin yerleşmiş normlarında ciddi bir bozulma yaşanmadan yeniçeriler tarafından tahttan indirilebilmişti. Bu durum bize, Osmanlı İmparatorluğu'nda babadan oğula intikâl sistemindeki istikrarın, ideolojik endişelerden daha öncelikli olduğunu göstermektedir. Padişah sadece sembolik bir lider veya soyut bir davanın savunucusu değildi. Bu sebeple liderlik ve karizması, kişilerarası ilişkilerde olağanüstü beceriler geliştirmesine bağlı olmaktaydı. Aynı şekilde, padişahın askerî temsilcisi olan serdar da, astlarının gayretlerinden duyduğu memnuniyet ve takdiri göstermek için ihsan dağıtmayı bir usul olarak kullanmaktaydı. Bu ihsanın askerler tarafından kabul edilmesi, serdarın davası uğruna savaşmaya istekli olduklarının bir alametiydi.

Askere Alma

Askere alma işlemi, insan motivasyonunun en temelinde sefer sonrasında cesaretin takdir edilmesi ve hizmete olan adanmışlıktan daha etkili bir faktördü. Askerler sadece istisnaî ödül beklentileriyle kaydolmuyor, aynı zamanda normal ve beklenen hizmet şartları hakkındaki bilgilerine (önceki savaşlardaki tecrübelerden kazanılan) istinaden kendilerini emniyette hissediyorlardı.

Her hizmet grubunun savaşa katılma motivasyonları ve beklentileri farklıydı. Eğer askere alım işleminden randıman alınmak isteniyorsa, her bir alım kategorisinin hususî ihtiyaçlarına ayrı ayrı ihtimam göstermek gerekiyordu. Osmanlı ordusunda istihdam edilen ve farklı görevleri olan her askerî grubun özel askere alım ve motivasyon tekniklerini kâmilen ele almak mümkün değilse de, iki temel askere alım kategorisine odaklanarak en azından bu tür alım mekanizmalarının nasıl

işlediğine dair bir örnek sunmayı umut etmekteyiz. Muharebe ve genel hizmette önemli roller oynayan bu iki grup, özel görevli komandolar (serdengeçtiler) ile esamesi çalınmış yeniçeri[i] ve sipahileriydi ki bunlar, yedeğe alınmış veya hizmet dışına çıkarılmış yeniçeri üyeleri ile kendi ilgili birliklerinde tekrar aslî üye olmayı arzulayan Bâb-ı Âli'deki son derece ayrıcalıklı altı süvari alayından müteşekkildi.

Bu iki gruptan normalde daimî alaylarında (sipahiler veya yeniçeriler) itibar sahibi sabit üyeler olan serdengeçtiler, savaştan güvenli bir şekilde geri döndükten sonra kendilerine vaat edilen olağanüstü ve uzun vadeli ödüllerin cazibesiyle tehlikeli görevler için gönüllü olmaktaydılar. Bu tür gönüllü hizmet koşulları üzerinde önceden mutabakata varılır ve feshedilmesi imkânsız bir şekilde kabul edilirdi.[80] Yüksek risk ve mükâfat getiren hizmetler, olağanüstü koşullarda yüzde 80 ila 90'a kadar varabilen son derece yüksek zayiatlara sebep olabiliyordu fakat hayatta kalan şanslı azınlık, daimî bir güvenceye kavuşuyordu. Örneğin Temmuz 1657'de Çanakkale Deniz Savaşı'nda, Bozcaada'ya gönderilen 300 yeniçeri serdengeçtilerden oluşan bir çıkarma birliğinden sadece 40 veya 50 kişiyle anakaraya canlı olarak geri dönebilmişti. Yine Mayıs 1686'nın başlarında düşman hatlarını yarmak ve Budin'in iç kalesindeki Osmanlı garnizonuna yardım götürmek için gönderilen 2.000 serdengeçtiden sadece 200'ü bu girişimden sağ olarak kurtulmuştu. Serdengeçtilere verilen mükâfatın derecesi, hem o işin tehlikesi hem de askerî vazifenin aciliyet derecesine göre değişmekteydi. Mayıs 1686'da Budin'deki bir hizmet için son dakika gönüllü olarak askere alınan sipahilerin her birinin ücretlerine 20 akçelik daimî bir zam teklif edilmişti ki bu, en kıdemli askerlerin askere alım ücretleri dışında kalan tüm alım ücretlerinin iki katına baliğ olmaktaydı.

---

i Ocaktan kovulan yeniçeri. Ocaktan atılan ya da idam edilen yeniçerinin ismi defterden silinirdi. Buna da "esamesi çalınmak" denirdi. Kovulan yeniçerinin geri ocağa alınmasına "çalık tahsisi" denirdi. (e.n.)

Kuşatmanın son aşamalarında, özellikle de nihaî taarruz ve surlara tırmanış sırasında serdengeçtiler olarak gönüllü olmak isteyen yeniçerilere sıklıkla sunulan bir teşvik unsuru da, direk olarak Bâb-ı Âli'deki daha yüksek ücretli daimî süvari alaylarından birine terfîydi. Esasında bu mutabakatlar, imparatorluğun en ayrıcalıklı alaylarına yarı sözleşmeli garantili bir ön kayıt anlamına gelmekteydi. Her ne kadar "şartlı hizmet" kavramı hiçbir yerde açıkça belirtilmemiş olsa da, teklif edilen malî tazminatların büyüklüğü ile bu özel görevleri kabul etme isteği arasında açık bir ilişki bulunmaktaydı. Osmanlıların ölümle sonuçlanma ihtimali en yüksek tehlikeli görevler için askere alım sitemlerinde ilginç olan husus, onların genellikle kaybedecek bir şeyi olmayan veya yeterli eğitim almamış deneyimsiz kişilerden ziyade, nispeten güvenli mevkilerdeki yerleşik birliklerdeki askerlere itimat etmeleriydi. Ordudaki en tecrübeli ve etkili unsurlar ile işbirliği yapabilmek için, onları cezbedecek derece cömert ödüllerin sunulması gerekmekteydi. Bu askerî alım kategorisinde talep görenler, kaybedecek bir şeyleri olmayan ve korkusuz maceraperestler değil, bilakis her türlü aksiliğe rağmen en tehlikeli görevleri bile başarıyla yerine getirebilen tecrübeli askerlerdi.

Sabit bir maaş bordrosuna geri dönmeyi ve daimî bir alayda görev almanın ayrıcalıkları ve nispî emmiyet hâlini tekrar elde etmeyi uman ikinci kategorideki askerlerin motive edilmesi daha açık ve anlaşılır bir meseleydi. Bu grup için elde edilecek menfaat daha büyüktü. Nitekim onlar için bu durum yalnızca diğerleri gibi bir ücret artışı (terakki) meselesi değil, aynı zamanda meslekî beka problemiydi. Paradoksal olarak, en kıdemli ve en yüksek ücrete ve ayrıcalıklara sahip olan Bâb-ı Âli'deki altı daimî süvari alayının üyeleri (altı bölük sipahileri) en düşük iş güvencesine sahip olan askerlerdi. Aynı şey, elbette vezirler için de geçerliydi: Ne kadar yükseğe çıkarlarsa, o kadar sert düşüyorlardı.

Sipahiler, divanî hizmet adı verilen ücreti dolgun geri (savaş dışı) hizmetlerdeki idarî roller veya imparatorluk divanı adına yapılan hizmetlerde en çok tercih edilen gruptu. Fakat bunlar aynı zamanda tüm Osmanlı birlikleri arasında disiplin cezasına, tenzil-i rütbeye ve en uç olaylarda birlikten çıkarılma ve defterden silinme gibi şeylere maruz kalmaları en muhtemel olan gruptu. En kıdemli ve tecrübeli askerî grup olarak zayıf siyasî liderler üzerinde önemli bir etkiye sahiptiler. Fakat bununla beraber, özellikle de on yedinci yüzyılda Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa gibi daha güçlü liderlerin inisiyatifiyle geniş kapsamlı periyodik tasfiyelere maruz kalmışlardı. Eylül 1656'da ciddi bir askerî krizin ortasında sadrazamlık makamına yükselmesinden iki yıl sonra dahi makamındaki otoritesini sağlamlaştırmaya çalışan Mehmed, 1658'deki tek bir olayda birkaç bin sipahiyi defterden sildirmişti. İmparatorluğun birden fazla cephede tehditlerle karşı karşıya olduğu bir dönemde, bir anda ordu saflarında mevcut toplamın dörtte birine varan bir daralmanın bariz stratejik sonuçları olacağı kesindi.[83] Bununla birlikte Köprülü'nün görüşüne göre, "isyancılara" (Osmanlı kaynaklarında zorba) karşı sert bir tavır takınmak, uzun vadede –kısa süreliğine– askerî imkânları en üst düzeye çıkarmaktan çok daha önemliydi.[84]

Bu tür acımasız kesintilerin adalete uygunluğu ve şaibeli haklılığı ile hızlı azledilmeler Osmanlı kroniklerinde tartışmalara yol açmıştır.[85] Fakat bizim buradaki maksadımız, Osmanlı iç siyasetindeki rakip hizipler arasında ara ara tekrar eden bu tür çatışmaların altında yatan sebepleri tespit etmeye çalışmak veya bunları çözme girişimlerini anlatmak değildir. Osmanlılarda askere alım konusundaki tartışmasız en önemli mesele, askere alma (ve azletme) konusunda en yetkili âmir olan vezirin, emri altındaki kuvvetlerle olan ilişkisindeki yetkisinin bağlayıcılık düzeyiydi. Vezirin görevden azledilmiş sipahilere alaylarındaki görevlere geri dönmelerini teklif etme yetkisi, vezir süvarilerle işbirliği (askerî veya başka şekillerde) yapma

arayışında olduğu zaman etkili bir ikna aracı olmaktaydı. Askerlerin etki alanını sınırlamak ve boyun eğmelerini sağlamak suretiyle ipleri elinde tutan her daim kendisi olmaktaydı. Bu bağlamda "şartlı hizmete" (bkz. yukarıdaki pgf.) hâkim olan temel unsur, askere terfî ve ikramiye yoluyla konumunu iyileştirme fırsatı sunmak değil, görevini iade etmek ve önceki disiplin cezasının kaldırmak suretiyle önceki cezasının iptal edilmesiydi. Bir başka deyişle, görevden azledilen sipahilerin başlıca motivasyon kaynağı şeref payesi kazanmak değil, fakat bu utançtan kurtulmaktı.

Hırs ve korku gibi insanî duyguları manipüle etmek tıpkı "iyi hâl" için verilen teşvikler gibi etkili bir yöntemdi. Fakat olumlu ve olumsuz pekiştiriciler beraber uygulandığında sonuçlar iki kat etkili olmaktaydı. Dolayısıyla, azledilme korkusu tımarlıların sefere çıkma emirlerine uymasına kâfi gelse de, savaşma konusunda ancak zayıf bir motivasyon sağlamaktaydı.

Diğer taraftan savaşta cesur işler yaptığı takdirde ek tımar tahsisi alma düşüncesi tam olarak düşmanla çarpışma azmi vermese de, en azından sipahilerin bu hususta gayretini beslemekteydi. Bir kez düşmanla çatışma başladıktan sonra diğer temel içgüdüler, özellikle de hayatta kalma içgüdüsü ve temel grup sadakati gibi öğrenilmiş davranışlar devreye girerek bireyin savaş travmasını atlatmasına yardımcı olmaktaydı. Bununla birlikte, komutanın görevlerinden biri de savaş öncesi dönemde olumlu bir zihinsel perspektif oluşturmak ve her askerin kalbinde grup girişimine azamî katkı sağlama arzusunu uyandırmaktı. Komutanın isteklerini (yani askerî zafer) yerine getirebilmesi, tüm askerler tarafından benimsenen karşılıklı bir çıkar duygusunu tesis etmesindeki başarısına bağlıydı.

Osmanlı askerinin ve askerî hizmet biçimlerinin çeşitli kategorilerine mahsus şartlı hizmet anlaşmalarına ait başka örnekler zikretmek mümkündür. Osmanlıların on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda istikrarlı bir askerî başarı gösterme sebepleri, en

iyi şekilde, bu tür farklılık ve ayrışmaların (özellikle de motivasyon alanında) daha geniş bir şekilde araştırılması suretiyle elde edilebilir. Bu dönemde Osmanlılar, ordu birlikleri içinde yalnızca geleneksel tarzdaki piyade, süvari, topçu, levazım ve ulaştırma hizmetleri için fonksiyonel bir uzmanlık geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda farklı kaynaklardan hizmete alınan kuvvetlerin güçlerini mezcetme ve en yüksek seviyeye çıkarmalarını sağlayacak bir sistem de kurmuşlardı. Dahası bu eşi benzeri olmayan sistem, askerlerden en iyi şekilde verim almak ve sadakatlerini temin etmek için her bir birliğe en uygun ve etkili yöntemlerin geliştirilmesini de ihtiva etmekteydi. Yeniçeri ve tımarlı birliklerin karakter ve metotları birbirine zıttı –ve eğer engel olunmazsa– düşmanlığa dönüşmekteydi. Fakat doğru ellerde; hepsini kucaklayan, tarafsız ve bütün birlikleri himaye eden bir liderin başarılı rehberliği sayesinde, 1500-1700 döneminin büyük bir bölümünde neredeyse yenilmez bir ittifak oluşturmuşlardı. Bu dönemdeki Osmanlı orduları, genellikle son anda askere alınmış askerlerin az sayıdaki çekirdek kraliyet veya imparatorluk alaylarının yanına eklemlenerek oluşturduğu tam seferber Avrupa ordularından daha farklı ve sıra dışıydı. Bunun temel sebebi, takım çabasının başarılı bir şekilde yapılabilmesini temin eden birliklerin etkili bir şekilde kaynaşmasının potansiyel tüm rakiplerinden çok daha iyi bir şekilde pratiğe dökülmesidir.

İster Avrupalılar ister Osmanlı tarihi uzmanları tarafından yapılsın, erken modern dönem Osmanlı savaş yapılanmasıyla ilgili çalışmaların odak noktası, şimdiye kadar daha çok ağırlıkla iki özel tema üzerinden ilerlemiştir. Bunlardan ilki, savaş ve teknolojik gelişme arasındaki bağlantıyı incelemekte ve Osmanlı "Barut İmparatorluğunun" on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da şekillenmeye başlayan "askerî devrime" katılıp katılmadığı veya bunu kaçırıp kaçırmadığı hakkında sorular ortaya atmaktadır. İkinci tema, savaş ve ideoloji arasındaki ilişkiye odaklanmakta ve çoğu zaman net bir

şekilde döngüsel (devir) bir akıl yürütme biçimi alan Osmanlı siyasî varlığının hem kökeninde hem de daha sonraki gelişim aşamalarında en iyi tanımının "Gazi" devlet olup olmadığı yönündeki hâkim tartışmaların etrafında şekillenmektedir. Devletin, temel bir soruşturma odağı olarak, Darü'l-islam'ın topraklarını genişletme zaruretinden meşruiyet devşirerek daimî bir fetih politikası izleyip izlemediği ve bu hususiaki arzuları hakkındaki sorular; ancak tekil asker fertlerinin uğraş ve arzularının devletinkiler ile örtüştüğü net bir şekilde ortaya koyulursa askerî tarih alanı ile ilişkili olacaktır. Şu ana kadar bu tür bir ilişki veya çıkarlarının örtüşmesi hususunda ikna edici bir şey ortaya koyulamamıştır.

Osmanlı savaş tarihine yönelik yukarıda bahsedilen yaklaşımların her ikisi de özünde aynı zaafı paylaşmaktadır. Nitekim ancak girift dinamik fenomenler olarak ele alındığında hakkıyla anlaşılabilecek bir meselede tek bir unsuru göz önüne alan mekanik açıklamalara yapmaktadırlar. Dönemin resmî devlet doktrininin felsefî içeriğiyle çok fazla meşgul olmak ve belki de tarihsel nedenselliğin kaynağı olarak "fikirlerin gücüne" olan aşırı inanç, Osmanlı toplumsal gerçekliğine dair birçok analizde insan unsuruna yapılan vurguyu talihsiz bir şekilde fazlaca kısıtlamış ve neredeyse algılanamaz bir hâle getirmiştir. Bir düşünce ekolü tarafından incelendiği şekliyle, teknoloji ve savaş arasındaki ilişkinin araştırılmasında, insanlar ile makineler arasındaki ilişkinin gerçek doğasının oynadığı rol daha ayrıntılı bir şekilde açıklanabilir ve anlaşılabilir. Bu da ancak insan unsurunun tekrar gün yüzüne çıkartılması ve önemli bir analiz kategorisi olarak tekrar dolaşıma sokulması ile yapılabilir. İncelenmesi gereken bir dizi soru hemen kendini göstermektedir: Askerlerin belirli silahların kullanımına karşı tutumları nelerdi? Osmanlı ve çağdaşlarının karşı karşıya kaldığı itimatla ile ilgili sorunların kaynağı olan mekanik arızalar ile karşılaştırıldığında beşerî hatalar ne derece önemliydi? İnsan unsuru denkleme dâhil edilmeden, teknoloji mevzusunun daha geniş

boyutları tatmin edici bir şekilde ele alınamaz. Benzer şekilde askeri motivasyonda ideolojinin rolü üzerine yapılan incelemeler, "insan faktörü" ele alınmadığı sürece yüzeyselliğe mahkûm olmaya devam edecektir.[86] Bir başlangıç noktası olarak, bireyin benlik ve kimlik duygusunun, ulus-devletin modern döneminde olduğu gibi devlet çıkarlarıyla iç içe geçtiği fikri, tamamen anakronik bir yaklaşımdır.

Bu bölümde, bireyin itici bir güç olarak savaştaki başat bir mevkiini ve bunun modern öncesi savaşın gerçek karakterininin anlaşılmasında uygun bir analiz birimi olarak taşıdığı önemi göstermeye çalıştık. Daha önceki bölümlerde Osmanlı askeri kurumlarına ve Osmanlı savaşının örgütsel yönlerine odaklanma sebebimiz, Osmanlıların savaşı etkili bir şekilde yürütmelerini sağlayan unsuru açıklığa kavuşturma isteğimizdi. Fakat ne yazık ki savaştaki insan faktörü göz ardı edilmekte ve savaşın gerçeklerine dair yalnızca çarpık ve eksik bir resim sunulmaktadır. Bunun sebebi Osmanlıların örgütsel etkinliğine yapılan tek taraflı vurgu ve muhtemelen de birliklerinin ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirdikleri bürokratik prosedürlerin kapsamına ve ayrıntılı yapısına çok katı bir şekilde yoğunlaşmaktır. Siyasî ve dinî inaçlarının varsayılan kuvvetine dayanarak Osmanlı askerinin tek boyutlu bir şekilde tasvir edilmesi neticesinde bu savaşçıların ruh hâli resmin dışında itilmekte ve bireyin karakterini oluşturan tüm unsurlardan sarfınazar edilmektedir. Böylece Osmanlı askerî tarihi tam da kendisine derinlik ve bireysellik kazandıran unsurlardan mahrum kalmaktadır. Osmanlı askerinin savaşa katılmasındaki kişisel motivasyon gibi önemli konuların, bir zamanlar ilgili verilerin eksik olduğu gerekçesiyle ihmal edilmesi, artık belki de eskisi kadar ikna edici veya kabul edilebilir değildir. İnsan motivasyonunun görünüşte bu gizli boyutuna dair belgeye dayalı kanıtlar, birçoğunun sandığı kadar kıt veya muğlak değildir.[87] Osmanlının zihniyet ve motivasyonlarının insanlığın geri kalanından daha az anlaşılır olması gerektiğini varsaymak

için elimizde herhangi bir *prima facie* neden bulunmamaktadır. Osmanlı savaşının bu önemli boyutunun daha iyi anlaşılmasının önündeki en büyük engel genel bir bilgi eksikliği değildir. Problem, araştırmacıların bir zamanlar meseleyi çok kolay açıklamakla birlikte durumu çok basite indirgeyen açıklamaları terk etme ve Osmanlı askerî motivasyonunu tüm karmaşıklığıyla ele alma noktasındaki isteksizlikleridir.

Notlar

1. Yeniçerilerin Selim'den hoşnutsuz olduklarının açık emareleri, ordunun 1514 kışında Amasya'da karargâh kurduğu sırada zaten zâhir olmuştu. Bu hedefler, hükümdarın otoritesine azamî tahkirin yapılması için dikkatli bir şekilde seçilmişti. Bu olayların kısa anlatımı için, bkz. Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, C. 2, s. 287-289, İstanbul 1279-1280.
2. Selim'in Yeniçerilere borçlu olmasının nedenleri hususunda, bkz. R. Murphey (ed.) *Kânunnâme-i Sultânî*, s. 6; 45 (13. dipnot), Cambridge 1985.
3. Feridun, *Münşeâtü's-Selâtîn*, 1. Baskı, C. 2, s. 140-142, İstanbul 1265.
4. Feridun, *Münşeât*, C. 2, s. 141: *"ziamet ve timar erbab-ı istihkâka tevcihiyle hatırlarını tatyib ve min bad dahi uğur-i hümayunda serbazlık etmeğe tergib etmek için (...)."*
5. Feridun, *Münşeât*, C. 2, s. 141-2: *"Onun sözü benim bil-müşafehe zeban-ı dürer-barımdan sadr olmuş kelam-i saadet encamım bilip (...)."*
6. Feridun, *Münşeât*, 2. Baskı, C. 1, s. 544-6, İstanbul 1274.
7. *a.g.e.*, s. 546.
8. *a.g.e.*, s. 546: *"ferman-i şerife (...) muhalefet edenler kaç nefer olur ise, (...) südde-i saadetim canibine arz ve ilam (...)."*
9. *a.g.e.*, s. 546: *"B'il-cümle havme-i saltanatımda olan külliyen kullarımın azl ve nasbi onun rey-i canibine arz ve ilan (...)."*
10. Nihâdî, Kara Mustafa'nın karakteri hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: (İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 6453), vr. 239a: *"hem-cunud ve sipaha inam ve atada taksirat edip, onlar dahi müsamaha ve tekâsül üzere oldular."*
11. *Târîh-i Nihâdî*, vr. 251b: *"kafirden yüz çevirme yüzleri olmayıp, bir vechile söyleyecek sözleri olmasın için 'tergiben l'il cihad destur-i*

mükerremlere bin aded sikke-i hasene ve mir-i miranlara ikişer yüz, ve mir-i livalara yüzer zer atiyye-i padişahi buyrulup, (...)."

12. Tatarların o yıl vuku bulan sefere katkısının boyutları hakkında Âlî şöyle demektedir: (*Künhü'l-Ahbâr,* vr. 410a): *"Ol sene cemiyet eden leşker dahi bir tarihde (...) manzur-i beşer değil iken (...).*"
13. Her ne kadar Âlî'yi "karakter referansları" hususunda harekete geçiren altta yatan dürtüler hususunda dikkatli olmak gerekse de, Sinan'ın Tatar Hanı ile olan ilişkilerinde kaba saba davranarak genel nezaket kurallarını görmezden gelmesi ve genel mânâda pintiliği diğer kaynaklarda da paşanın karakter zaafı olarak belirtilmektedir. Âlî'nin görüşleriyle ilgili olarak bkz. *Künhü'l-Ahbâr,* vr. 414a-414b.
14. Bkz. yukarıda 3. Bölüm'de Erivan (1635) ve Bağdat (1638) seferlerinde sultanın cömertlik şekli ve miktarını değiştirmesi.
15. Sinan Paşa'nın kariyerindeki bu dönemin ayrıntılı bir açıklaması için, bkz. Ş. Turan, "Lala Mustafa Paşa hakkında notlar", *Belleten,* C. XXII/88 (1958), s. 584.
16. Ş. Turan, "Lala Mustafa", s. 584: *"yeni ülkelerin fatihi olmak için harekete geçmişlerdi."*
17. *a.g.e.*, s. 590.
18. Lala Mustafa'nın başkente döndükten sonra sultan nezdindeki itibarını geri kazanma girişimleri hakkında, bkz. *Selânikî Tarihi*, haz. M. İpşirli, C. 1, s. 128, İstanbul 1989. Rebbiülevvel 988 tarihindeki olaylar.
19. *Selânikî Tarihi,* C. 2, s. 448.
20. *A.g.e.* s. 474.
21. M. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr,* vr. 430b-431a ve *Selânikî Tarihi,* C. 2, s. 471: *"Yeniçeri taifesi yetişip, (...) Sipah taifesine kılaçlayu kılaçlayu girişmeye başladılar"* ("yeniçeriler kollarını [ve kılıçlarını] olabildiğince savurarak sipahilerin arasına daldılar").
22. Bu özel dağıtımların rakip birliklerin statüsü ve zenginlikleri üzerindeki önemi hakkında, bkz, R. Murphey, "Ulufe", *Encyclopedia of Islam,* C. 10.
23. Bkz. *Hasanbeyzâde Tarihi* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3105), vr. 497a-497b.
24. *Selânikî Tarihi,* C. 2, s. 480.
25. Bkz. *Hasanbeyzâde Tarihi* vr. 499b-500a: *"Ordu-i hümayunda asker kalil, onlar dahi alildir. Rusçuğa karib geldik, dahi askerin öşr-i aşiri erişmedi. Yanımızda asakir gatretiyle nadir olup, (...)"*
26. *Hasanbeyzâde Tarihi*, vr. 500b; *Selânikî Tarihi,* C. 2, s. 491.

27. Ferhad Paşa'nın haksız bir şekilde azli ve bunun son derece yıkıcı etkileri hakkında bkz. *Hasanbeyzâde Tarihi,* vr. 502a: *"bila istikhak zümre-i şehide ilhak eyledîler."* Öte yandan Âlî, Sinan'ın rakibinin koltuğundan etmesindeki başarısını, başkentteki nüfuz sahibi insanlara hesaplanmış rüşvetler dağıtmasına bağlamaktadır. Bkz. *Künhü'l-Ahbâr,* vr. 433b. Burada 3,6 milyon akçeye tekabül eden 30.000 altın dinardan bahsedilmektedir.

28. C. Römer, "Die Osmanlische Belagerung Bagdads 1934-35/1625-6", *Der Islam* 66 (1989), s. 122 (9-11 sat.): *"asker serdardan mührü alıp, çadır çadır gezdirip (...), bir defa mühür on dört gün murad elinde kalıp, badehu getirip vermişdir."*

29. İki tarih okulu konusunda, bkz. W. R. Wolff (ed) tarafından yazılan önsöz, *Islam and the Political Economy of Meaning: Comperative Studies in Islam Discourse,* Londra 1987.

30. Kültürel sterotiplerin tarihsel anlamda çarpıtıcı bir şekilde kötüye kullanımına bir örnek olarak, Barker'ın yukarıda 1. Bölüm, n. 4'te atıf yapılan görüşlerine ek olarak A. Balisch'in makalesi, "Infantry Battlefield Tactics", *Studies in History and Politics* 3 (1083-4), s. 43-60. Bu makalede Balisch, Osmanlı'nın başarısını sahip olduğu üstün tekniğe değil, "Hristiyan Avrupa'yı fethetmek için fanatik bir şekilde takip edilen bir misyona" bağlamaktadır. Başka bir pasajda Balisch, düzenli ordu birlikleri ile ordudaki yardımcı Tatar birlikleri, düzensiz Arnavut birlikleri ve Bosna'dan Suriye'ye kadar son derece farklı demografik, kültürel ve sosyal yapılardan gelen tımarlıların temsil ettikleri çok geniş bir fikirler, etnik farklılıklar ve mezhepsel görüşleri göz ardı ederek kesin bir şekilde (s. 49) şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Misyonlarına takıntılı derece olan bağlılıkları Türkleri saldırganlık ruhuyla körükledi."

31. Hukukî anlamda bireysel sorumluluğu sınırlandıran kolektif ve bireysel görevler (*farz-ı kifâye* ve *farz-ı ayn)* arasındaki farkın ayrımı için, bkz. Th. Juynbol, "Fard", *Encyclopedia of Islam* C. 2, s. 740. Ayrıca bkz. "Djihad" (Cihad), *a.g.e.* s. 539. Bu terimin daha sonraki (kolonyal ve post-kolonyal) Doğu-Batı çatışması dönemi retoriğindeki yanlış anlaşılmasının kökeni hakkında, bkz. F. Rahman, *Major Themes of the Quran* (Chicago, 1980), s. 63-4.

32. Bkz. J. J. Dowd, "The Faith of Warriors", Amerikan Sosyoloji Derneği yıllık toplantısında sunulan bir çalışma (New York: Ağustos 1996).

33. Yukarıda B.2, n 54'te alıntılanan pasaja ek olarak, Lynn'in çok net bir şekikde (tarihi koşulları ve kültürel çevreyi dikkate almaksızın) ortalama bir askerin sadakatini bütünüyle efendisinin ideolojik hedeflerine bağladığı ikinci pasaj için bkz, John A. Lynn, *The*

Bayonets of the Republic: Motivation and Tactics in the Army of Revolutionary France, 1791-1794 (Urbana, II, 1984), s. 179: *"Ordu içinden gelen sayısız ve açık milliyetçi beyanlar, tarihçileri Fransız askerlerinin fanatizme yaklaşan bir şey tarafından harakete geçirildiği sonucuna varmaya itmiştir. Oysa bu sonuç çok aşırı olmakla beraber devrimci askerleri insanüstü veya insanlık dışı bir konuma koymaktadır. Gerçeklik büyük ölçüde ihlal edilmişti."*

34. Bkz. R. Murphey, "Süleyman's Eastern Policy" içinde İnalcık and Kafadar (eds) *Süleyman the Second [ie. the First]* and His Time (İstanbul 1992), s. 247-8.

35. Süleyman'ın hükümdarlığının başındaki 1626 Mohaç zaferinden 40 yıl sonrasında Macaristan'daki savaş alanında vefat ettiği yerin (Zigetvar), bu eski görkemli zafer meydanından yalnızca 45 mil (73 km) uzakta olması önemli bir hususdur.

36. Osmanlıların Kıbrıs'ı ele geçirmeleri (1570-71) ile Lepanto (İnebahtı) yenilgisi (1571) gibi kısa süreli bir hareketliliğin hemen ardından meydana gelen süreç ile ilgili sık sık unutulan bir durum da, bunun, 1460'larda uzun süre devam eden Osmanlı-Venedik deniz savaşlarıyla başlamış Akdeniz'deki Doğu-Batı arasındaki uzun bir savaş dönemini sona erdirmesi ve Osmanlılar ile Venediklier arasında 1574 Barışı'ndan 1645 yılında Girit'te savaşın patlak vermesine kadar devam eden benzeri görülmemiş derecede uzun bir barış (ve hatta karşılıklı işbirliği) dönemi başlatmış olmasıydı.

37. Bu ateşkesin 1574, 1577, 1584 ve 1591 yıllarında tecdit edilmesi hakkında bkz., Hammer, *Gesch. des. Osm. Reiches,* C. 9, s. 289-90 (no. 172, 176, 181 ve 186).

38. On yedinci yüzyılda, özellikle toplumlar arası çatışmanın daha önce en yoğun olduğu kuzey sınır bölgesini etkileyen bir "manevî değişimin veya diyaloğun" (geistiger austausch) ortaya çıkmasıyla ilgili spekülasyonlar için bkz. H. J. Kissling, "Betrachtungen über Grenztradition und Grenzorganisation der Osmanen", Scientia: *Revista di Scienza* 104 (1969), s. 647-56, özellikle s. 656. Eski düşmanla olan bu dostluğun Kissling'in hayal ettiği türden toplumsal boyutlara ulaşıp ulaşmadığı veya doğrudan doğruya etkileşime geçen kişilere (yani sivillerin ve iç bölgelerde oturanların aksine savaşçılar ve sınır sakinleri) mahsus sınırlı bir olay olmadığı kolaylıkla belirlenebilecek bir gerçeklik değildir.

39. Dinin rolü için (bir tarihî nedensellik kaynağı olmasından ayrı olarak propaganda amaçlı ve meşrulaştırıcı rolü çerçevesinde) için bkz. M. Bozdemir'in makalesi "Sources Historiques de l'armee Turque" in *Review of the Faculty of Political Sciences*: Ankara Üniversitesi, Pt. 1, C. 33 (1978), s. 163-71 ve Pt. 2, C. 34 (1978),

s. 147-75. Bozdemir şu görüşü öne sürmektedir (bkz. Pt. 2, s. 158): *"La religion tient evidemment un place importante au sein de l'Etat, mais (...) plutot qu'ume veritable ideologie, la religion fait figure de slogan belliqueux pour suivre les guerres exterieures"*.

40. Bkz. R. Murphey, "Süleyman's Eastern Policy", içinde Inalcık ve Kafadar (eds) *Süleyman the Second [i.e., the First] and His Time*, s. 230-32.

41. Kâtib Çelebi, *Fezleketü't-Tevârîh*, C. 2, s. 170: *"el-insân âbidü'l-ihsân."*

42. Kâtib Çelebi'nin matbu nüshasındaki Arapça ibarenin çevirisi hatalıdır. Matbu baskıda vehb (ihsan, *bağış* "bahşiş") kelimesinin yerine *zeheb* (altın) kelimesi kullanılmıştır; bkz. *Fezleketü't-Tevârîh*, C. 2, s. 170. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki el yazma nüshasında (Hazine 1341) vr. 238b (3-4 sat.) şöyle yazılmıştır: *"Idha lam yakun al malik wahba wa'ada, wa dawlatlu dhahaba"*. Naîmâ'nın tarihinin matbu nüshasında (*Târîh*, C. 3, s. 252), alıntının ikinci kısmı dâhil edilmemiştir.

43. Mevkûfâtî Abdullah, *Vâkıât-ı Rûzmerre* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2437) vr. 44a-44b: *"Ecnas-i muhtelifenin garet-i orduya mutadı sene 1094 tarihinde (...) neşet edip, zuhur bulmuştur. (...) Erzail ve ecnas-ı muhtelife makulaesi fursat-i ganimet bulup, yağma-i ordu-i hümayundan na-ümid olup, ve 'Ruz-i Kasım karib oldu' bahanesiyle perakende ve perişan olmalarıyla, ordu-i hümayun hali koyup, (...)*.

44. *Târîh-i Râşid* (İstanbul 1153), C. 1, vr. 234b: *"Naîmâ Efendi merhumun yevmiye ceridesinde (...) mestur"*.

45. *Târîh-i Râşid*, C. 1, vr. 343b: *"30.000 koyun zayi olmak üzere iddia edip, Şeyhülislam Efendi tarafına kemal mertebe intisabından naşi zikr olunan 90.000 koyun miriye mahsub (...)"*.

46. Farklı görevler icra eden ve farklı kaynaklardan askere alınan askerler arasındaki tipolojik ayrımlar ile hizipsel ve politik bölünmelerin önemi hakkında, bkz. yukarıdaki kaynakta sf. 28-9.

47. Bkz. O. Ş. Gökyay, "Kamaniçe Muhafızlarının Çektiği", *Tarih Dergisi* 32 (1979), s. 29

48. Bkz. J. Schaht, *Introduction to Islamic Law* (Oxford, 1964), s. 130 (dn. 1)

49. Bkz. Knolles, *Gen. Hist. of the Turkes*, 5th Edn (Londra, 1638), s. 1133. Burada, İbrahim Paşa'nın Eylül-Ekim 1600'de Kanice'ye doğru ilerlemesiyle Zriny ailesine ait olan 20 köyün tehlikeli bir duruma gelmesi, onun kaleyi kurtarmayı amaçlayan karşı saldırıya enerjik bir şekilde katılımını motive eden güçlü bir faktör olarak

tanımlanmaktadır. Nicholas Zriny, Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın 1664 yazındaki seferi sırasında hala bölgedeki aile çıkarlarını savunan Nicholas'ın (Miklos Zriny VII, ö. 1664) adaşı ve büyükbabasıydı. Bkz. yukarıda 6. Bölüm ve daha fazla ayrıntı için R. J. Evans, *The Making of the Habsburg Monarchy,* 1550-1700 (Oxford, 1979) s. 243 ve diğer bölümler.

50. Sınır bölgelerindeki nüfuz sahiplerinin sosyal konumlarıyla ilgili genel bir değerlendirme için, *The Austrian Military Border in Croatia, 1522–1747* (Urbana, IL, 1960), (Urbana, IL, 1960), s. 4: *"Hâkim durumdaki asilzadeler yalnızca herhangi bir ulusal duygudan arınmış değillerdi, aynı zamanda önde gelen aileler (Zriny ve Frangepani gibi) her ikisinde de toprak edinmişlerdi (. . .) [Macaristan ve Hırvatistan'da] ve belirli bir bireyin Macar mı yoksa Hırvat mı olduğunu belirlemek oldukça zordu."*

51. Evliya Çelebi bu durumu takdire şayan bir netlikle anlatmaktadır: Bkz. *Seyahatnâme*, C. 6, s. 545 (19-21 sat.): *"Düşman Yeni Kalede cemiyetde iken vilayet-i kafiristan boştur, ve 'zaman-ı ganimetdir deyü memalik-i düşman tahrib etmeğe çıkmışlar".*

52. Örneğin, 1587 yılında Güney Macaristan'dan bir grup aşırı hevesli akıncı, düşman tarafından gafil avlanmış ve esir alınmışlardı. Bkz. *Târîh-i Selânikî*, İpşirli ed. C. 1, s. 189: *"Sigetvar serhaddindan leşker ile doyumluk sevdasıyla tama-i ham'a düşüp, nice bin adım bile uyup gidip, (...) giriftar olup, (...)"*

53. Seyrek nüfuslu veya hafif düzeyde savunulan bölgelere yıldırım harekâtı tarzında savaş akınlarının yapılması ve aynı hızda geri çekilmenin gerçekleştirilmesi, ciddi sayıda can kaybı riskini daha da azaltmaktaydı. Bkz. bu tür bir akının Silahdâr tarafından anlatımı (*Târîh*, C. 1, s. 301): *"vilayeti hali kıldığı haberi mesmu (...) oldukta, memleketi vurup, (...)".*

54. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 6, s. 547: *"Serhadd gazilerimiz [devam etmeğe] riza vermedi. "Ösek panayiri günleridir, kiymetli mal fürüht ederiz" deyü Ösek kalesi tarafina revan (...)".*

55. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* C. 56, s. 549: *"hakir kassam olarak (...) iki pay bir gulâm ve bir at ziyade verip, ve cümlenin rızasıyla huddamlarına dahi ikişer pay ziyade verdiler".*

56. Bkz. yukarıda n. 30.

57. Bkz. B. Flemming, "The Sultan's Prayer Before Battle", içinde C. Heywood ve C. Imber (ed.), *Studies in Ottoman History in Honor of Professor V. L. Menage,* s. 75, İstanbul 1994.

58. Hem Tanrı'nın desteğinin istenmesi hem de düşmanın (yani kâfirin) şeytanlaştırılmasını içeren Batı'nın "adil savaş" düşünceleri

için bkz. J. Bliese, "Rhetoric and Morale: A Study of Battle Orations from the Central Middle Ages", *Journal of Medieval History* 15 (1989), s. 201-26. Bu makalede (s. 205-6 ve s. 220'deki özet) Bliese, Batı'da en sık karşılaşışan savaş söylevlerinden 17 temanın bir listesini derlemiştir.

59. Bkz. Edward N. Stone (ed.), *Three Old French Chronicles of the Crusades* (Seattle 1939), s. 220 21.

60. Bkz. I. Gentile, "Why Men Fought in the British Civil Wars, 1639-1652". *History Teacher* 26 (1993), s. 407-18.

61. Bkz. Bliese, "Rhetoric and Morale", s. 215'te on ikinci yüzyılın başlarındaki "Birinci Haçlı Seferi" ile ilgili olarak Cowdry ve Riley-Smith'in çalışmasından yaptığı bir alıntı. Ayrıca bkz. P. Contamine, *War in the Middle Ages* (Oxford, 1984), s. 298: *"Çetin bir savaştan arefesinde savaşçıların ölümü göze almalarından önce dini ayinler, günah çıkarma, şarap ve ekmek ayini, kilise ayini yapılır ve istavroz çıkartılırdı."*

62. Bu türün örnekleri arasında şunlar vardır: Kraliçe Anne'in yaptığı savaşın bağlamında anlatılan John Williams, God in the Camp: ... *a sermon preach'd befor his excellancy and general assembly at a lecture in Boston, March 6th, 1706* (Boston, 1707) ve W. Goodrich, *A Sermon on the Christian Necessity of War by William H. Goodrich, Pastor of the First Presbiterian Church, Cleveland, preached April 21,* 1861, Cleveland 1861.

63. Bkz. R. Ettinghausen, "Hilal", *Encyclopedia of Islam,* Vol 3, s. 384 ve resimler. Türkler tarafından kullanılan at kuyruklu sancakların şekli ve kullanımlarına ilişkin on ikinci yüzyıl öncesi edebi referansların bir koleksiyonu için bkz: B. Ögel, "Tuğ", *İslam Ansiklopedisi,* C. 12, s. 1-5.

64. Bkz "Gülbang" maddesi, *DİA,* C. 2, s. 1135.

65. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 449-52, Ankara 1945.

66. Bkz. E. Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 1, s. 620, İstanbul, 1314: *"Hususa cenk yeri guzat-ı muslimini tergib için yüz yiğirmi koldan cenk tabına ve kös-i hakanilere tıralar vurmağa başlayarak (...)".*

67. Bkz. K. Signell, "Mozart and the mehter", *The Consort* **24** (1967), s. 310-22.

68. Genel olarak halk hikâye türü ve özellikle bunun askeri kesim arasındaki popülaritesi hakkında bazı mülahazalar için bkz. R. Murphey, "Expression of Individuality in Ottoman Society", forthcoming in P. Dumont (ed.), *The Indiivdual and Society in the Ottoman Empire.*

69. Bkz. Naîmâ'nın tarihindeki genel giriş, C. 1, s. 58, İstanbul 1260: *"tergib edici sözler"*. Bunları Kâtib Çelebi, *Fezleketü't-Tevârîh,* C. 2, s. 353 ile karşılaştırınız.
70. *Târîh-i Naîmâ,* C. 4, s. 447: *"Asker fütür gelmeğin hizmetden soğudular. (...) Askere ye's-i tam gelmekle, gittikçe hizmetde tekâsül gösterir oldular."*
71. İlk Osmanlı askerleri Haziran 1645'in sonlarında karaya ayak bastı ve 1646 Şubat başlarında Hüseyin Paşa komutayı devraldı.
72. Komutanın Bâb-ı Âli'ye yazdığı bir mektuptaki sözleri, komutası altındaki yorgun kuvvetler geçiçi olarak değiştirilene ve uzun bir izin için merkez üsse dönme imkânı tanınana kadar kuşatmada ciddi bir ilerleme kaydedilemeyeceğini açıkça belirtmektedir. Bkz. *Târîh-i Naîmâ,* C. 4. s. 454: *"Bu asker vilayetlerine vanıp bir miktar dinçlenip gelmeyince, bir dahi muhasereye kadir değillerdir"*.
73. Bkz. S. J. Christensen, "The Heathen Order of Battle", içinde J. Christensen (ed.), *Violence and the Absolutist State: Studies in Ottoman end European History,* s. 75-138, Kopenhag 1990, özellikle s. 115-16.
74. Bkz. 1579 yılında Kafkasya seferinde gösterdiği hizmetler sebebiyle tımarına 5000 akçe artış alan İbrahim Çavuş örneği; Abdurrahman Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası* (IV/24 (1329), s. 1510 (no. 1): *"Menteşe, tımar-ı İbrahim, Çavuş-i Dergah-i Ali, 7000 [Akçe]. Ereş kurbunda bina olunan cisrda hizmet edip, asker ile geçildikçe yoldaşlığı zuhura gelmeğin 5000 akçe terakki verilmek buyruldu; fi 12 Şaban sene 986."*
75. Bkz. bu dağıtımların anlatıldığı A. Cassola, T. Scheban ve I. Bostan (eds) *The 1565 Malta Campaign Register*, s. 177-99, Malta 1998.
76. Bkz. *Târîh-i Nihâdî* (İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 6053), vr. 256b-257a: *"mutayyeb al hatır olmaları için (...) mecruh olanları yaralarına göre onar, on beşer, yirmişer otuzar ve kırkar guruş ihsan olup (...), ve 2172 reis helak olan fars behası 33.853 guruş ihsan buyrulup, (...)"*
77. Mühürdâr Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârîh* (Leiden, Oriental, nr. 1225), vr. 71b.
78. Cevâhir, vr. 73a. *"kelle ve dil getirenlere yürüyüş günü yiğirmi kise akçe ihsan (...)"*
79. On sekizinci yüzyıl sonlarında bu öznel kategorilerin Fransız askerleri arasında bir hizmet sadakati ve muharebe etkinlik seviyesi kaynağı olarak önemi hakkında bkz. J. Lynn, *Bayonets of the Republic* (Urbana 1984), s. 28 ve devamı.
80. Askerî bir acil durumda görev vaadini yerine getirme hususunda algılanan başarısızlığın sonucunda Ferhad Paşa'nın karşılaştığı

zorluklarla ilgili olarak bkz. yukarıda n. 23'te atıf yapılan Gence olayı.

81. Bozcaada çıkarmasıyla ilgili olarak, bkz. Naîmâ Tarihi, C. 6, s. 280. Budin'e yardım gönderilmesi girişimiyle ilgili olarak, bkz. *Silahdâr Tarihi*, C. 2, s. 249.

82. Süvarilerin başlangıç maaşları 13 ila 20 akçe arasında değişmekteydi. Bkz. R. Murphey, "Ulufe", *DİA*, C. 10 ve H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, C. 1, s. 349, Ankara 1943.

83. Girit'in yanısıra, Ege ve Dalmaçya'da da 1645'ten beri Venedik-Osmanlı arasında faal bir savaşın devam ettiği 1658'deki tasfiyeler sırasında Köprülü, isyancı Transilvanya Prensliği (Erdel)'e karşı başarılı bir sefer düzenlediği Tuna-Ötesinden henüz daha yeni dönmüştü.

84. Bu kesintilerin seviyesinin bir göstergesi için bkz: yukarıda, B.3 (Tablo 3.5) ve *Silahdâr Tarihi*, C. 1, s. 147. burada Köprülü tarafından iptal edilen (yoklama) *esame* defterlerinin sayısının 7000'e kadar çıktığı belirtilmektedir. Yazarın görüşüne göre, Köprülü'nin Sipahilere karşı bir tür kişisel kan davasına varan bu kadar kapsamlı tasfiyeler gerçekleştirme hususunda sağlam bir mazaretinin olmadığına atıfta bulunan bir başka açık olumsuz görüş için bkz. Abdi Paşa, *Vekâyinâme* (İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 4140), vr. 48a: "*mevzi-i mezburde [yani Kasım 1658'de Transilvanya'dan geç bir tarihte döndükten sonra Osmanlı ordusunun bir kısmının kamp yapmakta olduğu İstanbul yakınlarındaki Kağıthane çayırlarında] Kasım mevacibi verilip, hazır bulunmayanlardan birkaç bin adamın mevacibi çalındı.*"

85. Tarihçi Nihâdî, iptal edilen maaş defterlerinin sayısının 10.000'e ulaştığını iddia etmektedir (yukarıda Silahdâr'ın belirttiği 7000 sayısı ile karşılaştırınız), ayrıca 2 Kasım'da (5 Safer 1069) aniden ilan edilen bir gece yarısı yoklamasına katılmamanın bu denli çok sayıda kıdemli askerin geçim kaynaklarından mahrum edilmesi için bir gerekçe olmadığını da sözlerine eklemektedir. Bkz. *Târîh-i Nihâdî* (İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 6053), vr. 185a: "*Ol gece [Vezir Köprülü Mehmed Paşa] on binden fazla kimsenin esamisi çalınıp, kat-i erzak, zulm-i sarih etmiştir.*"

86. Bu terim ve daha geniş kavramsal çerçevesi Graham Greene'in aynı isme sahip bir romanından (1. Baskı 1978) ödünç alınmıştır.

87. Hâlâ daha büyük ölçüde kullanılmayan bir kaynak da, savaşlarda bilfiil savaşan askerlerin duygularını ve deneyimlerini yansıtan halk hikâyeleridir. Bugüne kadar Osmanlı savaşı hakkında neredeyse yegâne bilgi kaynağımız olarak kullanılan resmî tarih yazarlarının sefer günlükleri, bu tür cephe hattındaki deneyimlerin çok azını yansıtmaktadır.

VIII. BÖLÜM

OSMANLI SAVAŞ YAPILANMASININ SONRAKİ ETKİSİ

Osmanlı Pragmatizminin Askerî Alandaki Aslî Unsurlarına Dair Bir İnceleme

Bu çalışmada sunulan kanıtların büyük bir kısmı (1-5. Bölümler), Osmanlı askeri örgütlenmesinin ayrıntıları ve bunun savaşın önceden planlanmasındaki rolü ile ilgilidir. Kitabın bu bölümünde, Osmanlıların orduları çeşitli cephelerde düşmanlarla çarpışmaya hazırlamak için kullandıkları bürokratik prosedürlerin kapsamını ve etkinliğini inceleyeceğiz. Ayrıca çeşitli coğrafî ve topografik koşullar ile eyaletlere özgü idarî düzenlemeler bağlamında karşılaşılan zorlukların üstesinden gelmeye çalışırken bürokrasinin gösterdiği duruma özgü esneklik ve adaptasyon kabiliyetini incelemeye çalışacağız. Altıncı Bölüm, savaş sırasında kullanılan muharebe yöntemlerinin genel bir değerlendirmesine ayrılırken; yedinci bölüm, askerler arasındaki sıkı bir dayanışma tesis edilmesi ve onların muharebe öncesi ve esnasında en iyi performansı göstermeleri için Osmanlılar tarafından geliştirilen savaş öncesi teşvik ve savaş sonrası ödül sisteminin analizine ayrılmıştı.

Yedinci bölümde ise savaştaki insan unsuruna odaklanmak suretiyle savaş sırasında devlet ve bireyin karşılıklı bağımlılığı ele alınmıştı. Yedinci bölümde devletin henüz daha gerçekleştirilmeyen potansiyelini temsil eden müşterek çaba ve çok çeşitli insan gücü, hayvan ve materyal kaynaklar etkili bir şekilde biraraya getirilerek aynı potada eritilmeden; devletin "güç edinme çabasında" fazla bir başarı elde etmesinin mümkün olmadığı fikrî (henüz yeterince desteklenmemiş ve tam olarak tartışılmamış olsa da) geçerli bir varsayım olarak kabul edilmişti. Bu bölüm, özellikle orta ve uzun vadede muharebe sonrası etkilere odaklanmak suretiyle, Osmanlı savaş yapılanmasında müşterek çaban ile fayda ve ödüllerin paylaşılması temasını biraz daha irdeleyerek işlenen bu konuyu nihayete erdirmeyi amaçlamaktadır.

İlk yedi bölümde hem savaş "öncesindeki" hem de muharebe "sırasındaki" aşamalara ve mekaniğe yoğunlaşılması savaş sonrası etkilerin değerlendirilmesine bir zemin hazırlamıştı. Burada, savaş ile devletin elinde benzeri görülmemiş bir iktidarın toplanması arasında bir bağ olduğunu ileri süren delillerin bir kısmını masaya yatıracağız. Ayrıca devletin savaşmaya aşırı ihtimam göstermesi ile sosyal ve ekonomik gerileme arasında varsayılan bağlantıyı yeniden değerlendireceğiz. Analizimiz üç ana başlık altında sunulacaktır: 1. On yedinci yüzyıl Osmanlı savaşının tahrip kapasitesi ve demografik etkisi; 2. Osmanlı askerî pragmatizminin değerlendirilmesine yönelik bir deneme; 3. Osmanlı savaş yapılanmasının yeniden dağıtıcı işlevi ve meydan okumaya karşılık veren ekonomik büyüme modelinin askerî yönlerinin incelenmesi.

Savaşın Tahrip Kapasitesi

On altıncı ve on yedinci yüzyıl savaşlarındaki fiziksel ve demografik hasarın ölçeği, en iyi şekilde bu dönemin öncesi ve sonrasındaki dönemlerde var olan savaşların kapsamı ve tahrip kapasitesi ile karşılaştırılarak yapılabilir. Ateş gücünün

kullanılmaya başlamasından önceki dönemde "ilkel" savaşın tipik karakteristik çatışma biçimleri, savaşın tahrip kapasitesini mutlak mânâda sınırlamaktaydı. Bununla birlikte, tam da sonucu tayin edici silahların eksikliği ve hızlı sonuç alma hususundaki tabiî yetersizlik, çatışmanın uzamasına yol açarak savaşın yıkıcılığının daha da artmasına sebep oluyordu.

Topların kullanıma girdiği devirlerde ise savaşın tahrip kapasitesi ve yıkıcılığı daha da büyümüştü. Ancak bu gelişmiş güç, genellikle yoğun fakat nispeten kısa süren çatışmalar sırasında sınırlı bir biçimde kullanılmaktaydı. Sıradan kuşatmalar, düşmanın kale duvarlarını ve dış savunma mevzilerini hedef alarak ilk on ila yirmi gün içinde tayin edici aşamaya ulaşmaktaydı. Kuşatılmış şehrin surları içindeki sivil nüfus, yalnızca tâlî olarak ve bazen de kazara saldırının hedefi hâline gelmekteydi. Normal şartlarda kuşatmanın ilk iki haftasında kaçınılmaz sonuç (yani saldıranların başarısı veya başarısızlığı) karşılıklı olarak anlaşıldığında, en sık karşılaşılan sonuç, savunanların gönüllü olarak teslim olmaları veya saldıranların kuşatmayı kaldırmaları neticesinde savaş hâlinin erkenden sona ermesiydi. Birçok durumda, saldıranların barut tedariklerinin veya ateş güçlerinin yetersizliği nedeniyle devam etmeyeceği, topçuların kuşatmanın ilk aşamalarındaki performanslarından anlaşılmaktaydı.

Her ne kadar uzun süren kuşatmalar ve inatla direnen ve ağır bir şekilde tahkim edilmiş mevzileri zapt etmeye yönelik tekrarlanan girişimler dönemin tarihî kayıtlarında çarpıcı bir şekilde kaydedilmiş olsa da, bu durum dönemin savaşlarındaki genel durumu yansıtmamaktadır. On altıncı yüzyılın ortalarından itibaren savaş, kuşatan ordunun en yüksek tahrip kapasitesini kısa ama yoğun bir şekilde şehrin savunma surlarındaki belirli bir alana yoğunlaştırması şeklinde cereyan etmeye başlamıştı. Bu saldırı operasyonu, ihtiyaç hâlinde sınırlı sayıdaki hücum kıtası tarafından desteklenen topçu birlikleri tarafından gerçekleştiriliyordu ki bu, toplam silahlı gücün

yalnızca küçük bir kısmını oluşturuyordu. Savunanlar ile saldıranlar arasında doğrudan temas, topçuların savaşın yoğun geçen ilk aşamalarında surların bombalanmasında belirleyici sonuçlar elde edemediği durumlarda gerçekleşmekteydi. Tek mevsimlik bir zaman dilimi içerisinde seferberliğin başarı ile sonuçlanacağı varsayımına dayanan ordu tedarik ve ikmâl hazırlıkları sebebiyle, silahlı birliklerin kış mevsimi boyunca eyaletlerde konaklaması ancak ve ancak stratejik mülahazalar gözetildiği nadir zamanlarda vuku bulmaktaydı.

Yukarıda tarif edilen çatışma modeli; teknolojik sebeplerden dolayı uzun süren, sonuç alınmayan ve geniş coğrafî alanlara yayılan çatışmaların yaygın olarak görüldüğü on altıncı yüzyıl öncesi Osmanlı savaşlarıyla taban tabana bir zıtlık içerisindedir. "İlkel" savaşta başarıya ulaşmanın yolu ateş gücünün tek bir hedefe yoğunlaştırılması değil, bilakis sürekli yapılan baskınlar, kademeli kuşatma, düşman ikmâl hatlarının tacizi, ambargo, abluka ve ekonomik savaş olarak adlandırılabilecek diğer savaş biçimleriydi. Orta Çağ'daki muharebe modeli, daha sonraki dönemin savaşlarına özgü olan teknik standartlar ve ordu büyüklükleri ile karşılaştırıldığında daha ilkel aletler ve sınırlı sayıda personelle yürütülmekteydi. Fakat ilerleyen dönemlerde Osmanlı askerî operasyonları, operasyonun hızını belirlemeye başlayan mevsimlik kısıtlamalarla daha az sınırlandığı için, daha karmaşık ve geniş çapta bir yıpratma harbine kolaylıkla dönüşebilmeye başlamıştı. Bursa'nın 1314-1326 yılları arasında aralıksız devam eden Osmanlı akınlarıyla abluka altına alınmasında da görüleceği üzere, Osmanlı yıpratma savaşları topların kullanımından önceki dönemde tek bir cephede on yıldan fazla bir süre devam edebilmekteydi. Dönemin kaynakları, Bursa'nın saldırılara boyun eğmek zorunda kalmasını yeni askerî gelişmelerden ziyade gıda arzının gitgide azalmasının doğurduğu etkiler ve şehri ayakta tutan tarımsal hinterlandın uzun bir süre boyunca tahrip edilmesine bağlamaktadır.

Topçu öncesi ve sonrası dönemdeki seferlerin zaman ölçeğindeki büyük fark göz ardı edilirse, bu dönemde neredeyse algılanamaz düzeyde olan Osmanlı askerî baskısının tedricîliği ile cephe saldırılarının veya Osmanlı taarruzlarının başarısını "izah eden" diğer tetikleyici olayların yokluğu, anlaşılması güç bir hâl alacaktır. Topçu öncesi dönemdeki savaşlar, çok uzun süreler boyunca sürekli olarak uygulanan asgarî güç ile özdeşleştirilebilir bir niteliktedir. Tek bir savaş mevsimini aşan seferlere çıkılması, erken dönem Osmanlı savaşçılarının elindeki iptidaî teknik imkânlar sebebiyle kaçınılmaz bir hâle gelen son derece normal bir durumdu. Elinde iptidaî araçlar olan Osmanlı savaşçılarının, savaşmayı teşvik eden İslam inancına sımsıkı bağlı olmaları sebebiyle eksiklikleri telafi edecek kuvvete sahip oldukları tartışmalı bir konudur. Fakat erken imparatorluk dönemi Osmanlı askerlerinin, tahrip kapasitelerindeki eksiklikleri azim ve sebatlarıyla telafi ettikleri bir şüphe götürmez bir gerçektir.[1]

Erken modern dönemdeki kuşatma savaşlarında verilen zayiat oranları ile kısa süreli karışıklıkların normal ekonomik hayat ve genel sivil hayat üzerinde sebep olduğu aksaklığın genel olarak çok daha fazla olsa da Orta Çağ'daki savaş modelinin çok daha büyük ve kalıcı hasara yol açtığı sonucuna varabiliriz. Birçok durumda kuşatma sonrası toparlanma süreci hasar görmüş duvarların tamiri ve şehri yenilemeye yönelik diğer devlet yatırımlarının gerçekleştirilmesi ile ilgiliydi. Buna rağmen ablukanın doğurduğu etkilerden kurtulmak bizzat askerî operasyonun kendisi kadar uzun süreli ve çok boyutlu olma eğilimindeydi. Paradoksal olarak, en azından on yedinci yüzyılın demografik verileri incelendiğinde, bu dönemdeki savaşın tahrip kapasitesindeki artışın sivil nüfusu etkileyen net demografik kayıplarda bir azalmaya sebep olmuş olduğu görünmektedir. Mızrak ve oklarla yapılan düşük yoğunluklu Orta Çağ savaşlarından, yakın mesafeden ateşlendiğinde ölümcül yaralar açabilen daha büyük kapasiteli top ve tüfeklerin

kullanıma sokulması ile birlikte daha yüksek potansiyel şiddet barındıran savaşlara geçilmişti. Bu durum çatışmalardan hızlı bir şekilde sonuç alınmasına yol açmış ve bu savaştaki genel kayıpların azalması için daha büyük imkânlar sağlamıştı. Aynı zamanda, erken modern dönem savaşlarında güçleri eşit olmayan düşmanlar arasında müzakereye dayalı uzlaşmalar veya güçleri birbirine çok yakın olan düşmanlar arasında karşılıklı denge hâlinin kabulü, savaşın uzun sürdüğü Orta Çağ savaşlarından çok daha fazla görülmekteydi.

On yedinci yüzyıl savaşının yalnızca teknik ve teknolojik yönlerine odaklanılması ve savaşçıların inançlarının kuvveti ile koşulsuz bir şekilde devlet ideolojisine bağlandıkları yönündeki varsayımlar, Osmanlı çatışmalarının sona erdirilmesinde uzlaşma ve diplomasinin oynadığı önemli rolün es geçilmesi yönünde bir eğilime sebep olmuştur. Örneğin 1669 yılında Osmanlıların yenilgisi ile sonra eren Osmanlı ile müttefik Avrupalı güçlerin arasında gerçekleşen alışılmışın dışında uzun ve şiddetli çatışmaların dahi, karşılıklı barış ve uzlaşma kavramlarını içeren antlaşmalarla sona ermesi oldukça dikkat çekicidir.[2] Osmanlıların özellikle on yedinci yüzyılın başlarında Safevî İranı'yla yapılan savaşlarlarda büyük orduları seferber etmekteki gayesi, askerî bir sonuca ulaşmak için potansiyel tahrip kapasitesinin tamamını kullanmak değildi. Osmanlıların gayesinin kendi askerî kapasitesinin emperyal düşmanlarından daha üstün olduğunu göstererek düşmanlarını kendi lehine bir barışa sevketmek olduğu açıktır. Tehdidin bizzat kendisi, çoğu zaman Osmanlı'nın diplomatik hedeflerine ulaşmasında fiilen şiddete başvurulmasına gerek bırakmıyordu. 1590, 1612 ve yine 1619 yıllarında imparatorluğun doğu sınırları boyunca periyodik olarak Safevîlerle yapılan savaşlardaki uzlaşma temelinin Osmanlıların, savaşların arasındaki yıllarda elde ettiği önemli miktardaki toprak parçası üzerindeki hak iddiasından vazgeçme ve iki devlet arasında 1555 Amasya Antlaşması'nda tanımlanan sınırlara geri dönülmesi

olması kayda değer bir husustur.[3] Osmanlılar kesin bir surette askerî olarak Safevîlerle karşı karşıya gelmekten aciz bir durumda değildi. Osmanlıların doğuda topyekûn bir savaşa girme konusundaki isteksizliği, her şeyden önce, ağırlıklı olarak Şiîlerden oluşan komşularıyla uzun süreli bir mezhep savaşına girmenin Osmanlı toplumunun kendi içinde toplumsal olarak bölücü etkileri olacağının farkına varmalarıyla ilgiliydi. I. Selim (1512-20) dışındaki Osmanlı sultanları, çağdaşları olan Reformasyon Avrupası'nın hükümdarlarının aksine, genellikle "din savaşları" olarak adlandırılan keşmekeşten titizlikle uzak durmuşlardı.

On yedinci yüzyıl Osmanlı savaş yapılanmasının demografik etkileri bağlamında konuşursak, yüzyılın son yirmi yılında Orta Avrupa'da Osmanlı ve Habsburglar arasında uzun süreli devam eden emperyal rekabette, şimdiye kadar yaşanan en ağır çatışmaların bir kısmına şahitlik eden Macaristan ile ilgili bazı rakamlara sahibiz. Demografik büyüme modelleri hem savaşın gözlemlenebilir etkileriyle hem de evlilik yaşı, kadın doğurganlığı ve ortalama hayat süresi gibi diğer faktörlerle yakından ilişkilidir. Savaşın bu modelleri üzerindeki kümülatif etkisi her ne olursa olsun, şimdiye kadar derlenen ve analiz edilen verilerden hareketle kaçınılmaz görünen sonuç, savaşın nüfusun artan hareketliliği üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğu gerçeğidir.

Sivil nüfusun, istikrarın silahlı çatışmanın etkisiyle bozulması nedeniyle eski evlerinden *sürülüp sürülmediği* ya da sunulan fırsatlar nedeniyle (bazen doğrudan savaşla ilgili arz taleplerinin teşvikiyle) yeni ikamet yerlerine *çekilip çekilmediği*, burada tatmin edici bir şekilde ele alınamayacak, çözüme kavuşmamış bir sorundur. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Osmanlı işgali altındaki Tuna sınır bölgelerinin sınırlı çerçevesi içinde değerlendirirsek, savaşın nüfus artışı (veya azalması) üzerindeki etkisinin nispeten olumlu olduğu görünmektedir. Savaşın tehlikelerine ilk elden maruz kalan

sınır nüfusları üzerine yapılan ilginç bir araştırma, köylülerin askerî sınırın tehdit altında olduğu en tehlikeli bölgelerdeki ilk reaksiyonunun orayı geçici olarak terk etmek ve metruk bırakmak olduğunu göstermektedir. Ne var ki en ağır çatışmaların sona ermesi ve nispî bir güvenlik sağlanmasıyla birlikte eski topraklarına mümkün olduğunca çabuk geri dönmeyi tercih ettikleri görünmektedir.[4]

Habsburglara ait batı bölgeleri ve kuzey ilçeleri, Osmanlılara ait merkezî bölgeler ve doğusu "özgür" Macaristan veya Transilvanya olarak adlandırılan bölgeler olarak üç parçaya ayrılan Macaristan benzer bir büyüme eğrisini takip etmiş; ancak on yedinci yüzyılın yerel nüfus artışı eğrilerinde yalnızca küçük bölgesel farklılıklar göstermiştir. En güvenilir çalışmalarda sunulan verilere göre, her üç bölgenin toplam nüfusu,[5] on altıncı yüzyılın sonunda yaklaşık 3,5 milyon iken on yedinci yüzyılın sonunda gelindiğinde yaklaşık 4 milyona yükselmiştir.[6] Nüfus artışlarının net bir bölgesel dağılımı on yedinci yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan çeşitli bölgeler özelinde hâlâ daha araştırma aşamasındadır. Fakat Osmanlı topraklarındaki 1600 sonrası yaşanan demografik değişim üzerine yapılan son araştırmalardan elde edilen bulgular, on altıncı yüzyıldaki artış ile on yedinci yüzyıldaki durgunluk arasında var olan keskin karşıtlık hakkında uzun süredir öne sürülen varsayımlarla çelişme eğilimindedir.

Yüzyılın başında birbirini takip eden birkaç on yıl boyunca hem kent hem de kırsal nüfusu etkileyen bir durgunluk veya mütevazı bir demografik düşüş görülse de, yüzyılın sonundaki büyüme trendi, önceki yüzyılın yükseliş trendini katî bir surette yeniden yakalamıştı.[7] Birbirini izleyen iki neslin üreme potansiyeli üzerinde ciddi bir etki yaratacak kadar uzun süren ve normalden daha geniş bir coğrafî alanı kapsayan Otuz Yıl Savaşları'nın demografik etkileri üzerine yeniden gözden geçirilen araştırma bulguları, 1648 sonrası Almanya'nın 16 ya da 17 milyon civarındaki nüfusunun, savaş öncesi yaklaşık

20 milyonluk seviyeye göre yüzde 15 ila 20 arasında bir düşüşü temsil ettiği konusunda fikir birliği içindedir.[8]

On yedinci yüzyıldaki Osmanlı-Habsburg savaşları, aralıklı olarak gerçekleşmiş ve çok daha dar bir toprak parçası üzerinde yaşayan insan popülasyonunu etkilemiştir. Dolayısıyla sınırın en yoğun şekilde militarize edilmiş bölgelerinde, karşıt orduların ilerlemesi ve geri çekilmesinin önünü açmak için sınır nüfusunun periyodik ancak genellikle geçici olarak tahliye edilmesi dışında, Macaristan'daki savaş zamanı yerinden edilmelerin genel sivil nüfus arasındaki ölüm oranlarını ciddi bir şekilde etkilememiş gibi görünmektedir. En ciddi karmaşalar, 1604-1606 yılları arasındaki kısa dönemde, Osmanlı-Habsburg kuvvetleri arasındaki kontrollü çatışmanın en kötü etkilerinin Macaristan'ın Bocskai isyanı sırasında iç savaşa sürüklenmesiyle kat be kat arttığı, Macaristan'ın zor zamanlar geçirdiği bir dönemde gerçekleşmişti.

Uzun süreli Orta Çağ savaş modeli ile ilişkili olan komşu bölgeler arasındaki sosyal düzen, ticaret ve diğer ekonomik bağlantıların çökmesi olgusu (bkz. yukarıdaki bölümler) on yedinci yüzyılın Osmanlı savaşlarında büyük ölçüde mevcut değildi. Bir sonraki bölümde (aşağıya bakınız), erken modern savaşla ilişkili yeniden dağıtıma sebep olan ekonomik büyümenin bazı yönlerini inceleyeceğiz. Ancak bu olguya geçmeden önce, Osmanlıların kaynaklarını başarılı bir şekilde seferber etmelerinin hangi ölçüde hammadde tabanlarının doğal zenginliğine ve hangi ölçüde askerleri ve vatandaşları işbirliği yapmaya ikna ve cezb etmek için stratejiler geliştirmedeki maharetlerine bağlı olduğunu değerlendirmek için bir mola vermek zorundayız. Osmanlı'nın yönetimde işbirlikçi ve zorlayıcı araçları kullanması meselesinin hem askerî hem de askerî alanı aşan bir boyutu vardır. Fakat savaşın kendisi ile ikame edildiği malzemelerin elde edilmesi ve konuşlandırılması hususundaki Osmanlı'nın gösterdiği liyakat (bkz. tedarik ve nakliye ile ilgili yukarıdaki 4. ve 5.

bölümler), yalnızca bürokratik aygıtların gelişmişliğine ve bunun; kaynakların tanımlanması, elde edilmesi ve tahsis edilmesindeki kullanımına bağlı değildi. Belki daha da öncelikli olarak, çoğu Osmanlı'nın (askerî bağlamda hem subayların hem de sıradan askerlerin) devletin emirlerini yerine getirme noktasındaki isteklerine bağlı bulunmaktaydı.

Osmanlı Askerî Pragmatizmi

Osmanlı Devleti üzerine yapılan modern çalışmalarda, Osmanlılar ve diğer Batılı devletler arasındaki siyasî, kültürel ve dinî değerlerdeki farklılıklara büyük önem vermek köklü bir gelenek hâlini almıştır. Bu değer karşıtlığı, genellikle oldukça üstünkörü bir şekilde tanımlanan zıt kutuplar şeklinde sunulurkan, Osmanlılar her daim negatif kutupta konumlandırılmaktadır.[9] Osmanlı yönetim gelenekleriyle alakalı ikincil literatürdeki bu eğilim, sultanın herhangi bir istişareye başvurmadan veya gerek devlet idaresindeki kendi hizmetkârlarıyla (kul) gerek daha geniş anlamda tebaasıyla herhangi bir uzlaşma ihtiyacı duymadan emirlerini zorla kabul ettirmek gibi bir kuvveti haiz olduğu yönünde çarpıtılmıştır.[10] Sultana ait inisiyatifleri görmezden gelmek elbette zordur ancak devletin her daim talep ettiği şeyi istediği şekil ve miktarda elde ettiği görüşü, padişahın ve yönetiminin gerçek etkisini büyük ölçüde abartmaktan ileri gelmektedir. Sivil iş gücünün savaş ve Osmanlı Devleti tarafından tanımlanan başka amaçlar için seferber edilmesine yönelik taleplere gelince, vergi mükelleflerinin beklenen hizmetleri yerine getirmesine rağmen bedelini devlet tarafından ya alamadığı ya da eksik aldığı yönündeki imalar yeniden değerlendirmeye tâbi tutulmalıdır.[11]

Osmanlı merkezîyetçiliğinin ve bürokratik kontrolünün teorik kavramlarına baskın bir rol atfedilen genel literatürde, Osmanlı Devleti'nin vergi mükellefleriyle arasındaki ilişki pratiğinde hem kendi beklentilerinin değişmesine hem de sivil

halka yüklenen mal, hizmet ve nakdî paraya değer biçmede ne derece esnek ve açık davrandığı çok sık bir şekilde göz ardı edilmektedir. Osmanlı Devleti, ihtiyaçlarını sabit ve müzakere edilemez talepler şeklinde ifade etmedi ve zaten edemezdi de. Ayrıca ne nakdî gelir ne de işgücü yükümlülükleri şartsız bir şekilde yerine getirilen sabit bir olgu olarak değerlendirebilecek bir konumda değildi.[12] Vergilerin nakitten aynî ödemeye veya aynî ödemeden nakde çevrilmesi, ayrıca askerlik hizmetinin askerî malzemelerin ikamesine dönüştürülmesi, tamamen vergi mükelleflerinin seçimine bırakılmamışsa da tartışmaya, toplu pazarlığa ve kapsamlı yeniden düzenlemelere oldukça açık olan konulardı. Koşulların bu şekilde yeniden tanımlanması ve uygulanabilir bir uzlaşma formülüne ulaşmak için çıkarların dengelenmesi, Osmanlı devletinde istisnai bir durum değildi. Rastgele seçilen örnekler, bu tür müzakere edilmiş antlaşmaları Osmanlı rejiminin sahip olduğu sıradan bir durum olarak değerlendirmemiz için ikna edici değildir. Bununla birlikte bu örnekler, Osmanlı askerî pragmatizminin daha geniş araştırma gerektiren bir yönüne işaret etmektedir.

Aşağıda Osmanlı'nın zorunlu askerlik ve savaşla alakalı tedarik hedeflerini karşılamak için vergi mükelleflerinden talep ettiği katkılar hususunda gösterdiği esnekliğe birkaç örnek sunacağız. Her ne kadar bu örnekler, tüm işlemlerde mütekabiliyet ilkesinin işletildiğini gösterme hususunda yetersiz olsa da Osmanlı Devleti'nde karşılıklı esneklikle alakalı daha geniş bir olguyu temsil ettiği söylenebilir. Savaş zamanında devlet, kısa vadede geri verebileceğinden daha fazlasını alma eğilimindeydi. Fakat bazı zamanlarda vergi mükelleflerinin uyumu ve işbirliğine karşılık olarak verilen ödüller olağanüstü askerî hâlde bile verilebilmekteydi. 1691 yılı Osmanlı vergi reformu buna bir örneklik teşkil etmektedir.[13] Osmanlıların zor kullanmaya hiçbir zaman başvurmadıklarını iddia etmek naif bir yaklaşım olur. Fakat pratikteki bu zorlama ilk etapta başvurulan tabiî bir eğilim olmaktan çok gönülsüzce başvurulan son çare olmaktaydı.

1691'e ait ilk örneğimiz, Arnavutluk'un merkezindeki Elbasan civarında yaşayan köylüler tarafından tüfekli piyade sağlamaya ilişkin mutabakatın, Belgrad yakınlarındaki cephede konuşlanmış ordu kuvvetlerine gıda tedariki sağlama antlaşması olarak değiştirilmesiyle ilgilidir. Mübadele şartları ve çıkarların karşılıklı olarak uzlaştırılmasında doğası gereği devlet tarafından uygulanan bir miktar baskı olabilse de, askerî öncelikler insan gücü eksikliğinin giderilmesi yerine hâlihazırda silah altında olan askerlerin gıda stoklarının yenilenmesine kaydığı durumlarda, bu tür değişimler için inisiyatif alan taraf her zaman devlet olmayabiliyordu. En azından Elbasan örneğinden devletin, köylülerin askerlik hizmetinden muaf olma taleplerine cevap verdiği anlaşılmaktadır.[14]

Elbasan örneği, bu tür ikamelerde öne sürülen şartların "âdil" veya "makul" kabul edilip edilemeyeceğini belirlemek için uygun değildir. Ne var ki Osmanlıların standart beklentilerinden ve daha önceden ifade ettikleri isteklerinden önemli bir sapmayı temsil etse de karşı taraftan gelen muteber tekliflere cevap vermeye hazır olduklarını ikna edici bir şekilde göstermektedir. Aşırı iyimser modern araştırmacılar tarafından genellikle sabit birer olgu olarak kabul edilen şeyler, pratik gerçekleri göz önünde bulunduran Osmanlı yönetimi için düzenli ve devamlı bir surette yeniden değerlendirilmesi gereken ideal hedefleri yansıtmaktaydı. Tarihçinin Elbasan'daki değişimin kabule şayan olmasını anlatırken kullandığı dilden, devletin bu ikameyi gerçekleştirme hususundaki arzusunun köylülerin yaşadığı sıkıntıların hafifletilmesi arzusundan kaynaklandığına dair güçlü bir izlenim oluşmaktadır. Böylece, köylülerin "antlaşmanın" şartlarının değişmesi için devlete sundukları dilekçe tereddütsüz bir şekilde karşılık bulabilmiştir. Bu ikame işleminin devletin de çıkarlarına uygun olduğu ve belki de daha önemli ve acil diğer ihtiyaçlarını karşılamaya yaradığını söylemeye gerek yoktur. Fakat burada ancak önemli olan, bu tür ikamelere

izin veren mekanizmanın iki taraftan birinin inisiyatifiyle başlatılabilmesidir. Bu tür karşılıklı kabul edilen ikamelerin tarihçi tarafından kaydedilmesinin yalnızca retorik bir jest olarak algılanması şüpheyle karşılanmalıdır. Nitekim bu tür örnekler açık bir şekilde vergi mükellefleri ile devlet arasında var olan anlaşmazlıkların çözülmesinde çok daha geniş bir olguyu temsil etmektedir.[15] Hem sunulan olgusal detaylardan hem de tarihçi tarafından kullanılan betimleyici dilden açık bir şekilde anlaşılan şudur ki, devlet yeni bir antlaşmanın içine dâhil olarak bu belirli vergi mükelleflerini daha az hoşlandıkları bir yükten kurtarmakta ve yerine, hiç değilse, en azından ehven-i şerreyn olan diğer seçeneği getirmekteydi.

Aşağıda Osmanlı malî manzarasının genelgeçer bir özelliği olarak görünen şey, farklı resmiyet düzeyi ve önem düzeyinde olan örneklerle beraber gözler önüne serilecektir. On yedinci yüzyılda artan bir şekilde devlet, imparatorluğun bazı bölgelerindeki gelir beklentilerini ya kısmen elde edebiliyor ya da hiçbir şekilde elde edemiyordu. Hatta merkezden uzak bazı eyaletlerde bu durum ödenmemiş kronik vergi borçları şekline dönüşmüştü. İktisadî mantık ve siyasî mülahazaların birleşiminden herhangi uygulanabilir bir alternatif elde edilemediğinde Osmanlılar kendi beklentilerini gözden geçiriyorlardu. Bu duruma köy düzeyinde vergi mükellefleriyle, eyalet düzeyinde ise yöneticilerle bir araya gelerek tedarik koşullarını yeniden müzake etmek suretiyle çözüm arıyorlardı. İktisadî mantığa ve bir bölgenin belirlenen vergi yükünü karşılama kapasitesinin azaldığının kabulüne dayalı olarak gelir beklentilerinin düşürülmesine bir örnek olarak, Mevkûfâtî'nin Larissa (Teselya'da) civarındaki köylülerin bir dilekçesine dair anlatısı, Osmanlı malî gerçekçiliğinin temel bir unsuru hakkında kanıtlar sunmaktadır. Yol kesme ve vebanın müşterek etkileri sebebiyle köy nüfusunun azaldığını bildiren köylüler, 444,5 avârız hanesi üzerinden

hesaplanan genel değerlendirmenin 364,5 avârız hanesi üzerinden hesaplanmasını teklif etmişlerdi ki bu, yüzde 18'lik bir vergi indirimine tekabül etmekteydi.[16]

Vergi mükelleflerinin ödeme kabiliyetinin rasyonel bir değerlendirmesine dayanan vergi tahsilatı, Osmanlı vergi rejiminin her daim görülen bir hususiyetti. Osmanlı askerî pragmatizminin bir başka boyutu, hükûmetin hem askerî açıdan kritik görevler icra eden yardımcı askerî kuvvetlere ve köylülere hem de sivil veya çiftçi olarak faal askerî cephenin yakınındaki istikrara kavuşmamış veya bütünüyle güvenli olmayan bölgelere yerleşmeye istekli olanlara vergi muafiyeti ve indirimi teklif etmesiydi. Eyalet hukuku kanunlarında tanımlandığı şekliyle stratejik sınır bölgelerindeki yerleşimi düzenleyen şartlar, Osmanlıların vergi hususunda gösterdiği müsamaha ve sabit vergi uygulamasının ardında yatan mantığın tespit edilmesi noktasında oldukça açıktır. Bu durum daha yaygın ve (hazine açısından) daha yüksek getirisi olan tarımsal üretim için alınan aşar vergisinde bu derece aşikâr değildir. [17]

Daha yüksek düzeyde bir askerî bölge söz konusu olduğunda, Osmanlıların ideal vergi oranı hesaplamaları neredeyse tamamen farazî bir hâl alıyor ve vergi mükelleflerinin bu "sabit" vergi uygulamasına tam olarak riayet etmeleri hiçbir zaman gerçekçi bir şekilde beklenmiyordu. Osmanlıların 1590 yılında Kafkas cephesinde planlanan bir sefer için tedarik maddelerini talep etme çabaları, vergi mükelleflerinin sorumluluklarına riayet etmemesine gösterilen toleransa bir örnek olarak zikredilebilir. Bu durumda tahıl teslimatları için hükûmet tarafından belirlenen kotalara farklı bölgeler farklı derecelerde uyum göstermişlerdir. Hatta Halep gibi görünüşte model olan eyaletler bile talep edilen miktarın sadece yüzde 65'ini tedarik etmeyi başarabilmişti.[18] Şüphesiz vergi mükelleflerinin devletin taleplerine olan uyumunun artırılması hükûmetin hedeflerinden biriydi. Fakat Osmanlıların daha iyi bir vergi geliri elde etmek için tercih ettik-

leri yöntem, üretici olan vergi mükellefleri ile diğer ürün tedarikçileri ve nakliyeciler arasında ortak bir çıkarın tespit edilmesiydi. Uzun vadede işbirliğinin zorlamadan daha iyi sonuçlar vereceğinin tamamen farkında olan devlet, savaşı mümkün mertebe ortak bir girişim haline dönüştürerek savaşın amaçlarına hizmet eden kuvvetli bir işbirliği tesis etme yollarını aramıştır. Özetle bu, her daim Osmanlı askerî pragmatizminin değişmez bir prensibi olmuştur.

Bir sonraki bölümde, savaş ile daha kapsamlı bir etkiye sahip olan iktisadî ve piyasa güçlerinin serbest bırakılması arasındaki bağlantıyı daha derinlemesine inceleyeceğiz. Bireylere sunulan mükâfat ve teşvikleri daha sınırlı bir bağlamda değerlendirdiğimizde, Osmanlı Devleti'nin psikolojik motivasyon ve fiziksel kuvvetin çok ustalıklı bir bileşimine dayandığı oldukça açıktır. Osmanlı bu bileşime, vatandaşlarının/tebaasının işbirliğini temin etmek ve en çok ihtiyaç duyulan zamanda mal ve hizmetlerden yararlanılmasını garanti etmek için ihtiyaç duymaktaydı. Hükûmet sabit taleplerinin (mallar, hizmetler veya vergiler için) uygulanması hususunda çok katı davranmayı göze alamazdı. Nitekim köylülerin, askerlerin ve genel mânâda vergi mükelleflerinin işbirliği yapmaktan kaçınmaları oldukça kolaydı. On yedinci yüzyılda hiçbir devlet, yalnızca kendi başına belirlediği isteklerini halka dayatma kudretine ulaşmayı başaramamıştı. Bu durum diğer imparatorlar ve sair Avrupa devletlerinin başkanları için olduğu kadar Osmanlı padişahları için de geçerliydi. Birçok yorumcu, on sekizinci yüzyılın sonlarındaki "mutlakıyetçilik çağında" bile, Avrupa devletlerinin egemenin iradesinin uygulanmasını garanti edecek derecede bürokratik ve merkezî bir sistem geliştirdikleri hususunda şüphe içerisindedir.[19] On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Osmanlı askerî pragmatizmi, devlet gücünün sınırlarının ve hedeflerine ulaşmak için iç ittifaklar oluşturma ihtiyacının örtük bir şekilde kabul edilmesine sıkı sıkıya bağlıydı.

Osmanlı Savaş Yapılanmasının Yeniden Dağıtıcı İşlevi

Hükûmetin bütçe tahminlerinin ve optimal gelir beklentilerinin aşağı yönlü revize edilmesinin diğer yüzü, askerî harcamalara ilişkin maliyet tahminlerinin yukarı yönlü gözden geçirilmesiydi. Tabiî olarak devlet tahıl gibi temel sefer levazımını dikkatle denetlenen fiyatlar üzerinden düzenli bir şekilde satın almayı öncelemekteydi. Fakat planlı bir süreç olan ordu tedariğinde ihtiyaç duyulan ve tüketilecek olan miktarın ancak belli bir kısmını garanti altına alabilmekteydi. Özellikle savaşın son safhasında veya hemen akabinde kolayca erişilebilecek kaynaklardan tedarik edilebilecek stokların azalması sebebiyle, devletin tahıla olabilecek en yüksek fiyatları ödemek zorunda kaldığı durumlar, her daim meydana gelebilmekteydi.

Devlet bunu depolanmış veya evvelce elde tutulmuş fazlalıkların piyasaya sürülmesini teşvik etmek için yapmaktaydı. Yayınlanmış ve yayınlanmamış kaynaklardan rastgele seçilen birkaç örnek, bu olguyu göstermek için yeterli olacaktır. Yaz ve kış tahıl fiyatları arasındaki büyük mevsimsel farklılıklar, köylülerin ve diğer tedarikçilerin şüphesiz son derece farkında oldukları bir fiyat farkıydı. İlkbahar sezonunda ordunun cepheye yürüyüşü sırasında tüketilmek üzere planlanan erzak maddelerinin bir kısmını oluşturan arpa, sefer öncesinde tedarik edilirdi. Bu tedarik maddesi genellikle on yedinci yüzyılın başlarında devlet kontrolündeki emtia piyasasından kile başına 22 ila 24 akçe arasında değişen cari fiyattan önemli ölçüde indirimli bir şekilde alınmaktaydı.[20]

Bununla birlikte, böyle bir ön düzenlemenin olmadığı veya hükûmet tarafından tanımlanan tedarik kotalarına kısmen riayet edilen durumlarda (bkz. yukarıdaki bölüm), fiyatlar yerel piyasa koşullarına göre dalgalanmakta ve malın yerel mevcudiyetini yansıtmaktaydı. Böylece, hükûmetin planlanan tedarik sürecinin bir parçası olarak vergi mükelleflerinden topla-

nan aynî karşılıklar için düşük bir ödeme yaptığı söylenebilirse de,[21] bu şekilde başarılı bir şekilde elde edilen miktarların her zaman nihaî olarak tüketilenin sadece bir kısmını oluşturduğu akılda tutulmalıdır. Öngörülemeyen ihtiyaçlar, seferin uzaması, israf ve hasatın tabiatında bulunan daimî belirsizlik de dâhil olmak üzere sayısız başka koşul, gereksinimlerin en titiz bir şekilde hesaplanmasını yetersiz kılmak için hazırda beklemekteydi. Hesaplamalar arzın yetersiz olması sebebiyle hatalı çıktığı zaman devlet, alacağı tedarik maddeleri için diğer son dakika alıcıları gibi mevcut cari piyasadaki fiyattan ve hatta bazı durumlarda yüksek kâr payı üzerinden ödeme yapmak zorunda kalmaktaydı.

Büyük nüfus merkezlerine yakınlığı sebebiyle oldukça gelişmiş bir ticarî tahıl piyasasına sahip olan imparatorluğun Marmara bölgesinden bir örnek vermek gerekirse, ordunun 1639 kışında Bağdat'taki zaferinden dönüşü sırasında, yaklaşık 78 ton (yaklaşık 3.000 kile) arpanın Marmara kıyılarına yakın bir grup köyden bedeli karşılığında tedarik edilmesi üzerine anlaşmaya varılmıştı. Tahıl, Orta Anadolu'dan başkente doğru ilerleyen ordu birliklerinin (özellikle de sultanın daimî birliklerinin) birkaç hafta içinde bölgeye ulaşacağı beklentisi ile hazırlanmaktaydı. Talep edilen 3,000 kilenin önemli bir kısmını oluşturan 1,000 kile, kâr amacı güden tedarikçilerden, o sırada kontrol altında tutulan piyasa fiyatının oldukça üzerinde bir serbest kur fiyatından tedarik edilmişti.[22]

Sadece tahıl tüccarları değil, genel olarak tahıl üreticileri de tahıl fiyatlarındaki bu tür kısa vadeli dalgalanmalardan kazanç sağlıyorlardı. Ayrıca bu açık bir şekilde tahıl fazlasının ve ulaşım koşullarının aşırı derecede elverişli olduğu Marmara bölgesine has bir durum değildi. Örneğin ordunun 1635 yılında Erivan'dan dönüş yolunda, ikmâl maddesi kıtlığı bulunan Harput civarındaki bir bölgeden temin ettiği her bir kg arpa için 150 ila 300 akçe arasında bir ücret ödemek zorunda kaldığı belirtilmektedir.[23] Bu örneklerin hiçbiri,

Osmanlı rejiminin vergi mükelleflerine ve üreticilere karşı gösterdiği iyi niyetin (veya tam tersine, kötü niyetin) bir göstergesi olarak kabul edilmemelidir. Fiyatlar ile ürün arzının şartlardaki bu denli geniş farklılıklardan, devletin kendi katı ve görünüşte her yerde uygulanan fiyat ayarlayıcı rejimini askıya almak zorunda kaldığını anlamaktayız. Devlet bu ayarlamalara, malın mevsime göre elde edilebilirlik düzeyi ve devletin ihtiyaçlarının aciliyeti ve ölçeği gibi değişkenlerle karşı karşıya kaldığında başvurmaktaydı.

Görünen o ki, devletin fiyatları kontrol eden düzenleyici sistemi, mütemadiyen uygulanan veya esnek olmayan ve mutlak bir ölçüt değildi. Bu sistemin asıl amacı bireysel tüketiciyi korumak ve bunun da ötesinde yol gösterici işlev gören bir kılavuz olma konumundaydı. Ayrıca, narh defterlerinde kayıtlı olan ideal fiyatların gevşetilmesinin veya farklı fiyatların mevcudiyetinin her daim hükûmetin yararına olmadığı açık bir husustur. Fakat kazansın veya kaybetsin, devletin diğer mal tüketicilerine nazaran kendi satın alımlarının büyüklüğü göz önüne alındığında, büyük oranda kendisinin sebep olduğu fiyat baskılarına boyun eğdiğini anlamaktayız. Hem piyasa hem de piyasa dışı mübadelelerde, serbest fiyat rejiminin sabit bir fiyat rejimine baskın geldiği bir Osmanlı ekonomik işleyişini açık bir şekilde görebiliriz.[24]

Osmanlı ekonomisinin ve diğer modern öncesi ekonomilerin burada tartışılması gereken bir başka özelliği de tarım sektörü ekonomisinde tatbik olunduğu şekliyle arz ve talep arasındaki ilişkidir. Genel kabule göre, bilimsel yöntemlerin kullanılmadığı makineleşme öncesi tarım devrinde üretim hiçbir esneklik göstermiyordu. Ayrıca üretim, önemli veya süregelen talep artışlarına da herhangi bir cevap veremiyordu. Bu mantığa göre arz, sabit veya ancak çok az miktarlarda artma istidadında olduğundan dolayı, artan talep üreticiler için bir fırsat olmaktan ziyade bir tehdit unsuru oluşturmaktaydı. Bu durum zımnen, ortalama tüketicilerin üretimden

alacakları payın azalmasına ve bu mallar için girişecekleri şiddetli rekabete işaret etmekteydi.

Bu argümanın ileri sürdüğü mantık ancak, talep artışı gibi bir uyaran karşısında tarımsal üretimin daima sabit kaldığını kabul edersek geçerli olacaktır. Tam tersine, on yedinci yüzyıl Anadolu ve Balkan tarımında sadece mütevazı, yedek, kullanılmamış ve verimli bir kapasitenin olduğunu varsaysak bile, devam eden yüksek talebin ve yetiştiriciler için görece daha elverişli fiyatların üretim artışlarını kamçılamış olabileceği sonucuna varabiliriz. Eğer bunu başlangıç öncülümüz olarak kabul edersek (aynı derece varsayımsal olsa da diğerinden daha az makul değildir) artan talebin etkisi, tüketiciler arasında müşterek bir sıkıntıya değil, artan bir refaha sebep olacaktır. Osmanlı'nın Avrupa'ya doğru genişleme koşullarının ve daha geniş sınırları koruma ihtiyacının, kalkınmayı teşvik mi ettiği yoksa köstek mi olduğu sorusu Osmanlı tarihçilerinden çok Avrupa tarihi çalışanların ilgisini çekmiştir. Avusturya'nın genişleyen orduları ile on altı ve on yedinci yüzyıllarda Osmanlı-Habsburg savaşlarında Avusturya'nın müttefiklerinin beslenmesini karşılamak için daha fazla tahıl üretmesi beklenen ürün yetiştiricileri üzerindeki artan baskı üzerine bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın ön sonucu, bu baskının güney Alman tarımı için bir felâket olmadığı; tam tersine azalan nüfus tabanı ve sürekli düşen tahıl fiyatlarının etkisiyle meydana gelen ve on yıllardır süren durgunluk ve yetersiz üretime deva olduğu şeklindedir.[25]

Ayrıca savaş ile ticaretin canlanması ve yayılım göstermesi arasında da açık bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle savaş esnasında, devletin temel emtia ve canlı hayvana olan talebi o seviyelere çıkmaktaydı ki, bu durum uzun vadede ekonomik aktivitenin devam etmesini sağlayan yeni piyasa güçleri ve pazar fırsatları meydana gelmesine hizmet etmekteydi. İlk etapta mallar, çoğunlukla kamu sektöründe kullanılmak üzere kanalize edilmiş ve üretim de devlet tarafından tanımlanmış

ihtiyaçları karşılayacak şekilde uyarlanmıştır. Fakat zaman zaman hâsıl olan ihtiyaçların harekete geçirdiği bu tür piyasalar, uygun koşullar altında önemli bir geleceğe sahip olabiliyorlardı. Uluslararası piyasalardaki fazladan talebin canlılık kazandırmasından yararlanan ve bizatihi kolay nakledilebilir bazı ürünlerin ticareti, çok hızlı bir şekilde büyümek için örtük bir potansitel taşımaktaydı.[26] Habsburg örneğinde özel mültezimlerin ve imparatorluk eminlerinin oynadığı rol üzerine yapılan çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, savaş için ikmâl maddelerinin seferber edilmesi açık bir şekilde belli bir aracı ve komisyoncu sınıfa hatırı sayılır bir servet elde etme fırsatı sağlamaktaydı.[27]

Osmanlı'daki arazi sahipleri ve üreticilerin konumuna dair nihaî bir değerlendirmeyi monografik çalışmalara dayanarak yapabilecek bir konumda değiliz. Fakat Osmanlı topraklarında farklı (ve daha merkezî) mîrî arazi rejimleri olmaması, bizi, otomatik olarak devletin toprak mahsulleri üzerinde mutlak bir kontrol veya özel girişimi bastırmaya yetecek bir güç sahibi olduğu sonucuna götürmemelidir. Bu durum, bu hükmü teyit edici kayıtlar mevcut değilken bilhassa geçerliliğini sürdürmektedir. Doğruyu söylemek gerekirse, anekdot niteliğinde olmakla birlikte çok sayıdaki düşündürücü karşıt göstergeler; devletin İstanbul gibi metropol şehirlerin gıda arzını düzenlemek için tesis edilmiş temel piyasaları dahi kontrol etme kabiliyeti hakkında ciddi şüpheler uyandırmaktadır.[28] Tarım sektöründe tam büyüme potansiyelinin gerçekleştirilmesinde özel girişimin oynadığı rolün bir başka göstergesi, 17. yüzyılda köylü hareketliliğinde görülen yaygın artıştır. Bu konudaki kanıtlar henüz kesin bir bilgi sunmaktan uzaktır. Fakat belli başlı bölgelerdeki mülklerde görülen tarımsal üretkenlikteki önemli artışların neden olduğu artan köylü emeği talebinin, daha serbest bir göç hareketine katkıda bulunmuş olabileceğine dair bazı işaretler bulunmaktadır.[29]

Osmanlı ekonomik hayatının üzerine daha az çalışılmış bir diğer boyutu, Osmanlı savaşının bölgesel ekonomik büyü-

me üzerindeki değişen etkileridir. Yukarıda değinilen ciddi fiyat istikrarsızlığından (bkz. s. 192) ordunun bir bölgedeki varlığının yalnızca kaynakların tüketimine sebep olmadığını anlamaktayız. Bu durum aynı zamanda yerel tedarikçiler için en azından kısa vadede benzeri görülmemiş kârlar elde etme fırsatı da oluşturmaktaydı. Tahıl gibi temel malların mevcut yerel stokları, ablukalardan veya daha küçük bir etkiye sebep olan standart tedarik sistemindeki aksaklıklardan etkilendiğinde bu tip kârlar, çok daha yüksek seviyelere tırmanabilmekteydi. Osmanlı kaynakları, savaş zamanı kıtlığından vurgun yapmanın, özellikle 1654-1656[30] yılları arasında Venedik'in Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alması sırasında yaygın olduğunu ileri sürse de bu olgu, hiçbir şekilde yalnızca Ege bölgesi ile sınırlı değildi. Aynı zamanda bu durum, Osmanlı başkentinin neredeyse kuşatma altına alındığı olağandışı olaylara da münhasır değildi.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticarî faaliyetlerin bir postüla olarak kârın en yüksek olduğu yerlere göç etme eğiliminde olduğu kabul edilmelidir. Osmanlı ordusunun bir bölgede uzun bir süre boyunca kalması, sadece orduya gıda ikmâl edenler ve tedarikçiler için değil, aynı zamanda sair esnaf için de iş fırsatları yaratmaktaydı. Askerlerin sahip olduğu harcama gücü (özellikle savaştan hatırı sayılır bir ganimet alarak döndükleri ve yanlarında nakit olarak kullanabilecekleri zafer ikramiyeleri olduğu durumlarda) yerel pazarlarda sağlam bir hareketliliğe sebep olmaktaydı. Bir Osmanlı yazarı olan Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Osmanlı askerî birliklerinin Moldova veya Polonya-Ukrayna cephelerine gidiş ve dönüşleri sırasında uğradıkları Tuna, Prut ve Siret nehirlerinin birleştiği noktaya yakın olan Focsani'deki kurulan dönemsel pazarlarda meydana gelen hararetli ticarî faaliyeti ayrıntılı bir şekilde zikretmektedir.[31]

Focsani gibi pazarların, orduların tabiî olarak oyalanmak zorunda olduğu nehir geçişleri gibi uygun yerlere kurulması sadece askerlerin sebep olduğu ticari bir faaliyet değildi.

Fakat yine de bu tür mekân tercihlerinin bir tesadüf eseri olduğu iddia edilemez. Evliya, Focsani'de yılda iki kez meydana gelen ve bölge ekonomisini, her yıl kurulan fuarların arasındaki mevsimlerde yaşanılan durgunluktan kurtaran 40 günlük hareketli bir faaliyetten bahsetmektedir. Büyük asker kitlelerinin varlığı ve bastırılmış harcama güçlerinin serbest bırakılması, kırsal ekonomiler için fuarların ölçeğini ve ekonomik önemini artırmaktaydı. Böylece fuarlar, kısa bir süreliğine de olsa, tüketim merkezlerine ve maddî servetin üretilip mübadele edildiği belirli mekânlara ev sahipliği yapan şehirlerin ekonomik statüsünü paylaşma imkânına kavuşmaktaydı. Kırsal (özellikle tarımsal) ekonomilerin görece azgelişmişliği, kısmen üretim kapasitelerinin tamamıyla ortaya çıkmasını tetikleyecek yeterli sebeplerin yokluğundan kaynaklanmaktaydı.

Osmanlı ordusunun ara sıra gelişi ile mal ve hizmetler alanında sebep olduğu çok büyük ilave ek talep, kırsal ekonomilere mustarip oldukları yetersiz üretimden kurtulmaları için yeterli bir canlılık kazandıramıyordu. Lakin kaynakların savaş için seferber edilmesi ve spontane pazarların yaratılması, geçici bir sürede olsa durgun olan ekonomik performansa ihtiyaç duyduğu can suyunu sağlamaktaydı.[32] Özetle, Osmanlı kırsal ekonomisinin piyasanın aşırı uyarılmasından ziyade yeterli uyaranların yokluğundan mustarip olduğunu söyleyebiliriz. Savaş süresindeki zorunluluklar genel ekonomi üzerinde gözle görülür etkileri olan istisnaî kaynak taleplerine sebep olsa da, savaş dönemleri ekonomik faaliyete daha geniş katılım için olağanüstü fırsatlar sunmaktaydı.

İstikrara kavuşturulmuş sınır bölgelerinde küçük ve orta ölçekli şehir merkezlerinin ortaya çıkması, Osmanlı bölgesel ekonomik faaliyetinin bir başka yönüydü. Sınır boylarındaki bu şehir merkezlerinde hem yeniçerilerin hem de yerel olarak askere alınan ücretli birliklerin bulunması yerel gıda kaynaklarında ve diğer maddî rezervler üzerinde ek bir baskı

oluşturmaktaydı. Fakat bu birlikler kendilerini en güvenilir ve muteber müşteriler olarak gören zanaatkârlar ve bazı küçük lüks malların üreticileri tarafından memnuniyetle karşılanmaktaydı.[33] Savaşın, servetin piyasaya sürülmesine ve yeniden dağıtılmasına vesile olmasının yanında piyasalarda belirgin bir genişlemeye ve ekonomik büyümeye de kaynaklık edebilme imkânı, ortaçağ savaşının temel bir özelliği olarak kabul görmüştür.[34] Ancak on yedinci yüzyılda süreç farklı bir şekilde ilerlemiştir. Çünkü malların piyasaya arz edilmesi, kaynakların ve zenginliğin yeniden dağıtılması ve yayılmasına ek olarak, bazen devasa ölçeklere varan devlet yatırımları da ortaya çıkmıştı. On yedinci yüzyılda Osmanlı savaşı, on dördüncü yüzyıldaki dağınık ve yalnızca kısmen koordine edilen baskın faaliyet modelinin ötesine geçmiş ve devletin kendi uzun vadeli çıkarlarını şekillendirdiği daha sistemli bir sürece evrilmişti.

Bu dönemdeki savaşın amacı, yalnızca savaşçılar arasında dağıtılmak üzere düşman topraklarından kaynak elde etmek değildi. Savaşın bir diğer amacı, kalıcı olarak Osmanlı yönetimine giren topraklardan istikrarlı bir gelir akışı sağlanması için uygun bir zemin oluşturmaktı. Bölgesel güvenliği sağlamak için yolların, köprülerin, garnizonların ve diğer kentsel tesislerin inşası da dâhil olmak üzere bölgesel ekonomik kalkınma adına yapılan tüm devlet yatırımları, devletin uzun vadeli çıkarlarının gerçekleştirilmesinin bir boyutunu oluşturmaktaydı. Devlet kaynaklarının ve yatırımlarının ele geçirilen bölgenin savaş sonrası yeniden inşasına tahsis edilmesi, ekonomik büyüme ve kalkınma için daha büyük bir itici güç olarak yerleşimi teşvik eden bir katalizör işlevi görmüştür. Diğer bölgelerden gelen gelir fazlalarıyla karşılanan askerî sübvansiyonlar genellikle mali bir destek unsuru sağlamaktaydı. Ayrıca alışveriş ve ticaretin büyümesi, Osmanlı ekonomik katmanları arasında daha bütünlüklü bir entegrasyonun elde edilmesi ve diğer bölgelerle karşılıklı çıkar sağlayan kaynak

değiş tokuşları sayesinde *Pax Ottomanica*'dan[i] beklenen tüm menfaatler elde edilebilir bir hale gelmişti.

Bu dönemdeki savaş, on yedinci yüzyılda devlet yatırımlarının bölgesel kalkınmaya eklemlenmesi ile yalnızca yeniden dağıtma fonksiyonu ile öne çıkan Orta Çağ savaş modelinden ayırt edilebilir bir hâle gelmişti. Orta Çağ savaşında ganimet akınlarının hemen ardından malların piyasaya sürülmesi ve servetin daha geniş olarak dolaşıma girmesini; altyapı geliştirme veya "yeniden canlanmaya" yönelik önemli ölçekte bir yatırım takip etmiyordu. Osmanlılar 1450 sonrasında daha gelişmiş bir emperyal kurumsal yapı geliştirmelerinin bir parçası olarak askerî örgütlenmelerini daha incelikli bir hâle getirdiler. Her ne kadar devlet şiddet kullanımını kesin bir şekide kontrol altına alamasa da, dağınık Orta Çağ savaş modelinin sebep olduğu çok ciddi savaş aşırılıklarını ortadan kaldırmaya hizmet eden gayrıresmî bir uygulama esası tedricen ortaya çıkmaya başlamıştı.

Diğer bir farklılık da, erken modern çağda savaşın daha kısa bir zamanda sona ermesiydi ki (yukarıya bkz.), bu da savaştan sonraki normalleşme sürecinin daha hızlı ve kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilebileceği anlamına gelmekteydi. Her ne kadar Orta Çağ ve erken modern dönem savaş modeli arasında yukarıda açıklanan farklılıklar temel bir öneme sahip olsa da, bu değişikliklerin kesin etkilerinin tayin edilmesi oldukça karmaşık bir meseledir. Savaşın etkisi en hızlı ve yoğun biçimde sınır bölgelerinde hissedilmekteydi. Fakat bu yerel ve belirli bölgelere has olan olgulardan savaşın genel etkilerine dair bir sonuca varma hususunda oldukça dikkatli olunması gerekmektedir. Savaşın

---

i *Pax Ottomanica*, Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. ve 17. yüzyıllar boyunca geniş toprakları üzerindeki hâkimiyetini karakterize eden barış, istikrar ve emperyal olgunlaşma dönemini ifade eden bir terimdir. Bu tarihlerde kültürel ve ticarî mobilizasyon çok hızlı olmuş; tüm İslam literatürü ve kültürel miras Osmanlılaştırılmıştır. Bu ifade, Roma İmparatorluğu'nun en parlak dönemini karakterize eden, barış ve refah dönemini tanımlayan Latince "Pax Romana" teriminden türetilmiştir. (ç.n.)

yakın etkilerinden yola çıkarak makro-ekonomik ve toplumlararası düzeyde uzun vadeli değişimlerle ilgili çıkarımlarda bulunmak aynı derecede tehlikelidir. Son bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş ve toplumsal dönüşüm arasında bulunan karmaşık ilişkinin bazı boyutlarına kısaca değineceğiz.

Notlar

1. Örneğin, Orta Çağ Osmanlı savaşçılarının başarısını, başkalarını yeni benimsedikleri dinî inanca çevirme isteklerine bağlayan Speros Vryonis'in değerlendirmesine bkz. Bir pasajda Vryonis şöyle bir sonuca varmaktadır (S. Vryonis, *Decline of Medieval Hellenism* [Berkeley 1971], s. 273, 764. dipnot): *"Türkmenlerin savaşçı zihniyeti İslami mistisizm tarafından bir dönüşüm geçirmişti."*
2. 1699 tarihli Karlofça Antlaşması'nın on ikinci maddesi, insanî değerler temelinde kapsamlı esir değişimlerinin organize edilmesinin arzu edilebilirliğine atıfta bulunmaktaydı. Bkz. Silahdâr, *Nusretnâme,* haz. İ. Parmaksızoğlu, C. 1, s. 361: *"esirlerin tarafeynden merhamet ile tekayyüd oluna (...)"*. Benzer terimler Osmanlı'nın Habsburglarla yaptığı 1606 Antlaşması'nın yedinci maddesinde de mevcuttu; Bkz. G. Bayerle, "The Compromise at Zsitvatorok", *Archivum Ottomanicum* 6 (1980), s. 19-21. Buna müteakip Zitvatorok Antlaşması'nın 1615 yılında yenilenmesi sırasında, iki taraf arasında Estergon yakınlarındaki bazı sınır köylerinin temliki hususundaki önemli anlaşmazlıkların, iki karşıt görüşün uzlaştırılması yoluyla çözülmesine de atıfta bulunulmaktadır; bkz. Kâtib Çelebi'nin bu anlaşmanın üçüncü maddesine atıf yaptığı *Fezleketü't-Tevârîh,* C. 1, s. 371: *"Estergon'un nizalu 158 pare kariyesi görülüp (...) iki canibden uzaklaştılar."*
3. Daha sonraki antlaşmalarda, on altıncı yüzyılın ortalarında Sultan Süleyman'ın (ilk) zamanındaki sınırlara geri dönülmesine ilişkin ısrarlı bir referans için bkz. 1619 antlaşmasının yenilenmesi için Feridun, *Münşeâtü's-Selâtîn,* C. 2, s. 2; 170-3 ve Kâtib Çelebi, *Fezleketü't-Tevârîh,* C. 2, s. 397.
4. Genel köylü psikolojisi ve köylülerin öncelikli olarak bir ikamet yeri tercih ederken "büyüme merkezleri"nden ne derece haberdar oldukları ve bu bilgiden ne derece motive olduklarını konusunda bir tanımlama girişimi için bkz. M. Vasic'in çalışması, "Der Einfluss der Türkenkriege aur die Wirtschaft des Osmanischen Grenzebietes in Serbien und Bosnien", içinde O. Pickl (ed.), Die *Wirtshaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, s. 308-18, Graz 1971.

5. G. David, "Demographische Veränderungen in Ungarn zur Zeit der Türkenherrschaft", Acta Historica Acad. Scient. Hung. 34 (1988), özellikle, s. 82-3'te, on altıncı yüzyılın sonlarında Macaristan nüfusunun bölgesel dağılımı şu şekilde verilmiştir: Osmanlı Macaristan'ı için 900.000, "Kraliyet" (yani Habsburg) Macaristan'ı için 1,8 milyon ve "Özgür" Macaristan için 800.000 olup bu toplam nüfusu 3,5 milyon yapmaktadır.

6. G. G David, "Demographische Veranderungen", s. 86-7. David, on yedinci yüzyıl boyunca Osmanlı Macaristan'ındaki –önceki 900.000 seviyesinden belki de bir milyona çıkan– mütevazı nüfus büyümesini biyolojik bir artıştan çok sınır değişikliklerinin etkilerine bağlamaktadır. Ancak Osmanlı tarafından yönetilen bölgelerde gözlemlenen yüzde 11'lik bir büyüme oranı, nüfusu 3,5 milyondan 0,5 milyon artışla 4 milyona çıkan tüm bölgelerin nüfüs artış oranı olan yüzde 14,3'ten çok da farklı değildir. David ayrıca, Macaristan'ın 1700 dolaylarındaki nüfus rakamları ile ilgili bilgilerin, on sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren Habsburg imparatorluğunun diğer bölgelerinden Macaristan'a yapılan göçün etkisinin henüz hissedilmeye başlamasından önceki rakamları temsil ettiğini belirtmekte de dikkatli davranmaktadır. Bkz. G. David (Z. David'in araştırmasına atıf yaparak), "Demographische Veranderungen", s. 86: *"es istanzunehmen das Ungarns Bevolkerungzahl zu Anfang des 18. Yahrhunderts, also vor den grossen Einsiedlungen aus dem Ausland, 4 millionen betrug"*.

7. İstanbul'un nüfus ve gıda tüketim düzenlerini baz alan bazı göstergeler için bkz. R. Murphey, "Provisioning İstanbul: The State and Subsistance in the Early-Modern Middle East", *Food and Foodways* 2 (1988), s. 217-63.

8. Bkz. C. R. Friedrichs, "The War and German Society", içinde G. Parker (ed.), *The Thirty Years' War*, s. 208-15, New York 1984.

9. Bazı örnekler için bkz. R. Murphey, "Ottoman Administrative Theory and Practice", *Politics Today* 14/2 (1993), s. 422-3. A. P. Martinez, "Atavistic and Negotiation States", *Archivum Ottomanicum* 12 (1987-92), s. 105-74.

10. Bu görüşleri kısmen düzelten bir çalışma için bkz. H. İnalcık, "Sultanism", *Princeton Eastern Studies* 1 (1992), s. 47-72 ve R. Murphey, "An Ottoman View from the Top", *Turcica* 28 (1996), s. 319-38.

11. Özellikle lonca teşkilatı işçilerinden bahsetmekle birlikte işgücünün daha genel koşulları ile ilgili bir tahmini bir niteleme yapan S. Faroqhi aşağıdaki değerlendirmeyi yapmaktadır: "*Osmanlı devleti büyük oranda, ya hiç ödeme yapılmayan, ya da piyasanın altında ödeme yapılan zorunlu işgücüne dayanmaktaydı.*" Faroghi, "Labor

recruitment and Control in the Ottoman Empire", içinde D. Quataert [ed.], *Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey, 1500-1950*, s. 13, Albany 1994.

12. Osmanlı savaşının değişmez yönlerinin araştırılması yukarıda 2. Bölüm'de yer almaktadır. Osmanlılar, ancak vergi mükellefi işbirliği ve seçimi şartlarının sürekli olarak yeniden yorumlanması ve rafine edilmesiyle sağlanabilecek çıkarları dengeleme gereksinimini sabit ve değişmezler listesine dâhil edeceklerdi.

13. Hristiyanların ödediği kelle vergisinde yapılan reformla ilgili olarak, bkz. H. İnalcık, "Cizye", *DİA*, C. 2, s. 562-6. Ayrıca bkz. B. McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*, s. 80-82, Cambridge 1981.

14. Bkz. Mevkûfâtî Abdullah, *Vâkıât-ı Rûzmerre*, C. 4, vr. 117b. Bu durumdaki mübadele şartları, köylülerin vergi ödeyen her iki hane için bir tüfekli piyade eri tedarik etme yükümlülüğünün, her kayıtlı vergi hanesinin iki kile arpa ve dört kile un tedarik etme ve bunu Belgrad'a kadar karadan ulaştırma yükümlülüğünün yerini almasıydı.

15. Bkz. Mevkûfâtî, *a.g.e.*: *"her iki hanelerinden bir nefer piyade-i tüfeng-endaz ihrac olunmak üzere cümle tekâliften muaf olan kazaların fukarasına tüfeng-endaz ihracı müteessir olup, hâllerine merhameten bu sene ref (...), teklifleri mukabilinde zahire ihrac ve Belgrad'a nakli fermanım olmuştur"*.

16. Bkz. *a.g.e.*, vr. 176a-177a'da bulunan 2 Cemaziyelahir 1104 (9 Şubat 1693) tarihli kayıt: *"Yenişehir sükkânı ayanından Kaftanı Hüseyin Ağa kullarından ve sair vukuf-i tamı olanlardan sual olundukta 'seksen haneleri tenzil olunur ise tekâlifleri tahfif ve ahvâlleri nizam bulur' deyü ihbar ettikleri (...)"*

17. Bkz. örneğin Durdev tarafından yayınlanan 1542 tarihli Bosna kanunnamesi vd. (*Kanun-ı Kanun name* [Saraybosna 1957], s. 64): *"Yeni feth olan yerlerde reaya (...) filoriye kayd olup (...) zikr olunan yerlerin ekseri Darül-Harb'a mutassıl mahfuf yerlerde vaki olmağın, kemaliyle ziraat ve hiraset olunmaz (...). Ber vech-i nakd bedel-i öşr birer mikdar nesne tayin ve takdir olunmuştur. Kemaliyle ziraat ve hiraset olundukta (...) öşürlerin] eda edeler"*.

18. Bkz. S. Faroqhi, "Finances", içinde Inalcik ve Quataert (eds), *An Economic and Social History*, s. 534, Cambridge 1994. Anadolu için uyum oranı genel olarak daha yüksek olup, talep edilenin yaklaşık yüzde 80'ine kadar çıkmaktaydı, ancak elbette bu yüksek seviyelerin elde edilmesi, hâlâ daha toplam ihtiyacın beşte birine denk gelen bir açık olduğu anlamına gelmekteydi.

19. On sekizinci yüzyıl devletin askerî gücünün Habsburg kurumsal gelişimi konusunda uzman olan bir kişi tarafından değerlendirilmesi

için çin bkz. R. Kann, "Conclusions", içinde Kiraly ve Rorhenberg (eds) *Special Topics and Generalisations on the 18th and 19th Centuries*, s. 146-7, New York 1979. Kann, Habsburgların "bürokratik bir ordu sistemi" geliştirdiğinin söylendiği son gelişimsel aşamasında bile, Habsburg ordusu için *"teorik olarak en iyi olanın dayatılması kadar pragmatik düşüncelerle de yönetiliyordu"* demektedir.

20. Bkz. M. Kütükoğlu, *1640 Tarihli Narh Defteri*, s. 48-51, İstanbul 1983.

21. Bkz. S. Faroqhi'nin görüşleri, "Deliveries in Kind", Inalcık ve Quataert (eds), *An Economic and Social History*, s. 533-5, Cambridge 1994.

22. Bkz. L. Güçler, *Hububat Meselesi*, s. 134, İstanbul 1964: *"İzmit gemicilerinden Hasan Reis'den serbest fiyatla kile başına 28 akçe, 1000 kile."*

23. 1635 yılının Kasım ve Aralık aylarında ordunun Diyarbekir ve Amasya arasında Orta Anadolu'dan yürüyüşüyle ilgili olarak bkz. S. Ünver, "Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi", *Belleten* 16/64 (1952), s. 555-6. Tahıl alımlarıyla ilgili bir kayıtta, BOA, Maliyeden Müdevver 18708'de 40 kilelik bir parti arpanın 6.000 akçe (kile başına 150) karşılığında; yine başka bir kayıtta Harput'ta 137.400 akçe (kile başına 300) maliyetle 458 kilelik bir satım alımın yapıldığı kaydedilmiştir.

24. On sekizinci yüzyıl öncesi Osmanlı ekonomisinin bir "komuta ekonomisi" olduğunu savunan argümanların lehinde ve aleyhinde olan görüşlerle ilgili bir tartışma için bkz. R. Murphey" Patterns of Trade Along the Via Egnetia", içinde E. Zachariadou (ed.), *Via Egnetia Under Otttoman Rule*, s. 171-2; 189, Rethymnon 1996. Elimizdeki mevcut kanıtlara bakıldığında, imparatorluğun çoğu bölgesi için on yedinci yüzyılda, hükûmetin mevzuata ilişkin düzenleme niyeti ile bunu uyguluma noktasındaki başarısı arasında bir uçurum olmalıdır.

25. Igmar Bog'un Habsburg ordularına erzak temin etme ile ilişkili olan ekonomik canlanma konusundaki çalışmalarına atıfta bulunarak Kristof Glamann şu sonuca varmaktadır: *"Tarım krizi Almanya'da, Avrupa'nın diğer bölgelerine göre daha hızlı bir şekilde sona erdi"*; bkz. Cambridge Economic History of Europe, C. 5 (Cambridge 1977), özellikle s. 155-205.

26. On altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki Osmanlı Habsburg savaşları sırasında canlı hayvan ticaret ağının teşekkül etmesi ve yayılımı şu çalışmada incelenmiştir: L. Ruzas, "Die Entwicklung der Marktflecke Trans Danubiens", içinde O. Pickl (ed.), *Die Wirtschaftlichen Auswirkungen*, s. 221-34, Graz 1971.

27. Habsburg örneği için bkz: bkz. J. Berenger; "Samuel Oppenhaimer (1639-1703) Banquier de l'empereur Leopold l'er", Dix-Septieme Siecle 46/2 (1994), s. 303-20. Savaş için gerekli malzemelerin tedariki (Her ne kadar bu derece debdebeli bir ölçekte olmasa da), hususunda spekülatif işlerden kişisel servet edinme konusunda bir Osmanlı örneği için, bkz. R. Murphey, "Historical Introduction", içinde R. Dankoff, *The Intimate Life of an Ottoman Statesman* (Albany 1991), s. 23; 28-9. Burada adı geçen Kudde Mehmed Ağa'nın Giritteki Osmanlı-Venedik savaşlarının ilk yıllarında sultanının ana malcısı ve ordu tedarikçisi olarak giriştiği legal ve illegal faaliyetler detaylandırılmıştır.

28. Tahıl sevkiyatlarında *madrabazlık* olgusu ve hükûmetin bunu engelleme konusundaki kısmî başarısı üzerine, bkz. R. Murphey, "The State and Subsistance", *Food and Foodways* 2 (1988), s. 222.

29. Bkz. R. Murphey, "Labour Mobility", içinde M. Delibaşlı (ed.), *Studies on South-Eastern Europe Under Ottoman Rule*, Ankara 1988.

30. Bu dönemde kaçak tahıl ticaretindeki piyasa canlanmasına ilişkin referanslar için bakınız: bkz. R. Murphey, "Ottoman Resurgence", *Mediterranean Historical Review* 8 (1993), s. 195 (26. dipnot).

31. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* C. 7, s. 489-90, İstanbul 1928.

32. Osmanlıların Girit'teki ve Dalmaçya cephelerindeki seferler için kaynakları harekete geçirmelerinin, bu savaş bölgesi için ana ikmâl üsleri olan Arnavutluk'un ve Batı Balkanlar'ın diğer bölgelerinin ekonomik durumu üzerindeki etkisi için bkz. 3. Bölüm ve n. 62. Bkz. ayrıca R. Murphey, "Patterns of Trade Along the Via Egnetia" (n. 24'te olduğu gibi), s. 179; 185.

33. Ağırlıkla Anadolu'dan alınan örnekleri temel almak suretiyle şehirlerdeki imâlât ürünlerinin tüketicileri olarak garnizon birliklerinin ekonomik önemini gösteren kanıtlar için bkz. Y. Oğuzoğlu, "Osmanlı Şehirlerinde Askerlerin Ekonomik Durumuna İlişkin Bazı Bilgiler", *Birinci Askeri Tarih Semineri*, C. 2, s. 169-76, Ankara 1983. Ordunun doğasında var olan "makroparazitizm" kavramı, ordunun toplumun geneliyle olan ilişkisini tanımlamak için öne sürülmüştür, ancak daha yerelleştirilmiş ve bölgesel bir bağlam içerisinde bunların karşılıklı ve yeniden dağıtımcı ekonomik faaliyet içerisindeki girdileri ve katılımları belki de taşranın en öne çıkan özelliğiydi. "Makroparazitizm" kavramı için bkz. W. H. McNeill, *Pursuit of Power*, s. Viii, Oxford 1982 ve John Guilmarten, "Technology and Conflict: The Wars of the Ottoman Empire, 1453-1606", *Journal of Interdisciplinary History* 18 (1987-8), s. 721-48.

34. Savaşın Orta Çağ ekonomisi üzerindeki etkisinin özet bir açıklaması için bkz. G. Duby, *The Early Growth of the European*

Economy: Warriors and Peasants From the Seventeenth to the Twelfth Century, Ing. çev. Howard B. Clarke, s. 119-29, Ithaca 1974. Bu çalışmasında Duby, dağınık akıncılık faaliyetinin malların dolaşımını hızlandırma ve birikmiş servetin yeniden dağıtılmasını mecbur etme noktasındaki etkisini araştırmaktadır.

35. Erzurum gibi doğu sınır bölgelerindeki illerden toplanan gelirlerin çok küçük bir kısmı merkezî hazineye havale edilmekteydi ve net sermaye akışı içe doğruydu. Osmanlıların Doğu'da askerî olarak aktif olduğu 1630'lu yıllara ait verilere dayanarak, saldırı tehdidi altındaki bölgelerin ayakta tutulabilmesi için diğer bölgelerden bu bölgeye net yatırım, sermaye ve gelir akışı hakkında bkz. J. Clark, "Computer Mapping of Maliyeden Müdevver Register 7075", içinde *Turkish Studies Association Bulletin* 13 (1989), s. 79-80.

IX. BÖLÜM

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş ve Sosyal Dönüşüm

Osmanlıların, savaşın finansmanı ve idaresi için merkezi araçlar geliştirme hususunda Avrupa devletlerinden erken davranmış olması, Osmanlı toplumsal gerçekliğini inceleyen bazı araştırmacıları, her ne kadar her zaman etraflıca tartışılmasa da askerî alandaki uzmanlığın daha geniş toplumsal sonuçları olduğu ve kaçınılmaz olarak toplumun "militarizasyonuna" yol açtığı sonucuna götürmüştür. Osmanlı toplumsal gerçekliği betimlenirken, "Barut İmparatorluğu", "Fetih Devleti" ve benzeri gibi tek bir vasfa (askerî maharet) aşırı vurgu yapan her ferde şamil tipolojilerin kullanılmasındaki gizli tehlikelere daha önce (bkz. 2. Bölüm) değinmiştik.

İmparatorluk kaynaklarının Osmanlılar tarafından "askerî üstünlüğünün sürdürülmesine" aşırı bir şekilde tahsis edilmesinin, askerî alanlar dışındaki diğer yatırım biçimlerine eksik bir kaynak tahsisine sebep olacağı varsayımı, özellikle Osmanlı yönetimi üzerine yapılan Balkan tarih yazımında

öne çıkan bir özelliktir.[1] Osmanlıların tabancalara karşı terayağ seçimi[i] ile karşı karşıya olduğu bu yanlış ikilem, bu tür araştırmacılar tarafından incelenmemiştir. Osmanlı yönetiminin toplumun militarizasyonu ile ilişkilendirilmesi Balkan merkezli tarih perspektifine mahsus değildir. Literatürde, Osmanlıların katı bir malî mantığın dayatmasıyla birlikte savaşı efektif bir şekilde yürütebilmek için emperyal mülk sahibi sıfatıyla ağırlık olarak Müslümanların yaşadığı vilayetlerden geri ödeyebileceklerinden daha fazlasını aldıklarına dair kök salmış bir varsayım bulunmaktadır.[2]

Artan Osmanlı malî taleplerinin ve değişen askere alım ihtiyaçlarının, Anadolu'nun tam kalbindeki kırsal toplumu dahi istikrarsızlaştırdığı fikrine birçok anlatımda örtük bir şekilde değinilmiştir. Bu gibi yaygın ve sürekli etkilerin doğrudan askerî baskılardan kaynaklanmış olabileceğini kabul etmeden önce, evvela, on yedinci yüzyılda meydana gelen muharebe modelindeki değişikliklerden ve yeni askere alım ihtiyaçlarından kaynaklanan artan insan gücü ve maddî kaynak taleplerinin gerçek ölçeğine daha yakından bakmalıyız. İkinci olarak, ortaya çıkan bu yeni külfetlerin coğrafî olarak nasıl dağıtıldığına ve yerel düzeyde vergi mükellefleri üzerinde ne gibi etkileri olduğuna daha detaylı bir şekilde yaklaşmalıyız.

On altıncı yüzyılın sonuna gelindiğinde, imparatorluk 20 milyondan fazla nüfusa ve yaklaşık 800.000 mil karelik bir alana ulaşan nüfus ve kaynak tabanı büyüklüğüne ulaşmıştı. Bu durum göz önüne alındığında ne artan askere alım talepleri ne de cephedeki orduların desteklenmesi için tahıl fazlasının

---

i Tabancalara karşı tereyağı yaklaşımı: Hükûmetlerin kaynaklarını askerî harcamalar ile sosyal refah programları, altyapı geliştirme ve eğitim gibi sivil harcamalar arasında nasıl tahsis edeceğine karar verirken karşılaştıkları karar mekanizmasını tanımlayan ekonomik bir tabirdir. Bu tabir, bir hükûmetin genellikle "tabancalar" olarak adlandırılan askerî harcamalara veya genellikle "tereyağı" olarak adlandırılan sivil harcamalara öncelik vermeyi seçebileceği fikrini yansıtmaktadır. (ç.n.)

geçici olarak yeniden tahsis edilmesinin merkezî vilayetlerdeki ekonomik hayatta kalıcı bir bozulmaya sebep olacak bir seviyeye ulaşması mümkün görünmektedir.

Venedik-Osmanlı savaşının ilk on yılı geride kalırken, malî ve diğer kaynak baskıları benzeri görülmemiş seviyelere çıkmıştı. Bilhassa donanmada kürekçi olarak hizmet vermeleri için yoğun bir şekilde askere alınan Batı Anadolu kıyı şeridine yakın köylerin sakinleri, ciddi bir şekilde bu durumdan etkilenmişti. Tüm bunlara rağmen, savaşın sebep olduğu bu türden zorluklar ciddi mânâda daha yeni yeni hissedilmeye başlanmıştı. Sultan IV. Mehmed Kasım 1668'de serdarına gönderdiği gizli bir mektupta, Osmanlıların Girit'te önümüzdeki mevsimden sonra Venedikle olan savaşlarının devam ettirmesiyle ilgili şahsî endişelerini dile getirmişti. Sultanın mektubunun, Osmanlı'nın Kandiye surlarına karşı tam kapsamlı ve kararlı saldırılarının devam eden ikinci sefer mevsiminin sonunda ve Osmanlıların Venedik ile adanın mülkiyetine sahip olmak için fasılalı mücadelesinin 23. yılında yazılması zikredilmeye değer bir husustur.[4] Ayrıca, sonu gelmez bu olağanüstü zorlu savaşın finanse edilmesi için artan nakit taleplerinin daha sınırlı bölgesel imkânlara sahip Venedik Cumhuriyeti'ne olan kümülatif etkisinin Osmanlılara nazaran çok daha ciddi olması, kayda değer bir olgudur. Kaynakların yeterliliği açısından bakıldığında Osmanlıların, bir sonuca varmayan ve çok uzun süren yıpratma savaşlarını dahi sürdürme noktasında nispeten daha donanımlı olduğu görülecektir.[5]

On yedinci yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nda savaşın genel etkisini ölçmeye ve bunun sivillerin yaşadığı anavatan üzerindeki etkisini değerlendirmeye çalışırken, geniş bir kapsama sahip olan bu meseleyi iki kısma ayırarak zihnimizde daha net bir hâle getirebiliriz. Öncelikle savaşın malî gereksinimlerinin, sonrasında ise insan gücü ve askere alım gereksinimlerinin yol açtığı etkileri ele almak zorundayız.

Malî Baskılar

On yedinci yüzyılda nakit ücret ödenen daimî kuvvetlerin sayısının artmasıyla birlikte yükselen malî baskı, sıklıkla dönemin Osmanlı savaş yapılanmasındaki "sosyal maliyetler" bağlamında zikredilmektedir. İddia edildiğine göre, artan vergi yükü orantısız bir şekilde çekirdek eyaletlerdeki vergi ödeyen köylüler tarafından üstlenildiği için, sefer hâlinin nihaî etkisi, köylülerin belirlenen vergi tarhını karşılayabilmek için daha fazla üretim baskısına maruz kalmasına sebep olmuştur. Birbirini izleyen imparatorluk dönemleri boyunca vergilerin ödenmesine ayrılan ortalama hane halkı gelirinin yüzdeliği hakkındaki bilgimiz, Osmanlı köylülerinin on altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki göreli durumu hakkında kesin hükümlerde bulunmamız için henüz yeterli bir düzeye ulaşmamıştır.

On yedinci yüzyılda, toplumsal etkileri hâlâ belirsiz olan önemli bir gelişme, bir vergi tarhı yöntemi olarak aşar (öşür) vergisinin aksine, nakit ödemenin yaygınlaşması olmuştur. Aynî ödemenin mi yoksa paranın daha fazla tedavülde olduğu bir sistemde üretim kotalarının ve diğer vergi yükümlülüklerinin nakit eş değerine değiştirilmesinin mi köylüler açısından daha kârlı olacağı meselesi, temel ancak henüz büyük ölçüde cevaplanmayı bekleyen bir sorudur. Bununla ilgili olarak, savaş ile ilgili taleplerin on yedinci yüzyılda mı yoksa misalen on beşinci yüzyılda mı köylüler üzerinde daha fazla yük oluşturduğu hâlâ daha bir sonuca bağlanamamış bir sorudur.[6] On altıncı yüzyıl Osmanlı vergilendirmesindeki merkezîleşme eğilimlerinin etkisi, hem Macaristan'da hem de Akdeniz'de Osmanlı askerî ve donanma faaliyetlerinin en yoğun olduğu döneme ait kapsamlı bir veri araştırmasına göre, köylülerin hayvancılık ve bağcılık gibi ek gelir getirici faaliyetlerde bulunarak köy ekonomisine yatırım yapabilecekleri yeterli bir kapasiteyi köylülerin elinde bırakmaktaydı.[7]

Daha ayrıntılı bir çalışmanın yokluğunda, on yedinci yüzyıl Osmanlı vergi sistemindeki parasallaşmasının nihaî etkisinin, vergi mükellefi için daha büyük bir zorluk getirdiği veya köylüleri genel mânâda yoksullaştırdığı yönünde kaçınılmaz (*ipso facto*) bir sonucu varılamaz. Akçe cinsinden ifade edilen artan vergilendirmelerin etkisi hakkında hızlı bir yargıya varmadan önce, on yedinci yüzyıl kırsal hane halklarının vergi sonrası ellerinde kalan harcanabilir ortalama aile gelirleri hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibi olmamız gerekmektedir.

İlgili rakam, dalgalanan tahıl fiyatlarına (bkz. 7. Bölüm, 3. kısım) ve reel üretim hakkında daha ayrıntılı bilgilere istinaden hesaplanılması gereken vergilendirmeye ayrılan ortalama kırsal hane halkı gelirinin oranını göstermektedir. Belirli bir dönem veya bölgede yaşayan nüfusun vergi külfetini daha kolay veya zor karşılamasıyla ilgili bir sonuç ancak böylesi kapsamlı bir resim sayesinde elde edilebilir. Bu çalışmanın mevcut hâli henüz bizi büyük ölçüde farazî varsayımlara tâbi kılmaktadır.[8] Köylü vergilerinin aynî ödemeden nakit ödemeye dönüştürülmesi ve on altıncı yüzyılın sonlarında tımar topraklarının düzenli olarak tescilinden vazgeçilmesinin sonucunda köylü hareketliliği üzerindeki kısıtlamalar gevşetilmişti. Gerçekten de bu tür gelişmeleri, ileri gelişmeler olarak görmek için güçlü bir gerekçe ileri sürülebilir.[9]

Darling'in on yedinci yüzyıl Osmanlı eyalet vergilendirmeleri üzerine yaptığı yakın tarihli bir çalışmada, genişleyen ordular ve hızlı teknolojik gelişmelerin yaşandığı bir dönemde artan savaş maliyetlerine değinilmiştir. Bunun neticesinde devletin gelir taleplerinin de artmasına dikkat çeken Darling, bunun Osmanlılar tarafından katı bir şekilde uygulanan kalıcı bir aşırı vergilendirme modeline yol açtığı yönündeki geleneksel varsayımı sorgulamaya tâbi tutmuştur. Enflasyonun etkisini hesaba kattıktan sonra Darling, on yedinci yüzyılda ortalama vergi mükellefinin vergi yükündeki artışın nispeten mütevazı bir artış olduğu sonucuna varmıştır.[10]

On yedinci yüzyılda koyulan "olağanüstü" vergiler sayesinde hazinenin daha fazla gelir elde etmesinin, nihayetinde verginin daha âdil bir dağılımına yol açan vergi tabanının genişletilmesiyle elde edildiğini hatırlamakta fayda vardır. Alınan vergiler ağırlıkla tarımsal üretime dayandığı için, Osmanlı İmparatorluğu'nun on altıncı yüzyıldaki geleneksel vergi sistemi, imparatorluğun kırsal kesimindeki sakinlerinin omuzlarına orantısız şekilde daha ağır bir yük yüklemişti. Avârız gelir sistemi, kentsel nüfusu da kapsamına dâhil etmek suretiyle, tahıl alımlarını ve kırsal kesimden (nüzul yahut sürsat yoluyla) talep edilen diğer malzemeleri finanse etmek için yeni nakit kaynaklarından istifade edebilmekteydi.

On yedinci yüzyılın sonlarında Viyana'daki Osmanlı yenilgisini takip eden Avrupa karşı saldırısı sırasında, kentsel tüketim üzerine yeni vergiler getirilmişti. Bu vergiler, büyüyen ve giderek artan endemik bütçe boşluklarını kapatmak için tasarlansa da, hükûmete gayrimüslimlerden alınan cizye gibi geleneksel vergilendirme biçimlerini tadil etme ve daha katlanılabilir hâle getirme imkânı da vermekteydi.[11] Buna ek olarak Osmanlılar, on yedinci yüzyılda, imparatorluğun en düşük nüfuslu ve saldırıya en açık sınır bölgelerinin desteklenmesi için tahıl fazlası veren ve yüksek gelirli eyaletlerden gelen gelir transferleri (havale) ve savaş sübvansiyonlarından daha sık yararlanmıştı.

Bu dönemdeki Osmanlı malî uygulamalarındaki değişiklikler, en az hazinenin gelirlerini maksimize etmek kadar, vergi yüklerini dengeleme ve yeniden dağıtma amacı güdülerek de tasarlanmıştı. Osmanlı'nın vergilendirme konusundaki niyetleri, imparatorluğun farklı bölgelerinde mevcut olan çok çeşitli vergi tarhı ve toplama oranları hususundaki ısrarından anlaşılabilir. İmparatorluğun genelinde standart bir oranın uygulanmasına izin veren istikrarlı bir vergilendirme yapılarının ve seviyelerinin yokluğu, hükûmetin yalnızca yerel olarak uygun olan yerlerde vergi indirimi için gelen dilekçeleri

dikkate almaya istekli olduğunu değil, aynı zamanda ortalama hane halkı geliri ve refah seviyelerindeki geniş farklılığa karşı duyarlılığı olduğunu da göstermektedir. Ayrıca bu durum, alternatif vergilendirme biçimleri uygulanmasının farklı vilayetler üzerine yüklediği külfetin değişkenlik arz ettiğinin de farkında olduklarını göstermektedir.

Her ne kadar on yedinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde *avârız* vergisi "olağanüstü" savaş zamanı masraflarını karşılama amacından sıyrılsa ve Osmanlı düzenli vergilendirmesinin sabit bir unsuru hâline gelse de, pratikte, birbirini takip eden yıllarda aynı bölgeye yoğun bir şekilde vergi yüklenmesi oldukça nadirdi. Periyodik olarak yenilenen tesciller ve diğer düzenlemeler bir miktar vergi iskontosu sağlamaktaydı. Ayrıca hükûmet, müdahale etmesine gerek duyulduğunda, imparatorluğu oluşturan bölgelerin vergi profillerindeki ciddi dengesizlikleri ıslah etmek adına kararlı bir şekilde harekete geçmeye hazır olduğunu göstermekteydi.[12] Prensipte olduğu kadar uygulamada da Osmanlı avârız vergisine biçilen değer ne sabit ne sürekli ne de kapsam açısından umumî değildi. Bununla birlikte, bütçelerin dengelenmesi için pratik bir araç vazifesi görmüş ve maliyetlerin arttığı bir dönemde imparatorluk için bir miktar finansal istikrar sağlamıştı. Bu tür artan maliyetlerin sadece askerî alanı değil, hükûmetin faaliyet gösterdiği bütün alanları etkilediği unutulmamalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki genel bir sosyo-ekonomik gerileme ile savaş arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu varsaymak hâlâ daha tartışmaya açık bir meseledir. İmparatorluğun uzak ve az gelişmiş bölgelerinin sınır kesimlerinde yoğunlaşan savaşın bir sonucu olarak çekirdek bölgelerin ekonomileriyle yeniden birbirine bağlanması hem çekirdek hem de çevre bölgelere ekonomik bir canlılık kazandırmıştır. Vergi fedakârlıklarını en çok çekirdek eyaletler üstlenmekteydi ancak bunları yüklenmeye en muktedir olanlar da yine bu eyaletlerdi. Yeni fethedilen eyaletlerde vergi hususunda müsamaha

göstermek, tarihleri boyunca Osmanlıların emperyal politikalarının önemli bir unsuru olmaya devam etmiştir. Örneğin, 1663-1685 yılları arasında Osmanlı hâkimiyeti altındaki Uyvar vilayetinin gayrimüslim sakinleri, Hristiyanların ödediği cizye gibi standart vergi yükümlülüklerini imparatorluk hinterlandındaki vilayetlere kıyasla çok daha düşük bir oranda ödemişlerdir. Hâkimiyetini yeni tesis etmiş Osmanlı rejiminin bu tür vergi müsamahaları, kısmen sadakati teşvik etmeye fakat aynı zamanda vilayetin tam olarak eski hâline dönmesi ve ekonomik büyümesini desteklemeye matuftu.[13]

Aynı zamanda, hükûmetin düzenli vergi gelirleriyle elde ettiği reel para cinsinden harcama gücü, savaş zamanındaki enflasyon sebebiyle önemli ölçüde erozyona uğramaktaydı. Böylece, farazî bir örnek vermek gerekirse, 1690 yılında akçenin devalüasyon sonrasındaki değeri üzerinden 50 akçelik sabit bir vergi değerlendirmesi baz alınırsa, bu rakam savaş öncesindeki değerinin yalnızca beşte dördüne tekabül ederdi.[14] Böyle enflasyonist dönemlerde gelir maksimizasyonu çekici görünmesine rağmen hükûmet, köylülerin avârız borçlarını aynî olarak (nüzul) ödemesini bu vergi borçlarının nakit eş değerlerine (bedel-i nüzul) çevirerek ödemesine tercih etmekteydi.

Savaşın neden olduğu gelir taleplerinin devlet-köylü ilişkileri üzerindeki spesifik sonuçlarını tam mânâsıyla anlayabilmek için yeterli bilgi düzeyine erişebilmiş değiliz. Ancak yukarıda geçen Uyvar gibi örnekler ve diğer yeniden inşa tedbirleri düşünüldüğünde, Osmanlıların savaş sonrası malî rejimler uygulamaya kararlı olduklarını daha kategorik bir biçimde ifade edilebilir. Osmanlılar buna en fazla aksaklık ve yıkıma maruz kalan bölgelerdeki toparlanmayı önemli ölçüde hızlandırmak için başvurmaktaydı. Kısacası Osmanlılar, savaş "öncesi" ve "esnasında" izlenen askerî pragmatizmi, savaş "sonrası" dönemde istikrarlı bir şekilde uygulanan malî gerçekçilikle birleştirmişlerdir.

Askere Alım ve Sosyal Dönüşüm

Savaşın toplumsal sonuçlarının kapsamlı bir değerlendirmesi, savaşın beşerî maliyetlerine de ciddi bir biçimde odaklanmayı gerektirir. Devlet, askerî hedefleri için yaptığı harcamaları ve diğer kaynak tahsislerini vergi ödeyen halk için sürdürülebilir sınırlar içinde tutmak adına asker ihtiyacının bir kısmını geçici askerlerle karşılamak zorunda kalmaktaydı. Her ne kadar Osmanlı'da *sekban* piyadeleri ve *sarıca* süvari kuvvetlerinin kullanımı çok sayıda düzensiz birliğin ordu disiplinini baltalama eğilimine yol açmasından dolayı askerî etkinlik açısından istenmeyen bir durum olsa da, malî açıdan bakıldığında bu birliklerin istihdamı yalnızca kaçınılmaz değil, aynı zamanda arzu edilen bir durumdu.

Ayrıca Osmanlıların on yedinci yüzyılda *sekban* askerlerini artan bir şekilde kullanmasının daha geniş toplumsal etkilerini değerlendirirken, bu birliklerin yaygınlaşmasına sebep olan genel seferberlik (*nefir-i am*) koşullarının, bölgesel ve normal olmaktan ziyade geçici ve olağandışı olduğunu gözden kaçırmamalıyız. Bunların bir toplumdaki güçler dengesi üzerindeki etkisini, askerî bir krizin tam ortasındaki seferberlik seviyelerine bakmak suretiyle değerlendiremeyiz. Seferin sona ermesiyle birlikte devlet, bu geçici askerleri terhis etme ve normal barış dönemindeki uğraşılarına geri döndürmeye zorlama hususunda sık sık zorluklar yaşamaktaydı. Fakat savaş zamanında sayıları 4.000 ila 10.00 arasında değişen bir kuvveti göz önüne aldığımızda, "imparatorluktaki bir sekban hâkimiyetinden" bahsetmememiz pek makul görünmemektedir.[16] Eğer bu rakamlar askerî müdahale gerektiren bir acil durum sırasında azamî güçlerini gösteriyorsa, başarısız bir terhis bile onları bu sayının yarısından daha azına düşürürdü. Bu birliklerin büyük bir kısmının askere alındığı Anadolu kırsal kesimlerinin tamamı hesaba katıldığında, bu sayılar genellikle askerlerin taşradaki varlıklarıyla ilişkilendirilen toplumsal hastalıkları açıklamak için yeterli görünmemektedir.

On sekizinci yüzyıl Osmanlı savaş yapılanmasına odaklanan tarihçiler, –belki de biraz da haklı olarak– Osmanlı'nın 1768-1792 arasındaki çeyrek yüzyılda Rusya ile bir dizi savaşı neredeyse kesintisiz bir şekilde yürütmek için nefîr-i am askerlerine olan bağımlılık derecesinin, dönemin Balkan toplumu üzerinde dönüştürücü bir etkisi olduğunu gözlemlemişlerdir.[17] Ancak askere alım boyutları ve bu birliklerin o dönemde istihdam edilen askerî kuvvetlerin iç dengesindeki nispî önemi açısından değerlendirildiğinde bu tür düzensiz birliklerin kullanımı, on yedinci yüzyılda Anadolu'dan alınan düzensiz birliklerin kullanımına benzer kabul edilemez.

On yedinci yüzyılın sonlarındaki *Sacra Ligua* (Kutsal İttifak) savaşları sırasında meydana gelen acil durumda, Anadolu kabilelerindeki atlı kuvvetlerden yararlanılmış ve bunlar *sarıca* olarak istihdam edilerek düzenli Osmanlı ordusuna takviye sağlanmıştı. Bu durum yeni bir toplumsal sınıf yaratmaktan ziyade Osmanlıların mevcut askerî pragmatizmlerinin bir başka boyutunu temsil etmekteydi. *Sekban* olgusunun farklı olduğu kabul edilebilir. Fakat savaş sebebiyle insan gücüne olan ihtiyacın artması ve bunun neticesinde kırsal bölgelerden ordu saflarını doldurmak için köylülerin istihdam edilmesi, on yedinci yüzyıl Anadolusu'nda ciddi bir tarım krizine veya devletteki malî bir bunalımın başlamasında hızlandırıcı bir faktör olarak algılanmasına sebebiyet verse de bu, oldukça abartılı bir yaklaşım olacaktır. Hem askere alım talepleri hem de kırsal toplumun bunu karşılayabilme kapasitesinin büyüklüğü, bu büyüklükte bir sosyal veya ekonomik dönüşüme yol açmayacak kadar küçüktü.

Dönemin Avrupa devletleri ile karşılaştırıldığında sivil halk arasından askere alım yapılması Osmanlı İmparatorluğu'nda asgarî düzeyde tutulmaktaydı.[18] Osmanlılar hem daimî düzenli kuvvetler hem de eyalet tımarlı ordu saflarında büyük bir ihtiyat kuvvetini istihdam etmekteydi. Yerel kaynaklardaki asker sayısı yeterli sayıya ulaşmadığında, çoğu zaman

birçok cephede tâbî devletler ve müttefiklerden gelen önemli sayıda asker ile bu durum telafi edilebilmekteydi. Sınır bölgelerinde yaşayan insanlar doğal olarak diğerlerine kıyasla daha fazla bir savunma sorumluluğu üstlenmekteydiler. Ayrıca diğer istihdam imkânlarının nispeten sınırlı olduğu Arnavutluk gibi imparatorluğun daha az gelişmiş bölgelerinin, imparatorluğun gelişmiş bölgeleri ile kıyaslandığında daha fazla asker temin etmesi gibi bir eğilim mevcuttu. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki genel askerîleşme düzeyini, acil savaş hizmeti için asker alımının en yoğun olduğu sınırlı sayıdaki bölgenin standardı ve örneğiyle değerlendirirken çok dikkatli olunmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğü ve kaynak tabanının genişliği, 1500-1700 yılları arasında esas güç ve korunma kaynağı olmaya devam etmiştir. Açık bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa veya Orta Doğu'daki herhangi bir komşusunun tek başına alt edemeyeceği kadar büyüktü. Çaba, fedakârlık, masraf ve risk olmadan, sonrasında kolayca dağılabileceği ortaya çıkan Osmanlı karşıtı ittifakların Osmanlıları zor duruma sokacak bir askerî meydan okumayı başarma umutları bulunmamaktaydı. On altıncı ve on yedinci yüzyılın büyük bir bölümünde Osmanlılar, sahip oldukları kapasitenin tamamını kullanmadan gerçekleştirdikleri münferit askerî operasyonlar veya dost ve müttefiklerinden (özellikle deniz alanında) aldıkları destek ile askerî hedeflerini gerçekleştirebilmişlerdi. Karada, dengenin zaman zaman Osmanlılar yönünde ağır basmasına sebep olanlar, sahadaki Osmanlı muharip kuvvetlerine özellikle lojistik, nakliye ve keşif hususunda hizmet veren Tatarlar, Kürtler ve Kafkasyalılardı.

Osmanlılar Akdeniz'de en dişli düşmanlarının ortaklaşa bir araya getirdikleri filolarla karşı karşıya kaldıklarındaysa, Berberî Devletleri'ndeki müttefiklerinden aldıkları çok kıymetli yardımlar ile on altıncı yüzyılın ortalarında kısa bir süre için Fransa'nın desteğine dayanmışlardı. Şu var ki,

Osmanlılar tek bir cephede daha küçük ölçekli savaşlara girdiklerinde, kendi iç kaynak kapasitelerini kullanmak suretiyle bu milletlerarası askerî mücadeleleri başarılı bir şekilde yürütebilmişlerdi. Ne var ki bu durum, Osmanlıların topraklarının çok fazla genişlemesi veya talihsiz bir şekilde iki cephede savaşmak zorunda kalmaları sebebiyle ekonomik bir zorlanma yaşamadıkları anlamına gelmemektedir. Ancak bu istisnaî durumlar dışında, Osmanlı savaşının etkileri hem malî gider hem de sosyal maliyetler açısından sürdürülebilir sınırlar içinde tutulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu on yedinci yüzyılda insan ve kaynak seferber etme hususunda yeterince geniş bir coğrafyadan yararlanmaktaydı. Ayrıca savaşın toplam maliyeti, her daim Osmanlıların "mükemmele yakın bir askerî topluma" dönüşümünü tehdit etmeyecek seviyelerde tutulmuştur.[19]

Notlar

1. Bu tür görüşlerin Balkanistler arasındaki yaygınlığı, Balkanların Osmanlı yönetimi altındaki gelişimi (azgelişmişlik) üzerine standart bir metinde yer alan değerlendirmelerde ifade edilmektedir; bkz. J. Lampe, "The Economic Legacy of Ottoman Domination", s. 21 ve devamı içinde John R. Lampe ve Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950*, s. 23, Bloomington 1982.
2. Osmanlı yönetiminin Arap topraklarındaki etkisine ilişkin genel görüşlerin değerlendirilmesi için bkz. R. Murpey, "The Ottoman Centuries in Iraq: Legacy or Aftermath?", *Journal of Turkish Studies* 11, s. 17-29, 1987.
3. Nüfus rakamlarıyla ilgili bir tartışma için bkz. H. İnalcık, *An Economic and Social History*, s. 29. İmparatorluğun toprak genişliği için bkz. D. Pitcher, *Historical Atlas of the Ottoman Empire*, s. 134, Leiden 1972. Pitcher'ın hesaplamasına göre, 1566 yılına gelindiğinde imparatorluğun 877.000 mil kare olan üç ana bölümü aşağıdaki şekilde dağılmıştı: Asya'da 462.000 (%53), Avrupa'da 224.100 (%26) ve Afrika'da 191.000 (%22).
4. Sultanın mesajı aşağıdaki gözlemi içeriyordu (*Târîh-i Râşid*, C. 1, vr. 55a, İstanbul 1153): "*bir sene dahi kale ile cenk olunursa, asker ve cebhane vesair âlât [ve] mühimmat yetiştirmeye memâlik-i mahsusam âciz olmuştur.*"

5. Bkz. R. Murphey, "Critica", *Archivum Ottomanicum* 13, s. 379-80, 1993-4, burada vergiden muaf olan vakıfların vergilendirilmesi yoluyla (geçici el koymalar ve "borçlar" şeklinde) savaş finansmanı yükünün dağıtılmasına değinilmektedir.

6. Bkz. S. Faroqhi, "Finances", içinde İnalcık and Quataert (eds), *An Economic and Social History*, s. 542: *"savaşla ilgili talepler, on beşinci yüzyılda bile Osmanlı köylüleri üzerine ağır bir yük yüklemekteydi."*

7. B. McGowan, "Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)", *Archivum Ottomanicum* 1, s. 139-96, 1969.

8. Makul ama kanıtlarla teyid edilmemiş, kuvvetli bir şekilde ispatlanmamış hipotezin bir örneği de, köy ekonomisinin artan tahıl ve diğer temel tarımsal ürünleri absorbe etme noktasında doğal olarak yetersiz olduğu düşüncesidir. Bununla birlikte, vergi ödemelerinin tahıl fazlası üretimin kullanım alanlarından sadece birisi olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır (bkz. önceki not). Köy ekonomisindeki malabsorpsiyon kavramı için bkz. C. Finkel, "The Cost of Ottoman Warfare and Defense", *Byzantinische Forschungen* 16, s. 102-3, 1991: *"Yerel pazar, onların [imparatorluğun çekirdek vilayetlerindeki köylülerin] gereken parayı toplamak için [vergilerini ödemek için] satmak zorunda kaldıkları fazladan tarımsal ürünleri absorbe kadar büyük değildi."*

9. On yedinci yüzyılın sonlarında vergi yükünün kırsal üreticilerden kentsel tüketicilere kaymasının toplumsal açıdan ilerlemeci etkileri hakkında daha fazla bilgi için bkz. R. Murphey, "Administrative Theory and Practice", *Politics Today* 4, s. 430, 1993.

10. L. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Financial Administration in the Ottoman Empire*, s. 113, Leiden 1996 ve devamı, Tablolar 7-8 ve özellikle 118: *"Nakit avârızındaki artış enflasyon oranından yalnızca biraz daha büyüktü."*

11. Bkz. R. Murphey, "Continuity and Discontinuity in Ottoman Administrative Theory and Practice", yukarıda *n.* 9'da ve kademeli bir ücret ödeme sisteminin uygulamaya konması da dâhil olmak üzere cizye reformu için bkz. H. İnalcık, "Cizye", *DİA,* C. 2, s. 562.

12. Bkz. Darling, *Revenue-Raising*, s. 117: *"İmparatorluktaki avârızhanelerin sayısı [...] on yedinci yüzyılın başında yarıya yarıya düşmüştü ve [artan vergi oranları yoluyla] gerçekleşen artışın çoğunu etkili bir şekilde ortadan kaldırmıştı."*

13. Uyvar sakinleri, diğer bölgelerde standart fiyat olan bir duka altını (o dönemde yaklaşık 200 akçe eş değeri, bkz. aşağıdaki n. 14) yerine cizye olarak kişi başına 50 akçe ödüyorlardı. Bkz. J. Blaskovic, "The Period of Ottoman Turkish Reign at Nove Zanky (1663-1685)", *Archiv Orientalni* 54, s. 105-30, 1986. Blaskovic (s. 118),

vilayette yaşayan 20.183 gayrimüslim *cizye* mükellefinin hazineye yıllık 1.009.150 akçe ödediğini ve bu tutarın kişi başına 50 akçe olduğunu kaydetmektedir.

14. *Sacra Ligua* Savaşları'nın başlangıcında duka başına 250 olan değerin 1683 ile 1669 yılları arasındaki on yedi yıllık mücadelenin ilk yedi yılının sonunda istikrarlı bir şekilde 300'e düşmesi için bkz. *Târîh-i Râşid*, C. 2, s. 147, İstanbul 1282/1865: *"şerifî altun 270 akçeye, yıldız altunu 300'er akçeye alına."*

15. 1687-8 krizinde dahi, Yeğen Osman Paşa komutasında görev yapmak üzere leventlerin acil olarak askere alınması, sahadaki Osmanlı kuvvetlerine yalnızca birkaç bin asker eklemişti. Bkz. yukarıda, 2. Bölüm, n. 61-3.

16. Bkz. H. İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum* 6, s. 283-337, 1980.

17. Bkz. Irwin T. Sanders, "Balkan Rural Society and War", içinde Kiraly ve Rothenberg (eds), *Special Topics*, s. 151-62, New York 1979.

18. On sekizinci yüzyılın başında çeşitli Avrupa devletlerinde nüfus ve askere alım arasındaki ilişki hakkında bkz. A. Corvisier, *Armees et societes en Europe de 1494 a 1789*, s. 126, Paris.

19. Bu isimlendirmenin Osmanlı İmparatorluğu'na atıf yapılarak kullanılması için bkz. L. Farrar (ed.), *War: A Historical, Political and Social Study* (Santa Barbara 1978) içerisinde P. Sugar'ın makalesi, s. 95 ve sonrası.

EKLER

Ek I
16. ve 17. Yüzyıllardaki Başlıca Osmanlı Askerî Çatışmalarının Kronolojik Dökümü

1514	Çaldıran Savaşı, Osmanlıların doğuda Safevîlerle ilk büyük çatışması
1517	Ridaniye Savaşı, Osmanlı'nın Mısır'ı fethi
1521	Osmanlıların Belgrad'ı kuşatması, Macaristan'a giden yolun açılması
1526	Güney Macaristan'da Mohaç Savaşı
1534-5	Kuzey Irak ve Bağdat'ın Osmanlıların eline geçmesi
1541	Osmanlıların Budin'i ele geçirmesi ve Orta Macaristan'ı ilhak etmesi
1543	Nice açıklarında İspanyollara karşı Osmanlı-Fransız ortak filo harekâtı
1552	Osmanlıların Macaristan'ın kuzeyindeki Eğri'yi (Eger) ilk kuşatması sonuçsuz kaldı. Fakat Osmanlılar yeni bir Osmanlı eyaletinin nüvesini oluşturan Temeşvar Banat'ta kesin bir şekilde kontrol sağladılar.
1554-5	Nahcivan'ı hedef alan bir Osmanlı saldırısıyla Azerbaycan'da Safevîlerle çatışmanın yeniden başlaması; sınırların belirlenmesi için Amasya Antlaşması'nda şartların kabul edilmesi (Mayıs 1555)

1565 Osmanlıların Malta'yı kuşatması

1571 Osmanlı'nın Kıbrıs'ı ele geçirmesi (Ağustos)

1571 Osmanlı deniz kuvvetlerinin Lepanto'da yenilgiye uğratılması (Ekim)

1578-90 Osmanlı sınırının Karabağ'a kadar genişletilmesi ve Azerbaycan'ın batı kısımlarının ilhak edilmesiyle Kafkasya cephesinde savaş

1593-1606 Habsburglarla Uzun Savaş

1596'da Sultan III. Mehmed liderliğindeki orduyla Eğri'de (Eger) kazanılan Osmanlı zaferi ve 1600'de Hırvat-Macar sınır bölgesinin Osmanlı tarafından ilhakıyla sonuçlanan Kanije'nin fethini içeren önemli seferler.

Çatışma, Macar cephesinde yaklaşık 1660 yılına kadar sürecek görece bir sükûnet dönemini başlatan Zitvatorok Antlaşması ile bir sonuca bağlandı.

1603-12 Doğu cephesinde savaşın yeniden başlaması ve Azerbaycan'ın yeniden Safevî kontrolüne geçmesi

1623-39 Bağdat'ın ele geçirilmesi için Safevîlerle aralıklı olarak süren savaş: Aralık 1638'in sonlarında tamamlanan 39 günlük bir kuşatmanın ardından Bağdat'ın tekrar Osmanlıların eline geçmesi; diğer önemli seferler arasında Osmanlı garnizon kuvvetlerinin elinde kısa bir süre kaldıktan sonra tekrar Safevîlerin eline geçtiği (Nisan 1636) Erivan'a yönelik Osmanlı saldırısı (Ağustos 1635).

1645-69 Girit'in kontrolü için Venedik ile aralıklı olarak süren savaş: Çatışmanın başlıca aşamaları şunlardı; Osmanlıların Hanya'yı (Xania) ele geçirmesi (Ağustos 1645), Resmo'nun düşmesi (Ocak 1646) ve Kandiye'nin (Heraklion) kuşatılması ki bu sonuncusu Eylül 1669'da sona eren birbirini izleyen üç sefer sezonuna yayılmıştı.

1660-1 Osmanlı'nın Erdel'e saldırısı: Temmuz 1660'ta Varad'ın (Oradea) düşmesi

1663 Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın Slovak kalesi Uyvar'a (Nove Zamke) yönelik saldırısı: Uyvar'ın (Eylül 1663 sonu) ve Nograd'ın (Kasım 1663 başı) düşmesi

1664 Güneybatı Macaristan'da Osmanlı saldırısı: Zrinvar'ın ele geçirilmesi (Haziran 1661), St. Gotthard'da Osmanlı yenilgisi (Ağustos 1664), ancak iki sezon süren çabaların bölgedeki Osmanlı çıkarları için son derece elverişli bir antlaşma (Vasvár, Ağustos 1664) ile sonuçlanması

1672 IV. Mehmed'in Lehistan'a yönelik bir dizi saldırısının ilki: Kamanetz-Podolsk'un Osmanlıların eline geçmesi (Ağustos 1672)

1673-4 IV. Mehmed'in birbirini izleyen iki mevsim süren ikinci Lehistan taarruzu: İlk mevsim Hotin'i ele geçirmeye yönelik başarısız Osmanlı girişimiyle sona erdi (Kasım 1673); ikinci mevsim Ladyzn'in ele geçirilmesiyle sonuçlandı (Ağustos 1674)

1675-6 Osmanlı kuvvetlerinin Lviv'e kadar ilerlemesiyle Polonya cephesinde harekâtın devam etmesi (Ağustos 1675); Podolya ve Ukrayna'nın batı kesimlerinde Osmanlı ilhakını resmîleştiren Zuravno [İzvança] Antlaşması'nın imzalanması (Ekim 1676)

1678 Orta Ukrayna'da Dinyeper Nehri'nin batı yakasındaki Çehrin'in (Chyhyryn) Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi (Ağustos 1678)

1683 Osmanlıların Temmuz-Eylül aylarında başarısızlıkla sonuçlanan Viyana kuşatması

1684-99 Osmanlıları Tuna'nın kuzeyinden çekilmeye zorlamak için kurulan Pan-Avrupa saldırı birliği (Sacra Ligua)

Bu dönemdeki başlıca olaylar şu şekildedir:

1683 Estergon'daki Osmanlı garnizonunun teslim olması (Ekim sonu)

1684 Avrupalıların Budin'i yeniden ele geçirme girişimi (Temmuz-Kasım)

1686	Budin'in düşüşü
1687	İkinci Mohaç Muharebesi'nde Osmanlı yenilgisi
1688	Belgrad'daki Osmanlı garnizonunun teslim olması
1690	Belgrad'ın Osmanlılar tarafından geri alınması
1691	Salankamen Muharebesi'nde Osmanlı yenilgisi
1692-7	I. Leopold XVI. Louis ile savaşa devam ederken Macaristan'da süren nispî sükûnet
1695	Büyük Petro'nun başarısız Azak Kalesi kuşatması
1696	Rusların Azak'ı ele geçirmeleri (Temmuz); Osmanlı kuvvetlerinin Temeşvar Banat'taki Cenei'de [Zenta] başarı elde etmesi (Ağustos)
1697	Zenta'da kesin Osmanlı yenilgisi (Eylül)
1699	Osmanlıların Temeşvar Banat'ı hariç Macaristan'daki topraklarının hepsini boşaltmayı kabul ettikleri Karlofça Barış Antlaşması'nın imzalanması (Ocak)

Ek II
Hükümdarlık Dönemleri 1512-1703

Doğrudan Veraset Dönemi (Hüküm Süren Sultan'ın Oğlunun Tahta Geçmesi), 1512-1617

1512-20 I. Selim'in Saltanatı

1520-66 I. Süleyman'ın Saltanatı

1566-74 II. Selim'in Saltanatı

1574-95 III. Murad'ın Saltanatı

1595-1603 III. Mehmed'in Saltanatı

1603-17 I. Ahmed'in Saltanatı

Karma (Doğrudan ve Paralel) Veraset Modeli Dönemi - Hüküm Süren Sultan'ın Kardeşlerinin veya Oğullarının Tahta Geçmesi, 1617-1703[i]

		Sultan'ın tahta çıkma yaşı
1617	III. Mehmed'in oğlu Mustafa'nın (I.) tahta çıkışı (ilk saltanat dönemi 1617-18)	25
1618	I. Ahmed'in oğlu Osman'ın (II.) tahta çıkışı (saltanatı 1618-22)*	13
1622	I. Mustafa'nın yeniden tahta çıkışı (ikinci saltanat dönemi 1622-3)*	30
1623	I. Ahmed'in oğlu Murad'ın (IV.) tahta çıkışı (saltanatı 1623-40)	14
1640	I. Ahmed'in oğlu İbrahim'in tahta çıkışı (saltanatı 1640-8)*	24

i Bu dönemde (1622'de I. Mustafa'nın yeniden tahta çıkışını da sayarsak) dokuz tahta çıkış gerçekleşmiş ve bunlardan altısı (listede yıldızla işaretlenmiş olanlar) padişahın tahttan zorla indirilmesiyle neticelenmiştir. Diğer iki sultan, II. Süleyman ve II. Ahmed'in saltanatları nispeten kısa sürmüştür; çünkü her ikisi de tahta geçtiklerinde oldukça yaşlıydı (nere-deyse 50 yaşına gelmişlerdi).

1648	İbrahim'in oğlu Mehmed'in (IV.) tahta çıkışı (saltanatı 1648-87)*	6
1687	İbrahim'in oğlu Süleyman'ın tahta çıkışı (II.) (saltanatı 1687-91)	45
1691	İbrahim'in oğlu Ahmed'in (II.) tahta çıkışı (saltanatı 1691-5)	48
1695	II. Ahmed'in oğlu Mustafa'nın (II.) tahta çıkışı (saltanatı 1695-1703)*	30

Ek III
150 Librenin Altındaki Ağırlıklarını On Yedinci Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Standart Ölçülerdeki Eş Değer Listesi

Okka	*Libre (Pound)*
0,25	0,707
0,50	1,414
0,75	2,121
1,0	2,828
2,5	7,07*
5,0	14,14
10,0	28,28
15,0	42,42
20,0	56,56
25,0	70,7
30,0	84,84
35,0	98,98*
40,0	113,12
44,0	124,43
50,0	141,4

*Daha büyük miktarların hızlı hesaplanması (yuvarlanması) için yararlı olan yakın kesişimlere dikkat edin. 2,5 okka yaklaşık olarak 7 libreye eşitken; 35 okka yaklaşık olarak 100 libreye eşitti.

i 400 dirhemlik okka, 20 okkalık kile ve 44 okkalık kantar bu aralıkta bulunan ana ağırlık ölçüleriydi. Dirhem 3.207 gram ağırlığındaydı. Dolayısıyla, 100 dirhem (0.25 okka) 11,3 ons veya 0,707 libreye eş değerdi. Standart okka 2.828 libre, kile 56.56 libre ve kantar 124,4 libre ağırlığındaydı.

Ek IV

150 İla 7,500 Libre Arasındaki Ağırlıklar İçin Kilei ve Kantar Cinsinden Eşdeğerler Listesi

Kile	*Libre (Pound)*
2.5 (50 okka)	141.4
5.0 (100 okka)	282.8
10	565.6
15	848.4
20	1,131.2
22 (10 kantar)	1,244.32
25	1,414.0
30	1,696.8
35	1,979.6*
40	2,262.4*
44 (20 kantar)	2,488.6
50	2,828.0 (1.263)
60	3,393.6 (1.515)
66 (30 kantar)	3,733.0 (1.667)
70	3,959.2 (1.768)
80	4,524.8 (2.02)
88 (40 kantar)	4,977.3 (2.222)
90	5,090.4 (2.273)
10	5,656.0 (5.525)*
110 (50 kantar)	6,221.6 (2.778)*
132 (60 kantar)	7,465.9 (3.333)

* Hızlı hesaplamalar yapmak için faydalı olan yakın eşdeğerlere dikkat ediniz. 35 kile yaklaşık olarak kısa tona (2,000 libre) ve 40 kile de uzun ton'a (2,240 lbs) eşdeğerdi. 100 kile yaklaşık olarak 2,5 uzun tondu, 50 kantar (110 kile) ise yaklaşık olarak 2,75 uzun tona eşdeğerdi.

---

i Osmanlı kilesinin büyük metrik ağırlıklar cinsinden eşdeğeri şu şekildeydi: 100 kg (1 kental) = 3.897 kile, 10 kental (1 metrik ton) = 38,97 kile. 2000 librelik kısa ton, 35,36 kileye ve 2240 librelik uzun ton, 39,6 kileye denk gelmekteydi. Bin kile yaklaşık olarak 25,25 uzun tona eşdeğerdi.

Ek V

1 Milyon Akçenin Altındaki Meblağlar İçin Küçük Gümüş Akçe Sikkelerin (Hesap Birimi) Büyük Gümüş Sikkelere (Kuruş)i ve Altın Eş Değerlerine Dönüştürülmesine İlişkin Çizelge.

Akçe	*Kuruş*	*Altın*	*Kese*[ii]	*Yük*
80	1,0	0.666		
100	1,25	0.833		
250	3,125	2.083*		
800	10,0	6.666		
1.000	12,5	8.333		
2.000	25,0	16.666		
3.000	37,5	25.0*		
4.000	50,0	33.333		
5.000	62,5	41.666		
8.000	100,0	66.666		
10.000	125,0*	83.333		
20.000	250,0	166.666		
30.000	375,0	250.0		

i On yedinci yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda ol-dukça serbest bir şekilde dolaşan çeşitli sikke ve sikke cinsinden para türlerinin değeri yüzyılda önemli dalgalanmalara maruz kalmıştır. En yaygın iki tür Hollandalı *rijksdaaler* ve İspanyol reali idi ve Osmanlıcada esedi ve riyal kuruş olarak adlandırılmaktaydı. Bu dalgalanmaların özet bir anlatımı için bkz. Ş. Pamuk, "Money in the Ottoman Empire, 1326–1914", içinde Inalcik ve Quataert (eds), *Econ. and Soc Hist*. (Cambridge 1994), s. 964 (Table A: 6, "Exchange Rates ... 1584–1731"). On yedinci yüzyıldaki parasal eğilimlerin kısa bir değerlendirmesi için bkz. H. Sahillioğlu, "The Role of International Monetary and Metal Movements in Ottoman Monetary History, 1300-1750", içinde J. F. Richards (ed.), *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds* (Durham 1983), s. 287-9. Bu konuda daha fazla ayrıntı için bkz. A. R. Frey, *Dictionary of Numismatic Names* (New York 1947), s.v. "asadi ghurush" and "rijksdaaler" and F. von Schrotter, *Wörterbuch der Munzkunde* (Berlin 1930), s.v. "Löwentaler".

ii On yedinci yüzyılda standart kese 500 kuruş veya 40.000 akçeydi.

Akçe	*Kuruş*	*Altın*	*Kese*	*Yük*
40.000	500,0	333.333	1.0	
50.000	625,0	416.666		
80.000	1,000.0	666.666		
100.000	1,250.0	833.333		1
400.000	5,000.0	3.333.333	10.0	4
500.000	6,250.0	4.166,666	12.5	5
600.000	7,500.0	5.000.000*	15.0	6
700.000	8,750.0	5.833.333	17.5	7
800.000	10,000.0	6.666.666	20.0	8
900.000	11,250.0	7.500.000	22.5	9
1.000.000	12,500.0	8.333.333		10

* Yakın kesişimlere dikkat ediniz. "Resmî" değişim oranlarına göre 250 akçe yaklaşık olarak 2 altına denk geliyordu, 3.000 akçe 25 altın, 10.000 akçe 125 kuruş ve 600.000 akçe 5.000 altına eş değerdi.

EK VI
1 Milyon ila 100 Milyon Akçe Arasındaki Toplamlar İçin "Yük" Eş Değerleri

Yük	*Akçe (Milyon)*	*Kuruş*	*Altın*	*Kese*[i]
10	1	12.500		25
20	2	25.000		50
30	3	37.500	25.000	75
40	4	50.000		100
50	5	62.500		125
60	6	75.000	50.000	150
70	7	87.500		175
80	8	100.000		200
90	9	112.500	75.000	225
100	10	125.000		250
150	15	187.500	125.000	375
200	20	250.000		500
250	25	312.500		625
300	30	375.000	250.000	750
400	40	500.000		1000
500	50	625.000		1250
750	75	937.500	625.000	1875
1000	100	1.250.000		2500

i On yedinci yüzyılın büyük bölümünde bir kesenin standart eş değeri 500 büyük gümüş sikke (kuruş) ya da 40.000 akçeydi.

Ek VII
Metinde Sıkça Karşılaşılan Yerler İçin Yer İsimleri Karşılıkları Tablosu

Osmanlı Kaynaklarında En Sık Karşılaşılan Biçimi	*Günümüzde Macar Dilinde Sık Karşılaşılan Biçimi*	*Diğer Dillerdeki Karşılıkları**
Ciğer Delen	Párkány	Stúrovo
Çehrin		Chigrin/Chyhyryn
Eğri	Eger	Erlau
Estergon	Esztergom	Gran
Fülek		Filákoyo
İstolni Belgrad	Székesfehérvár	Stuhlweissenburg
Kamaniçe		Kamanetz-Podolsk
Kanice	Nagykanizsa	
Ösek	Eszék	Osijek
Senta	Szenta	
Sigetvar	Szigetvár	
Temeşvar		Timisoara
Uyvar	Érsekújvár	Nové Zámky
Vaç	Vác	
Varad	Nagyvárad	Oradea
Yeni Kale	Zrinvár	Neu Zrin
Yanık Kale	Györ	Raab

* Örneğin İngilizce, Almanca, Romence, Sırpça, Ukraynaca veya modern haritalarda bulunan şekliyle.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Abdi. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyinâme-i Abdi Paşa,* İstanbul: Üniversite Ktp., TY, nr. 4140 [1648-1682 aralığını kapsar].

Âlî, Mustafa (Gelibolulu). *Künhü'l-Ahbâr,* İstanbul: Nuruosmaniye Ktp. nr. 3409 [286-459 sayfalar 1574-96 yıllarının olaylarıyla ilgilidir].

Kâtib Çelebi. Mustafa b. Abdullah, *Fezleketü't-Tevârîh,* 2 cilt. (İstanbul: Cerîde-i Havâdis Matbaası, 1286-1287) [1592-1655 aralığını kapsar].

Karaçelebizâde. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi. *Zafernâme*, İstanbul: Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2424 [1638'deki Bağdat kuşatmasının bir anlatımı].

Knolles, Richard. *The Generall Historie of The Turkes* (Londra, 1638). 1638 tarihli beşinci baskı, 1628-37 yıllarını kapsayan ayrı bir *devam* (s. 1-31) ile birlikte 1499 sayfalık bir metin halinde hanedanın 1628 yılına kadarki tarihini içerir.

Mevkûfâtî. Abdullah b. İbrahim (el-Üsküdârî). *Vâkıât-ı Rûzmerre,* 1688-93 dönemini kapsayan 4 cilt hâlinde [C. 4, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2437: Eylül 1692'den Eylül 1693'e kadar olan dönemi kapsar].

Mühürdâr. Hasan Ağa [Mühürdâr]. *Cevâhirü't-Tevârîh* (Leiden: Üniversite Ktp., Oriental, nr. 1225] [Sadrazam Köprülüzâde

Fâzıl Ahmed Paşa'nın Macaristan (1663 Uyvar kuşatması) ve Girit (1669 Kandiye kuşatması) seferlerinin anlatımı].

Naîmâ, Mustafa. *Târîh-i Naîmâ*, 6 cilt. (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281-1283) [1592-1660aralığını kapsar].

Nihâdî (müellifin mahlası, d. 1065/1655). *Târîh-i Nihâdî*, İstanbul: Üniversite Ktp., TY, nr. 6053 [H. 1096/M. 1685 yılına kadar olan hanedan olaylarını kapsar, ancak en ayrıntılı olarak kendi yaşadığı dönemdeki olayları, özellikle 1680'ler ve 1690'ları anlatır; bkz. vr. 237b-246b].

_____. *Bin yüz sekiz senesinde Sultan Mustafa hazretlerinin ikinci seferinin tahrir olunan vekayidir*, İstanbul: Üniversite Ktp., TY, nr. 6053, vr. 246b-260b [H. 1107-1108 (M. 1696) yılları arasında tahta yeni çıkan Sultan II. Mustafa tarafından gerçekleştirilen askerî manevraların ayrıntılı bir anlatımı].

Nûrî. Ziyâeddin İbrahim [Nûrî]. *Fethnâme-i Bağdad*, Viyana: Österreichische Nationalbibliothek, HO, nr. 78 [1638'deki Bağdat kuşatmasının anlatımı].

Peçevî, İbrahim. *Târîh-i Peçevî*, 2 cilt. (İstanbul: Matbaa-i Âmire 1283) [1520-1640 aralığını kapsar].

Rahîmîzâde. İbrahim Çavuş [Rahîmîzâde]. *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. (TSMK), Revan Köşkü, nr. 1296 [Ferhad Paşa'nın 1588'de Gence'ye karşı düzenlediği seferin anlatımı].

Râşid, Ahmed. *Târîh-i Yemen ve San'a*, 2 cilt. (İstanbul: Basiret Matbaası, 1291).

Râşid, Mehmed. *Târîh-i Râşid*, 2 cilt. (İstanbul: İbrahim Muteferrika, 1153) [1660-1703 aralığını kapsar].

Rıdvanzâde. Mustafa b. Molla Rıdvan. *Târîh-i Fethnâme-i Bağdad*, Oxford: Bodleian Ktp., OR, nr. 276 [1638'deki Bağdat kuşatmasının anlatımı].

Rycaut, Paul. *The Turkish History* [1623-1686] (Londra, 1687). Knolles'un 1687'de basılan altıncı edisyonu, Rycaut ve diğerleri tarafından Knolles'un 1687 yılına kadar devamını içerir.

Tarihin 1623 ile 1686 yılları arasını kapsayan bölümleri bitişik olarak sayfalandırılmıştır (s. 1-338).

_____. *History of the Turks* [1679-1699] (Londra, 1700).

Ruznâme (Anon.) *Ruznâme: H. 935-936,* içinde Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-Selâtîn,* C. 1 (İstanbul, 1274), s. 566-74 [1529 Viyana seferine ait bir sefer günlüğü].

Sâdeddin. Mehmed b. Hasan [Sâdeddin], *Tâcü't-Tevârîh,* 2 cilt. İstanbul: Tabhâne-i Âmire, 1279 [Osmanlı hanedanının 1520 yılına kadar olan tarihi].

Selânikî. Mustafa Efendi [Selânikî], M. İpşirli (ed.). *Selânikî Mustafa Efendi: Târîh-i Selânikî (971-1008/1563-1600),* 2 cilt. (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989) [eserin son bölümleri 1563 ile 1600 yılları arasındaki dönemi ayrıntılı olarak ele almaktadır].

Silahdâr. Fındıklılı Mehmed Ağa [Silahdâr], Ahmed Refik (ed.). *Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa: Silahdâr Tarihi (1065-1106/1655-95),* 2 cilt. (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928) [1655-95 aralığını kapsar].

_____, İsmet Parmaksızoğlu (ed.). *Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa; Nusretnâme (1106-1133/1695-1721),* 2 ciltte 5 bölüm. (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1962-9) [1695-1721 aralığını kapsar].

Solakzâde. Mehmed Hemdemî [Solakzâde]. *Târîh-i Âl-i Osman* [1657 yılına kadarki Osmanlı tarihi].

Temeşvarlı, Osman. Osman Ağa b. Ahmed (Temeşvarlı). *Hatıra,* Londra: British Library, OR, nr. 3213, Richard Franz Kreutel (ed.), *Die Autobiographie des Dolmetschers Osman Ağa Aus Temeschwar* (Cambridge: E. J. W. Gibb Memorial Trust, 1980).

Topçular Kâtibi. Abdülkâdir Efendi [Topçular Kâtibi], *Tevârîh-i Âl-i Osman,* Viyana: Österreichische Nationalbibliothek, Mxt., nr. 130 [1591'den 1644'e kadar olan hadiseleri (özellikle askerî harekâtlara ve ordu tedarik sorunlarına vurgu yaparak) anlatır].

Wratislav, Albert Henry (çev.). *The adventures of Baron Wenceslas Wratislav of Mitovitz . . . committed to writing in the year of our Lord 1599* [Mitovitzli Baron Wenceslas Wratislav'ın

maceraları . . . Lordumuz tarafından 1599 yılında yazıya döküldü] (Londra, 1862).

Zarain, Aga. *A Relation of the Late Siege and Taking of the City of Babylon by the Turke as it was written from thence by Zarain Aga one of his captaines* [Bağdat şehrinin Türkler tarafından kuşatılması ve ele geçirilmesi ile ilgili olarak yüzbaşılarından Zarain Ağa tarafından kaleme alınmıştır] (Londra, 1639).

İkincil Kaynaklar

Adanır, Fikret. "Tradition and rural change in Southeastern Europe during Ottoman rule". *The origins of backwardness in Eastern Europe* içinde, D. Chirot (ed.) (Berkeley: University of California Press, 1989), s. 131-76.

Agoston, Gabor. "Gunpowder for the Sultan's army", *Turcica* XXV (1993), s. 75-96.

___. "Ottoman artillery and European military technology in the fifteenth and seventeenth centuries", *Acta Orientalia Hung.* XLVII (1994), s. 15-48.

Anderson, Matthew Smith. *War and Society in Europe of The Old Regime, 1618-1789* (Londra: Fontana Press, 1988).

Bak, János M. "Politics, society and defense". *From Hunyadi to Rakoczi: War and Society in Medieval and Early Modern Hungary* içinde, János M. Bak ve Béla K. Kiraly (ed.) (Boulder, Co: Social Science Monographs, 1982), s. 1-22.

Bak, János M. ve Kiraly, Béla K. (ed.), *From Hunyadi to Rakoczi: war and society in medieval and early modern Hungary* (Boulder Co: Social Science Monographs, 1982) [EEM, no. 104].

Balisch, Alexander. "Infantry battlefield tactics in the seventeenth and eighteenth centuries on the European and Turkish theatres of war", *Studies in History and Politics III* (1983-4), s. 43- 60.

Barker, Thomas M. *Army, aristocracy, monarchy: essays on war, society and government in Austria, 1618-1780* (Boulder: Social Science Monographs, 1982) [EEM, no. 106].

_____. "New perspectives on the historical significance of the year of the Turk", *Austrian History Yearbook XIX-XX* (1983-4), s. 3-14.

Barrie-Currien, Viviane. (ed.), *Guerre et pouvoir en Europe au XV/è siècle* (Paris: Veyrier, 1991).

Berenger, Jean. "La Diplomatie imperiale; personnel et structure". *Guerre et pouvoir en Europe au XV/è siècle* içinde, Viviane Barrie-Currien (ed.), s. 57-77.

Betts, Reginald. "The Habsburg lands", *New Cambridge Modern History*, Vol 5: The Ascendancy of France (Cambridge: Cambridge University Press, 1961), s. 474-99.

Black, Jeremy. *European Warfare 1660-1815* (Londra: UCL Press, 1994).

_____. *A Military Revolution?: Military Change and European Society 1530-1800* (Basingstoke: MacMillan, 1991).

Bóka Éva. "Diplomatie a Constantinople et la siege de Vienne", *Sudost Forschungen* LI (1992), s. 65-104.

Bond, Brian ve Roy, Ian. (ed.), *War and Society*, 2 cilt. (Londra: Croom Helm, 1975-1977).

Bracewell, Catherine Wendy. *The Uskoks of Senj: Piracy, Banditry, and Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic* (Ithaca: Cornell University Press, 1992).

Cassola, Arnold, Scheban, Thomas ve Bostan, İdris. (ed.), *The 1565 Malta Campaign Register* (La Valletta, Malta, 1998).

Cezar, Mustafa. *Osmanlı Tarihinde Levendler* (İstanbul: Çelikcilt Matbaası, 1965).

Collins, James B. *Fiscal limits of absolutism: direct taxation in early seventeenth-century France* (Berkeley: University of California Press, 1988).

Darling, Linda T. *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660* (Leiden: E. J. Brill, 1996).

Dávid, Géza. "Ottoman Administrative Strategies in Western Hungary". *Studies in Ottoman History In Honor of Professor V.L. Ménage* içinde, Colin Heywood and Colin Imber (ed.) (İstanbul: Isis Press, 1994), s. 31-43.

_____. "Data on the continuity and migration of the population in 16th century Ottoman Hungary", *Acta Orientalia Hung. XLV* (1991), s. 219-52.

Dickens, Arthur Geoffrey. (ed.), *The Courts of Europe: Politics, Patronage and Royalty, 1400-1800* (Londra: Thames and Hudson, 1977).

Duffy, Christopher. *Siege Warfare The Fortress in the Early Modern World 1494-1660* (Londra: Routledge, Kegan & Paul, 1979).

_____. *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1985).

Evans, Robert John Weston. *The Making of The Habsburg Monarchy, 1559-1700* (Oxford: Clarendon Press, 1979).

_____. "The Austrian Habsburgs: The dynasty as a political institution". *The Courts of Europe: Politics, Patronage and Royalty, 1400-1800* içinde, Arthur Geoffrey Dickens (ed.), (Londra) s. 120-45.

Faroqhi, Suraiya. "Crisis and change, 1590-1699". *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914* içinde, Halil İnalcik ve Donald Quataert (ed.) (Cambridge University Press, 1994), s. 411-636.

Farrar, Lancelot L. (ed.), *War: A Historical, Political and Social Study* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 1978).

Fekete, Lajos. *Buda and Pest under Turkish rule* (Budapeşte: Lorand Eotvos University, 1976) [Studia Turco- Hungarica, no. 3].

Finkel, Caroline. "Costs of Ottoman warfare and defence", *Byzantinische Forschungen* XVI (1991), s. 91-103.

_____. "French mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593-1606", *BSOAS LV/3* (1992), s. 451-71.

_____. *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606* (Viyana: VWGO, 1988) [WZKM, Suppl. no. 14].

Güçer, Lütfi. *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler* (İstanbul: Sermet Matbaası, 1964).

Hale, John R. "Men and weapons: the fighting potential of sixteenth-century Venetian galleys". *War and Society* içinde, Brian Bond ve Ian Roy (ed.), C. 1, s. 1-23.

Hegyi, Klára. "La Province Hongroise dans l'Empire Ottoman", *Acta Historica Hung.* XXXIII (1987), s. 209-15.

_____. "The Ottoman military force in Hungary". *Hungarian-Ottoman military and diplomatic relations in the age of Suleyman the Magnificent* içinde, Géza Dávid ve Pal Fodor (ed.) (Budapeşte: Lorand Eotvos University, 1994), s. 131-48.

Helmolt, Hans F. (ed.), *The World's History: Vol. 7 - Western Europe to 1800* (Londra: William Heinemann, 1903).

Höbelt, Lothar. "Die Sackgasse aus dem Zweifrontenkrieg: Die Friedensverhandlungen mit den Osmanen 1689" *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* XCVIII/2-4 (1989), s. 329-80.

Hoppen, Alison. "Military Engineers in Malta, 1530-1798", *Annals of Science XXXVIII* (1981), s. 413-33.

_____. *The Fortification of Malta by The Order of St. John, 1530-1798* (Edinburgh: Scottish Academic Press, 1979).

Hummelberger, Walter. "Die Bewaffnung, Ausrüstung und Versorgung der Truppen der 'Heilige Liga' bei der Belagerung von Buda 1686", *Acta Historica Hung. XXX* (1987), s. 319-32.

Ingro, C. W. "Guerilla warfare in early modern Europe: the Kuruc war, 1703-1711". *War and Society in East Central Europe* No. 1 içinde, Béla K. Kiraly ve Gunther E. Rothenberg (ed.), s. 47-66.

Işıksal, Turgut. "Gunpowder in Ottoman Documents of The Last Half of The 16th Century", *International Journal of Turkish Studies* II (1981-1982), s. 81-91.

İnalcık, Halil. "Military Transformation in The Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum* VI (1980), s. 283-337.

Kingra, Mahinder S. "The Trace Italienne and the military revolution during the Eighty Years War, 1567-1648", *Journal of Military History* LVII/3 (1993), s. 431-46.

Kiraly, Béla K. "Society and War". *From Hunyadi to Rakoczi* içinde, János M. Bak ve Béla K. Kiraly (ed.), s. 23-55.

Kiraly, Béla K. ve Rothenberg, Gunther E. (ed.), "Special Topics and Generalizations on The 18th and 19th Centuries", *War and Society in East Central Europe* No. 1 (New York: Brooklyn College Press, 1979).

Kütükoğlu, Bekir. *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri, 1578-1590* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1962).

Lampe, John R. ve Jackson, Marvin R. "The Economic Legacy of Ottoman Domination". *Balkan Economic History, 1500-1950* içinde, Lampe ve Jackson (Bloomington: Indiana University Press, 1982), s. 21-49.

Lucker, Gerhard. "Die Turkenzeit in den osterreichischen Landern". *Die Turken* içinde, Wessely, s. 7- 23.

Lynn, John A. *Giant of the Grand Siecle: The French Army, 1610-1715* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

McNeill, William H. *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (Chicago: University of Chicago Press, 1983).

Majer, Hans Georg. "Zur Kapitulation des osmanischen Gran (Esztergom) im Jahre 1683". *Südosteuropa unter dem Halbmond* içinde, Peter Bartl and Horst Glassl (ed.) (Münih: Trofenik, 1975), s. 189-204.

Makkai, László. "Istvan Bocskai's Insurrectionary Army". *From Hunyadi to Rakoczi* içinde, János M. Bak ve Béla K. Kiraly (ed.), s. 275-95.

Mears, John A. "Influence of the Turkish wars in Hungary". *Asia and The West: Essays in Honour of Donald Lach* içinde, Cyriac K. Pullapilly ve Edwin J. Van Kley (ed.) (Notre Dame: Notre Dame University Press, 1986), s. 129-45.

Mihneva, Rumyana. "La Participation de la Russie aux guerres de la Sainte Alliance", *Etudes Balkaniques* XV/2 (1979), s. 94-103.

Murphey, R Rhoads. "Suleyman's Eastern Policy". *Süleymân the Second and His Time* içinde, Cemal Kafadar ve Halil İnalcık (ed.) (İstanbul: Isis Press, 1993), s. 229-48.

____. "Review of Setton's Venice, Austria and the Turks", *Archivum Ottomanicum* XIII (1993-1994), s. 371-83.

_____. "The Ottoman attitude towards the adoption of Western technology". *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman* içinde, Paul Dumont ve Jean-Louis Bacqué-Grammont (ed.) (Leuven: Editions Peeters, 1983), s. 287-98.

_____. *Regional Structure in The Ottoman Empire* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1987).

_____. "Construction of a Fortress at Mosul in 1631". *Social and economic history of Turkey, 1071-1920* içinde, Halil İnalcık ve Osman Okyar (ed.) (Ankara: Meteksan, 1980), s. 163-78.

____. "Horsebreeding in Eurasia", *Central and Inner Asian Studies* IV (1990), s. 115-31.

____. "The Ottoman Resurgence in The Seventeenth-Century Mediterranean", *Mediterranean Historical Review* VIII (1993), s. 186-200.

____. "The Ottomans in Iraq: legacy or aftermath?", *Journal of Turkish Studies* XI (1987), s. 17-29.

Nouzille, Jean. *Histoire de Frontieres: L'Autriche et l'Empire Ottomane* (Paris: Berg International, 1991).

Opuzoğlu, Yusuf. "Osmanlı Şehirlerindeki Askerilerin Ekonomik Durumuna İlişkin Bazı Bilgiler" *Birinici Askeri Tarih Semineri: Bildiriler*, 4 cilt. (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1983), C. 2, s. 169-76.

Pakalin, Mehmet Zeki. "Akınlar ve Akıncılar", *TOEM* VIII/47 (1334), s. 286-305.

Perjés, Géza. "Army Provisioning, Logistics and Strategy in The Second Half of The Seventeenth Century", *Acta Historica Hung.* XVI (1970), s. 1-51.

_____. "The Zrinyi-Montecuccoli Controversy". *From Hunyadi to Rakoczi* içinde, János M. Bak ve Béla K. Kiraly (ed.), s. 335-49.

_____. *The Fall of The Medieval Kingdom of Hungary: Mohacs 1526-Buda 1541* (Boulder: Social Science Monographs, 1989) [EEM, no. 255].

Paret, Peter. "Armed Forces and The State: The Historical Sssays of Otto Hintze". *War and Society* içinde, Brian Bond ve Ian Roy (ed.), C. 2, s. 151-7.

Pernot, Jean-François. "Guerre de sieges et places fortes". *Guerre et pouvoir en Europe au XV/è siècle* içinde, Viviane Barrie-Currien (ed.), s. 129-50.

Péter, Katalin. "The Later Ottoman Period and Royal Hungary". *A History of Hungary* içinde, Peter F. Sugar, Péter Hanák ve Tibor Frank (ed.), s. 100-20.

Pickl, Othmar. "Die Versorgung des Drau Corps . . . 1684-1687", *Acta Historica Hung.* XXXIV (1987), s. 301-17.

_____. (ed.), *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Turkenkriege* (Graz, 1971) [Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Bd. 1].

Rabb, Theodore K. "The Effects of the Thirty Years' War on the German Economy", *Journal of Modern History* XXXIV (1962), s. 40-51.

Rebel, Hermann. *Peasant Classes: The Bureaucratization of Property and Family Relations Under Early Habsburg Absolutism, 1511-1636* (Princeton: Princeton University Press, 1983).

Redlich, Fritz. *De Praeda Militari: Looting and Booty 1500-1815* (Wiesbaden: F. Steiner Verlag, 1956).

_____. *The German military enterpriser and his workforce, 13th to 17th centuries,* 2 cilt. (Wiesbaden, 19645) [Vierteljahrschrift fur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Suppl. Nos. XLVII-XLVIII].

Refik, Ahmed [Altınay]. *Devr-i Süleymân-ı Kanûnî'de Birinci Viyana Muhâsarası H 926 / M 1529.* (İstanbul: İbrahim Hilmi, Kütüphâne-i İslâm ve Askerî, 1325).

Regele, O. *Der Osterreichische Hofskriegsrat 1556-1848* (Viyana: Osterreichische Staatsdruckerei, 1949).

Rothenberg, Gunther E. *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747* (Urbana: University of Illinois Press, 1960).

_____. "Christian Insurrections in Turkish Dalmatia, 1580-1596", *Slavonic and East European Review XL* (1961-2), s. 136-45.

Rúzsás, Lajos. "The Siege of Szigetvár of 1566: Its Significance in Hungarian Social Development". *From Hunyadi to Rakoczi* içinde, János M. Bak ve Béla K. Kiraly (ed.) (Boulder: Social Science Monographs, 1982) [EEM, no. 104].

_____. "Die Entwicklung der Marktflecken Transdanubiens unter der Turkenherrschaft im 17. Jahrhundert". *Wirtschaftlichen Auswirkungen der Turkenkriege* içinde, Othmar Pickl (ed.), s. 221-34.

Setton, Kenneth Meyer. *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century* (Philadelphia: American Philosophical Society, 1991).

Schimmer, Karl August. *The Sieges of Vienna by The Turks from the German of Karl August Schimmer and Other Sources,* İng. çev. (Londra: John Murray, 1847) [ilk kuşatma (1529'daki) s. 7-53'te anlatılmaktadır].

Schmidt, J. "The Egri Campaign of 1596: Military History and The Problem of Sources". *Habsburgisch-Osmanische Bezeihungen* içinde, Andreas Tietze (ed.) (Viyana: VWGO, 1985), s. 125-44.

Sugar, Peter F. "The Ottoman professional prisoner on the western borders of the empire in the sixteenth and seventeenth centu-

ries", *Actes du Deuxtime Congres International des Etudes du Sud-Est Europeen,* 6 cilt. (Athens, 1972-6), Vol. 6, s. 29-40.

____. "A Near-Perfect Military Society: The Ottoman Empire". *War: A Historical, Political and Social Study* içinde, Lancelot L. Farrar (ed.) (Santa Barbara: ABC-Clio, 1978), s. 95-104.

Sugar, Peter F., Hanák, Péter ve Frank, Tibor (ed.). *A History of Hungary* (Londra: I. B. Tauris, 1991).

Szakaly, Ferenc. "The Hungarian-Croatian Border Defense System and Its Collapse". *From Hunyadi to Rakoczi* içinde, János M. Bak ve Béla K. Kiraly (ed.), s. 141-58.

____. "Die Bilanz der Turkenherrschaft in Ungarn", *Acta Historica Hung.* XXXIV (1988), s. 63-78.

____. "Zur Kontinutatsfrage der wirtschaftsstruktur in den Ungarischen Marktflecken unter der Turkenherrschaft". *Wirtschaftlichen Auswirkungen der Turkenkriege* içinde, Othmar Pickl (ed.), s. 235-72.

Tietze, Andreas. (ed.), *Habsburgisch-Osmanische Bezeihungen* (Viyana: VWGO, 1985) [WZKM, Suppl. no. 13].

Teply, Karl. "Vom Loss osmanischen Gefangener aus dem Grossen Turkenkrieg" *Sudost Forshungen* XXXII (1973), s. 33-72.

Vehse, Carl Eduard. *Memoirs of the Court Aristocracy and Diplomacy of Austria,* 2 cilt. (London, 1856).

Veinstein, Gilles. "Some Views on Provisioning in The Hungarian Campaigns of Suleyman the Magnificent". *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte: In Memoriam V. Baskov* içinde, Hans Georg Majer (ed.) (Wiesbaden, 1986), s. 177-85.

____. "L'hivernage en campagne, talon d'Achille du systeme militaire ottoman classique", *Studia Islamica* LVIII (1983), s. 109-43.

Várkonyı, Ágnes. "The Reconquest of Buda in Contemporary Hungarian Political Thought and Public Opinion", *Acta Historica Hung.* XXXIV (1988), s. 3-16.

Vasic, Milan. "Die Einfluss den Turkenkriege auf die wirtschaft des osmanischen Grenzgebietes in Serbien und Bosnien, 1480-1536". *Wirtschaftlichen Auswirkungen der Turkenkriege* içinde, Othmar Pickl (ed.), s. 308-18.

Wessely, Christine. *Die Turken und was von ihnen blieb* (Wien, Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Osterreichs, 1978).

Wojcik, Zbigniew. "King John III of Poland and the Turkish Aspects of his Foreign Policy", *Türk Tarih Kurumu: Belleten* XLIV/176 (1980), s. 659-73.

Zimanyi, Vera. *Economy and Society in Sixteenth and Seventeenth-Century Hungary, 1526-1650* (Budapeşte: Kiado, 1987).

DİZİN

A

Abbas I (Safevî hükümdarı, 1587-1629), 28
Adakale, 234, 252
Adana, 95
Afyon, 164
Ahmed Ağa (Yeniçeri Ağası), 271
Ahmed Giray (Macaristan'daki Tatar kuvvetlerinin komutanı), 288
Ahmed I (Osmanlı padişahı, 1603-1617), 128, 132, 371
Ahmed II (Osmanlı padişahı, 1691-1695), 371, 372
Ahmed III (Osmanlı padişahı, 1703-1730), 128, 184
Ahmed Paşa, Hâfız (Sadrazam, 1625-26; 1631-32), 174, 273
Ahmed Paşa, Köprülüzâde Fâzıl (Sadrazam, 1661-76), 10, 58, 141, 142, 146, 239, 241, 245, 318, 369
Akdeniz, 52, 59, 119, 137, 165, 210, 214, 250, 316, 356, 363
akın, akıncı, 88, 127, 185, 215, 287, 318
Ali Çavuş, Gezdehem (Arpa Emini), 186
Ali Paşa, Çelik (Sadrazam, 1692-93), 157, 282
Ali Paşa, Şehid/Damat (Sadrazam, 1713-16), 104
Âlî, Mustafa, 9, 21, 40, 53, 80, 85, 86, 113, 114, 116, 118, 133, 188, 205, 206, 259, 267, 314, 315
Almanya, 330
Altı Bölük Sipahileri (Süvari Alayı), 56, 67, 96, 99, 101, 102, 109, 110, 271, 301, 307
  masraflar, 50
  liderlerlik, 271
  insan gücü, 88, 89, 96, 97, 101, 102
  motivasyon, 67, 287
  askere alım, 305-313, 361-364
  maaşlar, 109, 110
Amasya Antlaşması (1555), 328, 367
Anadolu
  Doğu Anadolu, 92-94, 109, 159, 171, 172
  halk şiiri, 297
  insan gücü, 94-97

sosyal dönüşüm, 7, 353, 361, 362
Batı Anadolu, 92, 93, 96, 355
arabacıyân-ı top, 101
Aras Nehri, 53
Arnavutluk, 28, 135, 241, 334, 351, 363
arpa, 62, 83, 147-149, 157-159, 168, 169, 175, 186, 201, 202, 205, 206, 338, 339, 349
fiyatlar, 164, 187, 339
askerî sınıf, 120
atlar, 56, 139, 147, 172, 205
silah taşıyan, 217
binek, 302
avârız, 158, 161, 172, 193, 335, 336, 358-360
Avusturya, 15, 16, 18, 19, 24-26, 32, 33, 37, 42, 78, 86, 112, 132, 167, 169, 170, 206, 214, 280, 341
Ayn Ali, 50, 51, 78, 91, 94, 97, 110, 127
Azak, 115, 133, 264, 370
Azerbaycan, 28, 29, 118, 189, 269, 368

B

Bâb-ı Âli, 98, 102, 150, 187, 271, 272, 306, 307, 320
Bağdat, 6, 9, 10, 12, 15, 28, 30, 40, 48, 58, 77, 81, 89, 97, 104, 123, 129, 132, 140, 141, 147, 149, 156, 163, 165, 169, 171, 174, 175, 179, 180, 181, 186, 200, 205, 216, 221, 223, 224, 226, 227, 231, 233, 236, 247, 248, 252, 255, 297, 314, 339, 367, 368
başarısızlıkla sonuçlanan kuşatma (1630), 48, 77, 163, 228, 231
düşüşü (1534-35), 367
kıtlık (1625), 174
iaşe/tedarik, 179-182, 187
kuşatılması ve yeniden fethi/istirdadı (1638), 104, 140, 147, 149, 156, 175, 180, 205, 216, 224, 226, 232, 233, 248
nakliye, 141, 147, 149
bahşiş, 65, 69, 84, 271, 282, 303, 317
bal, 125, 181
Balkanlar, 100, 157, 158, 170, 212, 351
sosyal dönüşüm, 353, 361
nakliye, 152, 156-158
Barut, 46, 47, 74, 78, 79, 106, 125, 137, 170, 171, 200, 213, 325
maliyetler, 124, 125
Batthany Ailesi, 34, 238
Bayburt, 164
Bayezid I (Osmanlı padişahı, 1389-1403), 200
Bayram Paşa (Sadrazam, 1637-38), 181
bedel-i nüzul, 109, 193, 360
Bektaş Han (Bağdat valisi, 1632-38), 226, 248
Belgrad, 8, 23, 31, 36, 43, 54, 81, 133, 134, 140, 141, 145, 150, 157, 159, 166, 169-171, 195, 208, 238, 239, 278, 282, 334, 349, 367, 370
düşüşü (1521), 23, 31, 278, 367
geri alınışı (1690), 36, 282, 370
teslimi (1688), 370
nakliye, 139, 147, 149, 156-159
Berberî Devletleri, 363
Berzence, 238, 240

beslenme, 69, 115, 124, 125
hayvanlar, 56-59, 147-150, 171
askerler, 58-59, 62, 149, 173-184, 261
beylerbeylik, 114
Birecik, 165, 172, 177, 202, 216, 226
Bobócsa, 238
Bocskai, 16, 33, 331
bombalar, 125
Bosna, 19, 32, 33, 94, 97, 222, 241, 256, 278, 315, 349
Brück, 145
Buçuk Tepe, 263
Budin, 15, 24, 26, 34, 41, 47, 54, 66, 78, 84, 94, 97, 100, 117, 134, 135, 208, 306, 321, 367, 369, 370
düşüşü (1686), 41, 49, 66, 100, 370
Bursa, 326

C-Ç

Cafer Paşa (Tebriz valisi, 1586), 189
Cambini, Andrea, 31
cebeciyân, 101
cebelü, 89, 91, 93, 95, 96
celâlî (firari), 164
Cenei (Ulaş), 266, 370
Cezâyir-i Bahr-i Sefîd (Gelibolu), 94, 97, 212
Ciğer Delen (Párkány), 378
cizye, 349, 358, 360, 365, 366
Clari, Robert de, 293
Contarini, Alvise, 131, 255
Cromwell'in "Yeni Model Ordusu", 294
cülus bahşişi, 271
Çaldıran, 263, 367
Çanakkale Boğazı, 343
Çehrin (Chigirin), 8, 35, 220, 234, 253, 369
Çıldır, 97

D

daimî ordu, 6, 9, 67, 98, 101
Darány, 240, 242
Darling, 13, 357, 365
davullar, 294-296
derbendci, 120
develer, 147-150, 153-156, 162, 164, 196, 231
maliyetler, 124, 125, 153-158, 162-164
yükler, 154-159
devşirmeler, 64, 98, 100
Dinyeper Nehri, 369
diplomasi, 74, 262
dirliği olmayan, 65
disiplin, 63, 64, 178, 189, 192, 199, 300, 308, 309
divan, 26, 136, 308
Diyarbekir, 92, 93, 97, 114, 134, 135, 164, 202, 204, 234, 350
domuz damı, 232
donanma, 51, 52, 79, 124, 131, 356
Drava Nehri, 141, 142, 195
Dumanıs, 113, 114
düzensiz birlikler, 68, 100, 195, 282, 300, 362
maliyetler, 121
disiplin, 301
motivasyon, 282
askere alım, 361
maaşlar, 68-69

E

Edirne, 58, 141, 142, 159, 167, 171, 172, 190
Eflak, 271

Ege Denizi, 37, 59, 321, 343
Egersek (Zalaegerszeg), 60, 243, 257
Egervar, 243, 246, 257
Eğri, 8, 24, 72, 105, 237, 262, 367
ekmek, 50, 124, 148, 158, 168, 175, 178, 179, 187, 188
  masraf, 124, 187
Elbasan, 159, 334
Erivan (Revan), 10, 28, 30, 39, 80, 96, 113, 114, 122, 143, 155, 166, 167, 181, 282, 314, 339, 350, 368
  sefer (1635), 30, 122, 143, 181, 282, 368
  kuşatma (1616), 28, 96
Ermenistan, 62
Erzurum, 30, 39, 97, 114, 123, 133, 176, 252, 269, 352
Estergon, 8, 33, 40, 54, 58, 129, 134, 142, 167, 245, 258, 347, 369
et, 173, 179, 180, 187, 284
Evliya Çelebi, 43, 85, 127, 241, 254, 257, 287, 288, 296, 318, 343, 344, 351

F

Ferhad Paşa (Sadrazam, 1591-92; 1595), 270, 272, 315, 320, 380
Feridun, Ahmed, 11, 79, 83, 101, 131, 135, 167, 264, 265, 313, 347
Fırat Nehri, 15, 59, 165, 216
Focsani, 343, 344
Forgács, Adam, 245
Fransa, 36, 42, 51, 79, 105, 108, 131, 136, 192, 193, 206, 207, 250, 363
fuarlar ve pazarlar, 125, 288, 344, 302, 341, 365
Fülek (Filákovo), 8, 26, 39

G

ganimet, 65, 286, 287, 304, 317, 343, 346
garnizonlar, 10, 16, 34, 52, 101, 113-117, 128, 129, 186-189, 194, 235, 243, 245, 248, 272, 287, 351, 368
  şikâyetler ve sıkıntılar, 272
  maliyet, 52, 118-121, 125
  ekonomik büyüme, 324, 331, 345
  savaştaki ölüm oranı, 247
  insan gücü, 6, 30, 51, 52, 87, 89, 205, 238, 324, 334, 354, 355, 362
  askerî çatışmalar, 7, 237, 236, 367
  motivasyon, 286, 289
  iaşe/tedarik, 186, 187, 195
  askere alım, 305-313, 361-364
Gazi Giray II (Kırım hanı 1588-94; 1596-1608), 74, 86, 267
Gaziantep, 162, 164
Gelibolu, 97, 212
  ayrıca bkz. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd
Gence, 10, 53, 272, 321
Genç Osman, 297
Girit, 10, 35, 55, 67, 79, 88, 116-118, 131, 135, 186, 236, 248, 298-300, 316, 321, 351, 355, 368
  ayaklanma/askerî isyan (1649), 298, 300
  savaş, 55, 88, 116-118, 135, 186, 236, 248, 300, 316, 368
göğüs göğüse çarpışma, 233, 234
Guilleragues, Gabriel de, 54
gurebâ-yı yemîn, 101
gurebâ-yı yesâr, 101

Gürcistan, 62, 74, 75, 113, 114, 118, 238
Győr (Yanık Kale), 8, 24, 33, 74, 219, 253, 271
ele geçirilmesi (1594), 24, 33, 186, 206

H

Habsburglar, 13, 14, 16, 18, 19, 24, 33, 39, 54, 105, 132, 195, 219, 220, 237, 244, 279, 280, 318, 329, 331, 341, 348, 349-351
kalelerin ıslahı, 219-222
Uzun Savaş, *Long War* (1593-1606), 24, 33, 105, 368
barış (1606-60) 280
Halep, 97, 165, 336
Hanya (Xania), 368
Harput, 329
Hasan Paşa, Telli (Bosna valisi, 1592-97), 33
Hasan Paşa, Tiryaki, 297
Hasanbeyzâde, Ahmed, 272, 314, 315
hastalık, 197, 247, 248, 258, 361
Hemedan, 171, 247
hendek, siper ve kale hendeği, 48, 77, 225-228, 231-233
Hexamilion, 213
Hille, 247
Hıristiyanlar, 279, 286, 289
cizye, 358, 360, 365, 366, 349, 365
Hırvatistan, 77, 193, 219, 237
Horasan, 28
Hotin, 168, 255, 292, 369
hünkâr kulu, 98
Hüseyin Paşa, Deli (Girit'te komutan, 1546-58), 67, 299
Hüseyin, 135, 149, 150, 170, 205, 255
Hüsrev Paşa (Sadrazam, 1628-31), 77, 132, 163, 171, 172, 226, 247

I-İ

Ilıca, 30
Innocent, XI (Papa 1676-89), 36, 42
Irak, 27, 55, 109, 129, 176, 202, 247, 269, 273, 367
İbrahim (Osmanlı padişahı, 1640-1648), 371, 372
İbrahim Paşa, Damat (Sadrazam, 1596-97), 71
İbrahim Paşa, Frenk [Makbul] (Sadrazam, 1523-36), 265
icbar 45, 70-86
idam cezası, 266
İmereti, 75
insan gücü, 25, 29, 87-106, 118, 323, 334
maliyetler, 50-52
kesintiler, 110
yeniçeriler, 50, 66, 85, 89, 99, 101, 128, 173, 174, 179, 187, 200, 289, 298, 300, 301, 305, 306, 314
donanma, 51
Avusturya'ya karşı yapılan saldırılar, 24-26, 33
sosyal sönüşüm, 353, 361-364
Kutsal İttifak Savaşları, 35-38
İran, 15, 16, 19, 27, 40, 53, 86, 117, 189, 222, 269, 270, 280, 293, 328
savunma maliyeti, 117
dinî motivasyon, 280, 293
antlaşmalar, 328, 329
İskender Münşî, 247
İskenderun, 172
İslam *bkz.* Müslümanlar
İslam Giray II (Kırım hanı 1584-88), 74

İsmail Paşa, 246, 256
İstanbul, 2, 4, 9-11, 13, 15-17, 19, 21, 30, 33, 39, 40, 41, 42, 50, 54, 58, 67, 69, 71, 75-82, 84-86, 97, 98, 102, 103, 117, 118, 127, 128, 130-133, 135-137, 140, 166-171, 180, 196, 200, 201, 204-207, 210, 216, 230, 237, 251-253, 255, 256, 270-273, 292, 313, 314, 317-321, 342, 348, 350, 351, 364, 366
  büyükelçi, 53
  Simon'un yakalanması, 75
  silahlar, 209, 215
  leventlerin askere alınması, 69
  deniz üssü, 52
  II. Osman'ın sefer için İstanbul'dan ayrılışı, 292
  sokak ayaklanmaları, 272
istihkâmcılar ve lağımcılar, 218, 220, 232, 244
İtalya, 31, 279

J

Jan Sobieski (Polonya Kralı), 36
János II Zapolya (Macaristan Kralı), 23

K

Kafkasya, 10, 16, 28, 74, 114, 187, 189, 320
kale duvarları, surlar, siperler, 53, 222, 225-228, 232, 251, 255, 307, 325
kaleler, 28, 32, 33, 35, 48, 146, 219-223
  Bağdat (1638), 224-235
sefer sezonu (1664), 236-246
şikâyetler ve sıkıntılar, 272
maliyetler, 52-55, 112-121, 219-224, 238
dizayn ve inşa, 52, 54
St. Elmo'nun düşüşü, 302
Yemen, 233
Kamanetz-Podolsk, 8, 35, 369
Kamaniçe (Kamanetz-Podolsk), 8, 208, 285, 317
Kandiye (Heraklion), 10, 35, 68, 76-78, 222, 251, 252, 298, 355
Kanice (Kanizsa, Nagykanizsa), 8, 317
kapıkulu birlikleri, 9, 10, 40, 62, 101, 148, 168, 180, 271
  ayrıca bkz. daimî ordu
Kara Mustafa Paşa (Sadrazam, 1676-83), 42, 266, 283
Karabağ, 368
Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, 9, 58, 166, 255, 256
Karaman (Konya), 47, 92, 94, 97, 164
Kars, 97, 114, 133
Kartli Krallığı, 75, 86
Kâtib Çelebi, 9, 30, 39-41, 59, 77, 82, 84, 111, 132, 136, 167, 171, 251, 258, 282, 317, 320, 347
Kausler, Franz von, 211, 249
Kayseri, 85, 164
Kazaklar, 264
Kemalpaşazâde, 58, 166, 250
Kemendollár, 243
Kerbela, 247
Kerkük, 227
Kıbrıs, 97, 182, 316, 368
kılıç, 93, 94, 111
  kılıç tımarları, 93, 94
Kızılhan, 247
Kızılırmak Nehri, 143
kleinkrieg, 279
Koçhisar, 162, 247
Koçi Bey, 88, 91, 96, 127, 128, 155, 170
Korint Kıstağı, 213

köprüler, 121, 141, 143, 144, 238, 240, 241, 272
köprü yapımı, 60, 61
Köprülüler, 72
Körmend, 243, 257
kullar 71-73, 111, 189, 263, 264
isyan, 263-264
Kulpa Nehri, 32
kulverinler, 151
kumanya, 174
Kuruç isyanları, 25
kuşatma ve savaşların sona ermesi, 243-246, 325
Kutaisi, 75, 86
küfeden istihkâm duvarları, 227
Kürt beyleri, 74
Kürtler, 363

L

Ladyzn, 369
Lala Mustafa Paşa (Vezir 1580), 73, 188, 269, 273, 291, 314
Larissa, 335
Leitha Nehri, 145
Leopold I (Habsburg imparatoru), 36, 41, 42, 245, 351, 370
Lepanto, 316, 368
levendât, 68
levent, 68, 69, 84, 259, 366
liderlik ve komuta, 261-273
Liva-i Paşa, 159
lojistik, 76, 126, 185, 194, 363,
Lorraine Dükü (Charles), 36, 41
Loru, 114
Louis XIV (Fransa kralı), 38, 112, 192, 193, 370
lütuf ve ikramiyeler (in'amât) 65, 69, 122, 126, 174, 266, 298, 309, 343
Lviv, 369

M

Maaşlar, 50, 51, 65, 69, 98-106, 109, 121, 164, 173, 188, 262, 297
Bağdat kuşatması (1638), 232, 235
İstanbul'daki sokak ayaklanmaları, 272
sübvansiyonlar, 42, 52, 135, 179, 187, 358
Macaristan, 10, 14, 18, 19, 23-26, 33, 35-37, 62, 71, 83, 90, 102, 116, 119, 134, 135, 145, 194, 195, 207, 208, 216, 219, 238, 258, 278-280, 316, 318, 329-331, 348, 356, 367, 369, 370
savunma harcamaları, 116-120
savaşın demografik etkisi, 329, 330
insan gücü, 90, 100
kalelerin modernizasyonu, 219, 220
taarruzlar (saldırılar) ve ilhak, 23, 24, 32, 35, 36, 367-370
yer isimleri, 378
iaşe/tedarik, 195, 197
kıta intikali/ordunun hareketi, 59, 69, 141
maliyetler, 30, 46, 48-55, 106-127
malî rejimler, 360, 364
kaleler, 52-54, 112-115, 117, 118
tahıl, 113-115, 125, 186, 191
iaşe/tedarik, 51, 54, 107, 108, 115, 120-122, 124, 125, 175, 179, 186, 187, 195, 196
savaş yapılanmasının yeniden dağıtıcı işlevi, 324, 338
maaşlar, 50, 51, 69
tımarlı kuvvetler, 50, 89
Malkara, 271

Malta, 251, 302, 320, 368, 383
Manisa, 164
Maraş (Zülkadriye), 75, 92, 97
Mardin, 162, 164, 177
Marmara, 230, 339
Marsigli, 178, 203
Maximillian II (Roma imparatoru), 134, 279
mayınlar, 228
Mehmed Ağa, Kara (1697'de ordunun baş kasabı), 208, 284
Mehmed II (Osmanlı padişahı, 1444-46; 1451-81), 88, 263
Mehmed II Giray (Kırım hanı 1577-84), 73
Mehmed III (Osmanlı padişahı, 1595-1603), 72, 262, 270, 271, 368, 371
Mehmed IV (Osmanlı padişahı, 1642-93), 355, 369
Mehmed Paşa (Koca Sinan Paşa'nın oğlu), 96, 181
Mehmed Paşa, Abaza (Erzurum Valisi 1628), 123
Mehmed Paşa, Gürcü (Slovenya'da komutan 1663), 238
Mehmed Paşa, Köprülü (1656-61), 111, 308, 321
Mehmed Paşa, Semiz [Sultanzâde] (Azak'a yönelik saldırının komutanı 1642), 264, 265
Mehmed Paşa, Tabanıyassı (Mısır Valisi 1628-30; 1632-37), 123, 136, 201, 206
menzilhane, 147, 190
mevacib, 102
Mevkûfâtî, Abdullah, 9, 115, 133, 157, 159, 168, 171, 179, 201, 203, 282, 283, 317, 335, 349
Mezopotamya, 16, 264, 273
Mısır, 15, 107, 109, 119, 121, 123, 130, 131, 135, 136, 206, 264, 367
Mir Mahmud, 29
Modon, 104
Mohaç, 53, 316, 367, 370
Moldova, 343
Montecuccoli, Raimondo, 18, 34, 41, 42, 105, 129, 211, 249
Mora, 104, 112
Muhammed Hüdâbende (Safevî Hükümdarı 1578-88), 28
Murad III (Osmanlı padişahı, 1574-95), 29, 270, 371
Murad IV (Osmanlı padişahı, 1623-40), 28-30, 40, 91, 104, 115, 122, 165, 175, 205, 206, 255, 282
Mustafa I (Osmanlı padişahı, 1617-1618, 1622-1623), 371
Mustafa II (Osmanlı padişahı, 1695-1703), 10, 150, 266
Musul, 53, 80, 97, 136, 164, 167
Mühürdâr, Hasan Ağa, 9, 41, 167, 245, 246, 252, 254, 257, 258, 320
müsellem, 97
Müslümanlar, 27, 29, 30, 56, 64, 71, 128, 161, 246, 276, 279, 285, 289, 290
müstahfız tımarları, 93

N

Nagykanizsa, 8, 16, 243
Nagykapornak, 243
Nahcivan, 367
Naîmâ, Mustafa, 10, 41, 77, 79, 81, 84, 85, 254, 284, 297, 317, 320, 321
nakliye, 51, 115, 124, 125
nakliye hayvanları, 56, 62, 64, 114, 115, 125, 142, 145-148

yem, 56, 68, 81, 83, 84, 102, 147, 168, 186, 196, 197, 287
yükler, 119, 172
yük kapasitesi, 171
fiyatlar, 160, 170, 285, 338
okka, 115, 125, 137, 148, 155-157, 168, 169, 171, 174, 179-181, 188, 200, 201, 203-205, 208, 216, 251, 252
akçe, 10, 42, 52, 65, 68, 79, 83, 84, 86, 107-109, 113-116, 121-123, 128, 130-137, 155, 159, 162, 164-166, 170-172, 174, 181, 182, 186, 188, 200, 201, 204-207, 303, 320, 321, 338, 339, 350, 365, 366
ayrıca bkz. develer, atlar, öküzler
nan-horan, 50
Nantes Fermanı, 38
Nicholas Zriny (Hırvatistan Ban'ı), 34, 237, 238, 240, 286, 317, 318
Nihâdî, 10, 41, 61, 81, 82, 266, 302, 313, 320, 321
Nitra Nehri, 146
Nograd, 369
Nottebohm, Wilhelm, 211, 249
Nûrî, İbrahim Ziyâeddin, 10, 169, 224, 230, 231, 254, 255
nüzul, 108, 157, 158, 202, 358, 360

O-Ö

Orkapı (Perekop), 37
Osman Ağa, Topçu, 125
Osman II (Osmanlı padişahı, 1618-1622), 121, 292, 305
Osman Paşa, Özdemiroğlu (Sadrazam, 1584-85), 74, 320
Osman Paşa, Yeğen (1680'lerde Anadolu leventleri lideri), 69, 366
Otlukbeli, 277
Otranto, 31
ödül (*ihsan*) 303-307
yara parası (*merhem-behâ*), 248
maddî kayıplar için 266
öküzler, 10, 61, 96, 157, 159, 169, 171, 172, 195, 226
Ömer Ağa (İmparatorluk Emini), 124
Ösek (Eszék), 8, 141, 195, 238, 240, 241, 288, 318
Özi, 94

P

palanka, 80, 220
paralı askerler, 262
parasal istikrarsızlık, 188
Peç, 238-240
Peçevî, İbrahim, 10, 40, 194, 206, 207
peksimet, 115, 148, 164, 176, 202
Petrinja, 32, 40
Petro, Büyük, 196, 197, 251, 370
Petrovaradin, 145
pirinç, 179
piyade, 36, 41, 42, 50, 56, 57, 67, 80, 81, 88, 89, 109, 127, 144, 167, 175, 226, 258, 310, 334, 349, 361
piyadegân, 103
Podolya, 369
Polonya, 35-38, 82, 121, 167, 255
Pozega, 193
Pölöske, 243, 244, 258
Prut Nehri, 112, 196, 197, 343
Pryor, 59, 82, 250

R

Rába Nehri, 60
Rakka (Urfa), 97, 172
Râşid, Mehmed, 10, 76, 78, 82, 136, 149, 169, 251, 252, 317, 364, 366
Razgrad, 272
Ridaniye, 367
Rodos, 31, 59
Romalılar, 152
Rum (Sivas), 92, 94, 97, 143, 204
Rumeli, 32, 92-94, 97, 158, 179, 203
Rusçuk, 195, 272
Rusya, 35, 37, 112, 115, 214, 251, 362

S-Ş

Sacra Ligua (Kutsal İttifak), 35-38, 105, 131, 195, 282, 362
sadaret kaymakamı, 71
sadrazam, 9, 32, 42, 68, 71, 83, 109, 122, 132, 172, 174, 201, 238, 239, 241, 245, 265, 267, 270, 272, 273, 282, 284, 303, 308, 369
Safevîler, 28, 29, 39, 59, 75, 82, 3 165, 185, 189, 206
- çatışmalar, 367, 368
- savaşlardaki ölüm oranı, 247, 248
- dinî motivasyon, 280, 281, 294
- Bağdat kuşatması (1638), 232, 235
- yakıp-yıkma taktiği, 59
- Tebriz, 28, 80, 185, 188, 189, 205, 206, 259
- antlaşmalar, 328, 329

Sakız Adası, 59
Salankamen Muharebesi, 370
sancak beyi, 133
sancaklar, 290, 292, 295
sarıcalar, 361
Sava Nehri, 24, 36, 238, 290
savaşın tahrip kapasitesi, 324-332
sefer filorisi, 121
seferberlik, 326, 361
sekbanlar, 103, 361
Selçuklular, 152
Selim Giray (Kırım hanı, 1671-1704), 37
Selim I (Osmanlı padişahı, 1512-20), 27, 29, 263, 264, 280, 329, 371
Selim II (Osmanlı padişahı, 1566-74), 371
Semendire, 33, 251, 277
serasker, 265
serbazlık, 265
serdar, 141, 146, 181, 204, 254, 263-265, 268, 303, 305
serdengeçtiler, 306, 307
sınırlar ve hudutlar 33, 60, 62, 113, 239-244
- garnizonların maliyeti 115-118
- savaşın demografik etkisi 329, 330
- ekonomik büyüme 331, 342
- insan gücü 87, 90-103
- nakliye 162-164
- Doğu cephesinde savaş 27-30
- Batı cephesinde savaş 31-35

Sırbistan, 112, 277, 278
Silahdâr, Fındıklılı Mehmed Ağa, 11, 78, 82-84, 86, 128, 129, 167, 170, 252, 253, 256-258, 318, 321, 347
silahdârân, 101
silahdarlar, 111
Simon I (Gürcistan kralı 1577-68; Kartlı 1578-98), 75

Sinan Paşa, Koca (Sadrazam, 1580-96), 33, 86, 128, 186, 267, 268, 270
sipahiler, 67, 148, 271, 306-308
insan gücü, 92, 93, 100
maaşlar, 109-112
sipâhiyân, 101
Siret Nehri, 343
Sisak, 32, 40
Slovakya, 25, 219, 238, 239
Slovenya, 219, 288
Sofya, 141
Sremska Mitrovica, 239
St. Elmo Kalesi (Malta), 302
St. Gotthard, 60, 105, 144, 237, 369
subaşı, 65
suistimal ve vurgunculuk, 198, 265, 284, 343
Süleyman I (Osmanlı padişahı, 1520-66), 31, 118, 134, 145, 166, 168, 171, 193, 265, 278, 279, 371
Süleyman II (Osmanlı padişahı, 1687-91), 100
sürsat, 158, 175, 179, 202, 358
Şam, 97
Şiîler, 293, 329
Şirvan, 269

T

tahıl, 62, 63, 105, 108, 109, 113-115, 125, 133, 147, 148, 149, 156, 159, 164, 167, 169, 173-177, 184-187, 190, 191, 201, 206, 208, 245, 285, 336, 338, 339, 341, 343, 350, 351, 354, 357, 358, 365
istihkak/tahsisat, 115, 125, 184-190
maliyetler ve fiyatlar, 62, 114, 174, 245, 338, 339, 341, 358
iaşe/tedarik, 62, 63, 173-179, 184
nakliye, 104, 115, 147-152
tereyağı, 181, 354
terhis, 69, 144, 146, 187, 239, 361
tıbbî tedavi, 248
top ve topçuluk, 46, 150, 157, 212, 213, 215-218, 220-223
top ve topçuluk, 48, 102, 109, 115, 150, 151, 216-218, 231, 310, 325
tahrip kapasitesi, 7, 324, 325, 327, 328
insan gücü, 101-103
askere alım, 310
nakliye, 141, 147, 149
darbzen/şahi darbzen topları, 151, 217
tören ve kutlama, 204, 149, 181, 267
ziyafet, 181, 204, 289-291
Tuna Nehri, 15, 24, 37-39, 59, 81, 82, 90, 146, 149, 150, 157, 176, 195, 196, 201, 207, 234, 238, 241, 271, 278, 321, 329, 343, 369
tüccarlar ve esnaflar, 105, 165, 182, 183, 190, 192

U

un, 20, 24, 29, 30, 33, 40, 42, 53, 59, 60, 72, 75, 77, 80, 86, 90, 128, 134, 136, 149, 157-159, 168, 171, 172, 175, 196, 200, 208, 210, 211, 264, 265, 282, 283, 307, 317, 334, 347-351, 369, 370

V

Vaç (Vác), 8, 134
Vah Nehri, 219

vakf-ı nukud, 173
vali, 41, 253
Van, 17, 97, 134, 135
Varad (Oradea), 8, 35, 102, 118, 157, 237
  düşüşü (1660), 368
Varna, 56
Várpalota, 194
Vasvár Antlaşması (1664), 25, 369
Venedik, 31, 36, 37, 40, 42, 55, 79, 104, 112, 131, 236, 251, 255, 316, 321, 351, 355, 368
vergiler, 36, 51, 52, 73, 79, 119, 120, 131, 133, 134, 158-161, 172, 175, 177, 179, 191, 193, 198, 332, 333, 335-338, 340, 349, 354, 356-361, 365
Viyana, 10, 11, 15, 19, 33, 35, 36, 38, 39, 41, 58, 63, 65, 69, 84, 104, 129, 130, 145, 166-169, 192, 197, 205, 208, 218, 219, 240, 254, 256, 265, 266, 282, 358, 369
  sefer (1529), 61, 65, 145, 265
Voltaire, François, 77, 112, 132, 198, 208

Y

yardımcı kuvvetler, 65, 97
    motivasyon, 64-66, 69, 266
    vergi muafiyetleri, 160
yaya, 97
Yemen, 10, 122, 126, 136, 137, 166, 233
yeniçeriler, 148, 149, 344
    ödenekler, 173
    ikramiyeler, 298
    maliyetler, 50, 51, 115-118
    II. Osman'ın tahttan indirilmesi, 305
    insan gücü, 50, 89, 98-100, 118
    iaşe/tedarik 148, 173
    isyan, 263, 298, 299
    askere alım, 50, 51, 305
yönetim ve organizasyon, 36, 312, 323
    maliyetler, 119
    askerî pragmatizm, 7, 324, 332, 333, 337, 360, 362
    iaşe/tedarik, 176, 177, 179, 184-187, 190-199
    askere alım, 308, 354, 361, 362, 366
Yusuf Ağa (İmparatorluk Emini), 124, 166
yük katarları, 57, 139, 149, 150, 215
yük taşıma kapasitesi, 115, 152-159

Z

zaim, 93
Zala Nehri, 243
Zalakomar, 243
Zalaszengrot, 243
Zarain Ağa, 12, 89, 90, 127, 254, 255
zarar-ı lahm, 173
zarar-ı nan, 173
zeamet, 65, 86
Zemun, 85, 238, 257
Zenta, 42, 61, 149, 150, 284, 370
Zigetvar, 238, 241, 242, 316
Zitvatorok, 33, 39, 77, 347
Zrinvar (Yeni Kale), 219, 242, 246, 253, 287, 303, 369

Victor Ménage, Tibor Halasi-Kun ve Halil İnalcık gibi usta Osmanlı tarihçileriyle uzun süre birlikte çalışan Rhoads Murphey, bu eserinde 'Osmanlı savaş makinesi'nin Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki başarılarına dair detaylı ve özgün bir inceleme sunuyor. Öncelikle Osmanlı askerî teşkilatının dönüşümüne ve değişim dönemindeki Osmanlı toplumu üzerindeki etkisine odaklanan kitap, Osmanlı askeriyesinin mazhar olduğu yoğun akademik ilgiyi doğru şekilde tahlil ederek, literatürdeki peşin hükümlü tarihyazım alışkanlığını da değiştirmeyi amaçlıyor.

Osmanlı askerî tarihinin malî, teknolojik, taktiksel ve siyasî boyutları üzerine pek çok kitap yazılmış olsa da Osmanlı askerlerinin deneyimlediği şekliyle savaşın fiziksel ve psikolojik gerçeklerini yeniden yaratmaya veya canlandırmaya yönelik çok az girişim söz konusu. Murphey, bir yandan taktiksel konulara ağırlık verip bir dizi seferin ayrıntılı incelemesini sunarken, bir yandan da bu boşluğu doldurmayı hedefliyor.

Osmanlı Savaşırken, Batı'da Habsburglar ve Doğu'da Safevîlerle rekabet eden, dönemin en güçlü imparatorluğu olan Osmanlıların ordu ve savaş yapılanmasını mercek altına alıyor. Aynı anda üç yerde savaşabilme kapasitesi olan Osmanlı ordusunun motivasyon kaynaklarını, orduların nasıl sevk ve idare edildiğini birincil kaynaklardan yararlanarak inceliyor. Aynı zamanda imparatorluğun teknolojiyi hangi seviyede kullandığı, malî sıkıntılar yaşandığında asker-siyaset ilişkisinin nasıl yürütüldüğü gibi konuları da –bugüne kadar yapılan yanlış yorumları da cevaplandırarak– açıklığa kavuşturuyor.

KİTAP NO: 973
DİZİ ADI: OSMANLI SAVAŞIRKEN
RHOADS MURPHEY
TARIH
9 786256 495401